

Universitetskamp

AKSEL TJORA (RED.)

UNIVERSITETSKAMP

sap SCANDINAVIAN
ACADEMIC
PRESS

Universitetskamp

© Spartacus Forlag AS / Scandinavian Academic Press

Utgitt med støtte fra stiftelsen Fritt Ord samt Open Access-fond ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Nord universitet, OsloMet, Universitetet i Agder, Universitetet i Bergen og Høgskolen i Østfold.

Denne boken er utgitt Open Access og er omfattet av åndsverklovens bestemmelser og Creative Commons-lisens CC BY-NC 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere, remixe, endre og bygge videre på materialet. Lisensgiveren kan ikke tilbakekalle disse frihetene så lenge lisensvilkårene blir fulgt. Disse innebærer å oppgi riktig kreditering, inkludere en henvisning til lisensen, samt opplyse om hvilke endringer som er foretatt. Dette skal gjøres på en rimelig måte, men ikke på noen måte som tyder på at lisensgiveren godkjenner tredjeparten eller bruken av verket. Materialet kan ikke brukes til kommersielle formål. Det er ikke tillatt å søke juridiske vilkår eller teknologiske tiltak som juridisk begrenser andre fra å gjøre noe lisensen tillater.

Omslagsdesign: Lukas Lehner, Punktum forlagstjenester

Omslagsfoto: Kjetil Ree / Wikimedia Commons /

CC-BY-SA-3.0 (med endringer)

Sats: Punktum forlagstjenester

Satt med Garamond Premier Pro 11/14

Papir: Munken Print Cream 8og

Trykk: AIT Bjerch

Printed in Norway

ISBN 978-82-304-0229-0

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller i strid med avtaler inngått med KOPINOR.

Scandinavian Academic Press

c/o Spartacus Forlag AS

Pb. 6673 St. Olavs plass, 0129 Oslo

www.scandinavianacademicpress.no

Innhold

Forord	11
KAPITTEL 1	
Nødvendigheten av en universitetskamp	15
<i>Aksel Tjøra</i>	
KAPITTEL 2	
Publiseringspirater og akademiske kappløp	45
<i>Dag O. Hessen</i>	
KAPITTEL 3	
Et rikt indre liv?	59
Strategier i et tvangsironisk felt	
<i>Pål Veiden</i>	
KAPITTEL 4	
To skritt fram og ett tilbake?	79
Eksellens, kjønn og karriere	
<i>Bente Rasmussen</i>	
KAPITTEL 5	
New University Norway og ProtestPub	101
Kampen for et bedre universitet	
<i>Thomas S. Jakobsen, Silje A. Andresen, Eli Smeplass, Ida Marie Henriksen og Hilde Refstie</i>	
KAPITTEL 6	
Kunnskapens skjeve kanter	129
Om telling, måling og matteuseffekter i akademia	
<i>Bente Rasmussen, Ann Sætman og Gunhild Tøndel</i>	

KAPITTEL 7	
Den akademiske dugnadens konstituerende fellesskap og trusselen fra et strategisk produksjonsregime	154
<i>Aksel Tjøra</i>	
KAPITTEL 8	
Indikatorfetisjisme	176
Hvorfor universitetet ikke er en fabrikk	
<i>Thomas Hylland Eriksen</i>	
KAPITTEL 9	
Kan forskningskvalitet måles kvantitativt?	191
<i>Michael Jones</i>	
KAPITTEL 10	
Oppmerksomhet i det egne	217
Akademia mellom morsmål og vitenskapsspråk	
<i>Jørgen Lund</i>	
KAPITTEL 11	
Den kritiske student, Norge anno 2019	237
<i>Sigrun Haugdal Hitland, Brita Fladvad Nielsen og Hilde Refstie</i>	
KAPITTEL 12	
Medvirkning, makt og avmakt i universitetsdemokratiet	263
<i>Silje A. Andresen, Ida Marie Henriksen, Thomas S. Jakobsen, Michael Jones og Nina Helen Aas Røkkum</i>	
KAPITTEL 13	
Universitetet, stat og marked	294
Refleksjoner om det autonome universitet	
<i>Arve Hjelseth</i>	
KAPITTEL 14	
Høyt spill om kontorløsninger i UH-sektoren	312
<i>Trond Kongsvik og Oscar Amundsen</i>	

KAPITTEL 15	
Humboldt i betong	334
<i>Universitas</i> som idé og materialitet	
<i>Thomas Dabl</i>	
KAPITTEL 16	
Dødskamp eller seiersdans?	363
Akademiseringen av profesjonsutdanningene innen helse- og sosialfag	
<i>Skender Redzovic og Graham Clifford</i>	
KAPITTEL 17	
Verdier og økonomi	384
Samfunn og utdanning	
<i>John A. Hunnes og Torunn S. Olsen</i>	
KAPITTEL 18	
Markedsrettede fusjoner i høyere utdanning	414
<i>Mats Persson</i>	
KAPITTEL 19	
Universitetenes rolle i konkurranselandskapet	435
<i>Espen Leirset</i>	
KAPITTEL 20	
«Mas, mas, mas – over hele linja»	450
Om disiplineringen av universitetene til «samfunnsoppdraget»	
<i>Knut H. Sørensen</i>	
KAPITTEL 21	
Samfunnsnytte og fagforeninger	484
<i>Knut Kjeldstadli</i>	
KAPITTEL 22	
Frå vekstparadigme til berekraftsmål?	495
<i>Tor Halvorsen</i>	
Bidragstyper	526

Til de neste generasjoner av studenter

Forord

Universitets- og høyskolesektoren opplever store endringer i hele den vestlige verden. En betydelig andel av disse skaper bekymringer fra stadig flere av oss som jobber i sektorens institusjoner og brenner for vår forskning, for våre studenter, for våre kolleger og vår disiplin, for vårt arbeid og våre ideer, og for troen på at vi bidrar positivt til kunnskap som kommer hele samfunnet til gode.

En styringsromantisk «brave new world» for forskning og høyere utdanning synes å bli presset nedover sektoren fra vår statlige eier og via ledere som i større omfang blir *ovenfra ansatt* heller enn *kollegialt valgt*. Samtidig må vi innse at vi som jobber i sektoren, i for liten grad har vært på banen med fundamental kritikk og konstruktive motspill. At enkelte av endringene støtter opp om et slags akademisk konkurranseinstinkt, kompliserer ytterligere, ved at ulike grupperinger av ansatte og studenter opplever endringene svært ulikt.

Motivasjonen bak denne boka er nettopp et ønske om å utvikle kritiske innspill utover kronikk- eller paneldebattformatet, og legge grunnlaget for en mer velinformert og perspektivrik diskusjon om endringer i sektoren og dens samfunnsrolle. For

vi er stadig flere som er bekymret for at de siste tiders reformer synes å kunne ødelegge universiteters og høyskolers mulighet til å bidra med solid og samfunnsrelevant utdanning, forskning, formidling og innovasjon. Håpet er at antologiens kapitler kan bidra til at samfunnsengasjerte lesere, både i og utenfor sektoren selv, får et bedre innblikk i dagens utvikling.

Jeg har i flere år bidratt med kritiske innspill, typisk nok som krangete kronikør, foredragsholder eller paneldebattant, og opplevd at tydelige synspunkter gir gjenklang hos både kolleger og andre. Likevel er det ikke lett å se at dette engasjementet faktisk bidrar substansielt. Et ubehagelig spørsmål jeg har stilt meg selv, er om man risikerer å bli en sektorens (eller institusjonens) hoffnarr,¹ som ytrer kritikk som kanskje blir lyttet til av enkelte, men som neppe bidrar til justert kurs. Som medlem i NTNU-styret fra august 2017 har jeg opplevd mye av det samme, at kritiske styremedlem-stemmer slippes til, men uten at dette synes å endre særlig mye på styresaker og -vedtak, og dermed institusjonens prioriteringer.

Det er derfor ikke helt tilfeldig at jeg tok initiativet til denne antologien kort tid etter å ha blitt med i NTNU-styret, ved en invitasjon til et utvalg av kolleger over det ganske land, 10. november 2017. Invitasjonen bredte om seg, og etter mange interessante dialoger og fagfellel vurderinger står vi igjen med 22 gode kapitler, som beveger seg innenfor en litt bred faglig sjanger, kanskje noe vi kan kalle *erfaringsnær analytisk-teoretisk polemikk*: Enkelte kapitler har tyngdepunkt på det erfarte, andre har tyngdepunkt på det analytiske og atter andre igjen på det polemiske.

Jeg vil rette en stor takk til de mange bidragsyterne, som med stor entusiasme ble med på dugnaden, samt redaktør Kristian Wikborg Wiese ved Scandinavian Academic Press (Spartacus), som har fulgt arbeidet tett.

Gitt bokas opprinnelige motivasjon er det å håpe at kapitlene vil kunne bidra til en mer grunnleggende og framtidsrettet

debatt om utviklingen av forskning og høyere utdanning i Norge.

Trondheim, oktober 2019
Aksel Tjora

Noter

- ¹ <https://www.universitetsavisa.no/gjesteskribenten/2016/05/27/Kritiker-eller-hoffnarr-18367420.ece>.

KAPITTEL I

Nødvendigheten av en universitetskamp

Aksel Tjora

Universiteter og høyskoler er noen av statens største institusjoner, med ansvar for å ivareta høyere utdanning, forskning på internasjonalt nivå, innovasjon og utvikling av nye idéer og dessuten formidling av kunnskap til allmennheten. De norske universitetene har innholdsmessig vært preget av stor stabilitet, men har i de siste ti til tjue årene opplevd endringer knyttet til målstyring basert på studie- og publikasjonspoeng (såkalte tellekanter), profesjonalisering av ledelse og administrasjon (Ese 2019) og en fortsatt pågående strukturreform (KD 2015). Strukturreformen endrer institusjonenes lokalisering, størrelse og struktur, særlig gjennom fusjoner. I 2019 har vi sett tydeligere tegn på dramatiske endringer som følge av strukturreformen, for eksempel ved Nord Universitets styrebeslutning om nedleggelse av studiesteder på Nesna og i Sandnessjøen. Målstyringen har kommet inn i sektoren som en del av en ideologi innenfor det offentlige, såkalt *New Public Management*, men har ikke dramatisk endret faktisk forsknings- og undervisningspraksis, takket være betydelig «treghet i systemet». Denne tregheten er ikke minst knyttet til

de vitenskapelig ansattes særlige uavhengige og selvstendige posisjon, beskyttet av universitets- og høyskoleloven (KD 2005), som gjør det mulig å opprettholde «standhaftige» spesialinteresser innenfor undervisning og forskning, publisering og formidling i ulike kanaler til tross for endrede strukturer.

I tillegg til slike strukturelle endringer ser man i sektoren en rekke problematiske forhold som har sin opprinnelse internt. Dette har blitt tydelig i de siste årene, med varslinger om diskriminering og mobbing, dårlige arbeidsvilkår for midlertidig ansatte og stipendiater, liten bedring i kjønnsbalanse blant de vitenskapelig ansatte og generelt dårlig og til dels destruktiv arbeidsmiljø og tilsvarende arbeidskultur ved enkelte institutter. Denne bokas forfattere og redaktør er ikke blind for slike problemer, men vektlegger i første omgang hvordan strukturelle endringer innenfor høyere utdanning og forskning over tid ser ut til å kunne snevre inn institusjonenes brede samfunnmessige rolle.

Universitetets særegenhet

Ifølge Collini (2012:7) bør universitetet som institusjon kunne tilfredsstillende minst fire krav:

- at det tilbyr utdanning utover videregående profesjonell opplæring,
- at det tilbyr avansert akademisk arbeid eller forskning utover løsning av umiddelbare praktiske problemer,
- at disse aktivitetene forfølges av flere ulike disipliner,
- at det nyter en viss grad av institusjonell autonomi for å gjennomføre disse oppgavene.

Men vi har, slik jeg ser det, kommet til et punkt hvor endringer i styring og strukturering av sektorens institusjoner er i ferd med å ødelegge en del av den betydningen universiteter og høyskoler har *som samfunnsinstitusjon*: statsfinansiert, uavhengig (av økonomiske og politiske særinteresser) og ansvarlig overfor samfunnet *som helhet*. En indikasjon på denne uavhengigheten har vi i de ansattes mulighet til offentlig og eksplisitt å kritisere egen organisasjon og styringen av denne, sine egne ledere og sin egen eier, staten selv. At vi i dag merker en tilbakeholdenhet (til og med en frykt i enkelte tilfeller) når det gjelder å ytre kritikk, antyder et vesentlig tap av de ansattes uavhengighet og frihet. At vi ikke kan ta for gitt ansattes frie stilling og institusjonenes uavhengighet, tydeliggjøres ved utviklingstrekk i land vi kan sammenligne oss med, som Danmark, Nederland og Storbritannia, som typisk ligger noe foran utviklingen i Norge. Fra disse landene ser vi på mange måter hva vi er i ferd med å møte. Det dreier seg om en situasjon hvor institusjonene i større grad må finansiere egen virksomhet, ved eksterne forskningsmidler og populære studieprogrammer, og hvor kun noen få «eliteinstitusjoner» kan opprettholde grunnforskning og undervisning innenfor smale disipliner. Dette betyr at universitetenes faste vitenskapelig ansatte (professorer og førsteamanuenser) i stadig mindre grad kan opprettholde sitt ansvar for grunnforskning og langsiktig fagutvikling, noe som vil føre til stagnasjon på fagområder som ikke er privilegert med solid ekstern finansiering. Universitetenes uavhengighet utfordres også ved at kritiske stemmer blir oppsagt (Danmark, Storbritannia), og ved at arbeidsforhold i økende grad baseres på timebetaling uten fast ansettelse (Storbritannia). Den økonomiske usikkerheten som dette skaper, fører til mindre kritikk.

Vi er fortsatt et stykke unna en slik virkelighet i Norge, men utviklingen er entydig nok til at noen av oss forsøker å rope et varsko. Denne antologien er et resultatet av en indre uro hos

mange av oss som jobber i ulike institusjoner i sektoren. Boka representerer ulike varianter av «indremedisinsk» kritikk av utviklingen sett innenfra, framført av vitenskapelig ansatte, fra professorer til stipendiater, samt studenter som sitter tett på virksomhetens indre liv. Selv om vi i Norge har en høy grad av stabilitet i sektoren, merker vi en sentral (departemental og delvis institusjonsforankret) reformiver som mange av oss vil hevde at over tid vil kunne skade sektorens brede virksomhet og særtrekk, så som opprettholdelse av teoretisk forskning og smale studieprogrammer som ikke synes relevante for verken økonomisk vekst, næringsutvikling, profesjonsutdanning eller effektivisering av offentlig sektor. Det er særlig en tydeligere toppung strategitenkning som truer slike særtrekk.

Tydeligere strategisk tenkning

Institusjonenes utarbeiding av strategier og «utviklingssamtaler» med Kunnskapsdepartementet tydeliggjør ikke bare en større toppstyring, men også en idé om institusjonene som leverandører av politisk prioriterte utdanninger og forskningstema. På det første NTNU-styremøtet jeg deltok i, som medlem valgt inn blant fast ansatte i 2017, etterspurte jeg et argument for behovet for en strategi i det hele tatt, all den tid institusjonen (og sektoren) i så stor grad preges av stabilitet. Svaret – særlig formidlet fra eksterne styremedlemmer – var at en formulert strategi kommuniserte noe av betydning for verdenen utenfor NTNU. Selv om dette er et argument jeg i noen grad kan akseptere, er det likevel noe med strategiutforming for et statlig finansiert universitet som skurrer i mine ører. I NTNU-styrets revidering av strategien «Kunnskap for en bedre verden» var det i utkastet under overskriften «En endringsvillig organisasjon» formulert at «Økt endringstakt i verden rundt oss krever at vi endrer oss raskere enn før». I

diskusjonen om strategien pekte jeg på at universitetets uavhengighet er viktig, og at vi vil være innstilt på endringer, men også at vi må ivareta universitetets grunnleggende og vedvarende verdier, som en kritisk stemme overfor (og potensiell korreks til) samfunnets besettelse av innovasjon og økonomisk vekst. Eller sagt på en annen måte: Om det er slik at verden er i så rask endring, er det kanskje på sin plass med et universitet som kan holde en form for nøktern og stabil analytisk avstand til dette (påståtte) endringsbehovet. I det ferdige strategidokumentet er formuleringen derfor endret til «Økt endringstakt i verden rundt oss krever at vi endrer oss raskere enn før, men at vi samtidig tar vare på universitetets grunnleggende rolle og verdier» (NTNU 2017:13). At et innspill knyttet til uavhengighet og stabilitet må komme som tilleggs-kommentarer til et gjennomarbeidet førsteutkast, antyder slike strategidokumenters hang til eksternt rettet markedstenkning¹. Ikke minst legger slike dokumenter til grunn en tanke om konkurranse og posisjonering nasjonalt og internasjonalt som er relativt ny for norske statlige institusjoner, som ellers har vært preget av en slags *anstendig beskjedenhet*. Det forretningsideologiske grunnlaget for slike strategiske formuleringer trenger en større oppmerksomhet enn det man har gitt denne tenkningen til nå.

Økt konkurranse

Kontrasten mellom en etablert uavhengighet for institusjonene og deres ansatte og et statlig og politisk motivert påtrykk for større konkurranse er på ingen måte et norsk fenomen, men noe vi har sett i en rekke europeiske land de siste tjue år. Både i England og Danmark (to stater som vi i akademisk sammenheng liker å sammenligne oss med) har vi sett et betydelig press, for eksempel krav om at fast ansatte skaffer ekstern finansiering,² og, særlig i England, en betydelig økning i hva studenter skal måtte betale i «skolepenger»

for sine studier. Vi er i Norge tilgodesett med en god statlig finansiering av universitetene, men det store reformtrykket som vi har hatt de siste tjue år (se kapittel 20), antyder en større endring i form av markedstilpasning, økonomisk tenkning (return-on-investment) og målstyring (New Public Management), ansatt (profesjonell) ledelse, sentralisering og standardisering (fusjoner). En økt vekt på det tellelige blir ansett som nødvendig i disse endringene. Vi kommer innom mange slike aspekter i denne antologien.

Det finnes mange ulike metaforer eller modeller som forsøker å beskrive dagens universiteter og hvordan de endrer seg. Man kan snakke om det *administrerte universitetet*, som ifølge Brewer (2013:105) handler om administratorer og ledere som omformer universitetene til forretningsvirksomhet, og som er mistenksomme overfor de vitenskapelig ansattes motstand. Andre metaforer har vi i markedsuniversitetet, industri- eller forretningsuniversitetet. De peker alle i retning av en konsernmodell hvor en enhetlig ledelse jakter på mest mulig inntjening i konkurranse med andre universiteter på et nasjonalt og/eller internasjonalt marked, og hvor kunnskap som kan anvendes for innovasjon og industriutvikling, blir prioritert (Docherty 2014). Som metaforer flest tydeliggjør disse *noen* aspekter ved utviklingen, selv om administrasjonen også kan være *sosialiseringorientert* heller enn *markedsorientert* (Nash 2019).³

Universitetet som fagfellesskap og utfordringen ved dette

I universitetene er de faglige fellesskapene mellom vitenskapelig ansatte (professorer og førsteamanuenser) preget av at man tar vare på det rent faglige heller enn at man følger lokale organisatoriske strukturer. Dette betyr i praksis at de definerer mange av sine egne oppgaver ut fra faglige interesser og hensyn. Konferansedeltakelse,

redaksjonsarbeid, prosjektdeltakelse, utarbeiding av manuskripter, vurdering av andres manuskripter⁴ og lignende skjer som regel uten at den ansatte har blitt bedt om dette av sin leder, men fordi slike aktiviteter oppleves som viktig i et kollegafellesskap. En slik «dugnadsholdning» gjennomsyrrer de fleste fagmiljøene ved universitetene, hvor de ansatte også har lovfestet en særlig uavhengighet gjennom universitets- og høyskoleloven (KD 2005). Et grunnlag for denne dugnadsånden har vi i de vitenskapelig ansattes *kosmopolitiske* orientering (Gouldner 1957, 1958): De er mer opptatt av eget fagfelt, egen spesialitet eller disiplin enn hva som skjer lokalt «på instituttet», og mye av arbeidet (særlig forskningen) foregår på ubyråkratisk vis – og på personlig nivå – på tvers av institusjoner, mellom ulike byer og land. Den svenske sosiologiprofessoren Stefan Svallfors frykter at velfungerende forskningsmiljøer kan komme til å bli skadet av «forskningspolitiske klumpigheter», og er mest bekymret over at ingen synes å ville undersøke dette (Svallfors 2016:145). På den ene siden er den dugnadsaktige organisasjonsmodellen godt forankret i UH-sektoren historisk sett, men den kjennetegner også nyere kreativ industri som jobber seg bort fra hierarkiske strukturer og dyrker fram idéer som får sine inkubasjonsfaser innenfor en kultur av «flow» heller enn tidlig kritikk (Benedich-Björkman 2016). Det er en viss ironi ved utviklingen i universitetssektoren, som synes å sette slike former for organisering under press, mens virksomheter som ellers søker etter kreativitet, hermer etter viktige aspekter ved autonomien universitetenes ansatte tradisjonelt har hatt.

Fra refleksjon til produksjon

De mange endringene bærer preg av økt byråkratisering i sektoren, hvor de ansatte blir utsatt for et strengere kontrollregime. For de vitenskapelig ansattes del innebærer dette målbar

rapportering av sin aktivitet, i *produserte* publikasjons- og studiepoeng og oppnådd forskningsfinansiering (i kroner) fra eksterne bidragsytere. Dette skaper et betydelig press på de ansatte, som kommer til uttrykk ved at en mer *produksjonsorientert* struktur og ordbruk fortrenger den eksisterende akademiske kulturen som er (eller har vært) mer *kunnskaps-* eller *refleksjonsorientert*. En del av denne utviklingen mot målstyring går under betegnelsen New Public Management (NPM) og innebærer at begreper fra industrien (produkter, produksjon, kunder etc.) tas inn, samt at man innfører kvantitative konsepter relatert til måloppnåelse og brukertilfredshet.

I betydelig grad er slike endringer knyttet til en finansieringsmodell for høyere utdanning som kom i 2003 med innføring av *studiepoengproduksjon*. Institusjonenes *produksjon av vektall* har også tidligere hatt betydning for deres budjetter, men den resultatbaserte finansieringen blir tydeligere og favner flere faktorer. Det tydeligste tegnet på dette er innføringen i 2006 av et *tellekantsystem* som finansierer en del av institusjonenes budsjett på bakgrunn av vitenskapelige publikasjoner (Elvebakk og Enebakk 2006). Siden den gang har vi hatt en utvikling som mer eksplisitt skaper et økt *produksjonspress* knyttet til de ansattes forskning, helt ned på individnivå. Forventninger «ovenfra», helt fra rektorat, om å publisere mer i de mest anerkjente vitenskapelige tidsskriftene innenfor eget fag slår ned i oss alle. På undervisningssiden styrkes produksjonen ved ansattes økte ansvar for aktiverende og støttende undervisning slik at studentene skal kunne bestå sine eksamener. Men i egen praksis oppfatter jeg dette som et anliggende mer på instituttnivå enn for meg som individuell underviser.

Endringene kan knyttes til NPM, men også mer generelt til det som går under betegnelsen *managerialism*, en tro på at ledelse og ledere trengs for å håndtere sosiale og økonomiske oppgaver (Ese 2019:51). En slik ledelseideologi hviler på fire

søyler, (1) troen på ledelse som et sett av generiske ferdigheter anvendelig på tvers av virksomheter, (2) at ledere skal gis betydelig autoritet og ansvar, (3) klokkertro på insentivstrukturer for å forbedre individuell og organisatorisk «performance» og (4) troen på definering og måling av arbeidsprosesser og -oppgaver (Boston 2011).

Endringene i sektoren kan i verste fall innskrenke tiden som brukes på faglig refleksjon og diskusjon med studenter. De ansattes faglige identitet kan imidlertid motvirke noe av effekten av dette, siden professorens hverdag bare delvis er styrt av institusjonen. Mens institusjonen kan gjennomgå store formelle endringer på kort tid, vil kulturelle og praktiske endringer gå tregere, og elementer av det vi ofte forbinder med en såkalt *Humboldt-modell*, kan opprettholdes. Humboldt-modellen er oppkalt etter tyske Wilhelm von Humboldt, som reformerte de prøyssiske universitetene på begynnelsen av 1800-tallet. Det *Humboldtske vitenskapsideal* innebærer at vitenskapen skal være autonom. Staten skal stille med økonomiske ressurser og det organisatoriske, men ikke involvere seg i det intellektuelle arbeidet (von Lüde 2012:150). Det ligger fire premisser til grunn for modellen, (1) kobling mellom undervisning og forskning (siden ingen kunnskap er permanent), (2) at professorene står fritt til å undervise og forske på det de vil, og studentene til å studere det de vil, (3) at universitetet (campus) er fysisk frikoblet og isolert⁵ fra samfunnet for størst mulig uavhengighet og (4) en etablering av «seminaret» (den åpne diskusjonen) som den sentrale arenaen for utveksling og utvikling av kunnskap (Ese 2019:26-27). Det diskuteres om det Humboldtske universitet er et ideal mer enn en faktisk (historisk) praksis, og vi bør betrakte modellen med et kritisk blikk, som elitistisk, hierarkisk og autoritær.⁶ Det den ene aktøren kan oppfatte som kollegialitet, kan den andre oppfatte som maktmisbruk og utnytting, siden formelt sett flate strukturer gjerne vil kunne skjule faglig posisjonsmakt.

Humboldt-modellen kan likevel betraktes som en relevant idealtipe for å diskutere universitetets *rolle i samfunnet*: at universitetet skal forvalte og utvikle kunnskap og vitenskap som i seg selv er verdifull, at det skal stå for dannelse av gode og ansvarlige samfunnsborgere og opprettholde en uavhengighet som grunn for reflektert kritikk av samfunnets utvikling.

Om man sammenligner en teoretisk Humboldt-modell (med vekt på refleksjon) og en teoretisk markedsmodell (med vekt på markedstilpasset produksjon), kan man tydeliggjøre skiftet av idelaer i universitetssektoren (som vist i tabell 1).

	refleksjonsmodell	markedsmodell
kunnskap	som teori og refleksjon	som instrumentell
forskning	som nysgjerrighet	som investering
studier	for læring	for vitnemål
styring	faglig-kollegial	strategisk
ledere	valgt blant kolleger	ansatt av sine overordnede
leders lojalitet	til kolleger og fag	til sin leder (oppover)
administrasjon	som støtte	som styring og kontroll
koordinering	horisontalt ved tillit	vertikalt (nedover) ved styring
transaksjonskostnader	lave	høye

Tabell 1. Oversikten viser skjematisk forskjellene mellom det vi kan kalle en refleksjonsmodell og en markedsmodell for universitetssektoren (utvidet fra Tjora 2015:4). De ulike karakteristikkene i de to modellene er å betrakte som idealtypiske, det vil si at de to kolonnene ikke finnes som reelle institusjoner, men at ulike institusjoner (til ulike tider) vil ligne mer på den ene enn den andre kolonnen.

Økonomisk rasjonalitet

Når universitetene i større grad administreres som bedrifter i en form for markedsmodell, oppstår det både hurtige endringer og endringer som går over lang tid. De hurtige endringene ser vi særlig ved fusjoner og ved høyskoler som bytter navn og får universitetsstatus. De langsiktige endringene kan være vanskeligere å observere, men er knyttet til endret oppmerksomhet i faglig praksis. Forskningen endres over tid fra langsiktig faglig prioritering til kortsiktig styring ved utlyste satsinger, fra Forskningsråd og EU. Undervisningen endres ved overgangen til masseuniversitet, fra vekt på selvstendighet og refleksjon til vekt på tett oppfølging og oppgaveløsning. Fortsatt benytter vi den tradisjonelle forelesningen, selv om denne læringsformen har møtt mye kritikk, delvis rettmessig, men også noe unyansert. En slik organisering av læring stammer fra en tid hvor den lærde underviste sine disipler uten bøker og internett. Etter kvalitetsreformen har det blitt satt søkelys på mer aktive læringsformer, i «et helhetlig læringsmiljø» (KUF 2001). En mer aktivitetsbasert læringsform betyr imidlertid en mindre vekt på vitnemål/eksamen og mer ressurser til undervisning, noe som strider mot en strategisk markedsmodell. Dermed har kvalitetsreformen i stor grad blitt en *overfladisk reform*, det vil si hvor lite endres i undervisningspraksis, men hvor de byråkratiske overbygninger (at det kan krysses av for formell studentevaluering, studieprogramkoordinering, digitale læringsplattformer og sentralisert kvalitetskontroll ved NOKUT⁷, etc.) antyder fornyet pedagogikk.

Reformen innebærer også en ny finansieringsmodell, som ble satt i drift i 2003, hvor en betydelig del av universitetenes budsjetter bestemmes av avlagte studiepoeng, det vil si summen av alle eksamener institusjonens studenter har bestått. Studentene blir en økonomisk ressurs for universitetene så lenge de

avlegger nok studiepoeng, men blir en ren belastning når de blir forsinket, tar færre studiepoeng enn normert eller faller fra. Denne finansieringen kan få ulike utfall. På den ene siden kan universitetene tjene på å utvikle og opprettholde «billige» studieprogram som man med få ressurser kan sluse mange studenter gjennom. Å dytte 200 studenter inn i forelesningssalen og la professoren ta ansvaret for en monolog, et sparsommelig øvingsopplegg og en industriell form for eksamen (helst flervalgsoppgaver med automatisert sensur) genererer bra med overskudd. Dermed representerer den monologiske forelesningen ikke bare et tradisjonelt (eller kanskje til og med gammeldags) opplegg for læring, den gjenspeiler også en økonomisk modell hvor studiepoeng *produseres* på mest mulig effektivt vis.⁸ Her kan populære og bredt anvendelige samfunnsvitenskapelige bachelorfag, som sosiologi og psykologi, generere penger som institusjonen kan omfordele til andre aktiviteter. På den annen side vil mer aktive undervisningsformer også i slike fag kunne sikre en bedre gjennomstrømning, det vil si at flere oppmeldte studenter består eksamen.⁹ I begge tilfeller vil studiepoengøkonomien kunne påvirke pedagogikken: En økonomisk rasjonalitet får betydning for prioritering av ressurser til undervisning og pedagogisk opplegg.

Mot en universitetsindustri

I en del andre land, som Storbritannia, USA og Australia, er en slik «universitetsindustri» kommet mye lenger, blant annet fordi man har en modell hvor studentene betaler skolepenger¹⁰ til institusjonen for å kunne studere. Her blir universitetene i stadig større grad å betrakte som foretak drevet som bedrifter som enten skal generere overskudd til sine private eiere (som ofte i USA) eller dekke egne kostnader som offentlige institusjoner

(som ofte i Storbritannia). Vi får dermed en form for «akademisk kapitalisme» (Kjeldstadli 2010), hvor universitetene i mindre grad drives som offentlige forvaltere av kunnskapsutvikling, enn som bedrifter som selger vitnemål og formell prestisje i et internasjonalt utdanningsmarked. I Norge er denne utdanningskapitalismen per dags dato tydeligst i et økende press mot universitetene for å utvikle og tilby (selge) etterutdannings-tilbud (under det velklingende begrep «livslang læring») til bedrifter og privatpersoner.

Også forskningen ved universitetene er gjenstand for en markedslogikk. Man ser utsagn som «kunnskap er det vi skal leve av etter oljen», og forskningen blir mer program-, utlysings- og innovasjonsrettet. I en historisk amerikansk kontekst peker Elisabeth Popp Berman (2012) på hvordan ulike *institusjonelle logikker* eksisterer side om side fra 1960-tallet, og at markedslogikken blir en sterkere konkurrent til en tradisjonell vitenskapslogikk utover på 1980-tallet. Et sentralt poeng fra Berman er at det ikke er svakere offentlig finansiering av de amerikanske universitetene som skapte dette skiftet, men et statlig påtrykk mot universitetene for å se det økonomiske potensialet i akademisk kunnskap og en gryende idé om teknologisk innovasjon som den nye motoren for økonomisk vekst etter stagnasjonen på slutten av 1970-tallet. Når universitetenes forskning og vitenskapsproduksjon over tid endrer status fra «ressurs» til «motor» for økonomisk vekst, endres institusjonenes prioriteringer over tid (Berman 2012:3). Det blir etter hvert tatt for gitt, også av politikere og næringsliv, at «knowledge *should* be commodified and sold» (Connell 2019:123, original kursivering). Opptatthet av patenter, etableringer av såkalte TTO («technology transfer offices») og innovasjonssentra antyder også i norsk sammenheng en tydeligere teknologisk og økonomisk drevet markedslogikk bak forskningen.

Universitetet som samfunnsinstitusjon

I Norge er universiteter og høyskoler i all hovedsak statlige institusjoner, med solid grunnbevilgning. Dette gir ansatte betydelig uavhengighet, beskyttet av faste stillinger og den tidligere nevnte universitets- og høyskoleloven. Vi skal derfor ikke overdrive hvordan utviklingen i sektorens økonomiske rammer skaper endringer i praksis. Vi har i så måte tidligere vært inne på at professorer og førsteamanuenser skaper stabilitet i sitt arbeid selv om økonomiske og byråkratiske rammer endres, på bakgrunn av sin *kosmopolitiske orientering* (Gouldner 1957, 1958), som tillegger lokale strukturelle premisser begrenset betydning.

Når de av oss som kritisk følger med på sektorens utvikling, kan observere at mange av endringene synes å konvergere – om dog sakte – mot en form for industriuniversitet, frykter vi at universiteter og høyskoler over tid mister noen av sine særtrekk og kanskje sågar berettigelse. Vi er bekymret over en utvikling i sektoren som i minkende grad gir rom for universitetenes rolle som samfunnsinstitusjoner i et deltakerdemokrati som det norske. Kort sagt er det snakk om:

- tydeligere strategisk styring av hver enkelt institusjon med økt profesjonalisering av ledelse (som nå er ansatt heller enn valgt),
- større andeler av budsjettene i strategiske satsinger,
- forskning som «return on investment» (Alvesson 2012) utløst ved eksterne midler fra Forskningsråd og EU heller enn basert på nysgjerrighet og samfunnsrelevans,
- sentralisering – eller «klumping» – av *strategiske*

forskningsmidler til større prosjekter og sentra som anses som «eksellente»,

- økende andel av publisering og undervisning på engelsk, ofte for et meget spesialisert publikum, på bekostning av utviklingen av et norsk fagspråk og bred formidling til allmennheten,
- større vekt på telling og måling av både studie- og publikasjonspoeng,
- tro på at såkalt åpen forskning skal virke demokratiserende, mens allmennformidling ikke verdsettes,
- økt vekt på patenter og økonomisk tellbar innovasjon og næringsutvikling.

Slike utviklingstrekk har vært påpekt i bøker, kommentarer og kronikker, både i Norge og i andre land, og er også å gjenfinne i ulike offentlige utredninger og proposisjoner. Noe av det mest påfallende er dog at det ikke finnes kunnskapsgrunnlag for at disse endringene genererer mer god forskning. En haug av reformer (se kapittel 20) kan riktignok vise politisk styringsvilje, men neppe stor innsikt i hvilke mekanismer som gjør at institusjonene i sektoren faktisk fungerer så bra med et minimum av kontrollmekanismer. Det er ingen som kan peke på om etableringen av eksellensmiljøer eller topptunge strategiske satsinger har effekt, og de må heller ses på som trendy enn påviselig verdifulle; de er rett og slett «på moten» (Svallfors 2016). Faren for at vi mister mange av kvalitetene ved universitetene i slike endringer, er stor, dersom gode særtrekk ved institusjonene over tid er «lost in translation» (Øfsti 2016). Kanskje er det slik

at mange av universitetenes spesielle kvaliteter er «neglected, misdescribed, undervalued, or suppressed» (Collini 2012:xiii), og at en ny verdsetting (også fra politisk hold) mest handler om å vinne tilbake en anerkjennelse av disse.

Selv om de norske universitetene har hatt stor autonomi, har de også alltid vært tett knyttet til samfunnet. For eksempel har vi i samfunnsforskningen lange tradisjoner for aksjonsforskning og industrisamarbeid. Vi har også tydelige føringer i forskningspolitikken og mange koblinger mellom Forskningsrådet og de ulike departementene. Derfor er de store planene for såkalt åpen forskning, drevet fram innenfor EU-finansieringssystemet (som programmet Horizon 2020), ikke nødvendigvis radikale i en norsk sammenheng. De er ment å innebære en demokratisering av forskningen til nytte for hele samfunnet. Tanken om at forskning skal være relevant, nyttig og inkluderende, er neppe ny,¹¹ og dette kan nok også antyde fraværet av rendyrkede Humboldt-universiteter i den norske UH-historien. Likevel er det grunn til å betrakte påtrykket for åpen forskning med en viss kritisk refleksjon, siden denne «bevegelsen» kan antyde et forsøk på å redusere det nivået vi har av *nysgjerrighetsdrevet forskning*. Ifølge Philip Mirowski (2018) bør arbeidet for åpen forskning forstås som en markedsorientert «plattformkapitalisme», på basis av voksende mistillit til forskning og forskere, en oppfatning om at forskningen er for treg, og at den er udemokratisk. Han mener at bevegelsen henger sammen med et politisk prosjekt for å avvenne universitetssektoren fra statsstøtten (som i USA har pågått i tre tiår) og gjøre forskning og undervisning lydhør for markedet heller enn rettet mot kulturell dannelse og sivilisasjonsutvikling (2018:188). Når ikke bare publikasjoner, men også empirisk materiale (data) av ulike slag skal gjøres åpent tilgjengelig, legges det til grunn en idé om empiriske data som objektive, som alle skal kunne bruke, uten medfølgende metodiske overveielser. Vi risikerer å skape en forventning om konkret

kortsiktig nytte av en stadig større del av forskningen, noe som kan komme til å ramme den langsiktige forskningen, «the slow research» (Berg og Seeber 2016), hardt. Gode intensjoner kan ødelegges av liten innsikt i eksisterende praksis og en tenkning om at «one size fits all».

En interessant parallell er trukket fram av Joan Wallach Scott (2019). Hun er opptatt av hvordan det står til med den akademiske friheten, og at den i amerikansk sammenheng ikke representerer noe nytt problem. Allerede i 1916 problematiserte sosiologen Thorstein Veblen «businessmodeller» ved universitetene, og politiker og forfatter Upton Sinclair kritiserte koblinger mellom universiteter og store foretak i 1923 (Scott 2019:40). En helt annen form for kritikk av amerikansk akademia kom fra politisk hold under McCarthy-tiden på 1950-tallet, da hundrevis av akademikere ble forhørt for å avdekke potensielle kommunismesympatier, og senere på 1990-tallet, da konservative politikere angrep den akademiske elitens «politiske korrekthet». Dette har blitt «fulgt opp» i senere tid, ikke minst med Donald Trumps antielitistiske og antiintellektuelle utspill, hvor vel-dokumentert forskning mistenkeliggjøres som syensing på politisk grunnlag (Scott 2019:2–3). I et slikt lys bør åpen forskning og samfunnsrelevans løftes fram som gode prinsipper, men ikke uten godt begrunnede refleksjoner som også tar hensyn til ulike forskningstradisjoners særegenheter.

Hvor går vi?

Som nevnt tidligere har utviklingen av mer industrielle og kommersielle universiteter kommet mye lenger i mange andre land. Kritiske refleksjoner over universitetsutviklingen i Nord-Amerika og Storbritannia er relevante for Norge fordi vi forholder oss strengt til den angloamerikanske tradisjonen, både språklig

(med publisering på engelsk, ofte i tidsskrifter med opprinnelse fra USA eller Storbritannia) og akademisk-strukturelt (for eksempel med overgang til bokstavkarakterer (selv om de brukes annerledes enn i USA) og bachelor-, master- og ph.d.-grader). Norske universitetsrektorer liker dessuten å sammenligne «sine» universiteter med de beste i USA og England, selv om de fleste av oss innser den manglende realismen i slike sammenstillinger. Det er med andre ord mye som tyder på at sektoren for forskning og høyere utdanning i Norge vil tilnærme seg (men henge noe etter) den utviklingen vi ser i disse landene.

Om vi ser på situasjonen i USA, advarer flere kritikere mot en ruinering av universitetene. Flere utviklingstrekk peker i sådan retning: stadig lavere grad av offentlig finansering, større avhengighet av økte avgifter fra studentene og dermed mer gjeld og/eller økte økonomiske klasseforskjeller, da færre har råd til å studere. Større behov for private gaver på institusjonsnivå medfører større innblanding fra velstående velgjørere. Ulikheter i mange dimensjoner vokser: økt bruk av midlertidige ansatte med kortvarige kontrakter, økende forskjeller mellom rike og fattige institusjoner. Ikke minst mister institusjonene mange av sine særtrekk, med mer bruk av forretningsmessig ledelse og styres med liten grad av akademisk representasjon, som er opptatt av gode evalueringer heller enn å komme opp med ny kunnskap, og en måling av utdanningen ut fra begrepet «human kapital» heller enn kulturelle og intellektuelle ressurser (Scott 2019:8–9).

Denne antologiens kapitler

På bakgrunn av de skisserte utviklingstrekken, en rekke kritiske innspill i norsk debatt, samt «advarsler» fra den internasjonale litteraturen, tar denne antologien for seg mange aspekter ved utviklingen innenfor norsk universitets- og høyskolesektor.

På mange måter handler boka om ulike tilfeller av det organisasjonsforskerne kaller «perverteringer», det vil si situasjoner hvor ulike systemer endrer eller fordreier praksis i så ekstreme retninger at de vil framstå som lite hensiktsmessige om man ser bort fra systemene som sådan. Systemene blir på en måte «seg selv nok» eller «et mål i seg selv». Et sentralt eksempel er finansieringsordningen. En betydelig del av institusjonenes budsjett er basert på «produksjon» av studiepoeng, og denne «produksjonsmentaliteten» kan oppfattes som en pervertering (fordreining) av undervisningens mål i retning av heller å få kandidater uteksaminert på normert tid enn å sørge for at de får med seg et vell av kunnskap, ferdigheter og dannelse. Tilsvarende har vi kommet langt innenfor forskning *qua* publisering, hvor det gjelder å spy ut flest mulig poenggivende artikler selv om de innholdsmessig skulle vise seg å være helt poengløse (Alvesson, Gabriel og Paulsen 2017).

Gjennom 22 kapitler (inkludert denne introduksjonen) går vi fra de mest erfaringsnære utviklingstrekk til større internasjonale drivkrefter innenfor forskning og høyere utdanning. Hvert enkelt kapittel kan være begrenset til et tema, problemområde (som for eksempel styring, økonomi, tellekanter, NPM, eksellens-fetisjisme, språk) eller vinkling (for eksempel historisk, sosiologisk, økonomisk).

Dag O. Hessen tar utgangspunkt i egne erfaringer med e-poster fra det han kaller «pirattidsskrifter» som frister med rask publisering i et marked hvor forskeres tellekanter gis stor betydning. Hessen peker på et behov for en reflektert holdning fra forskere om hva de vil med sin forskning, for å dempe individuell konkurranse og heller innta et bevisst samfunnsansvar.

Pål Veiden diskuterer utfordringen med det økte antallet (byråkratiske) oppgaver som gjøres av vitenskapelig ansatte, og som

skaper et mindre fritt akademi. Med utgangspunkt i egne erfaringer peker Veiden på hvordan stadige pålegg i en situasjon under konstant endring synes best håndtert med en god porsjon ironi. Er det slik at stadig flere i sektoren tvinges inn i det ironiske feltet?

Bente Rasmussen analyserer kvinners karrieremuligheter med utgangspunkt i tre typer ulikhetsregimer i akademia: professorstyret, det demokratiske universitet og «foretaksuniversitetet». Hun peker på hvordan den siste fasen framelsker internasjonal mobilitet og «eksellens», og hvordan muligheten til å vie all sin tid (også fritid) til fag og dermed nedprioritere familie blir forutsetningen for akademisk karriere.

Thomas S. Jakobsen, Silje A. Andresen, Eli Smepllass, Ida Marie Henriksen og **Hilde Refstie** diskuterer hvordan etableringen av nye kanaler for kritikk gir spillerom for aksjonisme utover vanlig debattdeltakelse med kronikker og lignende. De eksemplifiserer dette ved *New University Norway* og *ProtestPub*. Kapitlet er skrevet av initiativtakerne selv, og de bruker erfaringene som grunnlag for optimisme om grasrotinitiativ og et modigere debattklima, men ser også behov for sterkere nettverk mellom kritikere.

Bente Rasmussen, Ann Sætnan og **Gunhild Tøndel** analyserer via et vitenskapelig «selvstudium» hvordan økt bruk av tellende, formaliserte målesystemer skaper skjevfordelinger i sektoren, en såkalt «matteuseffekt», hvor den som har mye, får mer, og den som har lite, kan miste det lille hen har. Mens slike skjevheter kan forstås som ønskede strategiske prioriteringer, er det lite som tyder på at slike bevisste valg samsvarer med fordelingen av faktiske faglige kvalifikasjoner.

Mitt eget kapittel er basert på boka *Hva er fellesskap* (Tjora 2018). Jeg skisserer her ulike sosiale mekanismer som holder universitetsarbeidet sammen med et minimum av transaksjonskostnader. Jeg har benyttet redaktørfaringen fra mine år i *Sosiologisk tidsskrift* til å underbygge verdien av den akademiske dugnadsånden som effektiv koordinering på tvers av institusjoner heller enn som en romantisk tilbakeskuende drømming.

Thomas Hylland Eriksen tar tak i overgangen til et universitet preget av telling og indikatorer og problematiserer hvordan vekten på det tellende skaper en rekke problemer knyttet til publiseringskvalitet, språk, artikkeloverflod, dugnadsinnstilling og så videre. Samtidig peker Eriksen på økende motstand mot økonomiske modeller for sektoren, blant annet med bevegelsen «slow science», som forsøker å demme opp for en samlebandsmodell for publisering som vil kunne skade forskningens reelle bidrag til samfunnet.

Michael Jones følger opp Eriksens tema med en analyse av vitenskapelig publisering og stiller spørsmål om forskningsmessig kvalitet kan måles kvantitativt. Han kritiserer bruken av publiseringspoeng (tellekantsystemet) og tidsskriftenes «impact factor» (telling av siteringer som mål på tidsskriftets innflytelse) som mål på kvalitet. Han er særlig opptatt av hvordan «impact factor» har blitt innført som et markedsverktøy av de store internasjonale forlagene, noe som neppe vil kunne gjenspeile den enkelte vitenskapelige artikkelens kvalitet. Han stiller slike ytelsesindikatorer opp mot andre typer vitenskapelig arbeid som ikke blir telt, men som likevel er viktig for å sikre forskningskvalitet.

Også **Jørgen Lund** er opptatt av utviklingen innenfor publisering av forskning, men konsentrerer seg om språk. Han

diskuterer den akademiske språkproblematikken og er særlig opptatt av brytninger mellom «morsmålmessig logos», altså tankens avhengighet av et velkjent språk, og en bestemt politisk og institusjonelt etablert utvikling mot akademikerengelsk som standard. Lund viser hvordan man bør forstå språket som noe mer enn formidling, og at overgangen til engelsk som standard-språk medfører tap av presisjon og nytenkning.

Sigrun Haugdal Hitland, Brita Fladvad Nielsen og Hilde Refstie analyserer studenters deltakelse i debatten om universitetenes utvikling. De peker på manglende engasjement (opprør) blant dagens studenter, og at de i liten grad får føling med større universitetspolitiske trender, blant annet på grunn av liten kollegial (uformell) kontakt med de ansattes «voksne fellesskap». Svakt engasjement er dermed ikke bare studentenes eget anliggende, men knyttet til manglende rom for debatt og fagfellesskap utover formell undervisning.

Silje A. Andresen, Ida Marie Henriksen, Thomas S. Jakobsen, Michael Jones og Nina Helen Aas Røkkum diskuterer trusselen mot universitetsdemokrati og kollegial omsorg med basis i personlige erfaringer fra tre interne formelle medvirkningsorganer (styret). På tross av formell medvirkning peker de på fire trusler: svekkelse av de valgte organers reelle innflytelse, mindre direkte medbestemmelse over egen arbeidssituasjon, ansatte heller enn valgte ledere samt rapporteringskrav (ved NPM) heller enn ansvarlighet.

Også **Arve Hjelseth**s kapittel er knyttet til styring. Han diskuterer forholdet mellom statlig ansvar, markedsstyring (NPM) og premisser for akademiske frihetsgrader. Særlig problematiserer han sammenhengen mellom fristilling fra staten (foretaksmodell) og politisk eller markedsmessig uavhengighet. Et vesentlig

poeng er at en forventning om økende ekstern (statlig uavhengig) finansiering lever i beste velgående selv om en overgang til foretaksmodell ikke har blitt aktuelt.

Selv om **Trond Kongsvik** og **Oscar Amundsen** skriver om et annet tema, er kapitlet deres i likhet med de to foregående knyttet til ideologiske føringer. De to undrer seg over hva som kan forklare promoteringen av åpne kontorlandskap i UH-sektoren, til tross for forskningen som peker på dette som en dårlig løsning, og over hvilke konsekvenser de vil kunne få. De konkluderer med at behovet for «spennende» heller enn funksjonelle løsninger, endringskynisme med overfladisk medvirkning og funksjonell dumhet hvor bare enkelte tekniske aspekter tas hensyn til, ser ut til å trumfe kunnskapsbasert arbeidsplassdesign.

I likhet med Kongsvik og Amundsen er **Thomas Dahl** opptatt av universitetet som fysisk miljø. Han diskuterer universitetsidealer realisert ved campus- og campusutvikling, med grunnlag i utviklingen av universitetssenteret på Dragvoll (AVH/NTNU), som åpnet i 1978. Dahl peker på at Humboldtske idealer som isolasjon (ensomhet) og frihet ble lagt til grunn for senteret, men at en mer funksjonalistisk styringslogikk med universitetet som kunnskaps- og kandidatleverandør (*samfunnsoppdrag* heller enn *dialog*) har degradert Dragvoll-modellens status og aksept i den norske universitetstanken.

To kapitler tar for seg konkrete studieprogrammer eller disipliner og diskuterer formingen av disse. **Skender Redzovic** og **Graham Clifford** undersøker hvordan profesjonsutdanningene innenfor helse- og sosialfag vil utvikle seg etter at de i stadig større grad forankres i universitetsmiljø. Et større trykk på forskning synes fornuftig for å styrke fagmiljøene. Samtidig problematiserer forfatterne hvordan overgangen til universiteter

for høyskolene kan se ut til å innebære mer sentralisert ledelse i den hensikt å gjøre dem til aktører i et kunnskapsmarked, noe som vil redusere de ulike miljøenes muligheter til selvstendige prioriteringer.

John A. Hunnes og **Torunn S. Olsen** diskuterer i sitt kapittel utdanningsinstitusjonenes ansvar for å danne reflekterte og kritiske borgere med utgangspunkt i økonomiutdanningen. Ved en historisk gjennomgang av økonomifaget viser de hvordan *økonomismen* har blitt institusjonalisert som kjernen i undervisningen. Resultatet er kandidater som mangler det vidsyn som samfunnet trenger.

Mats Persson tar opp forholdet mellom to *institusjonelle logikker* i sitt kapittel. Mens den *akademiske logikken* fortsatt preger mye av den akademiske praksisen, gjør en markedslogikk seg gjeldende i større grad, blant annet med profesjonell ledelse og målstyring. Særlig peker Persson på hvordan de mange fusjonene i sektoren er rasjonelle ut fra en markedslogikk, hvor posisjonering på nasjonale og internasjonale forsknings- og utdanningsmarkeder blir vesentlig.

Espen Leirset har en litt annen inngang til samme tema; han benytter begrepet konkurransestaten som sentralt konsept og viser hvordan universitetene forstås som en kilde til å hjelpe nasjonen i konkurransen mot andre stater. Mens velferdsstaten er innoverskuende, er konkurransestaten utoverskuende, med forskning og utdanning som sentrale verktøy. En hovedbegrunnelse for gode universiteter blir dermed at de vil kunne gi et nasjonalt konkurransefortrinn.

Knut Sørensen tar utgangspunkt i 16 sentrale reforminitiativ innenfor UH-sektoren siden tusenårsskiftet og hevder at dette

er et endringstrykk uten sidestykke. Sørensen peker særlig på reformenes ideologiske grunnlag, blant annet ved at de hermer etter reformer fra næringslivet og store universiteter i USA. Den økende graden av målstyring som reformene fremmer, kan i norsk sammenheng best forstås som byråkratiske utopier.

Knut Kjeldstadli tar utgangspunkt i to universitetsmodeller, Humboldt-modellen og markedsmodellen og hevder at begge disse er utilstrekkelige: markedsmodellen fordi nytte settes lik fortjeneste, og Humboldt-modellen fordi det ikke er åpenbart at kunnskap som sådan har en egenverdi når store samfunnsutfordringer ligger foran oss. Som alternativ foreslår Kjeldstadli «samfunnsuniversitetet», som har som mål å betjene allmennheten ut fra en gjensidig samfunnskontrakt (heller enn et samfunnsoppdrag), med valgte ledere og hvor også fagforeningene spiller en tydelig rolle.

Tor Halvorsen diskuterer utviklingen innenfor universitetssektoren i lys av det økonomiske vekstparadigmet. Han viser hvordan store internasjonale sammenslutninger, særlig OECD, har lagt føringer på universitetenes rolle i en global, konkurransepreget kunnskapsøkonomi. Han diskuterer hvorfor vekstparadigmet blir utfordret av Paris-avtalen og lanseringen av FNs bærekraftsmål. Påstanden er at de globale utfordringene krever en ny kunnskapspolitik som bryter med vekstparadigmets hegemoni.

Veien videre

Generelt sett representerer denne antologien og dens kapitler en motstand mot mange av de utviklingstrekkene som vi ser både i bakspeilet og framover i universitets- og høyskolesektoren.

Vi er tvilende til at den politikk som føres for sektoren, er til sektorens og samfunnets beste, og vi er bekymret for at vi ender opp i en slags sirkelargumentasjon, hvor måling, telling og belønning av det tellelige antas å antyde stadig mer eksellens, men hvor verdimeessig betydning ikke etterspørres. En opphøising av «impact» fører ikke nødvendigvis til mer kvalitet, men blir en indikasjon på i hvilken grad man understøtter mektige (politiske og/eller økonomiske) samfunnsinteresser (jf. Brewer 2013; Docherty 2014). Heller enn å *levere* kandidater til fortsatt økonomisk vekst bør våre institusjoner (*ut*)danne kritiske og modige samfunnsborgere til et styrket demokrati som kan stå imot de mektige og udemokratiske krefter som stadig gjør seg gjeldende. Om vi gjennom våre universiteter greier å formidle at studentene skal *skape* nye ansvarlige samfunnsfelleskap (jf. Tjora 2018:147) heller enn bare å *leve* i dem, har vi oppnådd mye.

Spørsmålet vi må stille i en slik konstruktiv ånd, er hvordan vi (som akademikere, politikere, borgere, studenter og velgere) kan påvirke utviklingen av sektoren. Det er ingen klare svar på dette, men i alle fall er det sikkert at kunnskaps- og erfaringsbasert kritikk må føres fram på alle nivåer innenfor sektoren og i politikken for å bidra til en større langsiktig refleksjon over hva vi (som nasjon) vil med institusjonene for forskning og høyere utdanning. Kanskje kommer vi heller ikke utenom driften av et slags «hemmelig universitet» – hvor mange av oss vil opprettholde en «ubegrenset vitenskapelig ånd» (Docherty 2014:126), og hvor vi skriver tekster utenfor formatene og driver formidling (alt uten at det gis ett eneste poeng eller andre former for institusjonelle insentiver) – som eksisterer parallelt med det offisielle, markedsrettede universitetet. Jeg opplever nok at dette allerede er situasjonen i norske disiplinstitutter, hvor i alle fall mange av de faste vitenskapelige ansatte gir *blanke blaffen* i mye av påtrykket ovenfra som en form for minimalistisk respons¹² for å få tid til viktig og tidvis langsomt faglig arbeid.

Mens dette blir en form for implisitt (men like fullt effektiv) motstand, er den eksplisitte *universitetskampen* viktig. Alt tyder på at vi ikke kan overlate ansvaret for sektoren verken til politiske broilere i ministerposisjon eller til karriereorienterte ansatte rektorer og dekaner. Snarere må en bedre vertikalt forankret styring på plass om universiteter og høyskoler skal ha noe å bidra med i bred samfunnsmessig forstand også om 30 år.

Erfaringer, analyser og perspektiver som presenteres i denne boka, kan bidra til en bedre informert diskusjon om utviklingen av forskning og høyere utdanning, men vi er nøkterne i vår forventning om våre teksters betydning (impact!). Med det endringstrykket som ser ut til bare å eskalere i sektoren, er langt mer enn kritiske tekster nødvendig. Om denne bokas innspill uansett kan inspirere til mer høylytt refleksjon, oppstart av skadebegrensning og sågar aktivisme, har vi i alle fall bidratt med *noe*.

Takk

Takk til Bente Rasmussen, Michael Jones og Knut Sørensen for nyttige innspill til et tidligere kapittelutkast.

Noter

- 1 Markedstenkning kan i denne sammenheng forstås bredt, som tilpasning til eksterne faktorer, finansierbar og kommersialiserbar forskning og populære studie- og etterutdanningstilbud.
- 2 Det betyr at for eksempel professorer må skaffe ekstern finansiering for å opprettholde forskningsaktivitet og for å beholde sin stilling.
- 3 Se også kapittel 9 (note 3) og kapittel 12 (side 283).
- 4 Såkalt fagfellevurdering som skjer mellom kolleger, som oftest anonymt begge veier, hvor den som vurderer en tekst ikke vet hvem som er forfatter, og hvor forfatter ikke vet hvem det er som vurderer teksten.
- 5 Se også kapittel 15.
- 6 Takk til Knut Sørensen for viktige innspill til kritiske betraktninger av Humboldt-modellen.
- 7 Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen, et forvaltningsorgan under Kunnskapsdepartementet.
- 8 Begrepet «studentfabrikk» ble etablert allerede på 1970-tallet for denne formen for undervisning i det framvoksende masseuniversitetet.
- 9 For eksempel reformerte jeg innføringsemnet SOS1000 Innføring i sosiologi ved NTNU til høstsemesteret 2018 med firedelt eksamen og tettere oppfølging av studentene ved bruk av flere læringsassistenter. Det medførte at andelen beståtte eksamener økte fra 69 prosent (123 bestått av 179 oppmeldte studenter) til 94 prosent (179 av 191 oppmeldte), en relativ økning på 36 prosent (Hirrich 2019:32).
- 10 Den norske modellen, med gratis universitetsutdanning både for innenlandske og utenlandske studenter, er svært sjelden.
- 11 Jf. Iris Leikanger i artikkelen «Elfenbenstårnet og fabrikkene», *Morgenbladet*, 27. september 2019.
- 12 <https://khrono.no/andresen-byrakerati-meninger/laer-deg-minimalistisk-respons-og-forenkle-din-faglaerer-hverdag/404435>.

Referanser

- Alvesson, M. (2012) 'Do we have something to say? From re-search to roi-search and back again', *Organization*, 20 (1): 79–90.
- Alvesson, M., Gabriel, Y. og Paulsen, R. (2017) *Return to meaning: a social science with something to say*. Oxford: Oxford University Press.
- Bennedich-Björkman, L. (2016) 'Forskningsuniversitetet som kreativt miljø', i Öberg, S.A., Bennedich-Björkman, L., Hermansson, J., Jarstad, A., Karlsson, C. og Widmalm, S. (red.) *Det hotade universitetet* (s. 203–214). Stockholm: Dialogos.
- Berg, M. og Seeber, B.K. (2016) *The Slow Professor: Challenging the Culture of Speed in the Academy*. Toronto: University of Toronto Press.
- Berman, E.P. (2012) *Creating the Market University*. Princeton: Princeton University Press.
- Boston, J. (2011) 'Basic NPM Ideas and their Development', i Christensen, T. og Lægheid, P. (red.) *The Ashgate Research Companion to New Public Management* (s. 17–32). Burlington: Ashgate.
- Brewer, J.B. (2013) *The Public Value of the Social Sciences: An Interpretive Essay*. London: Bloomsbury.
- Collini, S. (2012) *What are universities for?* London: Penguin Books.
- Connell, R. (2019) *The Good University: What universities actually do and why it's time for radical change*. London: Zed Books.
- Docherty, T. (2014) *Universities at War*. London: Sage Swifts.
- Elvebakk, B. og Enebakk, V. (2006) 'Kunnskapsløst kunnskapsløft', i Hagen, E.B. og Johansen, A. (red.) *Hva skal vi med vitenskap?* (s. 13–26). Oslo: Universitetsforlaget.
- Ese, J. (2019) *Defending the university? Academics' reactions to managerialism in Norwegian higher education*. Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap, Arbetsvetenskap. Karlstad: Karlstads universitet.
- Gouldner, A. W. (1957) 'Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles – I', *Administrative Science Quarterly*, 2 (3): 281–306.
- Gouldner, A.W. (1958) 'Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles – II', *Administrative Science*

- Quarterly*, 2 (4): 444–480.
- Hirrich, A. (2019) *Evaluering av A3S (aktiv studiestart i sosiologi)*. Rapport fra Institutt for sosiologi og statsvitenskap. Trondheim: NTNU.
- KD (2005) Lov om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven). Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- KD (2015) Konsentrasjon for kvalitet – Strukturreform i universitets- og høyskolesektoren. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Oslo: Res Publica.
- KUF (2001) Gjør din plikt – Krev din rett. Kvalitetsreform av høyere utdanning. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Mirowski, P. (2018) 'The future(s) of open science', *Social Studies of Science*, 48 (2): 171–203.
- Nash, K. (2019) 'Neo-liberalisation, universities and the values of bureaucracy', *The Sociological Review*, 67 (1): 178–193.
- NTNU (2017) *Kunnskap for en bedre verden. Strategi 2018–2025*. Trondheim: NTNU.
- Scott, J.W. (2019) *Knowledge, Power, and Academic Freedom*. New York: Columbia University Press.
- Svallfors, S. (2016) 'Forskningspolitikk og kunnskapshinder', i Öberg, S.A., Bennich-Björkman, L., Hermansson, J., Jarstad, A., Karlsson, C. og Widmalm, S. (red.) *Det hotade universitetet* (s. 143–153). Stockholm: Dialogos.
- Tjora, A. (2015) Det norske universitetet: mellom kreativ nyordning og styrt overflateproduksjon. Presentasjon på *NEON-konferansen*. Trondheim.
- Tjora, A. (2018) *Hva er fellesskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- von Lüde, R. (2012) 'From Humboldt to Market: Competition and Excellence as New Governance Principles in the German University System', i Schuetze, H.G. og Mendiola, G.A. (red.) *State and Market in Higher Education Reforms*. Boston: Sense Publishers.
- Øfsti, A. (2016) *Universitetet - Lost in translation? Opptegnelser fra en overgang*. Trondheim: Eget forlag.

KAPITTEL 2

Publiseringspirater og akademiske kappløp

Dag O. Hessen

Kunnskap er makt, makt skaper marked, og kunnskap blir i økende grad styrt av marked. Dette er tydelig innen privatskolesegmentet og publiseringsbransjen. Forlagshusene har aldri vært bare katedra-ler, men spesielt har de store forlagene som styrer akademisk publi-sering, antatt en stadig tydeligere karakter av børs. Økte kostnader for publisering er ikke bare et økonomisk anliggende, det griper rett inn i den akademiske frihet. En sentral del av denne er frihet til å forske på hva man vil – innen rimelighetens grenser. Dette friheten blir imidlertid hul om man ikke har mulighet til å publi-sere hvor man vil, forutsatt at arbeidet finner nåde i tidsskriftet.

I dette kapitlet ser jeg med innsideblikk på drivkrefter som truer en hevdvunnen og relativt velfungerende publiserings-praksis i vitenskapelige tidsskrifter. I stor grad er dette ytre driv-krefter knyttet til publiseringstjenester og -kostnader, og det er åpenbart at «open access»-systemet har sine mørke sider. Men jeg vil også diskutere hvilke krefter innenfra, fra forskerne selv, som er med på å sette kvantitet over kvalitet, og dermed lage et marked for publiseringspirater.

«Open access» som løsningen?

Et svar på forlagenes betalingsmurer og prisspiral har vært «open access»-systemet, et forsøk på å demokratisere tilgangen til forskning. Betalingen er her flyttet over fra mottaker til forfatter, og gitt en rimelig pris er dette prinsipielt en utmerket løsning. Fordelene er åpenbare – det gir økt tilgjengelighet i tillegg til at publiseringen går raskere. Det gir også mulighet for store vedlegg, siden dette er elektronisk publisering hvor kravet til begrensning er vesentlig mindre enn i papirutgavene. Dette er sterke seleksjonskriterier innen akademia, siden turtallet øker også her. Vi forskere er opptatt av å få ut resultatene raskest mulig, i alle fall før konkurrentene, og vi ønsker å bli lest og sitert. Open access-publiserte arbeider siteres gjerne hyppigere enn «lukkede» artikler (Piowar mfl. 2018), og er det noe vi virkelig ønsker, så er det å bli sitert. Her ligger imidlertid også open access-systemets akilleshæl: Det er enkelt å starte nye tidsskrifter. Et økende antall lavterskeltidsskrifter øker flommen av «bullshit» og artikler av marginal verdi. Det økte publiseringsområdet, kombinert med et økende tidskrav, setter hele fagfelle vurderingen under press.

Open access er også en lønnsom forretningsmodell. Alt er elektronisk, og det er en lav terskel for oppstart og lave driftskostnader. Ikke minst har man her (som for all faglig publisering) gratis arbeidskraft: Institusjoner og forskningsråd betaler for forskningen som utføres, forskerne skriver egne arbeider og vurderer andres «gratis», men må betale for å få sitt arbeid på trykk – som så journalen kan ta seg betalt for når andre skal lese det. Det er denne siste typen open access har fjernet, men tidsskriftene kan ta det igjen i rikelig monn i selve produksjonsprosessen, der kostnaden og kvalitetssikring er minimalisert, mens «kunden» (altså forskeren eller institusjonen) må bla opp så det svir for å få artikkelen på trykk.

Denne attraktive forretningsmodellen har gitt en flora av nye fritt tilgjengelige tidsskrifter. Mange er avleggere eller dattertidsskrifter av etablerte og velrenommerte tidsskrifter, andre er «ekte og hederlige» tidsskrifter, mens en betydelig andel er halvseriøse tidsskrifter i gråsonen, der det er åpenbart at børs er viktigere enn katedral. På toppen av dette kommer en viltvoksende flora av rene pirattidsskrifter hvis eneste motiv er å melke det tillitsbaserte markedet og dra nytte av forskere som enten er naive eller litt for ivrige etter å se sitt arbeid på trykk. Vi skal komme behørig tilbake til piratbransjen, men de er ikke de eneste som vet å ta seg betalt.

Plan S – undergang eller overgang?

I en stor offensiv går nå det europeiske forskningsrådet ERC sammen med en rekke europeiske forskningsråd inn for at kun open access-journaler skal være gangbare innen 2020, det vil si at finansør vil forlange publisering i definerte, åpne tidsskrifter. Initiativet er lansert av Science Europe, en sammenslutning av Europas sentrale forskningsråd, som det noe kryptiske «Plan S». Tanken er god, nemlig å få bukt med forlagenes skyhøye abonnementer og demokratisere tilgang til forskningsresultater også for dem som ikke har en rik institusjon i ryggen. Samtidig er det også en del åpenbare problemer, ikke minst ved at det i alle fall i en periode vil begrense friheten til å publisere hvor man vil.

Mange av de veletablerte tidsskriftene ser imidlertid at vindene blåser i retning av open access, og de ser nødvendigvis også forretningsmulighetene som ligger her. For eksempel har vitenskapstidsskriftet *Nature* – ved siden av *Science* det heteste publiseringsmål for enhver forsker – opprettet en serie av dattertidsskrifter, og flere av disse er open access. Sammen med noen kolleger sendte jeg nylig en artikkel til *Nature* og fikk (som de fleste andre) beskjed om at våre funn ikke var eksepsjonelle nok

til å få innpass i «mother Nature», men at vårt manus kunne dirigeres videre til dattertidsskriftet *Nature Communications*. Det er fortsatt betydelig prestisje å få inn en artikkel her, så vi takket ja – under en viss tvil. Tvilen skyldes at vi må ut med over 50 000 kroner for å få den «på trykk» (digitalt) dersom den aksepteres. Det er et beløp som ville vært helt uaktuelt hvis det var en middels journal, men når det gjelder selveste *Nature* ...

Markedet rår, også her. Dette tidsskriftet er for øvrig en av tre som trekkes fram som eksempel på at overgangen til open access ikke er så ensidig positiv som man kan få inntrykk av (Kammerlin mfl. 2018). Poenget deres er nettopp dette; betalingen flyttes fra mottaker til avsender. Det er slett ikke alle institusjoner eller forskere som glatt kan bla opp mange tusen for å få en artikkel på trykk, og selv om de skulle ha pengene – hvorfor understøtte forlagenes fete marginer? (Forlaget Springer Nature hadde i 2017 inntekter på 1,64 milliarder dollar.)

Løsningen på dette dilemmaet er ikke enkel, og når og hvordan Plan S skal implementeres, er under stadig revisjon. Det er imidlertid liten tvil om at utviklingen uansett går i retning av åpen tilgjengelighet. Ikke bare åpenheten i seg selv, men også økt publiseringshastighet og økt synlighet (og siteringsfrekvens) tilsier at forskerne vil foretrekke denne løsningen. At man betaler *noe* for å få sin artikkel på trykk, er rett og rimelig, men det burde være et tak. Samtidig mister man stabiliteten og verdien av det trykte ord dersom de etablerte papirtidsskriftene går tapt. Hvem kan garantere at enhver server vil kunne holde på data i hundre år?

Piratbransjen

Det virkelig perverterte utslaget av en rent kommersiell publisering er allikevel den mangslungne floraen av useriøse aktører innen open access-segmentet. Noen av disse tidsskriftene

befinner seg i en gråson: De har en viss form for fagfellevurdering, og de er indeksert, men det redaksjonelle arbeidet er minimalt, publiseringshastigheten er forbausende, for ikke å si mistenkelig, høy, og det publiseres mye som neppe hadde blitt antatt i seriøse tidsskrifter. Så kommer de rene pirattidsskriftene i tillegg, sammen med annen piratvirksomhet, for eksempel juksekongresser eller nesten-juksekongresser.

Høsten 2018 laget Aftenposten-journalistene Hilde Lundgaard og Trond J. Strøm en praktfull undercoverhistorie på dette. Oppslaget over flere sider i Aftenposten skapte en betydelig debatt og avdekket hva som faktisk skjer på slike juksekongresser – for de mange av oss som har lurt på nettopp det. Oppslaget innledes med at journalistene mottar et brev fra «Den internasjonale vitenskapelige komiteen i ICCA», som var glade for å kunne meddele at artikkelen «Online Algorithms Considered Harmful», signert professorene Trond J. Strøm og Hilde Lundgaard, hadde passert nåløyet etter en kritisk vurdering av tre fagfeller og en vitenskapelig komité. Den var dermed klar for å bli presentert på en «prestisjetung» konferanse om datavitenskap i Wien samt å publiseres i ett av de digitale og «svært innflytelsesrike» tidsskriftene til arrangørene. Til overmål ble professor Strøm, på «bakgrunn av sin tidligere forskning», bedt om å være «session chair», altså lede sesjonen der den banebrytende forskningen skulle legges frem. «Artikkelen» fra journalistene var imidlertid ren nonsens, lett gjennomskuelig sådan, laget av en svada-generator. Kongressen fant faktisk sted og var en dels underholdende seanse for de to journalistene, men ytterst frustrerende for dem som innfant seg i den tro at dette var en reell kongress for faglig meningsutveksling. For arrangøren ble det dobbel gevinst, først ved påmeldingsavgift til kongressen (800 euro), dernest en klekkelig inngangsavgift for publisering. Aftenposten-«forskerne» sendte sin nonsens-artikkel til forlaget OMICS, som skulle ha

nær 17 000 kroner for å publisere artikkelen i et av sine 700 (!) tidsskrifter.

I 2014 ble det anslått at det fantes 8000 røvertidsskrifter som publiserte drøyt 400 000 artikler. Hvor mange det er blitt nå, er uvisst, men det er *mange*. Det er ingen overdrivelse når jeg sier at halvparten av e-postene jeg mottar, er smigrende tilbud om å publisere raske artikler i tvilsomme tidsskrift samt endeløse tilbud om å delta på konferanser av den typen som Aftenpostens journalister testet ut. Et typisk eksempel kan være som dette:

2nd International Conference and Expo on Advanced Eye Care and Cataract

Rome, Italy | June 14-15, 2018

Dear Dr. DO Dag O,

Hope this mail finds you well.

We are well attentive of your busy schedule and believe that you are engaged with many research and academic activities. We would like to take this opportunity to contact you again in regards to give a talk at the **Advanced Eye Care and Cataract 2018** to be held at Rome, Italy on **June 14-15, 2018**. This is a scientific congregation which brings together

For more details: <https://cataract.conferenceseries.com/>

We are confident that you will get an unforgettable experience exploring new opportunities at our Conference. Let us know about your interest in the same, and revert for further queries.

Look forward to meet you in Rome, Italy!

Thanks & Regards

Emma Parker

Program Director

Advance Eye Care 2018

Bortsett fra den åpenbare feilen med navnet, og at fagfeltet ikke er mitt, viser lenken til et nettsted som ser tilforlatelig ut. Om jeg hadde vært en ung øyelege, og navnet mitt hadde vært riktig stavet, er det fullt mulig jeg hadde latt meg friste av denne turen til Roma.

En typisk juksetidsskriftinvasjon kan være som denne, som popper inn idet jeg sitter og skriver disse linjene:

Dear Dr. Dag O Hessen, Greetings for the day. Myself Ms. Amelia Martinez, managing editor of EC Agriculture, I have just finished reading the article you wrote entitled «Global change and ecosystem connectivity». I am impressed by your clearly written and thought-provoking article. Journal Page: www.ecronicon.com/agriculture.php As you are an eminent expert in Agriculture and Crop Sciences field, I wanted to share an update of our journal. As we have recently cleared all our technical glitches and we have planned to release a new issue of 2018 for which we are in lag of only one article and we hope that one article will be yours. We will be happy to process your article with a complete waiver. Online Submission: www.ecronicon.com/submission.php

Note: If you are interested we are also accepting cv's to join the Editorial Panel. Date: on or before October 03, 2018. Please acknowledge this email within 24hrs.

With respect, Ms. Amelia Martinez

Altså mulighet for å bli med i redaksjonen på kjøpet. Rett etterpå kommer denne:

Esteemed Professor,

International Journal of Innovative Studies in Aquatic Biology and Fisheries is a peer-reviewed academic journal

published by ARC Publications. This Journal is devoted to publication of original papers and reviews in all branches of aquatic sciences and Fisheries. The journal provides a forum for International Researchers, Marine Engineers and practitioners in the aquatic field to disseminate their latest studies. You can directly **Submit** Your Article on our webpage.

It would be great if you could respond with your acceptance for the same. If it is not feasible for you, then please let us know your feasible time to contribute. We will be waiting for your positive mail. Have a nice and healthy day ahead.

Best Regards,
Editorial Office
International Journal of Innovative Studies in Aquatic Biology
and Fisheries

Forskere drukner i slike tilbud, og som regel har de noen lett gjenkjennelige fraser av typen «greetings» og «esteemed», gjerne med smigrende tekst om at min tidligere «outstanding» aktivitet på publiseringsfronten har blitt lagt merke til. Etablerte forskere lar dette gå rett i søppelbøtta, men noen ganger er det vanskelig å avgjøre hva som er piratvirksomhet, og hva som kan være i alle fall delvis seriøst. Aftenpostens nevnte undersøkelse avdekket at 600 norske forskere hadde gått på limpinnen, og tar vi med gråsonejournaler, er det åpenbart langt flere. Internasjonalt er det tydeligvis mange nok til at dette er blitt en voksende geskjeft.

Det økte turtallet

På mange måter er den akademiske gullstandarden den tillitsbaserte, frivillige og presumptivt nøytrale fagfelleevalueringen. Dette systemet er nå satt under press. Dels skyldes dette et stadig

økende publiseringsomfang fordelt over stadig flere tidsskrifter. Dels skyldes det en utvikling i retning av raskere publisering av (halvferdige)resultater, raskere fagfellevurdering og kortere tid til artikkelen er offentlig tilgjengelig («på trykk» som det het i den før-digitale tid). Turtallet på publiseringen har økt betraktelig. En konsekvens av dette er at mange fagfellerapporter er overfladiske, og det er vanskeligere å få kolleger til å være slike fagfeller – kanskje fordi forskere har det for travelt med å publisere selv. Noen av drivkreftene er ytre, kommersielle krefter, men det finnes også drivkrefter innenfra. Et stadig økende turtall i publiseringen *kan* utgjøre en reell utfordring for universitetenes brede mandat dersom for mye av prestisjen og belønningene knyttes til denne typen kvantitativ publisering.

Det dreier seg ikke bare om gråsonepublisering, kvantitet over kvalitet og piratvirksomhet på den akademiske arena, men også en økt risiko for at salderingspostene blir undervisning, refleksjon og samfunnsdeltakelse i vid forstand. Det er altså vi selv som har skapt dette markedet, vi forskere og systemet vi er del av, som relativt ensidig premierer publikasjoner som en inngangsport til karriere, forskningsmidler (som igjen genererer flere publikasjoner) – og kanskje viktigst: prestisje. Pallplassene i forskningskonkurransen deles ikke ut basert på tider eller antall scoringer, men siteringer. Det gjelder både på individnivå og på institusjonsnivå. Som forskere måles vi etter vår siteringsindeks. Den vanligste av disse er *hirsch-indeksen*, eller, blant innvidde, *h-indeksen*. I all sin enkelhet er dette faktisk en god måte å rangere en forskers *impact* på. Den vekter nemlig både antall artikler og hvor mye vi er sitert. Den viktigste og mest aksepterte av disse indeksene er trolig Thomsons Reuters ISI Web of Science, som forholder seg til godkjente, internasjonale, naturfaglige tidsskrifter. En *h*-indeks på 50 betyr at en forsker har 50 arbeider som er sitert minst 50 ganger. Web of Science har også en base som omfatter flere tidsskrifter, og som følgelig gir noe høyere *h*-faktor.

Fordelen med den screeningen av tidsskrifter som Web of Science foretar, er at de useriøse aktørene ikke er med. Ettersom siteringer er avgjørende for plasseringen din, gir indeksen et mer nyansert bilde enn det den rene kjøttvekta av artikler tillater. Om du har publisert mengder med artikler i useriøse tidsskrifter, vil du ikke få uttelling for det, siden de i liten grad vil siteres. Sitering gir i alle fall en viss kvalitetssikring, selv om det selvsagt ikke er noen garanti og slett ikke kan erstatte fagfellevurderinger. På den annen side premierer h-indeksen utelukkende publiseringsvirksomhet. Den gir ingen poeng for undervisning, hjelp til studenter og kolleger, tid brukt i komiteer og verv, og så videre. Dermed retter den seg inn mot bare én enkelt side av forskervirkeligheten. Kort sagt gir den primært belønning for at man meler sin egen kake. Dessuten har den en åpenbar svakhet ved at en forsker som for eksempel har publisert fem epokegjørende arbeider som virkelig har brakt verden framover, aldri vil kunne oppnå en siteringsindeks høyere enn fem, uansett hvor innflytelsesrike disse arbeidene er. På denne måten blir også h-faktor kvantitetsdrivende.

Ettersom det gis poeng for hver artikkel man er medforfatter til, gir dette også incentiver til samarbeid. Dette er bra – og dårlig. Det er bra fordi forskningssamarbeid er et gode både sosialt og intellektuelt. Flere hoder tenker bedre enn ett, det gir rom for flerfaglighet og fremmer et mangfold av tilnærminger. Det uheldige er at det i ytterste instans stimulerer til forskerfabrikker med masseproduksjon, økt utbredelse av «vennetjenester» med gjensidige og billige medforfatterskap – samt stundom utnyttelse av midlertidig ansatte som billig arbeidskraft. Det kan være stipendiater, postdoker og korttidsansatte forskere som utfører mye av arbeidet, mens lederne i slike konsortier sitter på toppen av pyramiden og skummer fløten. De får en stadig mer velfylt CV og høyere h-faktor fordi de figurerer som medforfattere på gruppens mange arbeider, men har i virkeligheten bidratt lite i prosessen.

Hvert år publiseres det ca. 2,5 millioner vitenskapelige artikler, og tallet er raskt økende (<http://blog.cdnsiencepub.com/21st-century-science-overload/>). Det er anslått at vi passerte 50 millioner publiserte artikler i 2009, og det er en årlig økning i publiseringstakten på 4–5 prosent. Stadig flere publiserer stadig mer, og på toppen befinner det seg et ikke ubetydelig antall personer som i snitt publiserer en artikkel hver femte dag (Ioannidis, J.P.A. mfl. 2018). Aller øverst troner den japanske materialforskeren Akihisa Inoue, som har publisert 2566 vitenskapelige artikler siden 1976. Ikke alene naturligvis, de mest aktive publisistene er alle medlemmer av konsortier som kan kalles publiseringsfabrikker.

Publisering er et gode, og et avgjørende sluttprodukt for mye forskning. Samtidig viser også dette at det kan bli for mye av det gode. Kvantitet trumfer altfor ofte kvalitet og originalitet, og kappløpet for å publisere mer og raskere åpner for en piratbransje som truer med å underminere forskningens kredibilitet. Det viktigste i dette er imidlertid at det ikke er tilstrekkelig å skyld på omverdenen, incentivsystemer eller andre ytre drivkrefter. De bidrar nok, men vi trenger også en indre sjelegransking av hva som driver oss, hva vi ønsker å prioritere, og hva slags forskere vi ønsker å rekruttere. Dersom vi mener alvor med våre argumenter om frie og kritiske universiteter som ikke bare deltar i samfunnsdebatten, men også er med på å stake ut kursen, må vi ha forskere som ikke bare introvert fremmer sin egen karriere, men som ser sitt kall også som undervisere, formidlere, samfunnsrefsere (når det trengs) og «dannelsesagenter».

Verdien av kunnskap

Samfunnet og rammebetingelsene for politikktøvelse har endret seg dramatisk på få tiår. Verden er blitt stadig mer kompleks. Uviklingen er i økende grad basert på ny kunnskap, politikken

må være kunnskapsbasert, og alt skjer i et akselererende tempo. Det er ikke bare transistorteknologien som er underlagt Moores lov,¹ nesten all teknologidrevet samfunnsutvikling, også den bioteknologiske, viser et eksponentielt forløp. Mange av de store spørsmålene knyttet til miljø, helse og utvikling, er komplekse og kunnskapsintensive. De er i stor grad drevet frem av forskning, og de krever også store kunnskaper for at man skal kunne forstå sammenhenger og fremme løsninger – i den grad det overhodet er mulig. Ingen, heller ikke eksperter, har innsikt på alle felter. Og vitenskap er ikke dogmatikk, det er selvsagt faglige diskusjoner og rykende uenigheter innen all vitenskap, men det som skiller vitenskap fra synsing, er at diskusjonene og uenighetene er kunnskapsbaserte og rasjonelt funderte.

Innen akademia hevder vi gjerne at kunnskap er viktig for et opplyst, rasjonelt samfunn, som bolverk mot ignoranse og alternative sannheter, og for å løse de store oppgavene i en verden på økende turtall og med økende kompleksitet, folketall og temperatur. Dersom vi aksepterer dette som premiss, hvilket vi bør, er kunnskapens status i fremtiden et spørsmål som har relevans langt utenfor akademia. Forskning har tradisjonelt hatt stor troverdighet, men dette er en tillit som ikke kan tas for gitt. Høsten 2017 viste Forskningsrådets undersøkelse, som gjennomføres annet hvert år, en gryende mistillit til forskning og til formidlingen av den. Urovekkende mange mener også at sannhet er til salgs. 46 prosent sa seg enig i at forskningsresultater ofte er kjøpt av industri eller myndigheter, og dermed ikke er til å stole på. 40 prosent mener at forskningsresultater er farget av forskernes holdninger. Dette forsterkes av at halvparten av de spurte også mener at mediene selektivt velger vinklinger som understøtter egne synspunkter. Samtidig er fakta og forskningsrapporter sentrale i enhver politisk debatt. Den som med størst tyngde kan lene seg på fakta, og slå i bordet med «forskning viser ...» til inntekt for eget syn, vinner som regel debatten. Problemet her er at disse faktareferansene

litt for ofte bærer preg av *cherry picking* og selektivt utvalg av forskningsresultater som understøtter et allerede etablert synspunkt. Dette er lett å gjennomskue og er med på å svekke tilliten til forskning, i alle fall politisk bruk av forskning. Dette er et problem som blir enda mer presserende i pirattidsskriftene tidsalder fordi det åpner for at det knapt finnes grenser for hva som kan passere som fagfellevurdert forskning. I tillegg har enkelte av disse tidskriftene ikke nødvendigvis bare en økonomisk agenda, de kan også ha en politisk agenda; de kan kjøpe seg plass for «alternative sannheter» og med det bidra til ytterligere sannhetsrelativisering.

Til slutt bør vi stille spørsmålet om hva slags forskning vi virkelig trenger her i landet. Er det virkelig forskning som fremmer økonomisk vekst, vi trenger mest nå?

Forskningen skal legge grunnlaget for morgendagens samfunn, ikke gi oss mer av det vi allerede har. Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT) foreslo for noen år siden, med atskillig dristighet, en *vitenskapsed*, som blant annet sa: «Jeg vil utøve min virksomhet som forsker redelig og sannferdig. Jeg skal bruke mine vitenskapelige kunnskaper og ferdigheter til beste for menneskeheten og for en bærekraftig utvikling.» Man kan nok mene at dette har noen av de samme kvaliteter som Rudyard Kiplings berømte dikt «If», for forskeren er åpenbart aldri verdinøytral verken som individ eller medlem av et forskningsunivers. Skal ikke forskningen også dreie seg om *å søke erkjennelse*, først og fremst? Jovisst. Likevel er det gode grunner til å etterstrebe de ideelle fordringene som kommer til uttrykk i NENTs ed. Tanken var at dette skulle tjene som en bevisstgjøring av forskeren, og ikke bare i snever forstand som et etisk bolverk mot fusk og juks i alle dets avskygninger, men kanskje først og fremst for at enhver aspirerende vitenskapsmann eller vitenskapskvinne, ved starten av sitt karriereløp, skulle stille seg spørsmålet: *Hva vil jeg med min forskning?* Det mener jeg er et godt utgangspunkt for en selvrefleksjon som vi alle burde

bedrive: Skal forskningen min være til det beste for samfunnet eller for meg selv? Skal den være *nyttig* – og i så fall for hvem?

Forstått slik blir en vitenskapsed litt som medisinerens hippokratiske ed. Også den er ment å tjene til etisk refleksjon for den unge legen ved starten på karrieren. Alle har godt av å se seg selv litt utenfra og ovenfra innimellom. Det er grunn til å tro at vi i vår jakt på publikasjoner, poeng og penger i for liten grad tar oss tid til denne refleksjonen.

Noter

- 1 Moores lov ble lansert i 1965 av Gordon Moore og forutsa at prosessorkapasiteten i datamaskiner ville øke eksponentielt, eller mer spesifikt at antall transistorer på et areal dobles hver 24. måned. Det har stemt forbløffende bra, og slike former for eksponentiell utvikling kjennetegner mange samfunnsområder, inkludert «kunnskapsindustrien».

Referanser

- Piwowar, H., Priem, J., Larivière, V., Alperin, J.P., Matthias, L., Norlander, B., Farley, A., West, J. og Haustein, S. (2018). 'The state of OA: a large-scale analysis of the prevalence and impact of Open Access articles', *PeerJ*: e4375.
- Ioannidis, J.P.A., Klavans, R. og Boyack, K.W. (2018) 'Thousands of scientists publish a paper every five days', *Nature*, 561: 167–169.
- Kammerlin, L. mfl. (2018) 'A response to Plan-S from Academic Researchers: Unethical, Too Risky', *For better science*, <https://forbetterscience.com/2018/09/11/response-to-plan-s-from-academic-researchers-unethical-too-risky/>.
- Lundgård, H. og Strøm, T.J. (2018) 'Forskningsbløffen. For 8000 kroner ble ren svada til forskning', *A-magasinet*, 17. august: 14–23
- Norges Forskningsråd (2017) Holdninger til forskning. *Foreløpig Rapport*, 19.09.2017.

KAPITTEL 3

Et rikt indre liv?

Strategier i et tvangsironisk felt

Pål Veiden

Utgangspunktet er en antagelse: Universitetene er blitt mer byråkratiske. En større andel av de ansatte arbeider ikke med undervisning og forskning. Disse gir i større grad enn tidligere ordre, beskjeder, innkallinger og preger på andre måter hverdagen til vitenskapelig personale. Samtidig er de klassiske sekretærfunksjoner i stor grad overlatt til de vitenskapelig ansatte. Hva betyr dette for den enkelte lærer/forsker? Hvilke strategier kan man utmeisle i møtet med ordninger som tidvis virker både unødvendige og komiske? Hva betyr byråkratiseringen for det akademiske rollespillet? I et profesjonsbyråkrati har operatørene stor autonomi. Arbeidet er koordinert via utdanning: Hvem passer til hvilken oppgave? I maskinbyråkratiet er det en stab som koordinerer arbeidsprosessene i relativt stor grad. Det er det siste som har skjedd mange steder, spesielt i skolen: fra rammeplaner til detaljplanlegging. Arbeidstid og tilstedeværelse er en del av denne omdanningen til maskinbyråkrati. Så hva skjer

ved universitetene? Det samme, bare i langsommere tempo? Ironikerne mener å se klare tendenser, derfor hans eller hennes tvangsironi.

Strategi og ironi

Med strategi menes bevisste valg for å oppå noe, ikke i betydningen gjennomtenkt plan, men et valg man gjør for lettere å holde ut det som anses som mindre ønskelig ved egen arbeidssituasjon. Strategien er ikke rettet utover mot andre, men snarere mot en selv.

Med tvangsironi menes at man underlegger seg en ironisk måte å snakke på som preger samtalen om visse emner når man møter kolleger fra eget og andre universiteter. Med felt menes uformelle møter: kafeer, pauser i seminarer, spontane treff. Et felt er en sosial arena, men ikke i en bourdieusk kampforstand, men som en mild enighet om det grunnleggende – byråkratisering. Å kjenne mange mennesker innen feltet er både en fordel og ofte en glede. Det er arbeidsmarkedets «The strength of weak ties» (Granovetter 1973), noe som betyr å dele den ironiske avstand til de herskende regimer med flere. Det tvangsironiske felt er arenaen der akademikere møtes, der alle mer eller mindre har inntatt en ironisk holdning til sin egen arbeidsplass, men *ikke alt* ved egen virksomhet. Ironi innebærer ikke at man ikke tar jobben alvorlig. Begrepet tvangsironi peker mot *både* det nødvendige – å holde ut – *og* samtidig en mulig felle: Ironi kan slå tilbake på den enkelte, man mister avstand til eget spill og blir, ironisk nok, ironiker på alvor. Hva det *ikke* handler om her: postmodernisme og alt det som hører til. Det i seg selv kan kanskje tolkes ironisk, slik er det ikke ment.

Idealer og realiteter

Det indre liv henspiller på motsetningen mellom *Brotberuf* – jobben man har for å betale husleie og mat –, og hva man faktisk er interessert i. Eksempelet som trekkes frem, er ofte Franz Kafka, som var en vellykket, men ikke alltid lykkelig, forsikringsmann, kontra hans reelle interesse: litteratur. Litt vel pompøst kunne vi sammenligne med vår egen klasse: Vi som er interessert i sosiologi, statsvitenskap, vitenskapsteori, historie, altså *fag*, men som blir utsatt for diskusjon om instituttsammenslåing, gruppearbeid om strategiplan, informasjonsmøter om praksis, opplæring i Canvas, nye regler for reiseregning (dessuten skifte av leverandør), rapportering om rombehov, koordinatormøte, kartlegging av status for undervisning i forskningsetikk, ekstern evaluering av bachelorprogrammet, hvordan laste ned og skrive ut fra Inspira, regler for bestilling av mat til seminar med eksterne, arbeidsmiljø samtalen, rapportering om Erasmus-utveksling, valg av studenttillitsvalgte, emneplanlegging på nett (EPN), høringsinnspill til risikovurderingen, kommentar til utkast til arbeidsplan, workshop om pensumlister i Leganto, timeplanutkast med endring, skjema for evaluering og møte om bacheloroppgavens forhold til praksisperioden, for å nevne noe. Dette er vanlig i moderne arbeidsliv. Det er langt fra noen overgrep, og isolert sett heller intet teknisk eller faglig problem, der er ingen uoverstigelige vanskeligheter. Problemet ligger i summen av disse små tiltakene, for de melder seg hele tiden. Hver dag uten unntak kommer meldinger og møteinnkallelser og påminnelser om utenomfaglige tiltak. Tiltakene er tidstyver og humørtyver, og mot slike må man ha en eller annen form for strategi. Det var ikke helt slik man hadde forestilt seg et universitet. Selvfølgelig, fag vs. byråkrati blir for enkelt. En lege skal redde kropp og liv, men slipper ikke papirarbeid. Det er like selvfølgelig som at byråkratiet som sådan har mange former. Blant annet minner sosiologen Kate Nash (2018) om forskjellen

på «marketising bureaucracy», med dets rangeringer og fokus på penger, kontra det hun kaller «socialising bureaucracy», som motvirker både markedspressets mange former og farene ved interne kollegiale kulturer.

Universitetsromantikkens død

I Brno i 1990 så jeg et ekte universitetskontor. Det var gode tider, etter den fredelige revolusjon og før skilsmissen fra Slovakia. Kontoret til mitt intervjuobjekt var oversvømt med bøker, notater, stabler av gamle papirer. Her strømmet historien, her fremsto de modige intellektuelle, heltene fra mostanden mot kommunistregimet. Dette var et universitet, og det var idealet i ren form. Disse universitetslærerne kunne selvfølgelig fransk og tysk, og de hadde hatt noen utenlandsopphold før 1968. Senere fikk de problemer med regimet, ble utsatt for yrkesforbud, men etter 1989 var de tilbake på universitetet som atter het Masaryk Universitetet. Det var en gjenoppretting av hva universitetet skulle være. Alt fremsto som riktig.

Udiskutabelt: Universitetene er ikke hva de var. Men det er knapt noe som helst; hvilken tung samfunnsmessig institusjon har ikke endret seg? Likevel har forestillingen om universitetet holdt seg standhaftig. Kanskje tenker vi på Arne Næss og hans arbeid fra hytta på fjellet, eller en statsviter som Ulf Torgersen, en underlig mann, som kunne så mye rart og hadde så mange ideer, og som skrev i så mange tidvis mindre relevante publikasjoner. Eller Natalie Rogoff Ramsøy, en arrogant, superflink akademiker fra det jødiske USA. Hun hadde sosiologen Robert K. Merton som veileder, et sus fra det reelle akademika.

Det åpenbare melder seg: Dette er et *generasjonsfenomen*. Universitetsromantikeren har et bein plantet noen tiår bakover i tid, han eller hun har sett et annet universitet, en annen

tilværelse. Med årene blir denne erindringen – logisk nok – mer selektiv: De morsomme historiene står glassklare, kjedeligere oppgaver glemmes, og det som står igjen, er et bilde av en tilværelse der arbeid og liv smeltet sammen til en akademisk helhet. Slik er det ikke i den berømte virkeligheten. Universitetene i masseuniversitetets tidsalder er ikke bare for den heroiske vitenskapsmann, men for (nesten) alle.

«Å være leder er å sitte 50 prosent av tiden i møter» fortalte en av de mange mellomledere meg. Livsstiler har en tendens til å smitte over. Når deler av staben ser det som normalt å sitte 50 prosent av tiden i møter, så ser man gjerne at andre også blir normale. Byråkratikkritikk blir ofte møtt av oppgitte smil og bemerkninger av typen «men dere har det nå bra da!» Svaret er ja, hva så? Skal vi be om unnskyldning? Her blir vår egen presentasjon raskt en del av et maktspill: For Guds skyld, *ikke* beskriv din egen situasjon som ok, da taper du neste runde. Derfor blir det i møte med byråkrater – eller om du vil: ledere – viktig å ikke ha det for bra, men snarere krangle litt, være oppgitt, klage på sensurbunker og undervisning og håpløse studenter. Det er som om man må si: «Jeg sitter ikke i mange møter, men jeg har det vanskelig jeg også.» Dette er en før-ironisk tilstand, den konkrete tilstanden på instituttene. Ironien derimot, melder seg når du skifter felt, være seg kafeen 300 meter unna, et faglig seminar eller møte ved en faglig gjesteforelesning. I det daglige rutinearbeidet sømmer det seg dårlig, og det virker lite produktivt å benytte ironi hele tiden.

Gammelt og nytt

Er det en forskjell på nye og gamle universitet? Mine case er UiO og HiO/HiOA/OsloMet. Det er en spekulasjon, men jeg synes å se mer begeistring ved de nye enn de gamle. De gamle

er så å si voksne, de gleder seg ikke som barn over omstilling og gruppearbeid. Eller oversatt: De er akademikere som har lest, også om språket selv, og kjenner det meningsløse babbel når de blir utsatt for det.

Men orker du å se, spurte Max Weber i sitt berømte foredrag, at middelmådigheter blir befordret før og over deg, uten å bli bitter? Joda, svarer den unge forsker, jeg lever for mitt kall! Men jeg kjenner bare noen få som tåler dette uten å bli skadet av det, forteller Weber videre. Og vi kjenner alle slike historier. Kanskje er de lettere gjenkjennelig ved de nye universitetene enn de tradisjonelle, der førstnevnte har med seg yrkesskoler for barnevern, lærere og sykepleiere. Feltet kommuniserer en blanding av oppgitthet og latter; når barnevernspedagogen blir dosent, en tittel du trodde – eller noen av oss trodde – forsvant rundt 1985. Men nei, tvangsironikerne følger ikke alltid med i den nye tid. Det er flere løp, som det heter, opp og frem. Igjen: Alle skal med, for å skrive som den deltagende tvangsironiker jeg nå engang er. Straks man har formulert noen setninger om slikt, melder mottakerens skepsis seg: Er *du* noe bedre selv da? Et betimelig spørsmål, men bare delvis, for skal man ikke vurdere etter en akademisk norm?

I dag er det «mangfoldsledelse» og fokus på ikke-fag som utgjør utfordringen om å holde ut. Ønsker du som fagperson en stilling ved universitet eller høyskole, kan det være frustrerende å se alle de halv-faglige som blir ansatt. Er du allerede fast ansatt, er det noe annet: Det fordrer en annen strategi for å holde ut, nemlig ironisk avstand. Der ligger tvangen, altså ikke som et brutalt system som tvinger en inn i noe, men en ganske mild tvang til en oppgitt ironisk reaksjon.

Ironi er avstand, og man kan ironisk bemerke at «det var jo bra!» og mene det motsatte. Tvangsironien ser ikke en løsning på organisasjonsproblemer, den ser bare *mer* av det samme. Her har ironikeren godtatt verden som den er, og tenker at den kan

endog bli enda litt verre. Det betyr *enda* et tåpelig byråkratisk påfunn, enda et meningsløst møte, enda et håpløst politisk korrekt tema, og så videre. Det handler om – i tråd med Weber – å se hvor mye man kunne holde ut, som han skrev i et brev. Og ja, igjen en pompøs sammenligning, men det blir jo ikke feil av den grunn.

Møtet med de andre ironikerne

Tvangsironien er ikke basis for kritiske analyser og avsløringer, men muntre historier over restaurantbordet med venner og/eller kolleger som forstår hva du mener. Tvangsironi er en slags selvhjelpsgruppe ved universiteter og høyskoler, selvhjelpsgrupper for folk det ikke er synd på, og som ikke synes synd på seg selv, men som ser at deres egen institusjon – universitetet – og deres egen rolle der har åpenbare komiske trekk. Å kjøpe hele pakka er en mulighet, men det ville være intellektuelt lite redelig. En munter selvhjelpsgruppe kan derfor – gitt riktig alder – med et skjevt smil se frem til pensjonering. Og både tenke og si at på seniorsenteret ved universitetet, da skal jeg skrive og tenke i fred uten byråkratisk mas. Alle involverte vet at slik er det ikke, slik blir det ikke, men tvangsironien må ikke alltid være empirisk basert for at den skal virke. Det er en lettvinnt ironi, ingen tragisk, tung ironi. «Å holde ut» er strategien til den statlig ansatte i møtet med det faktum at arbeidsplassen ikke er så interessant som den kunne ha vært, hvis man har en forestilling om et universitet. Et litt annerledes universitet enn det som eksisterer rundt deg.

Ironi er ikke kynisme. Ironi fordrer dialog, noen å dele ironien med, eventuelt noen å utsette for ironi. Kynisme er individuelt; det er en rasjonell handling på vegne av deg selv, uten å skue til moral i noen form. Tvangsironien som individet inntar,

er ikke en ensom kamp, en indre kamp, skjønt kanskje litt av det siste, men primært en mellommenneskelig posisjon som er mer gjenkjennelig: Ironi er her samtale. Individet ønsker å få sin ironi bekreftet av andre i samme felt, og får det.

Tvangsironien er motstand mot å tro på den forvrengte digitaliserte begeistringsmoderniteten, den kollektive administrative begeistring i utviklingen av den elektroniske brevscole, det digitale diktatur, som det er kalt av en kritisk forsker (Welzer 2017). Men ironien har også en tydelig kollektiv side: Den er motstand mot innordning, mot korpsånden, mot falske fellesskap. Det kan virke som om et universitet i dag skal være basert på *Gemeinschaft*, ikke *Gesellschaft*.¹ Det moderne universitetet forsøker å fremstå som et *Gemeinschaft*, når det skal være den mest logiske bestanddel i *Gesellschaft*. Noen ledere/byråkrater forsøker å gjøre universitetet til noe som minner om fenomenet *nasjon*, slik det er utlagt av flere teoretikere: det følelsesmessige fellesskap, eventuelt også basert på en daglig folkeavstemning, en bekreftelse på at vi finnes, og at vi holder sammen. Det er det organiserte *Gemeinschaft*. Poenget med *Gemeinschaft* var imidlertid noe annet: det naturlige, det spontane, det selvfølgelige og det nære. *Gemeinschaft* er de små relasjoner, de som gjerne blir ansett som varme. I disse dager blir slike relasjoner re-oppfunnet, tappet på en flaske med etiketten *Gemeinschaft*, men innholdet er et gjennomorganisert *Gesellschaft*. Tvangsironikeren ser tvers gjennom disse falske fellesskap, men kan han eller hun bidra med et alternativ? Et arbeiderkollektiv, slik arbeidslivssosiologen Sverre Lysgaard i sin tid beskrev det (1961/1981)? I denne norske klassikeren fremholdt Lysgaard det uformelle kollektivets motstand mot det teknisk-økonomiske system. Tvangsironikerne er ikke et arbeiderkollektiv, intet uformelt fellesskap drevet av felles reelle interesser. Den ufrivillige forskansning? Nei, heller utmeldelse. Lysgaards teori gjelder ikke. Studentene leser den heller ikke lenger. Referansen er utgått på dato. Kanskje ikke for alle, men for oss.

Mellomledere ivrer for fellesskapet. Det fellesskapet er imidlertid *ikke* basert på fag, men på de mange tiltak som er objekt for den innadvendte ironi. De som insiterer på kolleger som et Gemeinschaft, kan sies å være det nye presteskapet; deres allmenne syn på fag, endringsprosesser og den tilhørende ureflekterte begeistring gjør dem til takknemlige objekter for spott og hån, eller altså ironi. Vi er mer komfortable med ironien, for den fjerner oss fra en allmenn moral og gjør det mulig for oss å leke hoffnarr i stedet. Vi er hoffnarrene for hverandre, ikke på instituttmøter, i aviser, i publikasjoner, men i uformelle møter.

Tvangsironien er oppgitt humor, et forsøk på å være morsom. Dette budskapet går ikke hjem hos personer uten sans for humor, som ikke klarer å se at akkurat deres egen tro og oppfatning kan og skal være gjenstand for humor. Tvangsironien er et forsøk på å ha det morsomt sammen med noen andre som deler ditt syn på en del saker og ting knyttet til det moderne universitet. Kanskje er det en oppgitt morsomhet, men latter og flir hører til. Humor om egne posisjoner er påkrevd. Det er en form for refleksjon, som jo i andre sammenhenger stadig blir etterlyst. Har man ikke humor om seg selv og sin egen rolle, står det dårlig til. Bildet, ikke motstanderen, er lett få øye på i det tvangsironiske feltet. Det er den selvhøytidelige professor. Hun preges av gravalvor, manglende intellektuell dybde og en effektiv forsvarsmur mot kritikk av alle slag, der hun høystemt løper etter tidsånden og forlanger avkolonialisering av akademia. Det er hennes mulighet til å leke kjempende akademiker. Å møte det med ironi? Like godt, for denne type irrasjonalitet vil aldri forsvinne. Den har – for å si det med sosiologen Arvid Fennefoss – sitt institusjonaliserte grunnlag i faglig svake fag og noen av de nye tverrfaglige utdanningene ved noen universiteter og de mange utdanninger ved de nye universitetene. Det er en opposisjon som skal skape plass for dem som ellers vanskelig kan nå opp i en faglig basert rasjonalitet. Derfor satser de på å

fremme og forvalte «andre og undertrykte typer av kunnskap». For ironikere er det råstoff til mang en munter aften, men bak munterheten truer selvinnsikten: Er ikke vår ironi bare betraktninger fra en gjengrodd sti kalt Universitet på 1970-tallet? Ironikeren stilles overfor spørsmålet om å ha rett ut fra en nedslitt norm eller ta innover seg språklig og reell akademisk inflasjon. Hva er så galt med inflasjon her? Den sletter gjeld og gjør oss likere.

Tvangsironien fordrer en væremåte som gjenkjennes på tvers av institusjoner. En øl med en kollega fra NTNU eller UiO, der vi er samstemte om tåpelige ordninger og latterlig instituttledelse. Kanskje sladres det om en eller annen underlig reform som er blitt foreslått ved Nord Universitet, stedet med det lattervekkende navnet. Ja, og så var det Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, ved NTNU, der altså statsvitenskap/sosiologi-instituttet i sin tid var underlagt. Man bør ikke dikte opp noe, forvrengre noe, man kan bare *gjensfortelle*. Ironi er en samhandlingsform, basert på overveldende empiri. Den overordnede hensikt ved fakultetet for teknologiledelse – som ikke heter det lenger – er ikke samfunnsvitenskap, men noe som kan fremme ledelse og teknologi. Ingen kan være imot ledelse og teknologi, det er to begrep unndratt politisk debatt, ordene i seg selv er et tilstrekkelig argument. Dog ikke for tvangsironikeren. En godt voksen og pensjonert ironiker sendte meg en kortnovelle, her gjengitt i sin helhet: «– Til høsten skal du ha et 20-studiepoengskurs om «Endringsledelse i et kjønnsperspektiv», sa instituttlederen. Jeg våknet med et rykk, drivende svett, midt i planleggingsmøtet.» Det er en poengtert fortelling, nesten på nivå med Kafkas «Gibs auf.» Motstand er nytteløst, det har ingen hensikt. Du slåss mot en hær av begeistrede karrierister, som jublende forteller om ledelseskurset, om det artige tiltaket med å la studenter forelese for hverandre, mens lærerne hører på, og kanskje får slippe til med en *refleksjon*.

Alder?

Videre på den nevnte hypotese om generasjon og alder, en hypotese som kanskje ikke engang er testbar, som vitenskapsteoretikeren Karl Popper ville sagt. Kanskje noe for videre spekulasjon likevel: Er det virkelig et generasjonsfenomen? Er alle vi tvangsironikere fast ansatte med 50 pluss i alder? Tvangsironien må hvile på noe, et ideal eller en tidligere tilstand, som ikke var ironisk. Alt kan ikke ha vært ironisk hele tiden. Aldersspørsmålet eller generasjonsspørsmålet er betimelig: De som ikke har noen links tilbake til 1980-tallet, eller som ikke har sett gamle støvete universitetskontorer i Praha og Budapest, hvilken idealtipe kan de sammenligne de herskende regimer med? Kanskje drømmer den tilårskomne ironiker om den frie intellektuelle, beskrevet av den tyske sosiologen – og lillebror av Max – Alfred Weber som *freischwebende Intelligenz*, en person uavhengig av interesser. Begrepet er videreutviklet og gjort kjent av Karl Mannheim i hans kunnskapssosiologi. Her skal det vise til den potensielt samme klasse og dens oppgittethet, i sannhet frittsvevende, en abstraksjon av interesseløshet, et ideal, på linje med kommunikativ handling. Og det hverken kan eller bør ironiseres bort, selv ikke i det tvangsironiske felt. Er det bare vi eldre som har råd og tid til å gruble på dette?

Men må jobben være interessant hele tiden, vil noen spørre. Beklager, det er en avsporing. Andres kjedelige arbeid er intet argument for å spre kjedsommeligheten. I vårt tilfelle blir det interessante liv invadert av det administrative. «Systemverden inn i livsverden», som det het i etter hvert eldre bøker av den tyske sosialteoretiker Jürgen Habermas. Tanken er ikke ny, men dette er mer enn en intellektuell gjenfortelling, tanken har *aktualitet* – den gjelder. Systemverden fra basis trenger inn i vår lett ironiske livsverden der oppe og ute, vår menneskelige livsverden.

Vårt rollespill til nesten daglig

Så altså: Denne uformelt vedtatte sannhet er at universitetene er blitt mer byråkratiske.

Smilende lattermildt blir man bedt om å fortelle det siste fra OsloMet. Eller fra det nye Universitetet med syv campus. Om sentraladministrasjonens siste tåpeligheter og det nye skjema som alle må sende til koordinator, før hun sender det videre for kommentarer og så får det i retur på grunn av uklarheter med hensyn til hvorvidt det er video i det rommet. Det er en verden der den tyske sosiologen Arnhold Gehlens teori om *Entlastung* er satt på hodet: Gehlen forestilte seg institusjonene som avlastning fra valg, de utgjorde en tyngde individet innredet seg etter. Dagens praksis ved universiteter og høyskoler innebærer hundrevis av betydningsløse avgjørelser. Institusjonen er svak, den er bare summen av at du må mene noe om driften ti ganger daglig. Og vi eldre kan fortelle at slik må det ikke være, det er ingen naturlig utvikling, det er knapt utvikling. Fra selvbiografien: Jeg dro til Wien, satte fra meg Mac-en på et kontor, ble satt på telefonlista og vips, så var vi i gang. Det skjedde i 1989. Det *var* mulig, «en annen verden er mulig», som det gjerne heter i kampanjer mot sult og elendighet. 1989 viste meg den ikke-ironiske verden: Ja, vær så god, her er biblioteket, her er kantina. Sett i gang og les og skriv og prat med dem du vil prate med. Mange har erfaringer med at tidligere løsninger både var mer effektive og hyggeligere, og vel nærmere det som var et slags akademisk ideal. Ironien i arbeidssituasjonen ble opplevd som mindre presserende. Jeg kunne la den ironiske rollen ligge.

Ligger lojaliteten i nettverket, ikke arbeidsplassen? Det er den intellektuelle som tenker, ikke arbeidstakeren. Kombinasjonen av det rike indre liv – størst mulig grad av selvstendig arbeid – kombinert med et ytre liv av reiser, gjesteforelesninger, seminarer, feltarbeid. Den intellektuelle er internasjonal, og da

ser man straks hvor faglig svak en og annen kollega er. I mindre grad – gudskjelov – ser man seg selv. Et fornøyd liv innad. Og hjem klokka fire, hvorfor ikke? Det finnes tross alt mange former for akademiske arbeidsplasser. Jeg var på besøk på Høgskolen i Østfold, den gang i Halden sentrum. Der snakket ingen om fag i lunsjen, de snakket om båtpuss. Det var vår, og vi var i Østfold, hva forventer du? Glem ironi og oppgitte fagdiskusjoner, bare lev! Vil noen si. Sa noen, sier noen, sier kanskje mange.

En kollega uttalte om våre mange møter: «Jeg stiller meg tre spørsmål: Blir jeg en bedre forsker av å gå dit? Bedre lærer? Blir jeg i bedre humør?» Alle spørsmål ble besvart negativt, ergo uteble han. Og nei, det handler ikke om et ego-liv, der akademikere skal få gjøre som de vil til enhver tid. Det handler om motstand mot strukturer som vanskeliggjør arbeidet. Og et nytt nei, siden en og annen leser har tenkt tanken: Nei, det handler ikke om et ego-jeg som ikke vil bidra til fellesskapet. Men det samme fellesskapet er ikke et fellesskap, men ordninger som vanskeliggjør det akademiske kjernearbeidet. Og *det* er altså undervisning, veiledning og forskning, hvis noen fremdeles måtte lure.

Møter er informasjon, og kan være interessante, men logikken er vel så ofte *oppmøte*. Man kan for eksempel sette av 90 minutter, men av og til er man ferdig etter 45. Det logiske ville være å si takk for møtet og så forlate rommet. Men nei, møteleder spør, nesten insisterende, om det ikke er noe *mer* vi kan eller bør eller skal snakke om. Dessuten: Bør vi ikke bruke litt tid på å finne en tid for neste møte? Hva gjør den rollespillende ironiker? Han eller hun setter seg nederst ved bordet. Der sitter de og leser og skriver, og følger halvveis med. Møtetiden var altså ikke helt bortkastet. Men det kommer dessverre noen reformer her. En av de siste på materialfronten er seminarrom med mange små bord, der vi sitter 4–5 tett inntil hverandre. Da blir det verre å slippe unna. Det er meningen, det er en ny form for kommunikasjon, tvangskommunikasjon. Alle skal altså med.

Endring og ironi

En avsporing, men en hendelse som bekrefter en holdning: navneskiftet. I januar 2018 ble det klart at trauste Høgskolen i Oslo og Akershus skulle hete OsloMet Storbyuniversitetet. Det var ingen kamp om liv og død, latterliggjøring og ironi var utbredt, sterkere følelser var knapt til stede. Det sterkeste var kanskje irritasjon, men selv det så jeg lite til, desto mer hoderysting med et smil. Det var ikke alvorlig, og *hvis* man var alvorlig, var man straks en person som tar *alt* for alvorlig. Underteksten var: Har du ikke for lengst forstått at vi lever i en språklig definert virkelighet av nye idealer, ny økonomi og nettopp en ny måte å samtale på? Engelsk først. Språket vi skal benytte i faglige arbeider, språket som i andre sammenhenger lett kan henges ut som den klassiske imperialismens språk, men her gjelder det – for enkelte eller mange – å ikke blande kortene. Det viktigste er det ikke-nasjonale. Man er da et moderne menneske, altså et som «følger med i tiden og forventer effektivitet», som det het i en mye sitert reklamefilm på 1990-tallet. Den gang lo vi godt av den reklamen, i dag virker det som den uttrykker ren væren.

Endring er viktig for det er viktig. Endring er en tautologi, og den uttrykkes på manisk-ekspressivt vis. Endring fordrer kvalitetssikring. Det er umulig å være uenig, det er et lukket system, som både fordrer og beforder mer kontroll, mer overvåking, mindre tillit og flere voktere. Vi ser det ved universitetene: Endring er å begrunne egen jobb. *Endringsvegring* er tidens ideologi i marxistisk forstand: feilaktig beskrivelse av verden understøttet av interesser. Å kalle noen for endringsvegrevne er å plassere dem i kategorien «gammeldags» eller gjøre dem latterlige – «har ikke forstått at fremtiden er digital» eller andre selvfølgelige fraser, fraser som endog mange må på kurs for å få hamret inn og med stor begeistring misjonere videre. Kvalitetssikring er et annet

ord for byråkrati som har gått berserk, både i overvåkingsiver og i antall ansatte.

Det er jo ingen voldelig tvang, ingen økonomisk tvang heller, men snarere det berømte *jernburet* til Weber, som ikke er og var noe jernbur, men la det ligge. Metaforen er bedre enn originalen. Jernburet forsvinner fordi ironien holder følelsene borte. Den fjerner opphisselse, irritasjon, ergrelse og andre varianter av reaksjoner på håpløse mailer og meningsløse møter.

Den kritiske standard er den sunne fornuft, det motsatte av ironi. Den sunne fornuft sier at universiteter skal drive med forskning og undervisning. At universitetslærere skal vie sin tid til studenter, som de underviser og veileder. Hva ellers, vil den sunne fornuft spørre. Den sunne fornuft som kritisk standard unndrar seg det nye språket, forflyttingen av språket, ikke som ironi, men som dypt alvor. Snakker du lenge nok om «implementering av visjoner for et digitalisert læringsmiljø», så er effekten at du faktisk tror slike utsagn har en entydig mening, som fordrer et nytt møte, et seminar og en begrunnelse for at rektors ledergruppe må fly til Tromsø på et tre-dagers møte. Du kan lese setningen foran som et bidrag til ironi, men den kan også leses som et bidrag til empiri: Det er faktisk slik det er. Den kritiske standard kan fremstå som håpløs utopisk, omtrent som tilhengerne av kritisk teori og Frankfurterskolen ikke kunne presisere sine alternativer til det størknede samfunn. Ethvert forsøk i den retning viser til et epistemologisk selverkjennende paradoks, som den danske forskeren Kurt Aagaard Nielsen (2014:335) skriver. Nærmer man seg noe konkret, forfaller den teoretiske kritikken. Det var paradokset til den kritiske teori, men *ikke* til hverdagsironikeren. Han kan både delta i virksomheten og ta avstand fra den. Delta på møter og smile ironisk av møtets innhold. Tilstedeværelse på møter, kan ironikeren hevde, har samme status som å stemple inn på fabrikken: Kom deg innenfor så har du gjort jobben, uavhengig av hva som faktisk skjer på fabrikken akkurat

den dagen. Ironikere deler oppfatningen om at man ikke kan gå ut av sitt eget språk for å sammenligne det med andres. Kanskje er det slik, men kan man ikke le av *andres* språk?

En slitsom vei

Noen velger slitsomme strategier. De skriver notater, engasjerer seg sterkt på møter, er irritert over instituttledere og rister oppgitt på hodet over alle studentene. Hvis dette irritasjonsspillet spilles for intenst, blir det lett til at du *blir* rollen; «han er så irritert». Han spiller rollen så lenge at det ikke finnes det som tidlige gudfar i norsk sosiologi, Vilhelm Aubert, kalte rolleavstand. Han går *ikke* inn og ut av rollen, han forblir i rollen. Systemet – hva det måtte være – gir ham ammunisjon til heltidsirritasjon, og enhver glede ved de frie muligheter som nesten alltid finnes i en akademisk stilling, blir borte. Aubert skrev i sin innføringsklassiker: «Grensen mellom 'å være' og 'spille' vil av mange anses for å være et filosofisk problem. Men jeg tror nok at sosiologien ved systematiske undersøkelser av nettopp dette aspekt ved det sosiale samspill kunne levere nye bidrag til forståelsen av hva mennesket er» (Aubert 1975:68). Kanskje vil man se ikke-ironikeren som en som faktisk *er* irritert, oppgitt, fortvilet. Og er det på heltid. «Når skal han jobbe?» tenker ironikeren, når han får enda et fire siders notat om hvor håpløst et eller annet forslag i en eller annen av de mange prosessene er. Hvem orker å lese slikt? Bortsett fra mellomledere. Ironi? Lange utredninger og humørløse innvendinger. Mot det meste. Forskningstid blir sutretid, og det vil tvangsironikerne unngå. De setter pris på fri lesning, skrivning, forskning, reiser. Ikke kast bort livet på interne kamper.

Den opposisjonelle ikke-ironiker kan lett ende slik filosofen Jean-Paul Sartre skildret kelner-rollen, litt for mye kelner, litt for

tydelig. Den universitetsopposisjonelle er for ensidig, for klar i rollen: alltid imot «makta» og «modeller tredd nedover oss ovenfra». Opposisjonsstrategien er fristende for mange, men ofte er de opposisjonelle de reelle herskerne; med rett og mulighet til å trenere, til å forsure, til passiv og aktiv motstand. Det blir som når de som i en kvinnedominert forsamling av sosialforskere legger ut om kvinners manglende representasjon og får full støtte fra dekan, rektor, instituttleder, studierektor, forskningskoordinator og tillitsvalgte student.

Forsøk på gruppefenomenologi

Å skape mening gjennom ordninger er det svulmende universitet. Det er det inkluderende universitet. Det er fleksibelt og praksisnært, med kveldskurs og samlinger. «Refleksjon» er noe som vi kan samles til. Noe vi kan ordne. Samles til et refleksjonsseminar. Det er universitetets interne fenomenologi: de jublende reklamearbeidere, begeistring, at man i fullt alvor lager videoer med rektor og pro-rektor foran peisen før jul, vi er alle et stort team. Dette er hva sosiologen Richard Sennett beskriver som teamarbeid; kollektiv nivellering fra oven, som tres nedover organisasjonen. Som respons på disse komiske sider, melder det seg en fare: å bli ironiker på heltid. Kanskje tar man ikke seg selv på alvor, og gravalvor er ikke bra, men noe er jo alvorlig. Den amerikanske filosofen Richard Rorty påpeker at språket og begrepene vi benytter, er forgjengelige og skjøre, akkurat som vi selv er det (etter Sennett 2005:143). Denne skjørheten kan utlegges som dårlig komedie. Diskusjoner om navn, visjoner, fusjoner og strategier? Er *ikke*-ironi mulig? Tvangsironikeren ser med skepsis på de som ikke har et snev av ironi i over sin egen og universitetets virksomhet, de som begeistret forteller om omstillingsprosesser der man kommer i inngrep

med implementeringen av anbudsrunder til Akershus fylkeskommune. Men hvor mye skal tvangsironikeren ergre seg? «Den som tenker, blir ikke rasende» skrev Adorno, og motsatte seg revolusjonær vold i datidens Vest-Tyskland. Og rasende blir man knapt før man mister lønna. Mellom aksept og raseri ligger lett ironi. Men tvangsironi er *ikke* engasjement, det er overlevelse og en holde-ut strategi.

Diakront sett taper den universitetsansatte, synkront er han (eller *hun, hen*) fremdeles en vinner. Det betyr at alle – nesten – ler av utsagn som «det var bedre før», men det betyr ikke at noe ikke var bedre før. Noe var mulig tidligere som i dag ikke er mulig. På Blindern holdt noen ansatte et lite seminar, det var annonsert i forelesningskatalogen. Noen studenter stakk innom, men fikk beskjed at dette var ment internt for en lesegruppe. En foreleser holdt et par elendige forelesninger, ingen dukket opp på tredje forelesning, og rekka ble avlyst. Plikten var oppfylt. Effektivt var det ikke, men frie akademikere var de. Diakront tap for oss altså. Men ser vi rundt oss i dag og sammenligner, er vi på vinnerlaget. Det er grunner til at vi ikke sier opp. Og det er grunner til at vi av og til likevel tenker at det vel er mulig. Nevnte Richard Sennett har pekt på trekk ved det moderne arbeidslivet som også er blitt en del av universitetene: «Den moderne arbeidsetikken fokuserer på gruppearbeid. Den bejubler følsomheten overfor medarbeiderne, og forutsetter «myke egenskaper» som å være en god lytter eller å være flink til å samarbeide. Gruppearbeid vektlegger fremfor alt gruppens mulighet til å omstille seg raskt etter omstendighetene. Gruppearbeid er en form for arbeidsetikk som er mer tilpasset en fleksibel politisk økonomi. På tross av all den psykologiske tyngden ledelsen i dag tillegger gruppearbeid på kontoret og i fabrikker, er det like fullt en arbeidsetikk som forblir på erfaringenes overflate. Gruppearbeid er gruppens praktisering av en nedbrytende overflatiskhet» (Sennett 2005:122–123). Sennett

påpeker all den empiri som tvangsironikeren får via deltagelse på et gjennomsnittlig universitetsinstitutt. Det er opplevd empiri, som fordrer ironi, for dette er møtet med kvasi-dybdens organisatoriske utforming, for å si det vanskelig. Igjen: Alle *skal* med, alle er meningsberettigede. Påpeker man slik, sitter man selv i en posisjon av arrogant bedreviten. Det eneste som hjelper er et møte med andre tvangsironikere. Kanskje ikke alle skal med? Jo, det skal de. Empirien er overveldende. På et seminar kom det en person fra administrasjonen og snakket lenge om semesterets åpningsuke. Dette var store ting i USA, en varm og inkluderende åpningsuke skaper nærhet og trygghet for studenter, det hindrer sågar selvmord. Instituttet brukte timer på dette på et dyrt hotell. *Ett case?* Nei, flere, det er ny normalitet. Det nye universitetet er i stor grad opptatt av seg selv. Det retter blikket *innover*. Og retter ikke fenomenologien blikket innover? Nemlig, mot «saken selv», som det ofte skrives. I sentrum for våre diskusjoner ved universitetet står universitetet. Gruppefenomenologien er gjennomført. Uttrykt mer prosaisk: Det interne snakket er sysselsetting for en ny universitetsklasse.

Fra romantikk til ironi

Og det personlige? En vandring fra romantiske ideal om universitetet til det lett tilbaketrukne ironiske, der man minnes seminarene, der det *ikke* var noen maniske mellomledere som skulle kontrollere pensum, innkjøp, timeplan ... ja, du kjenner lista nå. Kan systemverdenens språk bare møtes med ironi? *Eller* er setningen du nettopp leste, beviset på pompøsiteten hos halvintelligentsiaen som ikke makter å leve med innsikten om at de faktisk har en helt ok jobb? Og det rike indre liv? Det er rikest sammen med andre ironikere; man er da sosiolog, ikke solipsist, og det får være grenser for sær individuell motstand. Helt sikre

kan vi ikke bli, det indre liv er – som navnet tilsier – ikke etterprøvbart, og med Popper heller ikke vitenskapelig, ironisk nok.

Noter

- 1 Begrepsparet er fra sosiologen Ferdinand Tönnies (1855–1936) og sikter til forskjellen mellom sosiale forhold preget av nærhet og likhet kontra forhold preget av arbeidsdeling og markedsorientering. Familien kontra firma kan illustrere forskjellene. Begrepsparet er tolket på mange måter, se Østerberg 2011, Tönnies 1932.

Referanser

- Aubert, V. (1975) *Sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Granovetter, M.S. (1973) 'The Strength of Weak Ties', *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360–1380.
- Lysgaard, S. (1981) *Arbeiderkollektivet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nash, K. (2018) 'Neo-liberalisation, universities and the values of bureaucracy', *The Sociological Review*, 67(1): 178–193.
- Nielsen, K.A. (2014) 'Aktionsforskningens videnskapsteori', i Fuglesang, Olsen og Rasborg (red.) *Videnskapsteori i samfundsvidenskabene*, Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Sennett, Richard (2005) *Det fleksible mennesket. Personlige konsekvenser av å arbeide i den nye kapitalismen*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Tönnies, F. (1932) *Innledning til Sociologien*. Oslo: Fabritius og sønners forlag.
- Weltzer, H. (2017) *Die smarte Diktatur. Der Angriff auf unsere Freiheit*. Frankfurt: Fischer.
- Østerberg, D. (2011) *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

KAPITTEL 4

To skritt fram og ett tilbake?

Eksellens, kjønn og karriere

Bente Rasmussen

Kvinneres stilling og muligheter til karriere i akademia har lenge vært et aktuelt forskningstema (Gornitzka 1981, Fürst 1988, Bailyn 2003). Selv om kvinner har hatt tilgang til universitetsutdanning og stillinger i akademia, var universitetet lenge en mannsdominert institusjon der det var svært få kvinner som var ansatt i vitenskapelige stillinger. I en tid med økende antall kvinner med akademisk utdanning og en aktiv kvinnebevegelse ble det på 70-tallet stilt spørsmål ved mannsdominansen i akademia. Det resulterte i forskning om betydningen av kjønn i rekrutteringsprosesser. Den avdekket fordommer mot kvinner i akademia og systematisk forskjellsbehandling ved ansettelse (Gornitzka 1981, Fürst 1988).

Utdanningsekspløsjonen på 1970-tallet la grunnlaget for det moderne masseuniversitetet og førte til en sterk økning av antall kvinnelige studenter. Denne utviklingen har fortsatt, slik at det i dag er flere kvinner enn menn som tar høyere utdanning. Demokratiseringen endret universitetet fra

professorstyre til et kollegialt fellesskap der professoropprykk var basert på en ekstern faglig vurdering av kompetansen til de ansatte. Dette resulterte i en sterk økning av professorer ved universitet og høyere utdanningsinstitusjoner samt at antallet kvinnelige professorer økte. Kombinert med prinsippet om at alle ansatte hadde ansvar for forskning og undervisning, førte det til et større mangfold i teoretiske og metodiske tilnærminger i mange fag.

Fristillingen av universitetet fra direkte styring fra departementet på 2000-tallet og innføringen av økonomisk resultatstyring basert på produksjonen av studenter og publikasjoner, endret universitetet fra et kollegialt styrt utdannings- og forskningsfellesskap til et strategisk styrt «foretak» som konkurrerer om de beste studentene, de beste ansatte og eksterne forskningsmidler i tråd med EUs forskningspolitikk (Rasmussen 2015). Politikken som er inspirert av internasjonale nyliberale strømninger (New Public Management eller NPM) og EUs mål om å gjøre universitetene mer konkurransedyktige i et europeisk «kunnskapsmarked» (Fassa 2015), har resultert i en strømlinjeforming av høyere utdanning gjennom anbefalinger om hvordan universitetet burde styres og organiseres (OECD 2002). En internasjonal studie av styring og organisering av europeiske universiteter viser at universitetene i stor eller noen grad har fulgt anbefalingene fra EU om sterkere ledelse og strategisk styring av ressursene for å oppnå institusjonens mål (Bleiklie, Enders og Lepori 2017). Samme studie viser også at Norge, England og Nederland er de land som i høyest grad har tilpasset seg NPMs styringsformer (Bleiklie og Michelsen 2017). Resultatet av denne politikken har vært økt «markedskonkurranse» for å tiltrekke seg studenter og talentfulle kandidater til strategiske forskningsinnsatser og økt konkurranse om forskningsmidler fra internasjonale og nasjonale forskningsråd for å bli fremragende. Den strategiske styringen foregår ved hjelp av fordeling

av forskningsressursene til utpekte fagområder. Strategisk styring for å skape internasjonalt fremragende eller «eksellente» forskergrupper har ført til at akademikerne i økende grad er blitt avhengig av å følge opp de strategiske satsingene i institusjonen, eller søke forskningsmidler fra nasjonale og internasjonale forskningsråd for å kunne gjennomføre sin forskning. Hva betyr den nye universitetspolitikken for kvinners muligheter til akademisk karriere?

Ulikhetsregimer i organisasjoner

For å analysere hvordan kvinners muligheter til karriere i akademia har endret seg over tid, er Joan Ackers begrep ulikhetsregimer relevant (Acker 2006). Ifølge Acker (1990) er organisasjoner kjønnede når de strukturerer fordeler og ulemper, utnyttning og kontroll, handling og følelser, mening og identitet gjennom systematiske forskjeller mellom menn og kvinner, mannlighet og kvinnelighet. Alle organisasjoner har et ulikhetsregime, men disse kan variere etter organisasjonens makt- og oppgavestruktur. De akademiske institusjonene har opplevd store endringer i maktstrukturer og i kjønns- og kompetansefordelingen blant de ansatte de siste 50 år. Akademiske institusjoner er heller ikke like i alle land, men preget av historiske tradisjoner og nasjonale politiske systemer. Ulikhetsregimer i akademia må derfor studeres konkret.

Ifølge Acker (2006) består ulikhetsregimer av:

- grunnlaget for ulikhet – i vårt tilfelle kjønn, men også klasse og etnisitet
- organiserende prosesser og praksiser som vedlikeholder ulikhetene

- synligheten av ulikhetene – her mannsdominansen og kvinneandelen
- legitimiteten for ulikheten og ideologier og bilder som ulikheten er basert på
- kontroll og lydighet – her hvordan ansatte i akademia styres og innordnes i hierarkiet
- konkurrerende interesser og endringsprosesser, motstand mot og konflikter om ulikhetsregimet

I dette perspektivet er prosessene og mekanismene som skaper og opprettholder ulikhetene, i fokus. Acker tar utgangspunkt i at mennesker i ulike maktposisjoner som samhandler med hverandre og skaper sin egen oppfatning om identitet og effektivitet, også skaper – og gjenskaper – ulikhetsregimer. Identitetsskaping og sosiale samhandlingsmønstre er elementer i de prosessene som danner og opprettholder ulikhetsregimene, men de er ikke bestemt av disse. Dermed er det mulighet for variasjoner og endringer i ulikhetsregimene (Acker 2006:111).

Elementene som er relevante for å analysere kjønnede ulikheter i akademia over tid, må operasjonaliseres for å kunne bruke begrepet ulikhetsregimer analytisk. Akademia er en hierarkisk organisasjon der posisjonene er basert på fagkompetanse («merit») som i andre profesjonelle byråkrati (Weber 1971). Kompetansen blir vurdert og eventuelt anerkjent ved at den vitenskapelige produksjonen evalueres av fagfeller. Den øverste akademiske posisjonen er professor. Tradisjonelt var professorene ansvarlig for et fags eller et fagfelts utvikling. De hadde sine hjelpere, amanuensene, som var professorens underordnede på faget. Rekruttering til akademia var (og er) basert på kandidatens dyktighet som vist gjennom en avhandling (magisteravhandling,

senere hovedoppgave og masteroppgave eller doktorgrad). Denne organisasjonsformen finner vi fremdeles i internasjonale eliteuniversiteter og i den tyske universitetstradisjonen. Det er også ulike tradisjoner i akademiske institusjoner innen samme land mellom eliteinstitusjoner og nyere universiteter og polytekniske institusjoner (f.eks. i Storbritannia og Sverige). Disse forskjellene i organiseringen av akademiske institusjoner er viktige for å forstå kvinners muligheter til å kvalifisere seg for akademisk karriere gjennom forskning og publisering for å få faste stillinger og opprykk.

Tidligere forskning har vist hvordan hierarkiske organisasjonsstrukturer fører til konkurranse om posisjoner i hierarkiet som er ugunstig for kvinners muligheter dersom de er i mindretall i organisasjonen. Studier av kvinner i teknisk og naturvitenskapelig forskning viser at flatere organisasjonsstrukturer der mulighetene er flere for faglig utvikling og karriere for alle, også gir kvinner bedre muligheter til faglig utvikling og karriere (Kvande og Rasmussen 1990, 1995; Smith-Doerr 2004). I organisasjoner med hierarkiske strukturer var det færre muligheter for kvinner på grunn av den sterke konkurransen om posisjoner, og fordi menn i maktposisjoner gjerne rekrutterte «sønner» til viktige stillinger, unge menn som liknet dem selv og tenkte som dem, og derfor kunne antas å handle som dem (Kvande og Rasmussen 1990, 1994).

Faktisk tilstedeværelse av kvinner i en disiplin eller et fag former bildet av hva som oppfattes som et passende fag for kvinner. Virkeligheten taler høyere enn ord, og dersom det er svært få kvinner i et fag, blir dette oppfattet som at faget ikke passer for kvinner (Solheim 1998). Andelen kvinner i en disiplin og på et fagområde er derfor viktig for kvinners muligheter til ansettelse og karriere. Først når andelen er godt over en tredjedel, kan vi snakke om eventuelle like muligheter for kvinner og menn (Kanter 1977).

Kvinners muligheter i akademia er derfor avhengig både av maktstrukturen i akademia, kjønnsbalansen og de muligheter de har til å kvalifisere seg for akademiske posisjoner. For å få en fast stilling i akademia kreves det i dag en doktorgradsavhandling (ph.d.) og disputas som er vurdert og godkjent av en internasjonal komité. De senere år er avhandlingene ofte basert på (publiserte) artikler i nasjonale og internasjonale tidsskrift, supplert med en teoretisk kappe. Publiserte artikler skal garantere for kvaliteten av arbeidet. Ph.d.-graden kvalifiserer i prinsippet for en stilling som førsteamanuensis, men det har etter hvert blitt stor konkurranse om stillingene, slik at kravene oftest er høyere. Det er antallet publikasjoner og om disse er publisert i de beste internasjonale fagtidsskriftene, som i økende grad bestemmer hvem som ansettes. For at universitetet også skal kunne rekruttere yngre potensielt eksellente kandidater, legges det i dag særlig vekt på artikler som er publisert de senere år, f.eks. de siste fem år. Internasjonalt samarbeid og fellespublikasjoner med anerkjente internasjonale partnere teller også i vurderingen. Siden kravene er faglige, blir de oppfattet som saklige og nøytrale, selv om det kan finnes store faglige uenigheter innen fagene om hva som er de beste metodene og de relevante teoritradisjonene.

Men hvilke konsekvenser har den strategiske styringen for å oppnå eksellens i akademia hatt for kvinners muligheter til akademisk karriere?

NTNU som eksempel

NTNU kan belyse situasjonen i «foretaksuniversitetet», etter som dette universitetet var det første (offentlige) universitetet som søkte og fikk fristilling og organiserte seg som «foretak» med ansatt ledelse over perioden 2005–2013. Erfaringene herfra er derfor interessante når det gjelder konsekvensene av nyliberal

styring av universitetet for rekruttering av kvinner og kvinners karrieremuligheter. Min interesse for å studere denne utviklingen er et resultat av min egen historie i academia. Jeg ble ansatt da universitetet ekspanderte for å møte problemene med økende ungdomsarbeidsledighet på tidlig 90-tall. Jeg opplevde så vidt «etterdønningene» av professorstyret før moderniseringen av det daværende Universitetet i Trondheim og rekrutteringen av kvinner og menn med forskningserfaring for å møte masseuniversitetets behov for akademisk utdannet arbeidskraft. Med ekspansjonen av universitetet på 90-tallet utviklet også den demokratiske kollegiale styreformen seg i academia i Norge.

NTNU, dominert av det som var Norges Tekniske Høgskole (NTH), var det første universitetet som innførte en ny styringsform med strategisk styring og ansatte ledere på alle nivå, trinnsvis utover på 2000-tallet. Som deltakende observatør i prosessen frem mot denne endringen gjennom styreverv ved NTNU (i Kollegiet, NTNUs styre, i perioden 1997–2002) og av konsekvensene av den nye ledelsespolitikken i den daglige akademiske virkeligheten fra 2002 og utover, engasjerte jeg meg som kritiker og deltaker i motstanden ved mitt institutt (Institutt for sosiologi og statsvitenskap) og ved å studere endringene ved NTNU ved hjelp av institusjonell etnografi (Smith 2005) fra 2014 til 2018 (Rasmussen 2015; 2017; 2018).

Endringene i rekrutteringspolitikken som følge av at strategisk ledelse ble innført på alle nivå, viste at fakultetets standardtekst for stillingsutlysninger la størst vekt på antallet internasjonale publikasjoner de siste fem årene heller enn på kandidatenes evne til å undervise studenter i sosiologi i Norge. Dette var utløsende for at jeg fordypet meg i endringene i academia slik de tok form ved NTNU.

Selv om NTNU og Norge er min primærcase her, er analysen av endringene i ulikhetsregimer understøttet av relevant forskning fra andre land. Jeg har spesielt vært opptatt av EUs

politikk for eksellens i akademia og konsekvensene av denne politikken.

Jeg skiller mellom tre ulike typer ulikhetsregimer. Den første har jeg kalt professorstyre fordi fagene og instituttene var organisert rundt en professor som faglig leder. I perioden med professorstyre var det svært få kvinner i faste vitenskapelige stillinger i samfunnsvitenskapelige fag, og ingen i sosiologi ved det som skulle bli NTNU. Kvinner var derimot ofte å finne i (kortvarige) midlertidige undervisningsstillinger. En professor i en lærestol som styrer et fag, noe som fremdeles er tilfellet i land som Tyskland og Nederland, og forskning fra slike land i nyere tid, illustrerer situasjonen i denne typen ulikhetsregime. Den andre typen er det demokratiske masseuniversitetet med mange studenter og tilbud i mange fag, ofte med et flertall av kvinnelige studenter. Her er erfaringer fra min egen institusjon, med paralleller til de andre norske sosiologimiljøene, viktige kilder. Sosiologi er et relativt nytt fag (introdusert på 60-tallet), og det er likheter i alderssammensetningen mellom de norske fagmiljøene. Den tredje perioden er det moderne foretaksuniversitetet med ansatte ledere og strategisk styring av forskningen, inspirert av EUs politikk for universitetene for å øke den økonomiske konkurransekraften. Denne politikken har ført til konvergens mellom europeiske lands universitetspolitikk, men nasjonale særtrekk fører også til forskjeller i ulikhetsregimene i ulike land (Bleiklie, Enders og Lepori 2017).

Professorstyret: fedre og sønner

Den nye kvinnebevegelsen i Norge på 1970-tallet som arbeidet for likestilling i samfunnet, var også opptatt av likestilling i akademia. Erfaringene med at tema som var relevante for kvinner, ikke fikk oppmerksomhet i undervisning og forskning, og at det

nesten ikke var kvinnelige undervisere, førte til opprettelsen av NAVFs sekretariat for kvinneforskning og kvinner i forskning i 1977. Sekretariatet ble en plattform der kvinneforskere kunne presenterte og diskutere sin forskning og førte til synliggjøring av kvinneforskningen i Norge. Særlig var publikasjonsserien *Kvinnens levekår og livsløp* redigert av Helga Hernes viktig. Til tross for at kvinneforskningen ble synliggjort, opplevde kvinnelige akademikere at det var svært vanskelig å få innpass i akademia og faste stillinger. Da en studie av Nina Gornitzka dokumenterte at økningen av kvinner med universitetsutdanning og doktorgrader ikke hadde ført til at flere kvinner fikk faste stillinger i akademia (Gornitzka 1981), utlyste Sekretariatet for kvinneforskning en studie av rekrutteringsprosessene i akademia for å undersøke hvordan det gikk med kvinnene som søkte universitetsstillinger. Studien omfattet stillingene ved alle universitetene og de 14 distriktshøgskolene i Norge t.o.m. 1984 (Füerst 1988).

Elisabeth Füerst analyserte konkurransen som kvinner og menn opplevde når de søkte vitenskapelige stillinger i perioden 1969–1984, og hvordan det gikk med søkerne i de ulike stegene i prosessen (bli funnet kvalifisert, bli nominert blant de aktuelle til stillingen og å bli ansatt). Studien viste at konkurransen var hard i posisjonene kvinnene søkte på, og det var få endringer i kvinneandelen til tross for flere likestillingstiltak i samme periode. Ved distriktshøgskolene var det til og med en tilbakegang i andelen kvinner. Det var særlig den lave andelen kvinner i toppstillinger som dro ned gjennomsnittet.

Kvinner som søkte stillinger, ble ofte funnet kvalifisert, men var ikke blant de nominerte. Mens menn normalt ble vurdert av en komité av menn, ble kvinner enten vurdert av bare menn, eller menn og én kvinne. Analysen viste at kvinner hadde færre sjanser enn menn i nesten alle faser i ansettelsesprosessen. Selv om kvinnene som søkte akademiske stillinger, var en utvalgt

gruppe i systemet, oppnådde de ikke å bli ansatt, bortsett fra i de få tilfellene der kjønnskvoltering ved like kvalifikasjoner ble brukt.

For å forstå prosessene og mekanismene som førte til disse resultatene, ble de skriftlige rapportene fra alle vurderingskomiteene der kvinner hadde søkt stillinger ved Universitetet i Oslo i perioden 1977–1984, studert for å finne ut hva som var argumentene for å velge menn framfor kvinner. Den kvalitative analysen fant systematiske uoverensstemmelser mellom premissene og konklusjonene i evalueringsrapportene. Kvinnelige søkere som ble funnet kvalifisert, ble ikke nominert fordi deres kvalifikasjoner enten ikke ble nevnt, ikke ble tatt i betraktning eller også framstilt unøyaktig eller feil. Kvinnene ble systematisk undervurdert; kompetansen deres ble bortforklart og gjort ubetydelig slik at de ble forbigått av mindre kvalifiserte menn. De kvinnelige søkerens vitenskapelige virksomhet ble kritisert for å være for smal sammenliknet med de mannlige konkurrentenes, særlig hvis dette handlet om kvinneforskning. I andre tilfeller ble den kritisert for å være for bred og ikke dyp nok, eller for å være grundig, men ikke original nok. Her fantes alle typer begrunnelser for å kunne utdefinere de kvinnelige søkerne. Det kom tydelig fram i vurderingene at posisjonene ofte var skreddersydd for en mannlig kandidat og en spesiell faglig profil. Studien konkluderte derfor med at denne praksisen var diskriminering av kvinner (Fürst 1988).

Funnene ble tolket som et resultat av en iboende paternalisme i vitenskapssamfunnet med henvisning til far–sønn-relasjonen i familien, der sønnen (men ikke datteren) skal overta for far, og patron–klient-relasjonen, hvor den store mann (patronen) knytter til seg en gruppe frie undersåtter (klienter) i bytte mot beskyttelse (Barth 1970). Professorstyrte akademiske institusjoner kan sammenliknes med dominerende «høvdinger» og farsfigurer som har makt til å anerkjenne sine «sønner» som legitime arvinger

(Sørhaug og Solheim 1987). Professor–amanuensis-forholdet likner et patron–klient-forhold. Det er et forhold basert på gjensidig avhengighet, der professoren er ansvarlig for å lede fagfeltet og sine amanuenser. Forholdet mellom autoritet og underordnet innebærer en form for faderlig omsorg, men også kontroll over faget. Paternalismen som ble funnet i denne studien, hadde tre former: den positive, støttende og vennlige paternalismen som et skulderklapp til oppmuntring; den positive, men mer pedagogisk disiplinerende varianten overfor søkere som ikke var kommet langt nok i sin karriere til å nå opp, som et faderlig klapp på hodet; og den mer negative formen for paternalisme overfor «fremmede» og utenforstående som kunne true de etablertes posisjon og utfordre deres vitenskapelige sannheter (Fürst 1988: 94–95).

Konklusjonen i rapporten var derfor at akademia var kjønnnet, og dominert av en mannlig kultur med «fedre» som passet på sine «sønner», som skulle følge i sine «fedres» fotspor. «Døtrene», de som ikke skulle overta «fars» posisjon, var derfor ikke interessante. Barrieren for kvinners inngang til akademia som vurderingene viste, illustrerte at selv om meritokratiet var idealet i vitenskapssamfunnet, var dette ikke realiteten for kvinnene som søkte en stilling i universitetet på midten av 1980-tallet.

Ikke uventet førte rapporten til massiv kritikk av forskningen fra menn i akademia. De delte ikke oppfatningen om at menn ble foretrukket og kvinnene diskriminert. Denne reaksjonen var ikke uventet. For å sitere Lotte Bailyn, som var sentral i en liknende studie ved MIT i USA: «The belief that merit can be judged completely objectively is a fundamental tenet underlying university practices» (Bailyn 2003:141). Ifølge Bailyn var det liten oppmerksomhet ved MIT om at akademiske regler, evalueringskriterier, forventninger om karriereutvikling, konvensjoner for forfatterskap osv. var kjønnnet og tilpasset menns og ikke kvinners liv og livsløp (Bailyn 2003:150).

Selv om den norske kvinnebevegelsens krav om utbygging av barnehager for å lette kvinners yrkesaktivitet ble fulgt opp, var det langt fra nok plasser for å dekke behovet i denne perioden. En relativt kort svangerskapsperiode ga kvinner mulighet til å føde barn og ta vare på dem i den aller første barseltiden, men velferdsstaten var på den tiden ikke tilrettelagt for kvinners yrkesaktivitet.

Flere studier av vurderings- og ansettelsesprosesser i Nederland på 2000-tallet finner samme professorkontroll av rekrutteringsprosessene og en tilsvarende diskriminering av kvinnene som den norske undersøkelsen til Fürst (Benschop og Brouns 2003; van den Brink, Benschop og Jansen 2010; van den Brink og Benschop 2012). En omfattende studie av rekrutteringsprosesser på tvers av fagfelt i Nederland fra 2004/2005 viste for eksempel at kvinner og menn med samme og like kvalifikasjoner systematisk ble vurdert forskjellig, og at menn systematisk ble vurdert som bedre kvalifisert enn kvinner (van den Brink og Benschop 2012). Det store flertallet av rekrutteringsprosessene for professorer i alle fag var lukkede prosesser, og selv i åpne prosesser var kandidatene ofte bestemt på forhånd av komitélederen, eller avgjørelsene var politiske (van den Brink, Benschop og Jansen 2010). Den politiserte rekrutteringen av professorer i Nederland kan vi forstå som et resultat av professorenes politiske rolle som ansvarlig leder av faget, nå også med oppgaven å bygge eksellente faggrupper i tråd med EUs målsetninger for eksellente universitet i Europa (Benschop og Brouns 2003:199).

Demokratisering, likhet og kollegial styring

Den økte oppmerksomheten rettet mot likestilling på 80-tallet i Norge og internasjonalt førte til programmer og tiltak for å øke kvinneandelen i høyere utdanning og akademiske stillinger og

dessuten i lederstillinger i næringslivet og samfunnet for øvrig. Ungdomsarbeidsledigheten rundt 1990 førte til at regjeringen i Norge økte antallet studieplasser for å styrke kompetansen til de utsatte ungdomskullene slik at de lettere kunne finne seg arbeid. Dette førte til at behovet for lærekrefter ved utdanningsinstitusjonene økte, og mange kvinner (og menn) med erfaring fra oppdragsforskningsinstitusjoner var godt kvalifiserte til de utlyste stillingene i akademia. Antallet fast ansatte ved universitetet økte, og det samme gjorde antallet kvinner. Andelen kvinner i faste stillinger i akademia økte derfor sterkt utover 90-tallet. Tiltak som spesielle professorater for kvinner der disse var sterkt underrepresentert, førte også til flere kvinner i toppstillinger i fag der kvinneandelen var svært lav, som i mange tekniske og naturvitenskapelige fag.

I akademia ble det innført et nytt system der man kunne få opprykk til professor etter en vurdering av ens faglige kompetanse av en ekstern komité, uten at man måtte konkurrere med andre om et sjeldent ledig professorat. Gjennom det nye systemet for professoropprykk klarte mange kvinner, og menn, i førsteamanuensisstillinger å kvalifisere seg for professor. Resultatet var flere professorer av begge kjønn og en mer likeverdig og demokratisk organisering av universitetsinstituttene på kollegialt grunnlag.

Velferdsstaten tilrettela også bedre for at kvinner kunne kombinere yrkesaktivitet med det å ha små barn ved å utvide foreldrepermisjonen fra 18 uker til etter hvert opptil ett år totalt til fordeling for begge foreldre. Det førte til at kvinnelige stipendiater kunne både få barn og kvalifisere seg til akademiske stillinger ved å forlenge ph.d.-løpet med foreldrepermisjon(er). Dette var gunstig for kvinnene, ga bedre rettigheter for menn til foreldrepermisjon, og det styrket likestillingen og «normaliserte» foreldrepermisjonen for alle ansatte (Brandth og Kvande 2003). Sammen med full utbygging av barnehager etter

barnehageforliket i 2003 gjorde dette at unge kvinner og menn opplevde seg som likestilte i arbeidslivet og foreldreskapet.

Selv om organiseringen av akademia ble mer demokratisk og likestilte kvinner og menn, betydde ikke det at kjønn mistet sin betydning for mulighetene til akademisk karriere. Det var stor motstand mot et viktig likestillingstiltak som kvotering av kvinner på områder der det var få kvinner, og mange kvinner opplevde å bli mistenkt for å ha blitt ansatt på bekostning av menn fordi de var «kvotert inn» og egentlig ikke var kvalifisert til jobben. Kvinnelige studenter i mannsdominerte utdanninger var kritiske til kvotering fordi de opplevde at kvotering stemplet dem som ikke-kvalifiserte som trengte spesielle tiltak for å få en studieplass, og at mannlige kolleger så på kvotering som urettferdig forskjellsbehandling (Kvande og Rasmussen 1990). Dette fant også forskere i andre land der kvotering var innført for å øke kvinneandelen (van den Brink og Stobbe 2014).

I motsetning til den offentlige politikken som ble ført for å få flere kvinner inn, var det lite oppmerksomhet mot den mindre synlige særbehandlingen og støtten fra eldre etablerte menn som kom unge lovende menn til gode. Selv om professorstyret var avskaffet, ble støtte og oppmuntring fra menn i maktposisjoner til unge og lovende (særlig mannlige) kandidater tatt for gitt. Internasjonal forskning viser hvordan den uformelle støtten som menn ofte får når det gjelder å finne muligheter og ledige posisjoner, sjelden blir kvinnene til del (Van den Brink og Stobbe 2014; Harris, Ravenswood og Myers 2013). Båndene, som finnes mellom menn fordi de føler seg mer komfortable med (andre) menn enn med kvinner (Morgan 1981), og menn i maktposisjoner som kjenner seg igjen i fremadstormende unge menn og derfor støtter og oppmuntrer dem i deres karriere, fører til en reproduksjon av dem selv i deres etterfølgere. Dette resulterer i det Rosabeth Moss Kanter har kalt «homososial reproduksjon» (Kanter 1977).

Kanter (1977) har også vist hvordan kvinner blir svært synlige som annerledes, dvs. som kjønn heller enn profesjonelle, dersom de er i mindretall i organisasjonen. Det betyr at en normalisering av kvinner i organisasjonen er avgjørende for at de skal bli likebehandlet. En studie av ulike vitenskapsgrener viste at uformelle relasjoner bare var nyttig for kvinner når kvinnene ikke lenger var en synlig minoritet. Når kvinnene var flere, kunne de også dra nytte av uformelle relasjoner med mektige menn (Cain og Leahey 2014). Hvor stor andel kvinner det er, er derfor avgjørende for kvinners muligheter for uformell støtte i karrieren.

I denne perioden, der førstegenerasjons akademikere etter hvert gikk av og kvinnelige ansatte kvalifiserte seg for professor gjennom den nye opprykksordningen, opplevde kvinnene seg selv som likestilte og etter hvert hørt og sett, og de deltok i det kollegiale styre og stell i akademia.

Strategisk styring i foretaksuniversitetet

Da OECD på 2000-tallet anbefalte fristilling og sterkere strategisk styring av universitetet ved å gjøre ledelsen av institusjonene ansvarlig, fulgte NTNU oppfordringen som det første universitetet i Norge. I perioden 2005 til 2013 gikk NTNU over fra en kollegial styringsform med valgte ledere til ansatte ledere på alle nivå.

Ledelsen som ble ansatt, fikk i oppdrag å styre universitetet strategisk (Rasmussen 2015). Ressursene skulle i større grad disponeres for å nå strategiske mål, mål som ofte var satt nasjonalt og/eller internasjonalt i EUs forskningspolitikk (Nielsen 2014).

Lokale ledere (først dekaner og senere instituttledere) ble ansatt for å sørge for at alle enhetene fulgte opp strategiene slik at universitetet kunne bli fremragende eller eksellent og krype

oppover på de internasjonale rangeringslistene. Universitetene nasjonalt og internasjonalt konkurrerer om å vise seg fram som fremragende eller eksellente. Hva eksellens er, er vanskelig å definere eller måle på tvers av fag, tema og nasjoner. Derfor brukes antallet internasjonale publikasjoner i anerkjente fagtidsskrift, deltakelse i internasjonale forskergrupper og opphold av en viss varighet ved anerkjente internasjonale fagmiljø som indikasjoner på eksellens (jf. SAMEVAL 2018). Som ledd i politikken for å fremme internasjonalisering, er derfor en del av departementets forskningsbevilgning kanalisert gjennom EUs forskningsråd, og det oppfordres til å delta i konkurransen om EU-midler for å kvalitetssikre prosjektene og fremme internasjonalt samarbeid (Rasmussen 2018).¹

Indikatorerne på eksellens er relativt grove, og når eksellens er en så lite presis betegnelse, åpner det et stort rom for skjønn. En studie av rekrutteringsprosessene til professorer i alle fag i Nederland viser dette tydelig. Komitémedlemmene som ble intervjuet, hadde ikke en klar definisjon av hva eksellens i akademia var, men refererte til at «du gjenkjenner eksellens når du ser det».² Når de skulle beskrive eksellens, beskrev de en person som utmerket seg i alle sider ved stillingen: «en inspirerende og innovativ lærer, en sterk, men tilretteleggende leder med administrativ erfaring, med sympatisk væremåte og et bredt og variert internasjonalt nettverk av de beste forskerne, som passet inn i staben, var ambisiøs og villig til å jobbe utover vanlig arbeidstid og flink til å skaffe eksterne forskningsmidler» (van den Brink og Benschop 2012:512). Dette er en person som neppe finnes, og de faktiske ansettelsene viste at kandidatene ble ansatt fordi de passet inn. Det handlet blant annet om at de var lette å like og identifisere seg med, og at de hadde faglige nettverk som de kjente til og stolte på.

Forskerne fant at menn ble ansatt fordi de var eksellente når det gjaldt *noen* viktige oppgaver; for eksempel kunne en mann

som ble evaluert som en svært dårlig underviser, men en briljant forsker, bli nominert. Kvinnene ble strengere vurdert og var bare aktuelle dersom de var eksellente på alle områder. Det gjorde det helt umulig for kvinnene å bli vurdert som eksellent (van den Brink og Benschop 2012).

Ved NTNU opplevde vi at politikken for å bli eksellent kom til uttrykk i en ny standardtekst for stillingsutlysninger. Her ble det lagt særlig vekt på antallet internasjonale publikasjoner de siste fem år. I forbindelse med en felles utlysning for metodestillinger i henholdsvis kvantitative og kvalitative metoder kom det mange søkere, og mange av disse var utdannet ved NTNU, noe som gjorde det vanskelig å sette sammen en faglig ansettelseskomité. Komiteen brukte standardteksten til å sortere kandidatene ved å telle antallet publikasjoner, og særlig antallet internasjonale publikasjoner de siste fem år. Ved å telle kom de fram til de nominerte kandidatene uten å lese deres arbeider. Dermed kunne kandidater som hadde disputert med en monografi, bli vurdert som kvalifiserte, men ikke nominert hvis de ikke i tillegg hadde publisert internasjonale artikler. Kandidater med en artikkelbasert avhandling med internasjonale artikler ble nominert og fikk både i pose og sekk (Rasmussen 2015).

Det ble ikke tatt hensyn til at kvinnelige søkere hadde født barn i løpet av de siste fem år og derfor hadde hatt redusert arbeidsinnsats i perioder. Kvinner som hadde hatt foreldrepermisjon i løpet av ph.d.-stipendperioden, eller mens de arbeidet ved et forskningsinstitutt og hadde publisert artikler i et langsommere tempo, kunne legitimt bli forbigått når de ikke oppfylte kravene til publiseringstempo. Kvinnene var bare aktuelle dersom de passet inn i bildet av den ideelle akademikeren (Acker 1992, Lund 2012), dvs. en som kunne vie all sin tid til forskning, og hadde anledning til internasjonal mobilitet til fremragende fagmiljøer (van den Brink og Benschop 2012).

Kjønn og eksellens

Den strategiske styringen av forskningen med et fremragende forskningsmiljø som mål, fører til økt press på de ansatte til å innrette seg etter de nye kravene: følge strategiske satsinger, skaffe eksterne forskningsmidler, utvikle internasjonale nettverk og samarbeide med utenlandske fagmiljøer. For å oppfylle kravene til å bli en fremragende internasjonal forsker må en i prinsippet være fristilt fra omfattende omsorg for barn eller annen familie (Acker 1990). Når publikasjoner kan telles i poeng og opphold i utlandet og sampublikasjoner med internasjonale forskere kan gjelde som internasjonalt samarbeid, blir de ulike «produksjonsbetingelsene» for kvinner og menn usynlige.

Produksjonen av et økende antall ph.d.-kandidater og post-doker gjennom strategiske forskningssatsinger fører også til at det er svært vanskelig og tar lang tid for unge akademikere å få fast jobb (Rasmussen 2017). Normen om den ideelle akademiker som kan vie all sin tid til faget, sammen med kravet om internasjonal mobilitet for å kvalifisere seg for fast stilling i akademia, undergraver norsk likestillingspolitikk og begge foreldres deltakelse i barneomsorgen.

Den norske likestillingspolitikken usynliggjør kjønningen av forskningen og akademia. Det er en sterk tro på at vi har likestilling i Norge blant de yngre generasjonene, en tro som også har ført til motstand mot kvotering og særskilte kvinnetiltak som oppfattes som diskriminering. I en slik situasjon framstår kvinners posisjon i akademia som et resultat av valg de har tatt selv, og at det er deres egen skyld dersom de ikke tilfredsstiller kravene til å være eksellente. De burde ha prioritert annerledes, de valgte feil når de prioriterte barna og ikke fikk med seg sin mann til et lengre opphold i utlandet. De strukturelle forholdene i akademia og de nye nyliberale normene om å være eksellente ved å publisere internasjonalt, blir usynlige.

Dagens krav i akademia om at forskere skal være internasjonalt mobile, til enhver tid flyttbare og uavhengige av sin nasjonale kontekst og det samfunnet de tilhører, fremmer en form for vitenskap som ser forskning som dekontekstualisert, dvs. generell og gyldig overalt med mål om «evidens». Dette er et vitenskapsideal som ser bort fra hvordan vitenskap i praksis produseres: i sosiale sammenhenger og i lokale kontekster og «communities of practice» der ulike interesser og kontekster former problemstillinger, metodevalg og hvordan resultatene tas i bruk. En ren naturvitenskapelig forståelse av vitenskap og dens resultater som dekontekstualisert og konvertibel over alle landegrenser ser ut til å være idealene i eksellenssatsingen – alt skal gjøres tellbart og målbart. I denne nyliberale virkeligheten hersker en forståelse av verden som et marked og forskerne som aktører i dette internasjonale markedet, aktører som kan flyttes og produsere kunnskap uavhengig av kontekst i dette kunnskapsmarkedet. Det som produseres, måles i en felles «valuta», som er uavhengig av konteksten, og blir dermed konvertibelt og flyttbart.

Noter

- 1 I 2018 var det ifølge NFR 2–2,5 milliarder som gikk til ERC, mens NFR formidlet ca. 9 milliarder i Norge. Målet er at norske forskere skal hente ut like mye som Norge betaler inn, men hittil er det langt dit.
- 2 Egen oversettelse.

Referanser

- Acker, J. (1990) 'Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations', *Gender & Society*, 4: 139–158.
- Acker, J. (1992) 'Gendering organizational theory'. I Mills, J. og Tancred, P. (red) *Gendering Organizational Analysis* (s. 248–291). London: Sage.
- Acker, J. (2006) *Class questions. Feminist answers*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Bailyn, L. (2003) 'Academic careers and gender equity: Lessons learned from MIT', *Gender, Work & Organization*, 10 (2): 137–154.
- Barth, F. (1970) *Political leadership among Swat Pathans*. London: The Athlone Press.
- Benschop, Y. og Brouns, M. (2003) 'Crumbling ivory towers: Academic organizing and its gender effects', *Gender, Work & Organization*, 10 (2): 194–212.
- Bleiklie, I., Enders, J. og Lepori, B. (red.) (2017) *Managing Universities*. London: Palgrave Macmillan.
- Bleiklie, I. og Michelsen, S. (2017) 'Political administrative structures and university policies'. I Bleiklie, Enders og Lepori (red.) *Managing Universities*. Palgrave Macmillan.
- Brandth, B. og Kvande, E. (2003) *Fleksible fedre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brink, M.v.d. og Benschop, Y. (2012) 'Gender practices in the construction of academic excellence: Sheep with five legs', *Organization*, 19 (4): 507–524.
- Brink, M.v.d., Benschop, Y. og Jansen, W. (2010) 'Transparency in academic recruitment: A problematic tool for gender equality?' *Organization Studies*, 31 (11): 1459–1483.

- Brink, M.v.d. og Stobbe, L. (2014) 'The support paradox: Overcoming dilemmas in gender equality programs', *Scandinavian Journal of Management*, 30: 163–174.
- Cain, C.L. og Leahey, E. (2014) 'Cultural correlates of gender integration in science', *Gender, Work & Organization*, 21 (6): 516–530.
- Fassa, F. (2015) 'Excellence and gender. Playing the game of scientific excellence or being played by the game? The Swiss example', *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 34 (1): 37–54.
- Fischer, V. og Kinsey, S. (2014) 'Behind closed doors! Homosocial desire and the academic boys club', *Gender in Management: An International Journal*, 29 (1): 44–64.
- Fürst, E. (1988) *Kvinner i akademia – inntrengere i en mannskultur?* Oslo: NAVFs Sekretariat for Kvinneforskning.
- Gornitzka, N. (1981) *Kvinner i forskningssystemet ved inngangen til 1980-årene*. En utredning for NAVFs likestillingsutvalg. Oslo: NAVF.
- Harris, C., Ravenswood, K. og Myers, B. (2013) 'Glass slippers, holy grails and ivory towers: Gender and advancement in academia', *Labour & Industry*, 23 (3): 231–244.
- Kanter, R.M. (1977) *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Kvande, E. og Rasmussen, B. (1990) *Nye kvinneliv. Kvinner i menns organisasjoner*. Oslo: AdNotam.
- Kvande, E. og Rasmussen, B. (1994) 'Men in male-dominated organizations and their encounter with women intruders', *Scandinavian Journal of Management*, 10 (2): 163–175.
- Kvande, E. og Rasmussen, B. (1995) 'Women's careers in static and dynamic organizations', *Acta Sociologica*, 38 (2): 115–131.
- Lund, R. (2012) 'Publishing to become an "ideal academic": An institutional ethnography and a feminist critique', *Scandinavian Journal of Management*, 28 (2): 218–228.
- Morgan, D. (1981) 'Men, masculinity and the process of sociological enquiry'. I Roberts, H. (red.) *Doing Feminist Research* (s. 88–113). London: Routledge.
- Nielsen, M.W. (2014) 'Justifications of gender equality in academia: Comparing gender equality policies of six Scandinavian

- universities', *NORA Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 22 (3): 187–203.
- OECD (2002) *Distributed Public Governance. Agencies, Authorities and other Government Bodies*. Paris: OECD.
- Rasmussen, B. (2015) 'From Collegial Organization to Strategic Management of Resources: Changes in Recruitment in a Norwegian University'. SAGE Open. <https://doi.org/10.1177/2158244015603904>
- Rasmussen, B. (2017) 'Jakten på eksellens – en trussel mot forskningsfriheten i akademia', *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 58 (4): 426–435.
- Rasmussen, B. (2018) 'Konstruksjon av store forskergrupper som norm for god forskning', *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 2 (6): 464–480.
- Smith, D.E. (2005) *Institutional Ethnography: A Sociology for People*. Lanham, MD: AltaMira Press.
- Smith-Doerr, L. (2004) 'Flexibility and fairness: Effects of the network form of organization on gender equity in life science careers', *Sociological Perspectives*, 47 (1): 25–54.
- Solheim, J. (1998) *Den åpne kroppen*. Oslo: Pax.
- Sørhaug, T. og Solheim, J. (1987) 'Hvis du ikke har vært her før, har du ikke noe her å gjøre', *Samtiden*, 3: 2–8.
- Weber, M. (1971) *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal.

KAPITTEL 5

New University Norway og ProtestPub

Kampen for et bedre universitet

Thomas S. Jakobsen, Silje A. Andresen, Eli Smepllass,
Ida Marie Henriksen og Hilde Refstie

Siden begynnelsen av 1990-tallet har det vært en økende markedsorientering av universitetssektoren. De problematiske og til dels uoversiktlige endringene som følger i kjølvannet av markedsorienterte prosesser, har lenge vært diskutert blant frustrerte ansatte ved NTNU og andre universitet. Fusjonen mellom NTNU og høyskolene i Ålesund, Gjøvik og Sør-Trøndelag i 2016, samt de foreslåtte strukturreformene av fakulteter og institutter innad, synliggjorde hvordan vår egen arbeidsplass tok del i et rotterace om å bli mer «fremragende» basert på indikatorer vi ikke nødvendigvis fant relevante for vårt arbeid. Endringene ble iverksatt i et forrykende tempo, samtidig som de foreslåtte endringene var begrunnet med at institusjonene måtte tilpasse seg en uunngåelig fremtid preget av økt konkurranse, lavere bevilgninger og mer internasjonal mobilitet. Prosessen bar preg av at løsningene allerede var bestemt, og at de ansatte ikke ble tatt på alvor. Vi som ansatte ble bedt om å kommentere, men uansett tilbakemelding

opplevde vi at avgjørelsene ble tatt over hodene våre. Vi så hvordan ansatte rundt oss resignerte når universitetsdemokratiet ble brukt som et legitimeringsprosjekt for avgjørelser som allerede var tatt. Samtidig slukte vi innlegg i Universitetsavisa fra de få som uttalte seg om og analyserte NTNU-fusjonen faglig (se for eksempel Mikkelsen 2013; Collett 2014; 2015; Steinnes 2015).

Det vi allikevel savnet, var et større fellesskap som mobiliserte rundt de faglige innvendingene. Vi var ikke alene om dette. Det ble tydelig da Universitetsavisa inviterte sosiologiprofessor Aksel Tjora og rektor ved NTNU, Gunnar Bovim, til Dokkhuset i Trondheim for å debattere fusjonen. Lokalet ble fylt til randen av ansatte og studenter, og engasjementet fra salen var stort (Meland 2015). Interessen for å diskutere universitetets fremtid var dermed voksende i Trondheim våren 2015, men arenaene for å møtes ansikt til ansikt for å diskutere var relativt få.

Vi bestemte oss derfor for å opprette vårt eget initiativ for mobilisering og diskusjon utenfor de etablerte formelle rommene man finner i universitetsdemokratiet (se kapittel om universitetsdemokratiet). Navnet ble, inspirert av pågående protester i Amsterdam og ved andre universiteter i Europa, New University Norway (NUN). Som en forlengelse av dette initiativet startet vi også ProtestPub, et lokalt forum ved NTNU som tar opp dagsaktuell universitetspolitikk gjennom uformelle debatter. For oss åpnet dette initiativet opp for en gradvis bevisstgjøring av og mobilisering mot den produktivistiske universitetsutviklingen som etter vår oppfatning svekker universitetets viktigste rolle som kritisk kunnskapsaktør i samfunnet.

Historien om New University Norway og ProtestPub er et eksempel på hvordan det er mulig å organisere seg i rom som oppstår mellom formelle strukturer som beslutningsorganer og medbestemmelsessystemer, og mer uformelle praksiser ved universitetet. Gjennom disse initiativene ønsker vi å skape rom der vi kan utforske alternative visjoner for morgendagens

universiteter. Metodisk er vi inspirert av «førstepersonsaksjonsforskning» (Reason og Torbert 2001; Marshall 2016). Med en slik tilnærming reflekterer man over egen deltakelse i forskning og læring ved å analysere egne handlinger og observasjoner.

«Stø kurs mot kvalitet»?

Kort tid etter at fusjonen med høyskolene i Ålesund, Gjøvik og Sør-Trøndelag var vedtatt, sto det på rektoratets blogg ved NTNU:

Mange vil ikke, eller i svært liten grad, bli berørt av prosessen i sin forsknings- og undervisningshverdag. De bør fortsette sitt faglige engasjement med uforminsket styrke. I motsetning til mange andre fusjoner, er denne IKKE igangsatt for å si opp folk, eller for å kutte kostnader. Vi fusjonerer for å oppnå faglig gevinst, og for å bli enda bedre i stand til å oppfylle samfunnsoppdraget. Kort sagt: Vi vil holde stø kurs mot enda bedre kvalitet. (Bovim 2015)

I stedet for å lytte til de mange kritiske stemmene og argumentene som talte mot en fusjon som gjorde et allerede stort NTNU til et gigauniversitet med mange campuser, valgte rektoratet å spille på at få ville bli berørt av reformen, og hevdet at en slags faglig gevinst var målet. Ingen kan si seg uenige i at universitetet har et samfunnsoppdrag – og at høy kvalitet i forskning og undervisning er et viktig mål. Men at middelet for å nå disse målene skulle være fusjon, var det lite faglig belegg for. Påstandene om at et nytt NTNU ville føre til høyere kvalitet, hadde åpenbart røtter i nyliberal tenkning.¹ Med fyndord som «robusthet», «innovasjon» og «fremadrettethet» reflekterte fusjonsprosessen nyliberale strømninger og diskurser ellers i samfunnet som la vekt på sentralisering, målstyring, konkurranse som incentiv

og stordriftsfordeler. Dette er i samsvar med trender man ser internasjonalt, spesielt i de siste ti årene der mer hierarki, byråkrati og styring ovenfra har dominert universitetsutviklingen (Martin 2016). Til tross for den liberale konnotasjonen betyr nyliberalismen i praksis mer og sterkere styring. Med større enheter og tyngre toppstyring blir avstanden mellom de som fatter beslutninger, og fagmiljøene derfor større.

Det er ikke tilfeldig at det var diskusjonen om sammenslåinger på ulike nivåer som satte i gang vårt engasjement med NUN og ProtestPub. Ofte trenger man noe konkret å samles om for å kunne stille spørsmål ved «tåkebelagte» prosesser som er vanskelig å få oversikt over (Andresen mfl. 2015). Det er kanskje heller ikke tilfeldig at det var en gruppe midlertidig ansatte fra samfunnsvitenskapelige disiplin-fag som opplevde fusjonen som grunnleggende problematisk. Der NTNU har en lang tradisjon med å profilere seg som et teknisk-naturvitenskaplig universitet, ble det nå i tillegg et større fokus på profesjonsstudiene. Vi fryktet dermed at disiplin-fagenes posisjon ved NTNU ville bli svekket, og at vi i verste fall ville ende opp som støttehjul til profesjonsfagene (Andresen, Jakobsen og Henriksen 2016). Samtidig gjorde vår samfunnsvitenskapelige bakgrunn at vi kjente igjen praksisen som ble brukt til å presentere strukturendringene: Man skaper et scenario for å legitimere endring. Da vi gikk prosessen etter i sømmene, ble det tydelig at faglige argumenter for strukturendringene manglet. I tillegg var medvirkningsprosessen «kosmetisk» – enten ved at faglige innspill fra de ansatte ikke ble anerkjent, eller ved at medvirkning ble redusert til det å gi informasjon. Hadde prosessen vært preget av reell medvirkning, hadde det vært åpent for at utfallet av prosessen etter faglige innspill fra ansatte og studenter kunne ende med et annet resultat enn det som var ønsket fra ledelsen. Våre samtaler startet derfor gjerne med å dele frustrasjoner over lokale medvirkningsprosesser og bekymringer over ivaretagelsen av disiplinmiljøene.

Noen av oss ble også lei av hvordan vi stadig ble bedt om å være konstruktive, underforstått at vi skulle fortsette å delta i medvirkningsprosessene til tross for at majoriteten blant de ansatte hadde innsett at dette ikke var snakk om reell medvirkning. Et utgangspunkt for vårt fellesskap ble dermed å diskutere og å spørre oss selv: Kan og bør virkelig universitetet styres som en hvilken som helst næringslivsorganisasjon?

De siste årene har NTNU gått fra valgte til ansatte instituttledere, introdusert ny budsjettmodell, diskutert samlokalisering av campus i Trondheim, innført ny fakultets- og instituttstruktur, og fått en økende styring av forskningsmidler fra rektoratet til strategiske satsinger. Nasjonalt har tellekantsystemet, hvor forskere belønnes ut fra antall publiserte artikler og studiepoengproduksjon blant studentene, sterk støtte blant dem som styrer sektoren innenfor departementer og andre forvaltningsorgan. I tillegg har universitetene blitt strukturelt avhengige av en permanent arbeidsstokk av midlertidige vitenskapelig ansatte som utfører kjerneoppgaver som undervisning, sensur og eksperimenter (Forskerforbundet udatert). Denne byråkratisk-administrative logikken for hvordan universitetene skal styres og det økte fokuset på målbare prestasjoner som representasjon på kvalitet, kaller vi her *det produktivistiske universitetet* (Haffman og Radder 2017). Produksjonen av de målbare resultatene står i fokus, og dette narrativet begrenser seg til å vurdere universitetets verdi og rolle til dets produkt, fremfor å åpne opp for mer kritiske og nyanserende perspektiv på universitetets virksomhet.

Til tross for en tilsynelatende bred misnøye innenfor akademia med et snevert belønningssystem basert på tellekanter, manglende medvirkning ved gjennomføring av strukturreformer, strukturell midlertidighet, og en bekymring for at den faglige autonomien til de ansatte svekkes (Aaslestad 2018), har det ikke kommet noe stort og samlet opprør i akademia. Kanskje har du hørt fra en kollega eller selv tenkt at «det nytter ikke»

eller «det er bare sånn det er»? Følelsen av avmakt er gjennomsyrende (Fekjær 2017). I en hverdag preget av et økende tempo og stadig nye krav om å øke produksjonen av artikler, søknader og uteksaminerte studenter nedprioriterer mange deltakelse i råd, fagbevegelse og andre deler av det «akademiske husarbeidet» (Lund 2018). Det betyr ikke at det ikke finnes unntak; flere underskriftskampanjer har blitt iverksatt opp gjennom årene, og kritiske refleksjoner og kronikker fra universitetsansatte har vært med på å løfte disse debattene frem. Gjennom å reflektere over hvordan New University Norway og ProtestPub ble til håper vi å bidra til diskusjonene om universitetets fremtid.

Fra mobilisering mot instituttsammenslåing til New University Norway

Motstand og mobilisering oppstår ikke i et vakuum eller spontant. Vår overgang fra misnøye til motstand og mobilisering var en gradvis erkjennelse av at fokuset på individuelle tilpasningsstrategier burde vike for en kritikk av de strukturelle maktforholdene. Som Silje, en av kapittelforfatterne, skrev i en e-post til sin fagforening, erfarte vi at fagforeningene tilbøy oss stressmestringskurs der de i stedet kunne ha rettet søkelyset mot de strukturene som gjør at vi har så stort behov for å mestre stress. De makrostrukturelle reformene bidrar til å skyve ansvar nedover i strukturene, over på aktørene som utfører organisasjonens gjøremål til daglig (Meyer og Rowan 1977), noe som gir seg utslag i sykemeldinger som følge av stress og mange påmeldinger til forbundenes stressmestringskurs. Nyliberal styring av universitetene kan føre til stress og angst for de ansatte ettersom de blir utsatt for konstant systempress (Berg mfl. 2016). Kostnadsoverføring fra organisasjon til aktørenes kropp, som resulterer i forverret mental helse, blir ekstra synlig i et universitet som skal

moderniseres for å nå nye høyder. Eksempelene på en kroppslig overføring er flere: omdømmekampanjer, arealfordeling, nye roboter til å håndtere digitale skjema, flytting av IT-tjenester, nye krav til forskningsgrupper, gjennomføringsstatistikk for stipendiater og så videre. Vi mener det var nettopp kroppsliggjøringen av det nye universitetet som førte til mobiliseringen som endte med initiativet New University Norway.

Engasjementet startet i det små blant stipendiatene ved Institutt for Geografi (IGE) på NTNU i forbindelse med at det ble foreslått å endre på instituttstrukturen under Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap (SU)². I stedet for å diskutere utgangspunktet og hva som var lagt til grunn for en sammenslåing, ble instituttene bedt, i det som ble lansert som en medvirkningsprosess, om å velge hvilken konstellasjon for sammenslåing de foretrakk. I tillegg overkjørte fakultetet både instituttlederne og de ansatte da de i sin innstilling gikk for en sammenslåing av disiplinstituttene Institutt for geografi (IGE), Institutt for sosialantropologi (ISA) og Institutt for sosiologi og statsvitenskap (ISS) til ett stort institutt for samfunnsvitenskap. Dette skapte stor misnøye blant de ansatte, blant annet fordi motargumentene mot et slik storinstitutt som kom frem i de tidligere høringsrundene, ble ignorert (se også kapittel 12).

Det var stor enighet blant både midlertidige og fast ansatte om at vi måtte sprengte rammene for hva fakultetet ba oss om å diskutere. Heller enn å diskutere hvordan vi kunne komme best ut av en sammenslåing, slik fakultetet inviterte til, ville vi derfor skape en ny diskusjon om hvorvidt en slik sammenslåing var nyttig og ønskelig i det hele tatt. Noen av oss forfattet derfor et svar til innstillingen fra fakultetet i Universitetsavisa (mfl. og Jakobsen 2015), der vi redegjorde for prosessen, viste hvordan medvirkning i beste fall hadde vært kosmetisk, og argumenterte for hvorfor IGE burde bestå. Dette dokumentet initierte en underskriftskampanje, og da saken ble tatt opp i instituttstyret for IGE, ble det forfattet

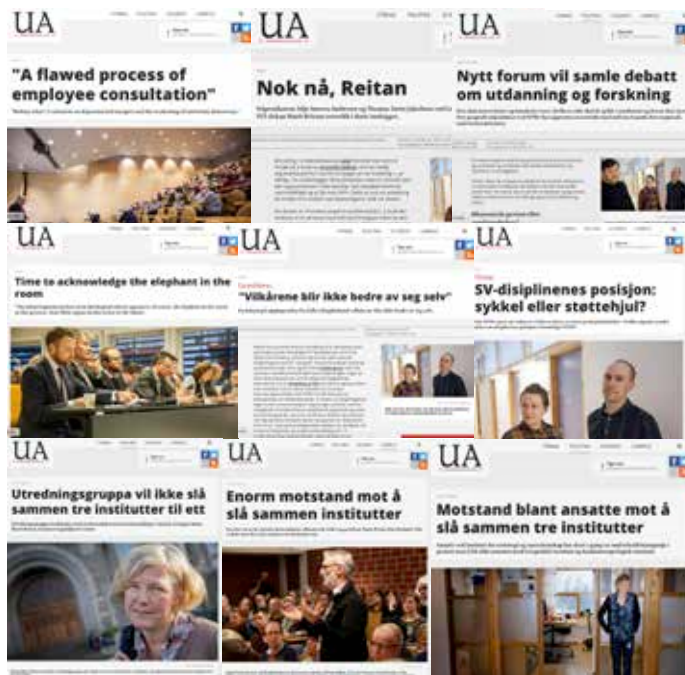
et alternativt vedtak som argumenterte mot storsammenslåing, som fikk flertall i samme styre. Til tross for instituttstyrets vedtak fortsatte dekanatet å forfølge ideen om et storinstitutt. Mens disse prosessene pågikk, merket de av oss som var representanter for de midlertidig ansatte, at det var lite tilgjengelig informasjon om hva som foregikk på naboinstituttene. For oss fungerte instituttsammenslåingen som et interaksjonspåskudd (Henriksen og Tjora 2014) – en legitim grunn til å oppsøke hverandre for å forhøre oss om hva som foregikk. Å ha en konkret sak som man kan bygge opp et samarbeid rundt, er viktig fordi det åpner opp for nettverksbygging og informasjonsflyt. Sett i ettertid var disse sosiale prosessene viktige for engasjementet som ble skapt.

Svaret på innstillingen fra fakultetet og underskriftskampanjen sirkulerte etter hvert på andre institutt, og dette førte til en e-postutveksling som resulterte i et møte men noen av stipendiatene på ISS, der vi ble bedt om å fortelle om prosessen på IGE. Under møtet kom det frem at det foregikk parallelle diskusjoner på andre institutt enn våre egne, men det var lite meningsutveksling mellom instituttene. Vi innså at vi burde organisere oss på tvers av instituttene, slik at vi kunne gå utenom strukturene for institusjonalisert medvirkning, som ble ledet av de ansatte instituttlederne.

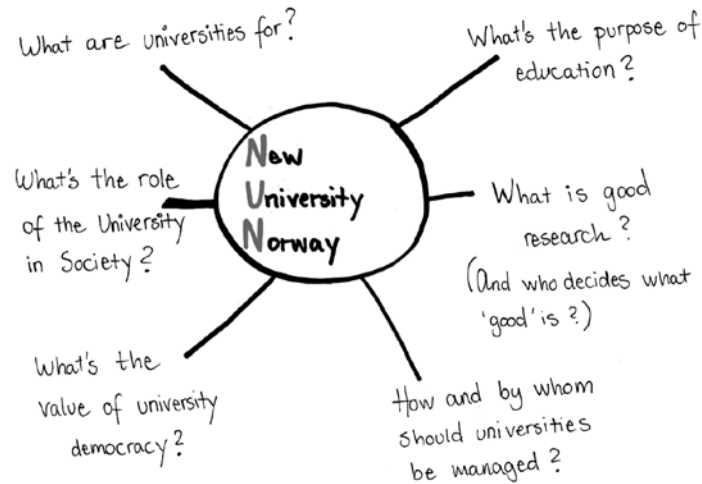
I mars 2015 ble prosessen med instituttsammenslåing lagt på is frem til fusjonen var avklart ved NTNU. Da det igjen kom opp diskusjoner om instituttsammenslåing på et allmøte i april 2016 for de tre instituttene ISS, GEO og ISA, ble det igjen tydelig at selv om dekanen fortsatt argumenterte for et storinstitutt, ønsket svært få ansatte ved instituttene denne løsningen. Motstanden mot sammenslåingen ble også synliggjort gjennom flere leserinnlegg (Bilde 1). Etter stor mobilisering på tvers av instituttene ble det dermed ikke noe av en storsammenslåing av disiplinoinstituttene.

Motstanden mot instituttsammenslåing markerte startskuddet for en bredere mobilisering mot det vi anså som det

produktivistiske universitetet. Det fikk oss til å stille oss selv kritiske spørsmål rundt universitetets samfunnsoppdrag, og hvordan utviklingen med produksjonskrav, målstyrte forskningsmidler og toppstyring truer universitetets rolle som kritisk kunnskapsaktør (Bilde 2). I disse diskusjonene ble New University Norway skapt, i første omgang som en web- og sosial media-plattform der man kunne samle ressurser, knytte til seg lignende nettverk og skrive om temaene. Vi manglet likevel en mer uformell møteplass der vi kunne luften og diskutere disse spørsmålene mer direkte, og dette ga opphav til ProtestPub.

Bilde 1. Skjermbilder fra *Universitetsavisa* (Andresen og Jakobsen, 2016; Andresen, Jakobsen og Henriksen, 2016; Furberg, 2015; Jakobsen mfl. 2015; Jakobsen og Andresen, 2016; Marsland mfl. 2015; Mikkelsen 2016a; 2016b; 2016c).

Bilde 2. Drodling om de store spørsmålene om universitets rolle i oppstarten av NUN.

ProtestPub er offentlige debattarrangement organisert av oss i nettverket, og der tar vi opp spørsmål om tilstanden og fremtiden til universitetene. Et panel blir invitert til å starte diskusjonene, og publikum blir engasjert gjennom dialog. Det å kunne møtes over en kald øl og snakke om store og viktige ting var for oss en innbydende idé som vi tenkte også kunne få oppslutning og skape engasjement hos andre. Puben er i seg selv et uformelt møtested for mennesker med ulik bakgrunn og fra ulike samfunnslag (Oldenburg 1989) ved at den er en offentlig møteplass hvor en kler av seg sine øvrige roller (Public House). Habermas (1991) omtaler disse plassene som nødvendige for oppblomstringen av en borgerlig offentlighet, og han viser til at aristokratene og de borgerlige hadde et rom for å møtes og diskutere samfunnets utfordringer, noe som var en betingelse for dannelsen av en offentlig sfære.

Målet er en mest mulig uformell tone og å engasjere og aktivere de oppmøtte. Publikum får blant annet delt ut håndholdte

skilt med én rød og én grønn side som de kan bruke for å vise hvor uenig eller enig de er i det som blir sagt under debattmøtet (bilde 3). Digitale verktøy som Kahoot³ har også blitt brukt for å inkludere publikum. Resultatet er en mer dynamisk relasjon mellom debattantene på scenen og de oppmøtte.

Bilde 3. ProtestPub på Litteraturhuset i Trondheim 16. februar 2017. Fremtidens universitet: For hvite menn som pusher 50?

Det har til nå blitt arrangert tolv ProtestPuber (tabell 1) med tema som omfatter hva et universitet skal være, hva som skjer når kunnskap måles, midlertidighet og likestilling i academia, og hva som skal til for å vekke det kritiske studentengasjementet. Vi har laget t-skjorter og buttons med slagord på, og brukt sosiale media som Facebook og vår egen nettside for å spre informasjon og rekruttere nye deltakere. Pubene har vært godt besøkt av et aktivt publikum, og har fungert som den uformelle møteplassen den var tenkt å være. Vi har fått flere søknader om aktivitetsmidler innvilget fra Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap, Fakultet for arkitektur og design, og Det humanistiske fakultet ved NTNU. Vi har også arrangert åpne workshops for å dele ideer om fremtidige arrangement, reflektere over hvilke viktige temaer som bør løftes frem i offentligheten, og for å forsøke å rekruttere aktive deltakere til vår

gruppe. Strategien handler om å åpne opp for diskusjon om vanskelige tema, samtidig som den uformelle stilen på arrangementene gjør dette tilgjengelig og håndterbart for dem som er interessert i å diskutere og lære mer. Gjennom noe så enkelt som å arrangere en paneldebatt, skaper vi noe helt konkret som studenter og akademikere finner meningsfylt og interessant å delta på og bidra til. Ideen har vært at dette skal bidra til å holde motstanden mot det produktivistiske universitetet varm i periodene mellom konkrete saker som ansatte og studenter mobiliserer mot. Samtidig ville vi gjerne ta diskusjonen om universitetets fremtid tilbake til den akademiske grasrota og bidra til å skape en vedvarende kritisk bevissthet rundt de store spørsmålene om hva et universitet skal være. Dette gjorde vi for å skape mer balanse i kampen mot de stadige reformframstøtene fra det øvre sjiktet ved universitetet.

Tabell 1. Oversikt over ProtestPuber.

03.2016	Hva skal et universitet være: Vaktbikkje, skole eller fabrikk?
06.2016	Hva skjer når kunnskap måles? Hva vil det si å måle kunnskap, hvordan måles kunnskap i dag, og på hvilke måter påvirker måling av kunnskap den akademiske hverdagen – og universitetets fremtid?
11.2016	Homeless Academics? A debate about academic mobility and knowledge production across borders.
02.2017	Fremtidens universitet: For hvite menn som pusher 50? Økende vekt på publisering, internasjonal forskermobilitet, synlighet i store forskningsprosjekter, og innhenting av eksterne midler: Hvilke føringer legger denne nye virkeligheten for hvem som kan gjøre forskerkarriere?
04.2017	Workshop: ProtestPub og New University Norway inviterte alle interesserte til workshopen Hva er et godt universitet?

05.2017	Hva er universitetets rolle i postfakta-samfunnet? Koker den akademiske tradisjonen for kritisk tenkning ned til faktasjekking, eller er den en bredere, kritisk virksomhet som stiller spørsmål ved rådende verdier, antakelser og praksiser? Ligger forholdene til rette for at akademia kan være en kritisk motstemme i dagens offentlighet?
10.2017	Konferanseworkshopen: Hva er universitetets undervisningsoppdrag?
10.2017	Hva er fagforeningenes rolle ved universitetet?: Hvordan jobber fagforeningene ved universitetet i dag, og hvordan ser de på sin rolle vis-a-vis universitetsledelsen: konsensussøkende eller som en motmakt til New Public Management?
04.2018	Hvor er den kritiske student? Arrangert med SAIH
12.2018	Juleverksted: Hva skjer med protestene? Hvordan kan vi arbeide videre?
06.2019	The future university: Useless knowledge and anxiety culture?
10.2019	Sustainability and Transformation

På mange måter kan vi nå si at fusjonen markerte starten på vår mobilisering. Siden da har New University Norway og Protest-Pub utviklet seg til å ha tre hovedvirkeområder. For det første jobber vi kontinuerlig med en langsiktig strategi rundt bevisstgjøring og det å holde mulighetsrommet for alternative diskusjoner om universitetets rolle i samfunnet åpent. For det andre tar vi utgangspunkt i lokal samling, solidaritet og nettverksbygging i vårt arbeid. For det tredje bedriver vi i dette nettverket aktiviteter som vi også bedriver ellers, nemlig skriving og forskning. Det har vært et sentralt aspekt ved vårt arbeid at vi bruker vår faglighet til å skape noe sammen på tvers av disipliner som arkitektur, design, sosiologi, filosofi og geografi. I de neste seksjonene vil vi beskrive hvordan vi jobber, og se på noen av mulighetene og

utfordringene som ligger i typen mobilisering som New University Norway (NUN) og ProtestPub (PP) representerer.

Å skrive som mobiliseringsverktøy

Skrijving har vært helt sentralt for vår måte å mobilisere på. I starten, da vi jobbet mot sammenslåing, analyserte vi sammen­slåingen og argumentasjonen som ble brukt, for å overbevise våre kollegaer om at dette var en kamp vi måtte ta. Ikke minst tok vi jobben med å oversette dokument om prosessen til engelsk for å informere våre mange utenlandske kolleger om hva som foregikk, en jobb dekanatet mente de ikke hadde ressurser til. Senere synliggjorde vi motstanden gjennom en rekke meningsytringer i Universitetsavisa, som også fikk respons fra dekanen. Gjennom det å skrive overvant vi følelsen av avmakt, og prosessen bevisstgjorde oss på sammenhengen mellom strukturreformer, demokratisk underskudd og nyliberale idealer om hva et universitet skal være. Samtidig bygde vi opp en argumentasjon som flere rundt oss støttet og kjente seg igjen i, og som gjorde at vi etter hvert ble et større fellesskap.

Våren 2017 ble vi invitert til å skrive en kronikk om vårt engasjement i Forskerforum, tidsskriftet for fagforeningen Forskerforbundet (Smeplass mfl. 2017). Denne kronikken ble et vendepunkt i vårt arbeid, ettersom initiativet vårt nå i større grad også fikk nasjonal oppmerksomhet (Bilde 4). I sammenheng med kronikken i Forskerforum og andre innlegg som vi skrev, ble vi kontaktet av likesinnede i fra hele Universitets-Norge som opplevde liknende frustrasjon som det vi skisserte. Vi ble dermed en del av et større fellesskap, og spørsmålet ble hvordan man skulle ta dette videre.

Det er ikke enkelt å mobilisere, heller ikke å samle krefter i en universitetsstruktur og en samtid hvor mange prosesser skjer

samtidig. Vi samlet oss som en reaksjon på helt konkrete utfordringer som påvirket vår hverdag. Prosessen gjorde oss bevisst på ideene som ligger implisitt i nyliberalismens måte å styre universitetene på. Ved å vise sammenhengen mellom konsekvensene av nyliberalistisk praksis og de strukturene som skaper denne praksisen, synliggjorde vi sammenhengene mellom det konkrete og det abstrakte – praksis og ideologi. Vi flyttet også fokuset fra spørsmålet om hvordan individet tilpasser seg strukturene, og over til spørsmålet om hvordan disse strukturene bør endres.

Bilde 4. Skjermbilder fra Forskerforum 2017 (Smeplasm mfl. 2017; Vidnes og Knutli 2017).

Betydningen av det romlige fellesskapet

NUN og ProtestPub er mer et løst nettverk av frivillige enn en formell organisasjon med fast økonomisk støtte. Vårt hovedmål har vært å skape et romlig fellesskap der man åpner opp for en bevisstgjøring av og diskusjon rundt universitetets rolle i

samfunnet. Romlig fellesskap skapes ut fra sosiale relasjoner og interaksjoner, og kan både være et uttrykk for og et medium for makt (Massey 1995). I et romlig fellesskap ønsker vi å anerkjenne betydningen av antagonisme – at motstridende påstander finnes og utgjør en viktig del av romlige fellesskap. Målet i et slikt *polemisk rom* (Dikeç 2005) er å transformere antagonisme til agonisme – at uenigheter blir diskutert og anerkjent, fremfor at de blir avvist (Mouffe 2005). I vårt arbeid med New University Norway og ProtestPub er det derfor to strategier som har vært spesielt viktige. Det ene er å bruke vår faglighet til både å utdanne oss selv og til å bringe argumenter inn i debatten om hva et universitet skal være. Det andre er å åpne rom med mulighet for å skape «bråk». Vi har bevisst spilt på slagordet «Make noise». Når noe blir oppfattet som bråk og forsøkt stilnet, slik vi så i et eksempel fra rektorens blogg, signaliserer det at man har truffet maktstrukturer (Refstie 2017). Samtidig handler det om å skape bråk om å utvide rommet for diskusjon. I en post-politisk konsensusorientering blir viktige politiske spørsmål ofte redusert til teknisk-administrative diskusjoner (Mouffe 2005). Gjennom NUN og PP bidrar vi til å synliggjøre hvordan problemformuleringer som ofte baserer seg på en slags retorikk om effektivitet eller «sunn fornuft», skjuler viktige avveininger mellom ulike interesser. Vi vil altså få frem hva som står på spill, og diskutere fremfor å administrere. For å få til dette er det viktig å fasilitere rom der antagonisme er mulig og ønsket. Vårt arbeid kan dermed forstås som et demokratisk alternativ til de etablerte fora der vi jobber i ulike rom. Dette er illustrert under med en klassifisering av de ulike rommene for påvirkning ved universitetet (tabell 2).

Vi skisserer to viktige dimensjoner, som sammen utgjør en firefeltstabell over universitetets ulike kommunikasjonsrom. Den ene dimensjonen er spennet mellom det formelle og det uformelle. Mens det formelle rommet ofte preges av konformitet, er

det i det uformelle rommet større variasjon i hvilke kommunikasjonsformer som benyttes. Den andre dimensjonen omhandler hvorvidt rommene er det som vi definerer som 'produktivistiske', eller det som vi oppfatter som mer demokratiske rom. Som NUN og PP opererer vi først og fremst i det rampete, uformelle rommet, men beveger oss også noen ganger over i de mer institusjonelle deler av universitetsdemokratiet.

Tabell 2. Ulike rom for påvirkning.

	PRODUKTIVISTISKE	DEMOKRATISKE
Uformelle	Markedsrom <ul style="list-style-type: none"> • Offentlig reklame • Challenge – kampanje • Rektors blogg, offentlige festivaler • Inntryksstyring ved struping av ansattes uttalelser 	Rampete rom <ul style="list-style-type: none"> • Protest Pub • Åpne diskusjoner om tematikk • Faglig fellesskap og samarbeid
Formelle	Lukkede rom <ul style="list-style-type: none"> • Leder møter • Rektoratet • Beslutningsarenaer uten mulighet til innsikt 	Lydige rom <ul style="list-style-type: none"> • Høringsuttalelser • Offisielle demokratiske arenaer • Studentmedvirkning

Markedsrom: Dette rommet er preget av produktivistiske idealer og kan oppleves provoserende for flere. I universitetssammenheng er dette rommet der universitetet, som en hvilken som helst annen bedrift, driver med merkevarebygging. Et eksempel her er Challenge-kampanjen til NTNU (Silvola 2018). Dette rommet er gjerne lite faglig og kan betegnes som en svært synlig del av universitetet.

Bilde 5. NTNUs Challenge-kampanje fra T-banestasjonen Stortinget i Oslo, bilde fra Universitetsavisa av Tord Dale.

Lukkede rom: Dette rommet er produktivistisk og til tider svært udemokratisk, da det ofte er preget av manglende mulighet for åpen diskusjon samt at representanter har lite tid til å forberede seg til møter og til å mobilisere dem de representerer. Eksempel på slike rom er lederråd (for eksempel dekanmøtet ved NTNU⁴) og utvalg hvor man som midlertidig ansatt ikke har noe mandat. Rommet defineres av mektige aktører. Det lukkede rommet blir særlig synlig for oss når ansatte og instituttleder ikke er enige om fremtidige modeller, og det oppstår en interessekonflikt. De ulike lukkede rom fremstår som konforme.

Lydige rom: I lydige rom følger vi de formelle høringsuttalelsene og tar del i demokratiet som eksisterer i den organisasjonen vi er i. Det er opparbeidet mange rettigheter som vi har mulighet til å bruke. Det lydige rommet følger strukturene i organisasjonen og er en legitim kilde til innflytelse. Samtidig opplever vi at dette rommet preges av en konformitet og lydighet til de eksisterende

skjulte nyliberale styringsidealene som har tatt over akademia gjennom predefinerte spørsmål og manglende alternativer til pågående endringer.

Rampete rom: I dette rommet skaper vi plass ved at interne diskusjoner fra lukkede rom løftes frem og tas opp i organisasjonen. De rampete rommene er et konkret alternativ når de andre rommene ikke er kritiske nok. Rampete rom kan brukes i nødstilfeller når universitetsdemokratiet blir brukt til å legitimere skinnprosesser som forhindrer en reell demokratisk medvirkning. Det rampete rommet kan forstås som en alternativ kamparena for å stille de helt grunnleggende spørsmålene fri for produktivistisk og korporatistisk tåkeprat.

CHALLENGE THE OVERSPENDING ON PR

DON'T JUST CHALLENGE
YOURSELF
CHALLENGE
THE STRUCTURES

Bilde 6. ProtestPubs kampanje i 2018 «CHALLENGE ACCEPTED»: «Challenge the overspending on PR» og «Don't just challenge yourself. Challenge the structures».

De ulike rommene inngår i universitetets mange kommunikasjonsarenaer, hvor ulike aktører har innflytelse og spillerom. Vi opplever at selv om vårt arbeid beveger seg mellom formelle og uformelle kanaler, tar New University Norway gjennom Protest-Pub eierskap til det uformelle demokratiske rom gjennom å skape noe konkret. Vi arrangerer debatter, mobiliserer og engasjerer lokalt og nasjonalt, skriver faglige og aktualiserende tekster og synliggjør på denne måten utfordringene knyttet til forestillingene om det produktivistiske universitet. Vårt initiativ handler således om å skape nye impulser i samspill med de allerede eksisterende strukturene som utgjør universitetspolitikk og universitetsdebatt, og å gjøre dette på våre egne premisser – hvor det er rom for både kritiske diskusjoner og fremfor alt fremdeles å kunne stille de helt grunnleggende spørsmålene om universitetets rolle i samfunnet.

Hvem mobiliserer? Om midlertidighet og mobilisering

Det er verdt å reflektere rundt hva det har å si for vår mobilisering at vi er midlertidig ansatte. Midlertidighet i akademia har vært et stort tema de siste årene, også for ledelsen ved Norges etter hvert største universitet, NTNU (Hestnes 2017). Samtidig har det vært mindre fokus på hva det å være midlertidig ansatt gjør med muligheten til å si ifra og være i opposisjon. Dette er spesielt viktig i og med at NTNU har gått fra valgte ledere til ansatte ledere på alle nivå, noe som bidrar til at lojalitet i større grad følger hierarkiet i organisasjonen (Andresen mfl. 2015). Midlertidig ansatte utfører kjerneoppgaver ved universitetet, og universitetene har blitt strukturelt avhengige av en prekær arbeidsstokk som gjør akademisk husholdsarbeid som undervisning, søknadsskriving, rapportering, nettkommunikasjon og mye annet. Og selv om det finnes en større internasjonal litteratur om opplevelsen av å være

midlertidig ansatt i akademia, har førstepersonsperspektivene kommet mindre frem i den norske akademiske offentligheten. Det som har kommet frem, har ofte handlet om dem som har forlatt akademia, såkalt «quitlit». Lite har vært skrevet om midlertidige som mobiliserer, og det er kanskje også fordi dette ikke er spesielt vanlig, i hvert fall ikke i Norge. Selv har vi opplevd det å være midlertidige som styrkende, men også tidvis som vanskelig i arbeidet med å mobilisere.

Ulempen med å være relativt uetablerte i akademia kan være at vi kan bli ansett for å mangle faglig tyngde og for å være for radikale. Kollegaer har sågar tidvis uttrykt bekymring for om vi kommer til å skade ryktet til instituttene våre. Vi har også blitt fortalt av velmenende kollegaer at «ingen kommer til å huske deg for dette [NUN/ProtestPub]», og at vi heller burde bruke energien vår på publisering. Fordelen vår har vært at vi vanskelig kan utdefineres som gammelmodige og for å ha en hang til nostalgi. Kanskje har flere kunnet støtte vårt initiativ, siden vi ikke trenger å forsvare etablerte posisjoner, og siden vi i større grad kan oppfattes som uhildet og ikke som deltakere i et maktspill. Vi kan også tillate oss å være rampete fordi vi får støtte fra våre etablerte kollegaer som heier oss frem. Ikke alle, men de som er viktige for oss. Det foregår gode diskusjoner internt på instituttene og tidvis i det offentlige ordskiftet, men disse har ofte manglet litt snert. Med ProtestPub har vi kunnet utfordre noen av rammene for diskusjonene, blant annet ved å ha en uformell stil med fokus på bevisstgjøring og det å lage et gøyalt og betydningsfullt fellesskap.

Refleksjoner over veien videre

Det er både fordeler og ulemper med måten vi jobber på. Som ansatte er det knyttet visse forventninger til oss i formelle arenaer som kan oppleves restriktive for hva vi kan gjøre i de mer

uformelle arenaene. Ved å utfordre ledelsen på forskjellige nivå kan man i verste fall bli utelukket fra videre muligheter innenfor akademia. Samtidig gjør det at vi har stillinger og nettverk knyttet til vår arbeidsplass som stipendiater, at vår deltakelse i den offentlige debatten får en viss legitimitet. Dette er nødvendig for å skape en inkluderende arena der man diskuterer universitetspolitikk med fagkunnskap i sentrum.

Videre byr det på noen særegne utfordringer å skulle holde debatten i gang gjennom en liten kjernegruppe med stipendiater. Vi er i etableringsfasen, både karrieremessig og i livet utenfor akademia. I perioder har vi derfor vært preget av utmattelse, tidsnød eller av at vi har måttet ta hensyn til at bidragsytere har vært ute i foreldrepermisjon eller har måttet skjermes for å kunne jobbe med doktorgraden. Dette har gjort at vi i perioder har hatt lavere aktivitet. Denne utfordringen har vi løst gjennom å bytte på å arrangere møter, skrive og holde debatter, og gjennom å justere mengden aktiviteter etter kapasiteten til oss i gruppa i ulike perioder.

Dette peker også på en utfordring vi stadig jobber med å løse, som er å rekruttere flere aktive medlemmer til vårt nettverk. Samtidig mener vi det er viktig å få frem den positive responsen og støtten vi har mottatt fra kollegaer og støttespillere lokalt og nasjonalt. Flere miljø har kontaktet oss og forhørt seg om både opplegg og innlegg til egne arrangement, noe vi selv finner veldig inspirerende. Dette har bidratt til å utvide nettverket vårt og kanskje like viktig: til å gi oss motivasjon i perioder med høyt arbeidspress. Det virker som det er stor interesse for spørsmålene vi tar opp og synliggjør, og vi ser et stort potensial i den typen initiativ som vi i fellesskap representerer.

Vi er ikke alene om å mobilisere. Andre har også mobilisert i både formelle og uformelle rom, slik som psykologistudentene har gjort ved Universitetet i Oslo og ved NTNU for å beholde internklinikene. SAIH har også kjørt en kampanje mot

kommersialisering av akademia, med både nasjonalt og internasjonalt fokus, samt dratt i gang en viktig debatt om avkolonisering av akademia (se kapittel 11). Slik er vi en del av et større fellesskap av initiativer som enten på kort sikt mobiliserer mot konkrete strukturendringer, eller som har en lengre tidshorison hvor bevisstgjøring blant ansatte og studenter har høyest prioritet. Våre kamper er bundet sammen av at vi har fått nok av markeds mekanismer som konkurranse, fleksibilitet (les midlertidighet) og varegjøring av kunnskap, men også av kosmetiske medvirkningsprosesser. Vi er også forsiktige optimister når vi ser hva små grasrotinitiativ som vårt, satt i gang av en liten gruppe stipendiater, kan få til av å skape en bredere interesse, nettverksbygging på tvers av siloene innad på universitetet og mellom institusjonene, og generelt et modigere debattklima. Som oppsummert av Hilde, en av kapittelforfatterne, i Forskerforum:

Vi snakker ikke om å gå tilbake til start; at universitetene skal ledes av professorer som ikke står til ansvar for noen. Vi søker nettopp en ansvarlighet som er bredere enn kommersielle interesser og sittende regjeringer. Vi skal stå til ansvar for samfunnet, og på hvilke måter er noe av det vi diskuterer med dette initiativet, noen ganger så busta fyker. Det er nettopp denne typen diskusjoner vi håper å være en arena for. (Vidnes 2017)

Noter

- 1 Når det gjelder begrepet nyliberalisme, lener vi oss først og fremst på geografen David Harvey (2005) samt den politiske filosofen Wendy Brown (2015). Nyliberalisme blir her definert som 1) det institusjonelle rammeverket som verner om privat eiendomsrett, frie markeder og frihandel, 2) praksiser som varegjøring og styring gjennom markeder, og 3) en rasjonalitet og tenkemåte hvor mennesker er forventet stadig å synliggjøre sin verdi (human kapital) i et system som disiplinere borgere og arbeidstakere gjennom ansvarliggjøring av individer som eksisterer i konkurranse med hverandre.
- 2 Tidligere Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse (SVT). I kapittelet bruker vi for enkelhets skyld navn og akronym som ble vedtatt etter reorganisering av NTNU i 2016.
- 3 Kahoot! er en gratis spillbasert læringsplattform, basert på flervalgsoppgaver.
- 4 Dekanmøtet ved NTNU hevder å være et rådgivende organ for rektor og rektors lederteam. Fagforeningene ved NTNU har tidligere vært svært kritiske til dette organet ettersom det mangler demokratisk representasjon (Mikkelsen 2017).

Referanser

- Aaslestad, P. (2018) 'Foretaksmodell betyr ikke nødvendigvis mer frihet', *Khrono*, 27.02.2018. Tilgjengelig på <https://khrono.no/forskerforbundet-aaslestad-akademia/foretaksmodell-betyr-ikke-nodvendigvis-mer-frihet/212682>
- Andresen, S.A., Epremian, L., Jakobsen, T.S., Jones, M. og Refstie, H. (2015) 'Fighting fog – The case of creeping neoliberalism and weakening university democracy in Norway', *Krisis: Tijdschrift voor empirische filosofie*, 2: 27–33.
- Andresen, S.A. og Jakobsen, T.S. (2016) 'Nok nå, Reitan', *Universitetsavisa, Leserbrev*, 08.02.2016. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/leserbrev/2016/02/08/Nok-n%C3%A5-Reitan-18367847.ece>.

- Andresen, S.A., Jakobsen, T.S. og Henriksen, I.M. (2016) 'SV-disiplinenes posisjon: sykkel eller støttehjul?', *Universitetsavisa, Leserbrev*, 12.02.2016. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/leserbrev/2016/02/12/SV-disiplinenes-posisjon-sykkel-eller-st%C3%B8ttehjul-18367800.ece>.
- Berg, L.D., Huijbens E.H. og Larsen H.G. (2016) 'Producing anxiety in the neoliberal university', *The Canadian Geographer/ le géographe canadien*, 60 (2): 168–180.
- Bosanquet, A. og Rytmeister, C. (2017) 'A career in activism: A reflective narrative of university governance and unionism', *Australian Universities' Review*, 59 (2): 79–88.
- Bovim, G. (2015) 'Fusjon og fremragende forskning' [Blogginnlegg]. Rektoratets blogg, 16.02.2015. Tilgjengelig på <https://www.ntnu.no/blogger/rektoratet/2015/02/fusjon-og-forskning/>.
- Brown, W. (2015) *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. New York: Zone Books.
- Chatterton, P., Hodkinson, S. og Pickerill, J. (2010) 'Beyond scholar activism: Making strategic interventions inside and outside the neoliberal university', *Acme: An international e-journal for critical geographies*, 9(2): 245–274.
- Cole, R.M. og Heinecke, W.F. (2017) 'Higher education after neoliberalism: Student activism as a guiding light', *Policy Futures in Education*, 0: 1–27.
- Collett, A. (2014) 'Kjenner skam', *Universitetsavisa*, 12.05.2014. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/forskning/2014/05/12/Kjenner-skam-18369997.ece>.
- Collett, A. (2015) 'Spår at det ikke blir noen fusjon', *Universitetsavisa, Politikk*, 14.01.2015. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/politikk/2015/01/14/Sp%C3%A5r-at-det-ikke-blir-noen-fusjon-18368814.ece>.
- Dikeç, M (2005) 'Space, politics, and the political', *Environment and Planning D: Society and Space*, 23: 171–188.
- Fekjær, S.B. (2017) 'På tide å snakke om makt i akademia', Oslo: Forskerforum. <https://www.forskerforum.no/pa-tide-a-snakke-om-makt-i-akademia/>.
- Forskerforbundet (udatert) 'Midlertidig ansettelse'. Tilgjengelig på <https://www.forskerforbundet.no/midlertidig-ansettelse/>.
- Furberg, K. (2015) 'Nytt forum vil samle debatt om utdanning og

- forskning', *Universitetsavisa, Politikk*, 18.05.2015. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/politikk/2015/05/18/Nytt-forum-vil-samle-debatt-om-utdanning-og-forskning-18368450>. ece.
- Habermas, J. (1991) *Borgerlig offentlighet*. 2. utgave. Oslo: Gyldendal.
- Halffman, W. og Radder, H. (2017) 'The productivist university goes global (and so does its resistance)', i Halffman, W. og Radder, H. (red.), *International responses to the academic manifesto: reports from 14 countries* (s. 69–76). *Social Epistemology Review and Reply Collective, Special Report*. Tilgjengelig på https://socialpistemologydotcom.files.wordpress.com/2017/07/manifesto_reports_from_14_countries1.pdf.
- Harvey, D. (2005) *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Henriksen, I.M. og Tjora, A. (2014) 'Interaction pretext: Experiences of community in the urban neighbourhood', *Urban Studies*, 51 (10): 2111–2124.
- Hestnes, A.K. (2017) 'I dybden om midlertidighet', *Universitetsavisa*. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/ytring/2017/11/16/I-dybden-om-midlertidighet-18365428>.ece.
- Jakobsen, T.S., Andresen, S.A., Refstie, H. og Marsland, L. (2015) 'A flawed process of employee consultation'. *Universitetsavisa, Leserbrev*, 09.03.2015. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/leserbrev/2015/03/09/A-flawed-process-of-employee-consultation-18368638>.ece.
- Jakobsen, T.S. og Andresen, S.A. (2016) 'Vilkårene blir ikke bedre av seg selv', *Universitetsavisa, Leserbrev*, 10.02.2016. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/leserbrev/2016/02/10/Vilk%C3%A5rene-blir-ikke-bedre-av-seg-selv-18367822>.ece.
- Lund, R. (2018) 'The social organisation of boasting in the neoliberal university', *Gender and Education*, 1–20. DOI: 10.1080/09540253.2018.1482412.
- Marshall, J. (2016) *First Person Action Research. Living Life as Inquiry*. London: Sage.
- Marsland, L., Refstie, H., Andresen, S.A. og Jakobsen, T.S. (2015). Time to acknowledge the elephant in the room. *Universitetsavisa, Leserbrev*, 24.03.2015. Tilgjengelig på <https://>

- www.universitetsavisa.no/leserbrev/2015/03/24/Time-to-acknowledge-the-elephant-in-the-room-18368594.ece.
- Martin, B.R. (2016) 'What's happening to our universities?', *Prometheus*, 34 (1): 7–24.
- Massey, D. (1995) 'Thinking radical democracy spatially', *Environment and Planning D: Society and Space*, 13: 283–288.
- Meland, S.I. (2015) 'NTNU debatt med full sprik', *Adresseavisen, Nyheter*, 22.04.2015. Tilgjengelig på <https://www.adressa.no/nyheter/trondheim/article10881172.ece>
- Meyer, J.W. og Rowan, B. (1977) 'Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony', *American Journal of Sociology*, 83 (2): 340–363.
- Mikkelsen, S. (2013) 'Slakter notatet om medvirkning', *Universitetsavisa, Campus*, 10.01.2013. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/campus/2013/01/10/Slakter-notatet-om-medvirkning-18369352.ece>.
- Mikkelsen, S. (2016a) 'Enorm motstand mot sammenslåing av institutter', *Universitetsavisa, Campus*, 21.04.2016. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/campus/2016/04/21/Enorm-motstand-mot-C3%A5-sl-C3%A5-sammen-institutter-18367560.ece>.
- Mikkelsen, S. (2016b) 'Motstand blant ansatte mot å slå sammen tre institutter', *Universitetsavisa, Politikk*, 21.04.2016. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/politikk/2016/04/21/Motstand-blant-ansatte-mot-C3%A5-sl-C3%A5-sammen-tre-institutter-56957.ece>.
- Mikkelsen, S. (2016c) 'Utredningsgruppa vil ikke slå sammen tre institutter til ett', *Universitetsavisa, Politikk*, 13.05.2016. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/politikk/2016/05/13/Utredningsgruppa-vil-ikke-sl-C3%A5-sammen-tre-institutter-til-ett-57566.ece>.
- Mikkelsen, S. (2017) 'Tillitsvalgte tar et oppgjør med det de mener er NTNUs skinndemokrati', *Universitetsavisa, Politikk*, 31.10.2017. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/politikk/2017/10/31/Tillitsvalgte-tar-et-oppgj%C3%B8r-med-det-de-mener-er-NTNUs-skinndemokrati-18365494.ece>.
- Mouffe, C. (2005) *On the political*. London: Routledge.
- Oldenburg, R. (1989) *The great good place*. New York: Paragon House.

- Reason, P. og Torbert, W. (2001) 'The action turn: Towards a transformational *social science*', *Concepts and Transformation*, 6 (1): 1–37.
- Refstie, H. (2017) 'Aksel Tjora, ProtestPub, og det viktige bråket', *Universitetsavisa*. Tilgjengelig på <https://www.universitetsavisa.no/ytring/2017/01/30/Aksel-Tjora-ProtestPub-og-det-viktige-br%C3%A5ket-18366551.ece>.
- Risager, B.S. og Thorup, M. (2016) 'Protesting the neoliberal university: The Danish student movement «A Different University»', *Interface: A Journal for and about Social Movements*, 8 (1): 7–33.
- Scully, M.A. (1995) 'Crossroads tempered radicalism and the politics of ambivalence and change', *Organization Science*, 6 (5): 585–600.
- Silvola, N.M. (2018) 'Tjora om NTNU-kampanje: «Hårreisende uakademisk, tomt for innhold, platt og dessuten tøysete bruk av våre felles penger»' *Khrono*, 13.09.18 Tilgjengelig på <https://khrono.no/reklame-arve-hjelseth-kampanje/tjora-om-ntnu-kampanje-harreisende-uakademisk-tomt-for-innhold-platt-og-dessuten-toysete-bruk-av-vare-felles-penger/237051>.
- Smepllass, E., Refstie, H., Henriksen, I.M., Langfeldt Dahlback, M., Thorshaug, R. og Andresen, S. (2017) 'Universitetet trenger bråk', *Forskerforum*, 15.03.2017. Tilgjengelig på <https://www.forskerforum.no/universitetet-trenger-brak/>.
- Steinnes, K. (2015) 'Forskning, fusjon og framtid', *Universitetsavisa, Ytring*, 22.04.2015. Tilgjengelig fra <https://www.universitetsavisa.no/incoming/2015/04/22/Forskning-fusjon-og-framtid-18368528.ece>.
- Vidnes, A.K. (2017) 'Universitetene blir drevet som fabrikker', *Forskerforum*, 15.03.2017. Tilgjengelig på <https://www.forskerforum.no/universitetene-blir-drevet-som-fabrikker/>.
- Vidnes, A.K og Knutli, L. (2017) 'Vi er drittlei av at ting blir tredd ned over hodene på oss', *Forskerforum*, 19.06.2017. Tilgjengelig på <https://www.forskerforum.no/vi-er-dritt-lei-av-at-ting-blir-tredd-ned-over-hodene-pa-oss/>.

Tusen takk til redaktør Aksel Tjora for dedikert iverksetting av denne viktige antologien, og for gode innspill til vårt kapittel underveis i skriveprosessen.

KAPITTEL 6

Kunnskapens skjeve kanter

Om telling, måling og matteuseffekter i akademia

Bente Rasmussen, Ann Sætnan og Gunhild Tøndel

Resultatmålinger i akademia skal øke effektiviteten og bedre kvaliteten i forskning og undervisning. Men, kan bruk av «telleanter» også endre forskningens innhold? Gjennom et vitenskapelig selvstudium¹ ser vi nærmere på hvordan tellende, formaliserte målesystemer inngår i evaluering, ressursfordeling og ansettelsesprosesser ved norske universitet i dag. Et hovedfunn er at samspillet mellom dem ser ut til å skape *matteuseffekter*², altså kumulative skjevfordelinger: Den som allerede har fordeler, belønnes med flere – mens de andre blir stående igjen. Merk at dette er en skjevfordeling som ikke nødvendigvis samsvarer med fordelingen av faglige kvalifikasjoner.

Så kan man si, handler ikke slike effekter bare om dårlig ledelse og mangler i komiteers vurderingsarbeid? Kan de ikke rettes opp gjennom bedre kvalitetssikring, og bedre mål og tall? Vi mener at en slik fortolkning, med tilhørende ideer om forbedring, straff eller gevinst, er for grunn. Den hindrer oss i å se hva resultatmålinger *gjør* i ansettelsesprosesser spesielt, og akademia

generelt. For eksempel kan skjevheter være *uunngåelige* effekter av samspill eller «intra-aksjoner» mellom målesystem og andre organisatoriske hensyn. Hvis vi gir dette forholdet mer oppmerksomhet, kan vi bedre synliggjøre og kontrollere målesystemenes effekter på vitenskapens organisering og innhold. For å gi styrende organer og arbeidstakerorganisasjoner et grunnlag for å bedre praksis trengs det derfor mer kunnskap om hvordan resultatmålinger påvirker arbeidet de måler.

Produktivitets- og resultatindikatorer i akademia

Spør man dagens unge forskere hva de tenker på som produktivitets- eller resultatindikatorer, nevner de gjerne «Cristin», «nivå 2» og «tellekantsystemet». Historisk sett er dette nye administrative innovasjoner, men telling av resultater til styringsformål er ingen ny oppfinnelse. Å bruke resultatmålinger som verktøy spredte seg i akademia allerede fra 1970-tallet (Rijcke mfl. 2016), blant annet fordi de viste seg effektive i å kontrollere den vitenskapelige aktiviteten. Resultatmålinger legitimerer intervensjon og binder sammen verdier, mål og budsjetter. Dermed kan de også styre forskningens retning. Resultatmålinger er med andre ord innganger til å innføre politikk ovenfra og ned, samtidig som politikken kan fremstilles som bygget på kunnskap nedenfra og opp. Dette gjelder også for OECD og EU, for internasjonalisering til et «mer konkurransedyktig europeisk kunnskapsmarked».

I universitetsmiljøer har bekymringen vokst kraftig for at resultatindikatorbruken har ikke-intenderte og eventuelt uønskede effekter for vitenskapelig praksis. Dersom man kjenner organisasjonsutviklingen fra innsiden, eller dens historie og sosiologi, så forventer man nærmest at dette skal skje. Forskere

har dokumentert og satt ord på en rekke slike effekter helt fra Scientific Management ble introdusert i industrien til vi i dag har fått en offentlig sektor gjennomsyret av målstyring. Samtidig står vi overfor det politiske spillet som oppstår rundt indikatorer – målforskyvninger, oppgaveforenklinger, proletarisering, tap av autonomi, stress og en følelse av utilstrekkelighet (Merton 1936; Rijcke mfl. 2016; Butler 2007; Laudel og Gläser 2006; Burrows 2012). Litteraturen diskuterer særlig ansattes opplevelse av slike effekter, hvorvidt indikatorene er gyldige, og hvordan summen av mål, strategier og resultater kan pervertere selv de best konstruerte målesystem (Butler 2003; Rijcke og Rushforth 2015; Aksnes og Rip 2009; Moed og van Leeuwen 1995; Bevan og Hood 2006; Hood 2006; Sætnan, Lomell og Hammer 2011; Tøndel 2017).

Forskning på produktivetsmålinger i akademia har i hovedsak studert målesystemers organiserende effekter system for system (Dahler-Larsen 2014). Effektene av intra-aksjonene i *ansamlingen av akademia og systemene som gjensidig avhengige*, er bare så vidt dokumentert (Burrows 2012; Rijcke mfl. 2016). Dette gjør at vårt spørsmål er enda viktigere å løfte opp på dagsordenen: Hvordan intra-agerer publikasjonspoeng og andre resultatmålinger med stabssammensetningen og ressursfordelingen i et fag, og kan intra-aksjonen endre fagets utvikling?

I det følgende går vi praksiser for evaluering, ressursfordeling og ansettelse ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU, nærmere etter i sømmene. Men selv om våre data stammer fra ett institutt ved ett universitet, er vi opptatt av generelle forhold mellom målesystemer og ansettelsesprosesser, og ikke denne særskilte organisasjonen. Det vi har funnet, varsler om at summen av målesystemer og deres roller i vitenskapelige ansettelsesprosesser kan føre til endringer i vitenskapelige disipliners lokale kunnskapspraksiser.

Samvirket mellom målesystemer handler om både store og små relasjoner. Det handler om individuelle forståelser blant

ansatte for hvordan man møter og håndterer tellingen, om kumulative mekanismer som målforskyvning eller oppgaveredusering, men også om måleprosesser i sin helhet: Uavhengig av hvordan hver måling har kommet til, og hvordan de målte har reagert, fungerer målingene som premisser, motiver eller filtre for andre målesystemer. Alle målinger har sine blikk og blinde flekker, og de skaper et mangfold av responser blant de målte og de målende. I sum blir mønstrene som oppstår i kombinasjonen mellom blikk og blinde flekker, måling og respons, en helhet: et samlet målesystem med en egen kraft til påvirkning. Dette er et system som tildeler ressurser (tid, driftsmidler, stipend) på grunnlag av tidligere publikasjoner, noe som gir muligheter for flere publikasjoner. Vi kan derfor si at vi har med en «matteus-effekt-maskin» å gjøre.³

Målesystemer i universitetet

Som de fleste vitenskapelig ansatte i den norske universitets- og forskningssektoren kjenner til, er «Cristin» kjernesystemet i samtidens akademiske telleapparat. Cristin spiller derfor en sentral rolle i fortellingen vår. Cristin spiller hovedrollen både i systemets historie, i hvordan poengene fra Cristin anvendes i budsjettutarbeidings- og belønningssystemer, og i samvirket mellom dette systemet og andre system, så som enklere publikasjonstillinger i ansettelsessaker. Dette er i stor grad innsidenfenomen som er nærmest selvsagte for akademikere som opplever dem daglig, og like fremmede for andre. Videre spiller vårt eget institutt en sentral rolle i vår fortelling. Instituttet gjennomgår et raskt generasjonsskifte. Dette kan tydeliggjøre faglige konsekvenser av telling og er derfor særst godt egnet til å illustrere endringer i sosiologifagets utvikling.

Paradigmer i sosiologi – ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap

«Paradigmer» er samlede sett med forskningsspørsmål, teorier og metoder. Paradigmer kan endres brått når én teori og dens tilhørende metoder synes å komme til kort fordi paradigmet ikke kan forklare data som har blitt samlet til da. Men paradigmer kan også endres langsommere. Flere paradigmer kan konkurrere side om side lenge, og den enkelte akademiker kan holde fast ved sine paradigmer selv når disse går «av mote». Slike standhaftige akademikere kan imidlertid oppleve at deres forskning ikke lenger finansieres, og at studenter ikke lenger følger i deres spor. Da dør paradigmet etter hvert ut. Denne typen «langsomt» paradigmeskifte kan gå fortere når et fagmiljø står overfor store endringer i staben. Vi må altså regne med at ressursfordelingssystemer – som for eksempel tellekantsystemet – kan påvirke fagenes utvikling ved at enkelte forskningsspørsmål, teorier og/eller forskningsmetoder belønnes fremfor andre. Denne påvirkningen blir lettest å se når det skjer hurtige endringer i en stab, som for eksempel ved et generasjonsskifte. Spørsmålet er da om påvirkningen bidrar til en ønsket utvikling i faget, eller om det er verdifulle «barn» som «kastes ut med badevannet».

Sosiologi er blitt omtalt som en disiplin med lav konsensus (Leahey og Reikowsky 2008). Å identifisere én sosiologisk forskningsfront fremstår dermed for mange sosiologer som irrelevant (Tjora 2013). Sosiologi anses heller som et flerparadigmatisk fag, hvor flere paradigmer følges side om side. Ut fra forskjeller i teoritilnærming er det vanlig å grovsortere de mange sosiologiske paradigmen i kategoriene «positivistiske» eller «fortolkende». Vi har valgt å bruke en kategorisering som fokuserer på analyseprosessen. Vi kaller den første paradigme-gruppen «korrelasjonistisk» og den andre «heuristisk».

Vår sortering er også grov. Korrelasjonistisk arbeid kan bygge på ulike teorigrunnlag, hvorav positivisme bare er ett. Det behøver heller ikke bare være basert på korrelasjonsanalyser *strictu sensu*; også regresjons-, varians-, faktoranalyser og så videre handler om mønstre av samvariasjoner i datakategorier og verdier i datasett. I denne gruppen er det matematiske relasjoner som er kjernen i analysen og den primære kilden til konklusjonen. Den heuristiske gruppen inneholder også en blanding av teoretiske tilnærminger, så som fenomenologi, interaksjonisme og konstruktivisme. Heuristene deler en analytisk preferanse for tolkning av tekst og fokus på mening for å forstå sosial handling. Matematiske analyser kan inkluderes, men spiller høyst en støttende rolle siden tolkning er kjernen i kunnskapsproduksjonen. Begge disse paradigmegruppene er godt representert i sosiologimiljøer, med tendenser til hegemoni for den ene eller den andre.

Vår sosiologistab var lenge dominert av korrelasjonistisk orienterte forskere, selv om heuristiske preferanser fantes blant studentene. Da Norge opplevde økonomisk nedgang på slutten av 1980-tallet, brukte regjeringen studieplasser i høyere utdanning for å hindre ungdomsarbeidsledighet. Universitetet måtte rekruttere for å møte det økte behovet for lærere. Mange heurister som var ansatt ved oppdragsforskningsinstitutt, var kvalifisert for de utlyste stillingene. Siden da har instituttet hatt en stab med begge orienteringer representert. Dette viser at faktorer som finansiering av universitetet og rekruttering kan ha innflytelse på paradigmeskifter. Kan også resultatmålingssystemene være en faktor som kan få pendelen til å svinge igjen? Vårt institutt er et perfekt utgangspunkt for å studere dette. Instituttet er i ferd med å fylle inntil tolv stillinger over et tiår (to tredjedeler av den faste sosiologistaben (12 av 18) har enten gått av med pensjon eller vil gå av innen 2021). Altså pågår det her et generasjonsskifte i et multiparadigmatisk felt.

I den videre fortellingen konsentrerer vi oss om fire nøkkelmålinger som står særlig sentralt i dag når det gjelder publikasjonstelling. Generelt kan publikasjonstelling være både publikasjonspoeng og andre tellinger, for eksempel i forbindelse med disiplinevalueringer, budsjett rutiner, individuelle belønninger, ansettelsessaker og vurderinger av prosjektsøknader. Nøkkelmålingene er publikasjonspoeng som fungerer som fordelingsnøkkel for deler av budsjettssystemet fra nasjonalt nivå og nedover. Andre målinger vi tar for oss, er rangeringer i nasjonale disiplinevalueringer, tallkarakterer i evaluering av prosjektsøknader, og enkel telling av publikasjoner i ansettelsesprosesser. Hoveddelen av universitetets inntekter kommer fra andre målinger (antall studenter, antall produserte studiepoeng og master- og ph.d.-kandidater), men de fire tellingene vi tar for oss, teller mest når det gjelder akademisk prestisje. Hver for seg og sammen spiller de en viktig rolle for utviklingen av forskningen og disiplinen.

Historisk utvikling

Innføringen av publikasjonsmålinger som data i resultatbaserte forskningsfinansieringssystem ble gjort i den hensikt å produsere endringer i vitenskapen. Målet var blant annet å dreie bort fra grunnforskning og å styrke nytteperspektivet i forskningen (Barker 2007). Med produksjonstall kunne man dessuten styre på armlengdes avstand og øke produktiviteten og effektiviteten i offentlig sektor (OECD 2003). I Norge var det en høyreregjering som introduserte denne politikken for offentlige institusjoner i 2001. I 2005 søkte NTNU, som det første av Norges universiteter, om fristilling fra direkte styring fra departementet, og innførte styring- og ledelsesprinsipper fra New Public Management (Rasmussen 2015).

Med «fristilling» fra direkte statlig styring fulgte nye former for kontroll. «Fellessystemet FS» registrerer institusjonens produksjon av studiepoeng og kandidater. «Cristin» registrerer publikasjonene som grunnlag for å beregne universitetets andel av budsjettet for høyere utdanning. Publikasjonsregistrering foregikk også tidligere, men da den ble styringsmiddel i 2005 med budsjettvirkning fra 2006, økte den praktiske og symbolske betydningen.

Den første evalueringen (Sivertsen og Schneider 2012) av publikasjonstellesystemet var basert på systemets egne indikatorer. Ikke uventet dokumenterte evalueringen en økning både i antall publikasjoner og prestisje i publikasjonskanalene. Publikasjonenes innhold eller stil ble ikke undersøkt. Også internasjonalt viser forskning at det ved innføringen av tilsvarende system skjer raske endringer i forskernes helse og institusjonelle kultur, blant annet knyttet til hvilken vitenskapelig produksjon som blir utført og publisert (Wright 2014). Professor Knut Sørensen (2010a og b) argumenterer videre for at resultatmålingssystemer innfører et element av *varegjøring*, tilpasset en økonomistisk offentlig administrasjon. Sørensen (2010b) diskuterer spesifikt over- og feiltolkning av publikasjonstall i forbindelse med en konkret søknad om opprykk til professor. Sørensen behandler dette tilfellet som et varsko heller enn en diagnose: alarmerende, men ikke (enda) et mønster.

Tellekantstyring i Norge

Publikasjonspoeng spiller en marginal rolle i universitetsbudsjettene i Norge. Høyere utdanningsinstitusjoner er finansiert over statsbudsjettet. Omtrent halvdel av den offentlige støtten er basert på langvarige forpliktelser knyttet til studieprogram og faste stillinger. Kun en mindre del, ca. 10 % i 2016, baseres på

institusjonenes andeler av den totale produksjonen av publikasjonspoeng. Denne delen er også uforutsigbar og avhenger både av nasjonalbudsjettet og hvert universitets andel av det totale publikasjonsresultatet. Det er derfor vanskelig for enkeltinstitusjoner å forutsi hvilke konsekvenser organisatoriske tiltak vil ha på publikasjonsraten, og umulig å forutsi det økonomiske utbyttet av økt publisering. Den marginale økonomiske verdien av hver publikasjon faller også når det totale antallet publikasjoner øker. Vektleggingen av publisering er derfor paradoksalt. Likevel investerer universitetene tid og penger i forsøk på å øke sine publikasjonstall. Samspillet mellom publikasjonstelling og andre rutiner og målesystemer kan dermed tenkes å ha mange andre virkninger. La oss derfor se nærmere på hvordan publikasjonspoeng fungerer i universitetsbudsjettene.

Frem til 2014 og effektivt frem til 2016-budsjettet ble publikasjonspoeng kort fortalt tildelt etter tre kategorier: artikler, monografier og antologier. Artikler i fagfellevurderte tidsskrift ga enten 1 eller 3 poeng, avhengig av tidsskriftets nivå. Monografier med fagfellevurdering ga enten 5 eller 8 poeng, avhengig av forlagets rangering. Redaksjonelt arbeid for en antologi ga ingen poeng, men hvert kapittel i antologien ga enten 0,7 eller 1 poeng, avhengig av forlagets rangering. Ved flerforfatterskap ble poengene delt likt mellom forfatterne. Deretter fikk ansatte ved norske høyere utdanningsinstitusjoner sine andeler kreditert budsjettet ved sine respektive institusjoner.

Fra 2015 med budsjetteffekt fra 2017 er beregningene endret i påstått «fagnøytral» retning. Verdien av en publikasjon med mange forfattere deles ikke lenger likt, men gir høyere uttelling for mangeforfatterskap fra flere institusjoner – og ekstra uttelling for team som omfatter internasjonale medforfattere. Begrunnelsen for endringen var at en professor i naturvitenskap eller medisin, der publikasjoner ofte krediteres svært mange forfattere, i gjennomsnitt skal få like mange publikasjonspoeng

i året som en professor i samfunnsvitenskap eller humaniora, som oftest publiserer alene eller med få medforfattere (Rasmussen 2018). Det «fagnøytrale» ligger altså på forfatternivå. På publikasjonsnivå teller titler skrevet av mange forfattere nå mer.

Hvis en artikkel publisert i et tidsskrift på nivå 1, har ti forfattere fra universitet A og én fra universitet B, vil den gamle poengfordelingen se slik ut: universitet A får $1 \cdot 10/11$ poeng = 0,91 poeng; universitet B får $1 \cdot 10/11$ poeng = 0,09 poeng; til sammen gir publikasjonen 1 poeng. Den nye poengfordelingen vil se slik ut: universitet A får $1 \cdot \sqrt{10/11} = 0,95$ poeng; universitet B får $1 \cdot \sqrt{1/11} = 0,30$ poeng, det vil si til sammen 1,25 poeng. Publikasjoner med mange forfattere fra flere institusjoner får altså flere poeng enn publikasjoner av eneforfattere eller av forfattere fra bare én institusjon. Hvor mange poeng avhenger av antallet forfattere og institusjoner og fordelingen av forfatterne over institusjonene. Internasjonalt medforfatterskap belønnes ekstra ved at publikasjonspoengene for titler med minst én forfatter fra en norsk institusjon og minst én fra en institusjon utenfor Norge ganges med 1,3.

Dette måleapparatet, og dets intra-aksjoner og effekter, blir for eksempel synlig i forbindelse med disiplinevalueringer og forskningsprosjektsøknader. I 2017 ble det brukt en ny modell for nasjonal vurdering av samfunnsforskningen, SAMEVAL. I tillegg til disiplinens publikasjonspoeng vurderte SAMEVAL publikasjonene som hvert institutt pekte ut som sine ti viktigste, samt de ti viktigste eksempler på spredning av forskningsresultater. Videre evaluerte SAMEVAL selve produksjonsmåten ved å etterspørre egenevaluering av disiplinens store forskergrupper med fast ledelse og internasjonale samarbeidspartnere. Dette er enda et eksempel på at arbeidsformer typiske for medisin og naturvitenskap ble vurdert som viktigere og riktigere enn typiske arbeidsformer i samfunnsfag og humaniora. Siden ingen av sosiologiinstituttene i Norge hadde innført slike forskergrupper,

konstruerte instituttene grupper som strategiske svar på SAMEVALs forespørsel. De samlet forskere på samme felt eller grupperte svært produktive forskere, uansett om det foregikk kollektiv aktivitet eller ikke blant dem (Rasmussen 2018).

Publikasjonstelling spiller ikke uventet også en rolle i vurderingen av søknader om forskningsmidler. Her telles publikasjonene imidlertid på andre måter og målingene intra-agerer med andre målinger igjen. Alle som søker forskningsmidler, presenteres for tallverdiene fra anonyme fagfeller. Fagfellene setter en tallkarakter fra 1 (dårligst) til 7 (best) på flere aspekter ved søknaden. Publikasjonstall kan influere på noen av karakterene, særlig den for søkerens kompetanse. Tallene er et uttrykk for fagfellenes subjektive vurderinger av søknaden, men gir vurderingene likevel en aura av objektivitet. Komiteen som vurderer søknadene, presenteres for en liste søknader rangert etter tallkarakterene. Selv om komiteen har tilgang til søknadsteksten og fagfellenes begrunnelser for tallkarakterene, er det svært vanskelig å få endret rekkefølgen. Prosjektforslag med karakter 4 eller mer er i prinsippet støtteverdige. I praksis risikerer også søknader med karakter 6 og til og med 7 ikke å få midler i de mest konkurranseutsatte forskningsprogrammene. Som vi skal se, blir søknadenes tallkarakterer og finansieringssuksess input i andre deler av det akademiske måleapparatet.

Midlene fordeles nedover

Publikasjonstall og fordeling av forskningsressurser virker gjensidig forsterkende. Lange publikasjonslister oppfattes som indikasjon på kompetanse og styrker sjansene for å få forskningsmidler, såfremt publikasjonene opptrer i de «riktige» kildene. Like åpenbart gir forskningsmidler tid til forskning og publisering. Men vurderingspoeng har også en selvstendig effekt.

Prosjektsøknader som ikke vinner frem i første omgang, kan likevel få støtte når universitetene fordeler midler og stillinger til prosjekt som får god vurdering av forskningsråd (5–7). Her påvirker det kumulative samvirket av målingene, eller mattheus-effekten, både målesystemene enkeltvis og forskernes vilkår til slutt.

Publikasjonspoengene har sin mest direkte – om enn marginale – effekt på universitetsbudsjettet. Samtlige av målingene vi her drøfter, får også indirekte betydning ved at de øker sjansen for at man kan publisere. Dermed har de selvforsterkende effekter gjennom systemer for fordeling av eksterne forskningsmidler og interne midler via fakultet til institutt. Interne fordelingsrutiner varierer mellom institusjoner, fakultet og institutt, men publikasjonstall og søknadsvurderingspoeng spiller en rolle på hvert nivå.

Ved vårt universitet, fakultet og institutt praktiseres stegene fra nasjonalbudsjett til individuelle tildelinger slik: Budsjettfordelingsprosessen begynner med fordelingen av det nasjonale budsjettet til høyere utdanning. I tillegg til elementer som studieprogram, studiepoeng, grader og publikasjonspoeng er det avsatt midler til strategiske satsinger som sentre for fremragende forskning og øremerkede program. Konkurransen om penger fra slike strategiske satsinger krever dokumentasjon av «eksellens». Her òg spiller internasjonale nettverk og publikasjonslister en nøkkelrolle. Når universitetsbudsjettet er kjent, setter universitetet av midler til administrative funksjoner og strategiske satsinger. Deretter fordeles resten til fakulteter og sentre.

Ved vårt universitet er fakultetets budsjett basert på program, studiepoeng, produserte grader, og fakultetenes respektive andeler av universitetets publikasjonspoeng. Hvert fakultet gjen tar denne prosessen for sine institutt. Fakultetet fordeler også insentivmidler direkte til de ansatte. Dette er faste beløp: 6000 kr for veiledning av en masterkandidat frem til slutteksamen

i forrige budsjettår, 20 000 kr for en ferdig ph.d.-kandidat og 8000 kr per publikasjonspoeng. Incentivmidlene kan bare brukes til forskningsformål: reisemidler, utstyr, assistenter, tilgang til data – formål som muliggjør videre publisering.

Fakultetet bruker også midler til strategiske investeringer i forskning. Her spiller tallkarakteren på prosjektsøknaden inn. Vårt fakultet investerer strategiske midler i søknadsskriving for å styrke karakteren. De tildeler ekstra midler til prosjekt som har fått eksterne midler, og prosjekt som ikke har blitt finansiert, men som har fått svært god vurdering. Men selv om disse tildelingene kan bety mye for den enkelte forsker, er de marginale i budsjettbildet. Det meste av budsjettet går til lønn for ansatte og andre faste utgifter. Dette bringer oss til ansettelse, der det brukes en enklere form for publikasjonstelling. Det er i ansettelsesprosessen vi tydeligst ser hvordan målinger kan endre balansen mellom paradigmen ved instituttet. For å vise hvordan disse konsekvensene oppstår, går vi gjennom ett eksempel fra vårt institutt.

Målinger i ansettelsesprosessen

Ansettelsesprosessen består av ulike trinn. Instituttet formulerer krav til kandidaten(e). Deretter sendes en utlysningstekst til fakultetet som er arbeidsgiver, og som lyser ut stillingene. Etter at søkerlisten er klar, settes det ned en komité som skal vurdere søkerne. Som regel er minst én i ansettelseskomiteen fra instituttet og to fra andre institusjoner, gjerne en fra Norge og en fra et annet land. Alle som har veiledet eller skrevet sammen med en av søkerne, er diskvalifisert fra å delta i komiteen. Når det er mange søkere, kan det, særlig i et lite land som Norge, være vanskelig å finne komitémedlemmer som har spesialkunnskap om fagfeltet som stillingen utlyses på. Komiteen sorterer så ut

søkerne som åpenbart ikke har kvalifikasjonene som stillingen krever. Komiteen vurderer deretter de relevante søkerne på basis av innsendte arbeider og skriver en rapport der de kommenterer kandidatene og de innsendte publikasjonene.

Komiteen forventes å komme frem til en liste på 3–5 nominerte kandidater, rangert etter kvalifikasjoner ut fra kriteriene nevnt i utlysningsteksten. Men teksten gir også rom for skjønn. Å lese søknader og innsendte publikasjoner er et omfattende arbeid. Uten toppkompetanse på feltet kan man lett bli beskyldt for å ha valgt feil. Ved å telle publikasjoner kan man imidlertid både forenkle arbeidet og produsere et «objektivt og rettferdig» resultat.

En ny komité, som inkluderer en representant fra ledelsen og en fra studentene, intervjuer så de nominerte og vurderer prøveforelesningen deres. Basert på rapportene fra de to komiteene skriver instituttlederen en anbefaling som sjekkes av fakultetet, som så tar den endelige avgjørelsen. Publikasjonstallene kan bidra til at instituttets anbefaling godkjennes av fakultetet.

Som følge av den nye strategiske ledelsesstrukturen ved universitetet, og for å gjenspeile universitetets politikk for internasjonalisering og fremragende forskning, standardiserte fakultetet utlysningsteksten. Den nye standardteksten for førsteamanuensis slår fast at en relevant ph.d. eller tilsvarende kreves for stillingen. Videre vektlegger den «kandidatens internasjonale publikasjoner de siste 5 år». Instituttet kan supplere teksten med beskrivelse av stillingsområdet og særlige kvalifikasjoner som ønskes. Denne teksten ble første gang brukt med bare minimal tilleggstekst i en utlysning av to metodestillinger, en på kvantitativ og en på kvalitativ metode. Vi bruker dette tilfellet som eksempel fordi det var den som gjorde oss oppmerksom på fakultetets nye politikk, og som førte til tiltak for å motvirke effekten av rene publikasjonstillinger i vurderingsprosessen. Til tross for mottiltakene har senere ansettelsesprosesser vist

at telling av antall publikasjoner fortsatt har vært det viktigste redskapet for å sortere kandidatene og nominere de aktuelle.

Det var svært mange kandidater til stillingene. Komiteen startet med en enkel operasjonalisering av relevanskriteriet: Kandidater med en ph.d. innen et av instituttets disipliner ble vurdert som kvalifiserte i metoden de hadde brukt i sin forskning, hovedsakelig i avhandlingsarbeidet. Kandidater som hadde brukt former for intervju, dokumenter eller observasjon i sin forskning, ble vurdert som kvalifisert i kvalitativ metode uansett analyseform. Blant disse hadde noen skrevet monografi og andre artikkelbaserte avhandlinger. Etter at ph.d.-kravet var avklart, ble de siste fem års publikasjoner brukt til å sortere kandidatene og nominere de aktuelle. Artikkelbaserte avhandlinger telte nå dobbelt – både som ph.d. og som publiserte artikler. De som hadde skrevet monografier, var formelt kvalifisert, men tilfredsstilte ikke kravet om internasjonale artikler, og ble derfor ikke nominert. Det var heller ingen diskusjon av hvordan kandidatene hadde reflektert over metodebruken i sitt arbeid, om analyseformen var kvalitativ eller kvantitativ, eller om metodologien var velvalgt og fruktbar for avhandlingsarbeidet. Undervisnings erfaring i metode ble heller ikke særskilt vurdert i nominasjonsprosessen. Det gikk klart frem at telling av internasjonale publikasjoner hadde vært avgjørende for valget av nominerte.

En enkel kvantitativ tilnærming gjør det mulig for en vurderingskomité å komme frem til de utvalgte kandidatene raskt, med liten risiko for å bli beskyldt for å være partisk. Det innebærer imidlertid en risiko for instituttet og andre i staben siden vekten på internasjonale publikasjoner er til fordel for internasjonale kandidater, som ofte ikke uten videre kan undervise på lavere nivå, veilede semesteroppgaver, sensurere og ta sin del av administrative byrder på et institutt hvor norsk er arbeidsspråk. Å legge vekt på publikasjoner fra de siste fem årene betyr også at

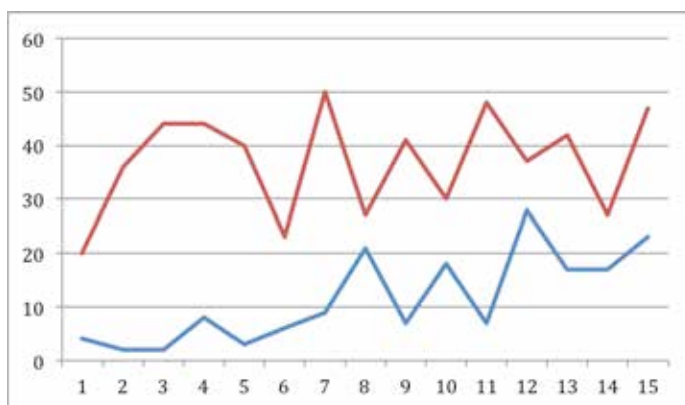
tempoet på publiseringen blir avgjørende. Ph.d.-kandidater som skriver artikkelbaserte avhandlinger, og de som får en postdoktorstilling rett etter doktorgraden, vil ha størst mulighet til å bli nominert med denne praksisen. Forskere ved forskningsinstitutt og ansatte med stor undervisningsbelastning eller i lektorstillinger med lite tid til forskning, har derimot liten sjanse til å møte kravene. Effekten på kjønnsfordelingen i staben er diskutert i Rasmussen (2015).

Vi har sett at publikasjonstillinger, sammen med andre målesystemer og i intra-aksjon med øvrige arbeidsrutiner, kan påvirke stabssammensetning og arbeidsforhold, både for nyansatte og staben totalt. Arbeidsforholdene har på sin side konsekvenser for produktiviteten, og denne igjen avgjør mulighetene til fast stilling og andre ressurser. Matteusprinsippet har begynt å virke. Men, kan tellekantene påvirke balansen mellom paradigmer?

Publiseringsstil og publikasjonspoeng

Figur 1 viser at antall publikasjoner har økt. Det har skjedd ujevnt med noen fall, men generelt har antallet økt, og særlig siden 2006. Dette kan ha flere grunner. Tallene fra før 2006 kan være unøyaktige, da det å registrere publikasjoner bare var en surplikt. Videre har stabens størrelse variert. Korrelasjonsgruppen var før 2007 nede på to ansatte på sitt laveste. Disse to måtte dekke kursene i kvantitative metoder, som er blant de største på instituttet. Da instituttet endelig fikk lov til å ansette én og deretter to til, fikk en av dem strategiske midler for å bygge en forskergruppe, noe som innebar redusert undervisningsbelastning. Samtidig hadde den heuristiske gruppen varierende suksess med ekstern finansiering. Gruppen fikk finansiert flere store prosjekt og strategiske ph.d.-stillinger, men opplevde også perioder med lite midler. Alt i alt, og i lys av hva vi vet om bemanningssituasjon

og arbeidsforhold på instituttet, konkluderte vi med at *antallet publikasjoner henger sammen med arbeidssituasjonen og kan ikke forklares med kompetanse, arbeidsmoral eller bibliometriske målinger direkte.*

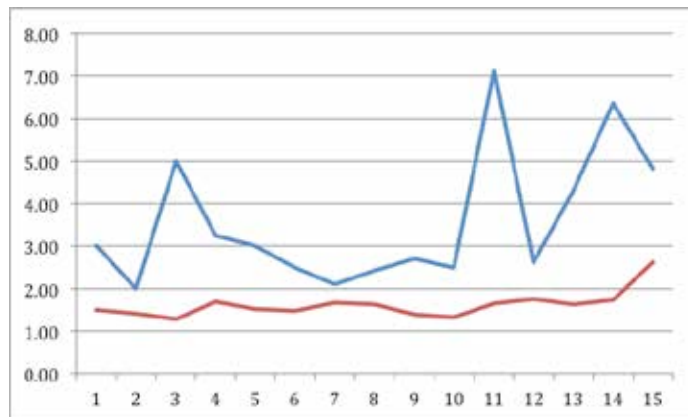

Figur 1: Antall tidsskriftartikler, bokkapitler og bøker i de to paradigmene i sosiologistaben i årene 2001–2015. Blå: KORRN artikler. Oransje: HEUR N artikler. Kilde: Cristin.

Artikkelbaserte ph.d.-avhandlinger, som har blitt mer vanlig, bidrar til å øke antallet. I perioden 2000–2007 var monografier normen (21 av 26), men i perioden 2008–2011 endret dette seg, og 13 av 21 avhandlinger var artikkelbaserte. De siste seks årene viser en liten overvekt av artikkelbaserte avhandlinger, men selv de som skriver monografier, pleier å publisere en artikkel eller to basert på materialet i avhandlingen, siden de er klar over hva dette betyr for fast ansettelse.

Publikasjonsproduktiviteten er usikker. Tallene er ikke lett å bryte ned på individnivå, selv om forfatterne er registrert i Cristin. Det totale antallet stabsmedlemmer er for eksempel ikke alltid lett å bestemme. Master- og ph.d.-kandidaters publikasjoner er inkludert i totalen, men tilstedeværelsen deres i staben er

flytende. Noen ph.d.-kandidater er registrert i doktorgradsprogram ved instituttet, men arbeider og registrerer sine publikasjoner andre steder. Noen er ute av doktorgradsprogrammet, men dukker plutselig opp med en ferdig avhandling. Det som likevel slo oss da vi telte opp publikasjonene, var den tydelige forskjellen mellom gruppene i antallet forfattere per tittel.

Figur 2: Gjennomsnittlig antall forfattere per artikkel, bokkapittel eller bok i de to paradigme-gruppene ved instituttet, 2001–2015. Blå: KORR avg. forfattere. Oransje: HEUR avg. forfattere. Kilde: Cristin.

Den heuristiske gruppen viser en svak tendens mot økende flerforfatterskap. Dette er en trend på tvers av disipliner (Tarkang mfl. 2017). Noen fellespublikasjoner stammer fra prosjekt med to eller flere fast ansatte, andre fra samarbeid med forskere andre steder i Norge eller internasjonalt, og noen fra samforfatterskap med ph.d.-kandidater. Til tross for tendensen til mer samarbeid representerer flertallet av artikler, bokkapitler og bøker i denne gruppen eneforfatterskap. Den nest største konstellasjonen er samarbeid mellom to forfattere. Det er sjelden mer enn tre forfattere per publikasjon i gruppen. Årlig gjennomsnitt for den heuristiske gruppen er mellom 1 og 2,

bortsett fra ett år da gjennomsnittet var over 2 på grunn av enkelte ekstreme tilfeller.

Det er gode grunner til at heuristisk forskning har færre forfattere. Selv om tekstdata kan deles, var det lenge sett på som ue-tisk, om ikke umulig, å analysere intervju som en selv ikke hadde produsert. Tolkning av data er også personavhengig. Å samarbeide gir mulighet til å diskutere tolkninger, men jo flere forskere som er involvert, jo vanskeligere er det å oppnå enighet – og jo større kostnader har dette for forskernes daglige arbeidslogistikk.

Slike problem kan være lettere å løse for korrelasjonistisk forskning, i hvert fall i tilfeller der medforfattere bidrar med data til en forhåndsavtalt matrise. Forskere søker også hjelp i forbindelse med statistiske metoder. Vårt institutts korrelasjonistiske forskere har ofte vært medforfattere med metodebidrag på artikler når andre forskere trengte slik assistanse. De har hjulpet forfattere fra andre fag (medisinere, ingeniører osv.) og egne kolleger på tvers av paradigmer. Vi var derfor ikke forundret over å finne mer flerforfatterskap i korrelasjonsgruppen. Forskjellen var likevel slående. Korrelasjonsgruppen hadde aldri mindre enn to forfattere i snitt per tittel i denne perioden bortsett fra i 2002, da de ikke hadde registrerte publikasjoner. Det var svært sjelden å finne publikasjoner med én forfatter. To-forfatterskap var også sjelden. De fleste korrelasjonspublikasjonene hadde tre til fem forfattere. Toppene i forfattertall stammer fra en håndfull publikasjoner med fra 10 til 23 forfattere, de fleste av disse fra en forskergruppe som analyserer internasjonal helsestatistikk.

I ansettelsessammenheng fører flerforfatterskap til en signifikant økning i dette paradigmetts stillingssøkere, både i antall søkere og i antall som innstilles, takket være deres medvirkning i et stort antall internasjonale publikasjoner. Det er heller ikke bare gjennomsnittet i gruppen som er av betydning. Ekstremverdiene intra-agerer med ansettelsesprosessen og samsvarer bedre med korrelasjonistiske tilnærminger. Som vi har sett over, belønner

også publikasjonspoengsystemet (etter siste beregningsendring) flerforfatterskap og eksterne internasjonale samarbeidspartnere. Dette kan videre forsterke ansettelseskomiteers potensielle partiskhet for korrelasjonistiske arbeidsmåter.

Konklusjon

Vår beskrivelse av hvordan academia utvikler seg som fenomen sammen med sin tellekantapparat, er selvsagt ufullstendig. Den viser kun glimt av hva samspillet kan produsere. Innføringen av sammenstilte målesystemer ovenfra og ned var ment å ha effekt både på akademias produktivitet og på innholdet, for eksempel ved å prioritere forskning som skaper sosiale og økonomiske resultater. Reaksjonene nedenfra og opp har vært mange og varierte. Én reaksjon har vært hyper-disiplinering av produksjons- og registreringspraksiser: Alle publikasjoner *skal* føres i Cristin innen fristen, og så mange artikler som mulig skal skrives og helst publiseres i de høyest rangerte kanalene. En annen reaksjon har vært å ta i bruk tellingene for forenkling av vurderingsarbeid. En tredje har vært motstand: å designe stillingsutlysninger som kan motvirke effektene av enkel bruk av publikasjonstelling, eller å kreve endringer i målesystemene.

Hver reaksjon på målingene har innflytelse på det samlede telleapparatet, på hvordan det brukes, og på hvordan academia formes gjennom tallbruken. Kombinasjonen av ulike målesystemer styrker både statusen til og effekten av publikasjonstelling og -poeng. Hvert av dem bidrar til en kumulativ matteuseffekt. Samtidig er telleapparatets effekter ikke like gjennom hele academia. Den tidligere beregningen av publikasjonspoeng ble antatt å favorisere dem som publiserte alene, på bekostning av dem som publiserte i store team. Professorer fra fagfelt med høy status og forskning organisert i team krevde å få

endret beregningsmåten, og lyktes med dette. Endringene skal medføre at professorer på tvers av fagfelt med ulike publikasjons-tradisjoner i gjennomsnitt får samme antall publikasjonspoeng – uten at vi dermed vet om de jobber like mye, er like effektive, eller skaper forskningsresultater av lik verdi. Samtidig slår beregningsmåten ut i ulike poeng tidlig i karrieren for unge akademikere fra fagretninger med ulike publikasjonstradisjoner. Den nye beregningsmåten kan ha negativ effekt på mulighetene for rekruttering til fast stilling for dem som arbeider i lavstatusfag og/eller heuristiske paradigmer, i samvirke med at disse sjeldnere er medforfattere på flerforfattede artikler. Utfallet er imidlertid uforutsigbart; tellekantsystemets politikk og logikk betinges av den enkelte vurderings fagdisiplinære kontekst.

Til slutt har vi sett en potensiell effekt utover de umiddelbare produktene (publikasjonspraksis, budsjetter, belønninger, rangeringer og ansettelse) som målesystemene retter seg mot. Det sies at standardisering og tallfesting tar makt fra dem som måles. Hvis standardisering og tallfesting av akademisk arbeid øker dominansen av standardisering og numeriske metoder i samfunnsvitenskapen, er det ikke bare academia som mister makt. Det gjør også samfunnet som samfunnsvitenskapen studerer. En uttalt bekymring er for eksempel at forskningsresultater kan bli mindre tilgjengelige for lokale befolkninger som ikke snakker engelsk, og at engelskspråklige kandidater utkonkurrerer norske.

Vi bestrider ikke at noen spørsmål kan besvares best med telling og måling, men målingene er gjensidig modifisert gjennom responsene til dem som blir målt. Det finnes ingen «rettferdig» måling, eller noe perfekt og motstandslost punkt hvor alle virkninger er etter hensikten. Vi har heller ikke påstått at det finnes noen kausal sammenheng mellom stabile enheter, slik at tellemåte A skaper utfall X. Altså har vi ikke konkludert med at for eksempel publikasjonsmålinger *med nødvendighet*

fører til ansettelse som favoriserer ett paradigme over et annet. Det vi viser, er at publikasjonsmålinger, i en gitt konfigurasjon av målinger og praksiser, *kan* ha en slik effekt. Vi har også sett at involverte aktører stadig tilpasser praksis, blant annet gjennom å motvirke skjevheter ved ansettelse. Vi velger å si som Knut Sørensen: Dette kapitlet presenterer et varsko fremfor en diagnose. Vårt budskap er derfor ikke at tellekantsystemet må legges bort, eller at det nødvendigvis er forutinntatt i sine føringer. Poenget er heller at vi må være mer oppmerksomme på hvordan tallene samles, fortolkes og brukes. Flere tall for vitenskapelig virksomhet, delt opp i stadig mindre enheter, er ingen garanti for bedre forståelse av det tallene er tenkt å måle. I stedet kan flere oppdelinger bidra ytterligere til å endre praksis. Målepresisjonen renner dermed ut mellom fingrene, samtidig som vitenskapen endres på uforutsigbare måter – og ikke alltid i ønsket retning.

Noter

- 1 Mer presist har dette selvstudiet vært det som innenfor kvalitativ metode betegnes som en auto-etnografisk studie. Auto-etnografi innebærer at forskeren bruker egne refleksjoner og erfaringer som datamateriale og knytter dem til større kulturelle, politiske og sosiale betydninger. I dette tilfellet har vi også studert de data (telleanter) vi selv har bidratt til å produsere. For den spesielt interesserte, se for eksempel Doloriert og Sambrook (2012) for en nærmere utgreiing av auto-etnografi som metode.
- 2 Oppkalt etter bibelverset Matt 25,29: «For hver den som har, ham skal gis, og han skal ha overflod; men den som ikke har, fra ham skal tas endog det han har.»
- 3 Eller vi kunne kalt dette samlede måle-, vurderings-, og ressursfordelingssystemet for et «apparat» (Barad 2007), som mer nøytralt fremstiller akademia som et målt og målende fenomen. Se Sætnan, Tøndel og Rasmussen (2018) for en mer inngående Barad-inspirert analyse av dette apparaturet *in action* i akademia.

Referanser

- Aksnes, D.W. og Rip, A. (2009) 'Researchers' perceptions of citations', *Research Policy*, 38 (6): 895–905.
- Barad, K. (2007) *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham, NC: Duke University Press.
- Barker, K. (2007) 'The UK research assessment exercise: the evolution of a national research evaluation system', *Research Evaluation*, 16 (1): 3–12.
- Bevan, G. og Hood, C. (2006) 'What's measured is what matters: Targets and gaming in the English public health care system', *Public Administration*, 84 (3): 517–538.
- Burrows, R. (2012) 'Living with the h-index? Metric assemblages in the contemporary academy', *The Sociological Review*, 60 (2): 355–372.
- Butler, L. (2003) 'Explaining Australia's increased share of ISI publications – the effects of a funding formula based on publication counts', *Research Policy*, 32: 143–155.

- Butler, L. (2007) 'Assessing university research: A plea for a balanced approach', *Science and Public Policy*, 34 (8): 565–574.
- Dahler-Larsen, P. (2014) 'Constitutive effects of performance indicator systems', *Public Management Review*, 16 (7): 969–986.
- Doloriert, C. og Sambrook, S. (2012) 'Organisational autoethnography', *Journal of Organizational Ethnography*, 1 (1): 83–95.
- Hood, C. (2006) 'Gaming in Targetworld: The targets approach to managing British public services', *Public Administration Review*, 66 (4): 515–521.
- Laudel, G. og Gläser, J. (2006) 'Tensions between evaluations and communication practices', *Journal of Higher Education Policy and Management*, 28 (3): 289–295.
- Leahey, E. og Reikowsky, R.C. (2008) 'Research specialization and collaboration patterns in sociology', *Social Studies of Science*, 38 (3): 425–440.
- Merton, R. (1936) 'The unanticipated consequences of purposive social action', *American Sociological Review*, 1 (6): 894–904.
- Moed, H.F. og van Leeuwen, T.N. (1995) 'Improving the accuracy of institute for scientific information's journal impact factors', *Journal of the American Society for Information Science*, 46 (6579): 461–467.
- OECD (2003) *Norway. Preparing for the Future Now*. Paris: OECD.
- Rasmussen, B. (2015) 'From collegial organization to strategic management of resources. Changes in recruitment in a Norwegian university', *Sage Open*, July–September 2015: 1–11. DOI: 10.1177/2158244015603904.
- Rasmussen, B. (2018) 'Konstruksjon av store forskergrupper som ny norm for god forskning', *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 2 (6): 464–480.
- Rijcke, S.D. og Rushforth, A. (2015) 'To intervene or not to intervene; is that the question? On the role of scientometrics in research evaluation', *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66 (9): 1954–1958.
- Rijke, S.D., Wouters, P.F., Rushforth, A.D., Franssen, T.P. og Hammarfelt, B. (2016) 'Evaluation practices and effects of indicator use – a literature review', *Research Evaluation*, 25 (2): 161–169.

- Sivertsen, G. og Schneider, J. (2012) *Evaluering av den bibliometriske forskningsindikator*, Oslo: NIFU (Rapport nr. 17) <http://www.nifu.no/publications/951949/> (21 Jan 2018).
- Sætnan, A.R., Lomell og Hammer (red.) (2011) *The Mutual Construction of Statistics and Society*. New York/London: Routledge.
- Sætnan, A., Tøndel, G. og Rasmussen, B. (2018) 'Does counting change what's counted? Performance management as driver for paradigm change', *Research Evaluation*, rvyo32, <https://doi.org/10.1093/rev/rvyo32>.
- Sørensen, K.H. (2010a) 'Universitetsreformer i vitenskapsformaterte samfunn – Fra ekspansjon til effektivitet?', *Vardøger*, 32: 43–67.
- Sørensen, K.H. (2010b) 'Fra Excel til Excellence? Måling og veiing av regnearkuniversitetet', *Vardøger*, 32: 115–133.
- Tarkang, E.E., Kweku, M. og Zotor, F.B. (2017) 'Publication practices and responsible authorship: A review article', *Journal of Public Health in Africa*, 8 (723): 36–42.
- Tjora, A. (2013) 'Fra sosiologiens tidsskrift til tidsskriftets sosiologi,' *Sosiologisk tidsskrift*, 21 (1): 107–120.
- Tøndel, G. (2017) 'Omsorgens håndtrykk i scener rundt tall', i Røyrvik, E. og Larsen, T. (red.) *Trangen til å telle: Objektivisering, måling og standardisering som samfunnspraksis* (s. 91–121). Oslo. Spartacus.
- Wright, S. (2014) 'Knowledge that counts: point systems and the governance of Danish universities', i Griffith, A.I. og Smith D.E. (red.) *Under New Public Management. Institutional Ethnographies of Changing Front-Line Work* (s. 294–337). Toronto: University of Toronto Press.

KAPITTEL 7

Den akademiske dugnadens konstituerende fellesskap og trusselen fra et strategisk produksjonsregime

Aksel Tjora

Jeg har følt meg som en del av et akademisk fellesskap i drøyt 30 år, i stadig større grad. I denne perioden har jeg beveget meg fra en *opplevd* trygg og forutsigbar tilværelse som NTH-student innenfor datateknologi og industriell økonomi, via noe mer usikre forehavender som statsvitenskapstudent, systemutvikler i Telenor, stipendiat ved AVH/NTNU og forsker ved SINTEF, og til en særstabil stilling som professor i sosiologi ved NTNU. I denne formingen av meg selv som akademiker – en identitet jeg føler meg trygg på i dag – har det blitt stadig tydeligere for meg at det er det faglige fellesskapet og ikke det institusjonsmessige ansettelsesforholdet som er en bærende bjelke. Det innebærer i dag at min egen fagidentitet er sterkere knyttet til sosiologien som fag enn til ansettelsen på et institutt ved NTNU. Samtidig opplever jeg at denne identiteten er truet av ulike forhold som

beskrives i denne antologien, som økt toppstyring og byråkrati, samt press for å skaffe eksterne midler som et mål i seg selv.

Det akademiske fellesskapet må betraktes som en effektiv koordinerende og motiverende mekanisme – en organisk måte å organisere akademisk arbeid på – som vi står i fare for å ødelegge med en form for industrialisering av universitetssektoren. Jeg forsøker å unngå en romantisering av et slikt (forespeilet) akademisk fellesskap, men heller å diskutere det som en effektiv form for koordinering med lave *transaksjonskostnader*: Det innebærer lite behov for styring og kontroll (jf. Williamson 1975), siden akademikere drives av en indre lyst til å bidra til faglig viktig arbeid og fordi (fast ansatte) universitetsakademikere står fritt til å disponere en betydelig del av sin tid ut fra internfaglige prioriteringer. Mine egne tekstlige utspill fra vervet som redaktør i *Sosiologisk tidsskrift* i fireårsperioden 2010–2013 fungerer som en illustrasjon på kampen for å opprettholde et slikt dugnadsaktig fellesskap.

Jeg forsvarer en slik empirisk navlebeskuing med at den kan gi et inntrykk av hvordan det føles å sitte i navet av et nasjonalt akademisk fellesskap, og av det retoriske strevet etter å opprettholde samholdets kollektive drivkraft. Min vinkling er fra det sosiologiske (eller samfunnsvitenskapelige) området, som kan ha større grad av uavhengighet og ikke-finansiert alenearbeid enn det vi finner innenfor for eksempel laboratoriebaserte realfag, som i større grad må finansiere eksperimentelle oppsett for å kunne forske.

Fellesskapets mangfoldighet

Ordet fellesskap gjentas nærmest til det kjedsommelige, ofte i forbindelse med hendelser som kan skape fellesskap (bygdedager og festivaler), eventuelt når noe skal repareres ved fellesskapet (som etter 22. juli 2011), eller som et savn ved påpekningen av

«utenforskap» og parallelle samfunn. I boka *Hva er fellesskap* (Tjora 2018) gikk jeg inn for å plukke begrepet fra hverandre og betraktet det som syv ulike fenomener, som samhold, integrasjon, interaksjon, identifikasjon, kommunikasjon, fysisk nærvær og som arbeid. Når vi betrakter det akademiske fellesskapet ved slike dimensjoner, blir vi i stand til å avdekke produktive drivkrefter på tvers av sektorens struktur, styring og ledelse. Et *fellesskapsperspektiv* peker på hvordan faglig autonomi og opplevelsen av fagdugnad som insentiv i seg selv kan bidra til å opprettholde sektorens faglige nivå med et minimum av *transaksjonskostnader* (kostnader knyttet til styring og koordinering av medarbeidernes innsats).

Koordinering mellom struktur og identifikasjon

De integrerende mekanismene i et universitet kan forstås som bestående av to hovedtyper: en byråkratisk og hierarkisk *struktur* av fakulteter og institutter, og faglig basert *identifikasjon* som ikke følger interne eller eksterne institusjonsgrenser. Ikke minst var sosiologen Alvin Gouldner opptatt av dette, da han midt på 1950-tallet studerte arbeidsrelaterte identiteter til universitetsansatte og fant et skille mellom det han kalte *lokal* og *kosmopolitisk* orientering (Gouldner 1957, 1958). Mens den lokalt orienterte er mest opptatt av sin egen lokale gruppe, sitt eget institutt, fakultet eller universitet, er kosmopolitten mer opptatt av sitt eget fagfelt og sine kolleger og ansvar/aktiviteter innenfor dette uavhengig av sted og institusjonsforankring. Gouldner så tydelig hvordan universitetenes professorer i langt større grad enn administrativt ansatte identifiserte seg med fag og disiplin, og de var tydelige eksempler på en slik kosmopolitisk orientering, hvor de kunne prioritere etter faglige vurderinger internt i disiplinene heller enn i institusjonene. Arbeidet er kosmopolitisk i

den forstand at det foregår på tvers av institusjoner, mellom ulike byer og land, og frigjør også de vitenskapelig ansatte fra påtvunget lokalt samarbeid i fragmenterte institutter så lenge de finner samarbeidspartnere andre steder i verden. Universitetets institutter er som regel preget av stor faglig bredde, og sjansen for at mange professorer på samme institutt deler forskningsinteresse, kan være liten. Siden professorene prioriterer etter faglige premisser, utvikles mye av forskningen i samarbeid med kolleger helt andre steder enn med dem som sitter på nabokontorene. Den kosmopolitiske orienteringen utelukker på ingen måte lokalt samarbeid (interne seminarer, lokal/nasjonal debatt og fagpolitisk arbeid), men da helst på basis av faglige prioriteringer og ikke administrative pålegg. Den faglige uavhengigheten er mulig så lenge ledelsen (ved institutt, fakultet eller institusjon) har tillit til at de vitenskapelig ansattes faglige prioriteringer er gode for fagene og dermed for institusjonen. I et økonomisk perspektiv er de ansattes faglige orientering en viktig ressurs for universitetene, fordi det utløser voldsomme mengder av engasjert arbeidskraft og initiativ, med et minimum av kostbare kontrollregimer.

Likevel er ikke denne orienteringen uten problemer. For det første er de vitenskapelig ansatte vanskelige å styre. Dersom universitetets ledelse vil prioritere nye forskningsområder eller studieprogrammer, kan det være vanskelig å kanalisere eksisterende ressurser over i slik virksomhet. Enkelte ansatte kan fristes over i forskningstema som blir foreslått for dem, gitt at det gir tilgang på friske forskningskroner, men de fleste vil holde fast ved sine allerede etablerte prioriteringer. For det andre vil studenter kunne oppleve at professorer og førsteamanuenser, som er ansvarlig for undervisningen, ikke er særlig lett tilgjengelige utenom forelesninger og annet undervisningsopplegg (Henriksen, Levang, Skaar mfl. 2017: kapittel 8). Den indre motiverte forsker vil gjerne velge å forfølge faglige interesser, og i de situasjoner hvor disse ikke samsvarer med temaer for undervisning og veiledning, kan

sistnevnte aktiviteter bli nedprioritert ved økende produksjonspress. Den kosmopolitiske orienteringen kan også medføre liten interesse for å involvere seg i forbedringen av dårlig tilpassede systemer, for eksempel innen læringsstøtte eller evaluering. Innen sykehussektoren kan legenes kosmopolitiske orientering (mot sin spesialitet) forklare noe av tregheten ved tilpasning og innføring av elektroniske pasientjournalssystemer (jf. Tjora og Scambler 2009).

Den tydeligste formelle integreringen i universitetene er lokal, men også faglig eller programbasert, som regel på instituttnivå. Mens de store universitetene har vært basert på disiplinbaserte instituttfellesskap, er faglig integrering i de (få gjenværende) mindre høyskolene ofte knyttet til program, for eksempel gjennom ansattes tilknytning til ingeniør- eller sykepleierutdanning. Når en del av dagens strukturendringer forsøker å redusere den stedlige forankringen (ved fusjoner) og forankringen til program/institutt (ved interne strukturendringer), river man bort integrerende plattformer som har bidratt til smidige samarbeidsmodeller, velintegrerte studieløp og faglig-kollegial trygghet. Ved NTNU er dette ikke minst tydelig ved at strukturen til ingeniørutdanningen ved den tidligere Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST) er revet i filler ved fusjon og samlokalisering: Nedleggelsen av den tidligere Ingeniørhøgskolen er resultat av fusjonen alene (og ikke noen feil med denne utdanningen som sådan): For at fusjonen skal gi strukturell mening, spres de ulike fagene ved ingeniørutdanningen på flere ulike institutter og fakulteter ved NTNUs sivilingeniørutdanning.

Akademiet som sosial interaksjon

Den amerikanske sosiologen Harold Garfinkel utviklet perspektivet *etnometodologi* fra slutten av 1940-tallet, hvor det legges vekt på hvordan hverdagslige gjøremål praktiseres slik at handling

blir meningsfull i sin kontekst. Individenes kollektive praksis produserer en lokal og situert sosial orden (hva som er normalt her og nå), som grunnlag for en «konstituerende orden» som skaper mening og sammenheng i et samfunn eller i en institusjon. I et slikt perspektiv er universitetet som institusjon formet av en rekke ulike praksiser, både på individ- og gruppenivå. Vi ser resultatet av dette for eksempel i hvordan forskjellige miljøer jobber ulikt faglig, med ulike tradisjoner knyttet til publisering, forfatterskap, veilederroller og lignende, uten at ulikhetene kan forklares rasjonelt. Ikke minst er det interessant hvordan et begrep som *akademisk frihet* dermed vil kunne forstås forskjellig i ulike fagmiljøer. Et interaksjonsperspektiv vil legge vekt på hvordan gradvise praksisendringer skjer uten at dette gis en formell oppmerksomhet. Et eksempel vil være når en yngre generasjon akademikere overtar instituttens faste stillinger på basis av antall (!) internasjonale artikler på CV-en (jf. kapittel 6), og at denne publiseringsformen gradvis har blitt viktigere enn lengre reflekterte bøker på norsk, uten at denne dreiningen diskuteres i institusjonene. Over tid vil vi miste mange utadvendte former for publisering og formidling, og vi risikerer et universitet som er preget av innadvendte og spesialiserte «nerder», med begrenset interesse for undervisning. En publiseringspraksis som er mer rettet mot produksjon enn innhold (jf. Alvesson, Gabriel og Paulsen 2017), vil formes både nedenfra (yngre generasjoners vaner) og ovenfra (tellekanter og CV-fokus ved ansettelse) uten større diskusjon om langtidseffekter, som altså kan være betydelige.

Kollegial identifikasjon

Statsviteren Benedict Anderson har med begrepet «imagined communities» eller «forestilte fellesskap» på norsk (Anderson 1996) vist hvordan nasjoner kan forstås som forestilte,

politiske fellesskap, og begrunner bruken av «forestilt» med at medlemmene i dette fellesskapet (dvs. landets borgere) bare vil kjenne et fåtall av sine medborgere, men vil likevel kunne forestille seg at de er medlemmer av det samme fellesskapet. Et viktig poeng i Andersons argumentasjon er at nasjonen uansett ikke er uendelig, men har en grense som skiller det ene nasjonale fellesskapet fra det andre. Dette kan betraktes som en form for identifikasjonsfellesskap, som også finnes innenfor de akademiske disiplinene. For eksempel vil norske sosiologer rundt omkring på universiteter og høyskoler oppleve at de til en viss grad forholder seg til et nasjonalt fagfellesskap, blant annet på bakgrunn av en nasjonal årskonferanse (Sosiologisk vinterseminar), et nasjonalt vitenskapelig tidsskrift (*Norsk sosiologisk tidsskrift*¹) og en god nettside for sosiologiske aktualiteter (sosiologen.no). Alle disse aktivitetene er dessuten driftet og (del)eid av interesseorganisasjonen Norsk sosiologforening. På samme måte som Anderson var opptatt av «boktrykkerkapitalismens» rolle, vil nasjonale tidsskrifter og konferanser bidra til faglig identitet på tvers av institusjonene, men hvor disiplinen og dens pågående fagdiskusjoner (på norsk) og nasjonale grenser definerer rammene for fellesskap som identifikasjon. Selv hadde jeg gleden av å være redaktør for *Sosiologisk tidsskrift* i perioden 2010–2014 og opplevde da hvordan et nasjonalt akademisk fagfellesskap ble skapt og bekreftet gjennom en dugnad av sosiologer i hele landet som bidro med artikler, fagfellevurdering og bokomtaler til tidsskriftet (som jeg kommer tilbake til). Et viktig poeng er at det er selve dugnadsånden som bidrar til kjernen av kvalitetssikring av forskningen – (den ikke-meritterende) fagfellevurderingen. Interessen for faglig kvalitet og etterrettelighet vedlikeholdes derfor som en verdi som binder fagfeltet sammen i et sterkt (forestilt) identifikasjonsfellesskap. Ved at tidsskriftet ble distribuert på papir fire ganger i året til alle sosiologforeningens medlemmer,

oppsto en form for synkronisering av dette fellesskapet. Den nylige overgangen til papirløst «open access»-format har gode sider når det gjelder spredning og tilgjengelighet, men kan ha redusert verdien tidsskriftet hadde for en slik synkronisert fagidentitet.

Et kommuniserende akademia

Kommunikasjonsfellesskapene er sterke innenfor akademia, ofte med enkle digitale løsninger som e-post og nettsider som kjerneverktøy. Universitetsansatte utvikler og opprettholder kontakt lokalt, nasjonalt og internasjonalt på uformell basis, noe som er lite byråkratisk, men bidrar til potente faglige forbindelser som er sentrale for forskningen. Selv har jeg dialog med kolleger i England, USA, Tyskland, Danmark og Australia, som jeg skriver sammen med, og som utgjør faglige nettverk i mine søknader om forskningsmidler. Slike uformelle nettverk er helt essensielle for det akademiske arbeidet, men kan samtidig oppfattes som «kommunikative flater» (Tjora 2011), som lever uavhengig av andre tilsvarende flater og i skjul for institusjonenes formaliserte samarbeidsavtaler. De akademiske kommunikasjonsfellesskapene er dermed drivkrefter for forskningsrettet arbeid, men er i stor grad uavhengig av institusjonenes linjeorganisering. Et økende press ovenfra for å formalisere slike relasjoner og få dem inn «i linja», blant annet for å synliggjøre internasjonale nettverk, blir et forsøk på å transformere selvvalgte fellesskap til byråkratisk styrte strategier. Dette presset bryter med premisset om akademisk (interaktiv) frihet og øker faren for kostbart byråkrati uten tydelig merverdi. Mange EU-prosjekter synes å eksemplifisere dette ved at universitetene ansetter diverse koordinatore og oppretter «Brusselkontorer» som skal lette jakten på forskningsmidler

som de samme forskerne brukte uformelle nettverk for å søke etter tidligere.

Det fysiske universitetet

Til tross for omfattende elektronisk kommunikasjon er universiteter og høyskoler fysiske institusjoner. Dimensjonene tid og rom er vesentlige: Fysisk nærvær skaper fornemmelsen av sosialt liv på den ene siden og muliggjør betydningsfulle tilfeldigheter på den andre. I dette spennet mellom de sosiale og de potensielt faglige møtene har universitetet som institusjon bidratt til dannelsen av kompetente og reflekterte borgere, helt nødvendig både for demokrati, samfunns- og næringsutvikling. Med en stadig større vekt på digitalisering har våre studenter all verdens ressurser tilgjengelige digitalt, men synes å gå glipp av faglig-sosiale tilfeldigheter som i hovedsak må oppstå på campus. Mer oppfølging av studentene etter den såkalte *kvalitetsreformen* har presset studentene til jevnere arbeid, men stort sett individuelt og digitalt, uten mer «campusvrirning» enn under de løsere tilstandene før reformen. I et mer strømlinjeformet masseuniversitet har vi rasjonalisert bort potensialet ved romlige fysiske fellesskap for en mer vilter og kreativ akademisk virksomhet med større takhøyde, med den konsekvens at slike rom må skapes som en protest, som «ProtestPub» (se kapittel 5). Møteplasser er etablert som et sentralt konsept i dagens campusprosjekter, for eksempel den vi har ved planleggingen av et mer samlet NTNU. Jeg frykter likevel at en noe tungnem erkjennelse av universitetets fysiske livløshet kommer i siste liten, og at studentenes uteblivelse fra campus også må ses i relasjon til massive bestrebelse for å gjøre studentaktiviteter digitale. Gode omgivelser kan legge til rette for livlige fysiske fellesskap, men disse blir mer

sannsynlige og mangfoldige først når det er gode grunner til å være til stede.

Et akademisk arbeiderkollektiv

Innenfor norsk industriforskning har særlig Oslo-sosiologen Sverre Lysgaard's bok *Arbeiderkollektivet* fra 1961 gitt et vesentlig bidrag til forståelsen av arbeiderkultur og -solidaritet. Beskrivelsen av hvordan arbeiderne betrakter sin lojalitet som knyttet til sin egen gruppe og ikke til bedriften eller dens ledere, bidrar til en interessant parallell til tidligere nevnte Gouldner, selv om arbeidernes vilkår er helt ulik akademikernes. Lysgaard beskriver hvordan et eget «kollektivets verdisystem» bidrar til å trygge de ansattes plass i bedriften, det vil si å «unndra de ansatte fra det teknisk/økonomiske systems umettelige krav» blant annet ved ikke å legge inn en større innsats enn det enhver kollega kan prestere (Lysgaard 1991: 80–81). Kollektivet blir dermed en støtpute mellom ledelsen og de ansatte, hvor hver enkelt arbeider unnlater å demonstrere ekstra innsats fordi dette vil kunne dempe verdsettingen av deres kolleger. Mens arbeiderkollektivet innebærer en lojalitet overfor den nærmeste kollega (lokalt), bidrar det akademiske kollektivet til en lojalitet overfor disiplinen (nasjonalt/globalt), men begge former for solidaritet bidrar til horisontalt betingede støtputer mot ledelsen. Imidlertid bidrar ulike individuelle insentivsystemer, konkurranseorientering for eksempel i forbindelse med søknadsarbeid og særlig stjerneforskerprogrammer, til en feiring av det «eksellente» akademiske individ. I forbindelse med ansettelse ser vi eksempler på «eksellente akademiske nomader» som bygger CV ved å gå fra stilling til stilling i et internasjonalt arbeidsmarked, uten å være så lenge på hvert sted at de går inn i store lokale forpliktelser (jf. kapittel 4). Dermed går det akademiske rotteracet fullstendig

løpsk i en alles kamp mot alle, hvor stadig flere artikler spys ut uten at mer eller bedre kunnskap synes å komme samfunnet til gode (jf. Alvesson 2014). I en slik situasjon dreies lojaliteten oppover, mot en form for overfladisk produktivitetsmål, hvor teknisk-økonomiske indikatorer signaliserer for ledere (dekaner og rektorer) at deres ansatte gjør sitt arbeid. På en måte står de ansatte og løper på stedet, stadig fortere, men likevel resultatløst, som tidligere påpekt av Dag Hessen og Thomas Hylland Eriksen (2012).

Den akademiske dugnaden med tidsskriftet som case

Til nå har jeg vært inne på aspekter ved det akademiske fellesskapet, basert på en generell fellesskapstypologi, hvor fellesskapet forstås som integrasjon, interaksjon, identifikasjon, kommunikasjon, fysisk nærvær og arbeid (Tjora 2018). Noe av dette kan illustreres og konkretiseres ut fra mitt eget redaktøransvar for *Sosiologisk tidsskrift* i fireårsperioden 2010–2013. Dette vervet var svært lærerikt og ga meg innsikt i en rolle hvor man på den ene siden sitter sentralt og privilegert plassert i sentrum av en kontinuerlig nasjonal fagdugnad og på den andre siden blir sårbar ved avhengigheten av nettopp denne (se også kapittel 9). Situasjonen bar preg av store ambisjoner og få ressurser. I denne konkretiseringen inntar jeg en form for retrospektiv fokusert autoetnografi, hvor jeg ser tilbake på mine redaktørår og bruker et utplukk av redaksjonelle introduksjoner for å gi et innblikk i datidens refleksjoner rundt tidsskriftet som akademisk fellesskap.² En slik vinkling har åpenbare skjevheter, som enhver stirring inn i egen navle, men det gir samtidig et nært blikk på en del av de utfordringer man står overfor i kampen for å opprettholde en akademisk dugnad. Helt i begynnelsen

av min redaksjonsperiode var jeg opptatt av å forsikre meg om at det nasjonale sosiologiske kollegiet så tidsskriftet som en kollektivt prosjekt:

Når det gjelder tilgangen til manuskripter til tidsskriftet, er dagens situasjon tvetydig. På den ene siden har utviklingen av tellekantsystemet økt presset for å publisere artikler i fagfelleverderte tidsskrifter, både innen universitets- og instituttsektoren [med det resultat at] norske sosiologer totalt skriver et større antall vitenskapelige artikler enn tidligere.

På den annen side kan internasjonaliseringen av samfunnsforskningen redusere interessen for norskspråklig publisering. Publikasjoner i internasjonale tidsskrifter verdsettes høyt i de norske miljøene. I kontakt med utenlandske kolleger opplever norske sosiologer anerkjennelse av evnen til å publisere internasjonalt, til tross for ulempen ved å skrive på vårt andrespråk innenfor en språkintensiv vitenskap som sosiologi. Samtidig ser vi hvordan den språklige bearbeidingen av norsk forskning for internasjonal publisering koster ekstra tid og ressurser, og at den ofte kan begrense presisjonen i empirisk presentasjon og analyse. Stipendiater som skriver artikler på engelsk, risikerer å bruke uforholdsmessig mye av sin dyrebare stipendtid på språklig og sjangermessig bearbeiding, uten at dette bidrar til dypere og mer reflekterte analyser. I dette tvetydige landskapet vil [Sosiologisk tidsskrift] være en nødvendig og attraktiv publiseringskanal for sosiologer og andre samfunnsvitere. [...] Den nye redaksjonen ønsker å opprettholde og utvikle tidsskriftet som en solid faglig arena. Videre vil vi videreutvikle redaksjonens effektivitet, blant annet når det gjelder fagfellevurdering av artikler. Dette arbeidet hviler på den kollektive akademiske dugnaden som ethvert tidsskrift er. Sosiologisk tidsskrift er vår felles faglige allmenning, som forvaltes i fellesskap av de sosiologiske miljøene (Tjora og Rye 2010: 3–4).

Kommentaren er å oppfatte som en tiltredelseserklæring, hvor den nye redaksjonen signaliserer en bekymring for hvordan tellekantsystem og internasjonalisering vil kunne dempe tilstrømningen av gode artikler til tidsskriftet, og dermed påkaller en dugnadsholdning for å opprettholde den norske sosiologiske allmenningen. Det skulle vise seg at bekymringen for gode artikler var noe overdrevet, men at et større problem syntes å være manglende faglig debatt. For etter to års redaksjonstid var jeg³ godt fornøyd med tilstrømningen av artikler, men så også at et «fragmentarisk mangfold» så ut til å rive vekk grobunnen for større og vedvarende faglig debatt. Jeg etterlyste en slik debatt med noen hypoteser om hvorfor den uteble:

Personlig skulle jeg ønske meg en mer løssluppen fagdebatt i sosiologien, også i herværende tidsskrift, og jeg har i lengre tid fundert over hvorfor diskusjonene ikke er flere og sterkere. Kanskje er faget så [1] dominert av bindestreks-sosiologisk internt konforme normalvitenskapelige tunnelsyn at overordnet fagutvikling og kritikk mistes av syne? Kanskje er for mange sosiologer så tvers igjennom [2] marinert i tverrfaglig samarbeid at intern fagkritikk blir arbeidsmessig irrelevant? Kanskje har de mange oppdragsforskende sosiologer [3] nok med å sikre sine neste oppdrag for politikere som vil ha sine vedtak vitenskapelig begrunnet, og hvor et kritisk indresosiologisk blikk bare blir antiproduktiv støy? Kanskje er den dominerende generasjonen i norsk universitetssosiologi så [4] bortskjemt med å kunne få sysle med sine særinteresser fra 30 år tilbake at de ikke oppfatter alternative vinklinger og temaer som personlig attraktive? Og kanskje er mye av den yngre generasjon sosiologiske vitenskapsmenn og -kvinner så [5] hypnotisert av tellekantmantraet om å skrive for ingen på engelsk, heller enn å leses av mange på norsk, at de overser muligheten for mer substansiell, kortreist og diskusjonsbasert faglig innsats? (Tjora 2012:4).

Mine fem hypoteser peker i noenlunde ulike retninger, selv om de er beslektet. Etter de siste års endringer med strømlinjeforming av sektoren og større vekt på arbeid på tvers av disipliner og eksterne oppdrag, er særlig hypotesene 2, 3 og 5 vesentlige. Den tverrfaglige marineringsen (TM) er ikke minst knyttet til vektleggingen av programstyrt forskning, det vil si forskning med vekt på tema (som for eksempel innvandring) heller enn disiplin (som for eksempel sosiologi), og hvor tverr- eller flerfaglighet (TF) ofte legges som premiss for å kunne få støtte. Slike forutsetninger finner vi både for forskningsfinansiering fra EU, fra Forskningsrådet og i stadig større grad internt i institusjonene, for eksempel innenfor NTNUs satsingsområder.⁴ TM oppstår dermed som et påtrykk utenfra dersom man skal oppnå forskningsstøtte, men også som en generell tendens i sektoren, fra type 1 (disiplinær) til type 2 (transdisiplinær) kunnskapsproduksjon (jf. Sørensen, Gansmo, Lagesen mfl. 2008).

At *nødvendig* flerfaglighet blir tillagt vekt, er vi vant til i oppdragsforskningen (OF) fordi oppdragene er problem- eller disiplinbaserte. Når kravet til utfakturerte timer⁵ innenfor OF gjerne ligger oppe på 80-tallet, betyr det dessuten at disiplin-faglig oppdatering vil lide, siden resten av tiden må brukes på såkalt *akvisisjon* – å søke om penger til *neste prosjekt*. For mange av disiplin-fagene betyr TF og OF en form for marineringsen i andre fag og anvendelser som ikke er problematiske i seg selv (fordi den gjør en disiplin som sosiologien relevant), men som må balanseres mot en mer «indremedisinsk» fagutvikling. Tematiske programmer fra Forskningsrådet og «strategiske satsingsområder» ved universitetene forsterker marineringsen, også utenfor oppdragsforskningen. I en senere redaksjonell kommentar foreslo jeg en annen form for marinade som en potensiell styrking av sosiologiens samfunnsrelevans:

I en videre utvikling av den norske sosiologien kommer vi neppe utenom en betydelig kollektiv forpliktelse til å utnytte våre opplevelser og erfaringer, både faglige og personlige, vår innsikt og kreativitet, samt de teoretiske og metodiske verktøy vi har til rådighet. En slik kollektiv sosiologisk grunnholdning dannes via utdanning og arbeid, og hvor en viss marinering i grunnleggende skepsis bør styrke disiplinens egenart. Vi bruker ellers marinade for å utvikle smak og saftighet til mat av ulike slag. På samme måte fremmer skepsismarinaden en tydeligere sosiologisk analyse og refleksjon i alt disiplinens aktører serverer (Tjora 2013).

Det jeg peker på i denne innledningen, er behovet for en «skepsismarinade» som skal gi sosiologien en form for kollektiv forpliktelse til å stille spørsmål ved antatte sannheter. På en måte etterlyser jeg en slags kollektiv innstilling hvor «sosiologien mot røkla» skal styrke det sosiologiske fellesskapet (mot en form for felles fiende), og hvor sosiologien som en uavhengig akademisk disiplin skal bruke og utvikle sine teorier og metoder på et selvstendig grunnlag. Når de fleste av landets sosiologer er «utsatt for» TM og OF, er dette nettopp en oppfordring til å ta vare på en disiplinmessig identifikasjon knyttet til kritisk uavhengighet. Da jeg var redaktør, skrev jeg artikkelen «Fra sosiologiens tidsskrift til tidsskriftets sosiologi» i forbindelse med tidsskriftets 20-årsjubileum, hvor jeg gikk gjennom tidsskriftets publiseringshistorikk (Tjora 2013). Tittelen peker nettopp på tidsskriftet som interaksjon mellom disiplinen og dens interne kritikk, hvor disiplinen konstant defineres som en form for *etisk praksis* (jf. Scott 2019: 31), bl.a. gjennom fagfelle vurderingens bevoktning av grensene for hva som skal kunne passere som en akseptabel vitenskapelig artikkel med signifikant sosiologisk bidrag.

Disiplinfellesskapet i kamp mot lokal lydighet

Med utgangspunkt i boka *Hva er fellesskap* (Tjora 2018) kan det akademiske fellesskapet forstås som integrasjon, interaksjon, identifikasjon, kommunikasjon, fysisk nærvær og arbeid. Noen av disse formene for fellesskapsforståelse kan innebære akademisk dugnad, konkretisert her ved det vitenskapelige redaksjonsarbeidets (retoriske) kamp mot *dugnadsfiendtlige utviklingstrekk* i sektoren. Det jeg på mange måter skisserer, er en økende konflikt mellom en disiplinlig standhaftighet (knyttet til uavhengighet og en kritisk holdning) og strategisk-økonomisk marinerings av det akademiske (tverrfaglighet, programstyrt forskning, mer vekt på finansiering og publisering enn forskningens resultater). Et grunnleggende spørsmål i dette spennet er: Hva definerer et universitet?

Inspirert av sosiologen Anne Rawls (2012) blir det relevant å undersøke *selvregulerende praksiser* som kan forstås som *konstituerende* for institusjonen. Med andre ord, hvilke praksiser er det som konstituerer universitetet *som* universitet? Hvilke praksiser er det i så fall som konstituerer universitetet *som noe annet*? Ifølge universitets- og høyskoleloven skal institusjonene «fremme og verne akademisk frihet» (Kunnskapsdepartementet 2005: § 1–5 punkt 1). Selv om det foreslåtte praksisperspektivet (ved Rawls) langt fra legger det juridiske (strukturelle) til grunn for sosial praksis, gjenspeiles en historisk praksis i det norske lovverket, om uavhengighet særlig i lovens §1–5 «Faglig frihet og ansvar». Fellesskapsmekanismene som jeg har beskrevet, representerer slike disiplinbaserte konstituerende praksiser som ikke bare gjør universitetet til universitet, men som også legger grunnlaget for koordinering både innenfor og på tvers av institusjonene på bakgrunn av faglig interesse, kollegial holdning, og uten økonomisk kompensasjon. Tilsvarende kan man stille spørsmålet om hvorvidt økende strategisk toppstyring og formelle kontroll- og

belønningsmekanismer (beskrevet i mange av denne bokas kapitler) konstituerer universitet som *noe annet* enn et universitet. *Praksisen* i vår hjemlige UH-sektor har vært relativt stabil, men som beskrevet i kapittel 20 er vi inne i betydelige reformer på strukturelt nivå (se også Knudsen og Lauvdal 2019). Ved at disse strukturene former regler og ressurser for praksis, i det vi kaller et *strukturasjonsperspektiv* (Giddens 1984), vil akademisk praksis endre seg over tid. Knut Kjeldstadli har advart mot en utdanningsindustriell «akademisk kapitalisme» (2010), og Dag Hessen har pekt på at idealer som sannhetssøken og dannelsesforvitret (2018). Vi ser slike endringer i dag og ser også konturer av modeller som vil forandre sektoren enda mer dramatisk, som for eksempel krav til ekstern delfinansering av faste vitenskapelige stillinger. Begreper fra industrien er for lengst etablert i sektorens lederspråk, hvor kjernevirksomheten handler om produksjon av publikasjons- og studiepoeng (se også kapittel 8).

Kjennskap til redaksjonsrollen i et disiplinbasert tidsskrift tydeliggjør aspekter ved kampen for den dugnadsbaserte uavhengige akademiske praksisen. Tidsskriftene er avhengig av en *disiplinmessig lydighet* hvor akademikere innen disiplinen stiller seg villig til å ta på seg den usynlige og utakknemlige jobben som fagfelle. Selv om jeg opplevde stor velvilje blant norske sosiologer, møtte jeg også argumenter om at man ikke hadde tid på grunn av tidsfrister til søknader og lignende. På vitenskapelige konferanser er det et stadig tilbakevendende diskusjonstema mellom redaktører at man må gå stadig flere runder i fagnettverket for å skaffe gode relevante fagfeller for artikler mottatt til vurdering. Potensielle fagfeller møter stadig større påtrykk fra sine respektive institusjoners forventninger om prosjekt- og søknadsdeltakelse innenfor norske og europeiske programmer, mer koordinering av intensiverte undervisningsopplegg, utvikling av etterutdanningstilbud og for ikke å snakke om «internasjonale» (i praksis engelskspråklige) tidsskriftpublikasjoner. Å

innfri disse forventningene kan vi tenke på som en *institusjonsforankret* eller *lokal lydighet*. Ironisk nok medfører publikasjonspresset et behov for å måtte avslå invitasjoner til å fagfellevurdere andres publikasjoner. Dermed biter publikasjonspresset seg selv i halen. Mange tidsskriftforlag forsøker å løse dette problemet med å belønne dem som vurderer, med prosentavslag i forlagets katalog, men det er uvisst om slike insentiver treffer dem som allerede jobber for lange dager.

Det akademiske fellesskapets disiplinmessige lydighet legger grunnlaget for en dugnadsånd som en form for *understyrt regulering* i sektoren. Dette betyr at arbeidet gjøres samvittighetsfullt på basis av faglig engasjement og lojalitet til egen disiplin, med et minimum av koordinering (transaksjonskostnader). Denne praksisen innebærer også en form for kunstferdig praksis («artful» ifølge Garfinkel 1967), hvor hver enkelt tilegner seg en form for akademisk væremåte (eller «habitus») over lang tid. Veien til eksempelvis en stilling som sosiologiprofessor på et universitet innebærer derfor ikke bare tilegnelse og demonstrasjon av vitenskapelig kunnskap og praksis, men en holdningsmessig utvikling hvor tillit og forpliktelse til disiplinen gror fram til etter hvert å være noe som blir tatt for gitt, både av professoren selv og andre innen disiplinen. I denne holdningen ligger nettopp den lojalitet til disiplinen som gjør de ulike skisserte fellesskapsmekanismene så virkningsfulle som koordinerende mekanismer.

I tillegg til dette er det verdt å reflektere over om vi er i ferd med å utradere ikke bare effektive mekanismer basert på kollegial tillit, men også vennlighet og omsorg som essensielle kvaliteter i profesjonelle relasjoner. Som pekt på i mange av denne bokas kapitler medfører økende bruk av målstyring, telling og «eksellenstenkning» et mer konkurransepreget klima ved og mellom institusjonene, med et tap av omsorg og generøsitet som resultat. I tillegg til å etterlyse en større oppmerksomhet rundt

kollegiale mekanismers effektivitet, vil det også gi mening å søke å opprettholde en vennlighet i vår sektor, mellom ansatte av alle kategorier og mellom ansatte og studenter. Ideen om «radical kindness» innenfor akademiske institusjoner⁶ handler om å skape trygge rammer for faglig kreativitet og lekenhet innenfor institusjonene, og at man på den måten kan utvikle et større kollegialt potensial.

Jeg har vektlagt det *mikrososiologiske nivået* av akademisk arbeid. Slik jeg ser det, er det helt essensielt å få innsikt i dette om man skal forstå de konflikter som nå synes å øke i sektoren, i betydelig grad mellom vitenskapelig ansatte og ledere, men også på det politiske nivå. Selv om politiske strategier for å struktur-rasjonalisere universitetene kan virke tiltrekkende på overflaten, vil slike reformer kunne radere ut effektiv organisk koordinering, og kan sågar true den unike rollen som disse institusjonene har i et opplyst folkestyre.

Noter

- 1 Tidsskriftet er en nylig sammenslåing av *Sosiologisk tidskrift*, *Sosiologi i dag* og *Sosiologisk årbok*, som alle var vitenskapelige tidsskrifter med litt ulike profiler.
- 2 Mitt hovedtema i dette kapitlet er den akademiske dugnaden. Innspillet kan likevel også ses i relasjon til dagens debatt om Open Access og Plan S, som handler om publiseringsindustrien og hvordan enkelte store forlag utnytter sine mest prestisjetunge tidsskrifter og den monopolsituasjon dette gir, for å kreve store beløp fra abonnerende universitetsbiblioteker.
- 3 Johan Fredrik Rye var medredaktør det første året. Siden var jeg alene om ansvaret.
- 4 Såkalte «frie midler» finnes fortsatt, blant annet i Forskningsrådet som «FriPro» og i EU som ERC-stipender (European Research Council), men det er meget sterk konkurranse om disse midlene, og tendensen er dermed at også søknader med toppvurdering på alle kriterier kan ende uten støtte.
- 5 Den prosentandelen av den ansattes timer som må være direkte betalt av ekstern oppdragsgiver.
- 6 Foreslått av sosiologene Sarah Burton og Vikki Turbine, se <https://discoversociety.org/2019/07/03/were-not-asking-for-the-moon-on-a-stick-kindness-and-generosity-in-the-academy/>.

Referanser

- Alvesson, M. (2014) *The Triumph of Emptiness: Consumption, Higher Education, and Work Organization*. Oxford: Oxford University Press.
- Alvesson, M., Gabriel, Y. og Paulsen, R. (2017) *Return to meaning: a social science with something to say*. Oxford: Oxford University Press.
- Anderson, B. (1996) *Forestilte fellesskap: Refleksjoner omkring nasjonalismens opprinnelse og spredning*. Oslo: Spartacus.
- Garfinkel, H. (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.

- Gouldner, A.W. (1957) 'Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles – I', *Administrative Science Quarterly*, 2 (3): 281–306.
- Gouldner, A.W. (1958) 'Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles – II', *Administrative Science Quarterly*, 2: 444–480.
- Henriksen, I.M., Levang, L.E., Skaar, M. og Tjora, A. (2017) *Vår sosiale virkelighet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hessen, D. (2018) *Sannhet til salgs: Et forsvar for den frie forskningen*. Oslo: Res Publica.
- Hessen, D. og Eriksen, T.H. (2012) *På stedet løp: Konkurransens paradokser*. Oslo: Aschehoug.
- Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Oslo: Res Publica.
- Knudsen, J.P. og Lauvdal, T. (red.) (2019) *Geografi, kunnskap, vitenskap. Den regionale UH-sektorens framvekst og betydning*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Kunnskapsdepartementet (2005) Lov om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven). Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Lysgaard, S. (1991) *Arbeiderkollektivet: En studie i de underordnedes sosiologi*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rawls, A.W. (2012) 'Durkheim's theory of modernity: Self-regulating practices as constitutive orders of social and moral facts', *Journal of Classical Sociology*, 12 (3–4): 479–512.
- Scott, J.W. (2019) *Knowledge, Power, and Academic Freedom*. New York: Columbia University Press.
- Sørensen, K.H., Gansmo, H.J., Lagesen, V.A. og Amdahl, E. (red.) (2008) *Vitenskap som dialog – kunnskap i bevegelse. Tverrfaglighet og kunnskapskulturer i forskning*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Tjora, A. (2011) 'Invisible Whispers: Accounts of SMS Communication in Shared Physical Space', *Convergence*, 17 (2): 193–211.
- Tjora, A. (2012) 'Mot en kvassere sosiologi?', *Sosiologisk tidsskrift*, 20 (1): 3–5.
- Tjora, A. (2013) 'Sosiologisk skepsismarinade', *Sosiologisk tidsskrift*, 21 (2): 131.
- Tjora, A. (2013) 'Fra sosiologiens tidsskrift til tidsskriftets sosiologi',

- Sosiologisk tidsskrift*, 21 (1): 197–120.
- Tjora, A. (2018) *Hva er fellesskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tjora, A. og Rye, J.F. (2010) 'Sosiologisk tidsskrifts redaksjon til Trondheim', *Sosiologisk tidsskrift*, 18: 3–4.
- Tjora, A. og Scambler, G. (2009) 'Square pegs in round holes: Information systems, hospitals and the significance of contextual awareness', *Social Science & Medicine*, 68 (3): 519–525.
- Williamson, O.E. (1975) *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications: a Study in the Economics of Internal Organization*. New York: Free Press.

KAPITTEL 8

Indikatorfetisjisme

Hvorfor universitetet ikke er en fabrikk

Thomas Hylland Eriksen

Science needs time to think. Science needs time to read, and time to fail. Science does not always know what it might be at right now. (...) We cannot continuously tell you what our science means; what it will be good for; because we simply don't know yet. Science needs time.
The Slow Science Manifesto (slow-science.org)

Abraham Flexner var den første direktøren av Institute for Advanced Study ved Princeton University, grunnlagt i 1930. Det var forskere ved instituttet som stod bak teknologiene som senere ville ligge til grunn for blant annet atomkraft og elektroniske datamaskiner. Flexner sverget til fri og usensurert søken etter «ubrukelig kunnskap», som kanskje først etter mange tiår skulle vise seg å være nyttig. Blant dem som jobbet på instituttet like før annen verdenskrig, var senere verdensberømte forskere som John von Neumann, Niels Bohr og Edward Teller, men også humanistiske forskere som den banebrytende kunsthistorikeren Erwin Panofsky. Einstein tilbrakte også en del tid der.

I ettertid er det lett å se at mye av den «ubrukelige kunnskapen» viste seg å bli svært nyttig mye raskere enn Flexner så for

seg. Relativitetsteorien er nødvendig for å kalibrere GPS-signaler presist, kvantemekanikken er avgjørende for datateknologi, og så videre (Dijkgraaf 2017). Flexner publiserte selv essayet «The Usefulness of Useless Knowledge» i 1939 (Flexner 2017), der han leverer et flammende forsvar for den nysgjerrighetsdrevne forskningen. Han antok ikke at all slik forskning kunne vise seg å være nyttig, altså praktisk anvendelig og/eller økonomisk lønnsom, men at åpen og fleksibel søken etter innsikt var nødvendig for å forstå verden. Denne kunnskapen har en egenverdi, men legger også grunnlaget for å skape en bedre verden i det store og en bedre tilværelse i det lille. Forutsetningen for tekniske innovasjoner som Marconis trådløse radio var teoretiske og abstrakte beregninger innen elektrisitet og magnetisme, der et par av de store innovatørene var grunnforskerne James Clerk Maxwell og Heinrich Hertz.

Flexner foreslår å avskaffe ordet «nytte» (*use*) i diskursen om vitenskap. Han innrømmer at en del fri forskning senere viser seg å være bortkastet, og påpeker at vitenskapelige funn aldri kan føres tilbake til geniale enkeltpersoner; de står alle på skuldrene til noen, som igjen står på andres skuldre. Hans anliggende er å «frigjøre den menneskelige ånd» og skape muligheter for begavede og idérike personer til å utforske verden fordomsfritt og uten mas om nytteverdi. Nå var hans hovedanliggende og lidenskap naturvitenskapen, men han skriver også: «Jeg har snakket om eksperimentell vitenskap; jeg har snakket om matematikk; men det jeg sier er like sant hva angår musikk og kunst og ethvert annet uttrykk for den uhemmede menneskelige ånd» (Flexner 2017: 74).

Senere i essayet advarer Flexner ikke bare mot snever og kortsiktig nyttetenkning, men også mot sensur og ideologisk begrensning av den frie forskningen, med særlig adresse til Nazi-Tyskland, som blomstret mens Flexner skrev sitt essay. Han har ellers lite til overs for religiøse og nasjonalistiske vinklinger på kunnskapen:

Ønsker menneskeheten symfonier og malerier og dyp vitenskapelig sannhet, eller vil den ha kristne symfonier, kristne malerier, kristen vitenskap, eller jødiske symfonier, jødiske malerier, jødisk vitenskap, eller muhammedanske eller egyptiske eller japanske eller kinesiske eller amerikanske eller tyske eller russiske eller kommunistiske eller konservative bidrag til og uttrykk for den menneskelige sjels uendelige rikdom? (Flexner 2017: 77)

Flexners essay ble skrevet for 80 år siden, men verdisynet det uttrykker og kreftene det polemiserer mot, er velkjente også i dag: Det handler om tankens, talens og skriftens frihet i konfrontasjon med kortsiktig markedstenkning og ideologisk eller religiøs styring av forskningens innhold og innretning. Det markedsdrevne *New Public Management*-universitetet er nok en nyskapning, men kampen for den frie kunnskapen og den forskerdefinerte forskningen har røtter som strekker seg tilbake til vitenskapens fødsel.

Et nyere forsvar for forskningens frihet er sosiologen Lawrence Buschs *Knowledge for Sale* (2017). Busch formulerer noen tenkte problemstillinger om det 21. århundrets kvantitativt orienterte universitet i tilknytning til en evaluering:

Har universitetet forbedret sin rangering? Har antall studenter som fullfører, økt? Har gjennomstrømmingen blitt raskere? Har de vitenskapelig ansatte publisert flere artikler i topptidsskrifter? Og videre, basert på evalueringen, hva bør gjøres? Bør de som har gjort det bra, belønnes? Bør de som har gjort det dårlig, bli omorganisert eller være gjenstand for en ny evaluering? (Busch 2017: 1)

Busch er også kritisk til stykkprisfinansiering, byråkratisering, diktering av forskningens retning og at fag blir regelrett nedlagt, noe som skjer med fremmedspråk ved universiteter i USA og humanistiske fag ved japanske universiteter.

Kvalitetens overgang til kvantitet

Et vesentlig suksesskriterium for universiteter over hele verden er antall publikasjoner i velrenommerede tidsskrifter. Jeg går nå over til å rette et kritisk blikk mot dette prinsippet. I bakgrunnen befinner nyttetenkningens kritikere seg, fra Flexner til Busch. Jeg vil imidlertid argumentere for at selv på nyttetenkningens egne premisser er publiseringspresset kontraproduktivt.

Antall publikasjoner og hvilke kanaler de er publisert gjennom, er viktige i de globale universitetsrangeringene, men også ved stillingssøknader og søknader om opprykk. Dette har også betydning i søknader om forskningsmidler. Å opphøye publisering til det viktigste universitetsansatte driver med, er med andre ord ingen uskyldig øvelse.

Apropos rangeringen av universiteter: Disse globale målingene ble etablert tidlig på 2000-tallet. Først ute var Shanghai Jiao Tong University i 2003, men den mest innflytelsesrike i Norge er nok rangeringen til QS (Quacquarelli Symonds), som har vært publisert årlig siden 2004. Mine kolleger og jeg lo godt da vi først hørte om disse forsøkene på å sammenligne det usammenlignbare. Noen universiteter er jo rene forskningsinstitusjoner, mens andre er masseuniversiteter med tyngdepunktet på undervisning. Dessuten er det like vanskelig å måle studiekvalitet som kvaliteten på publikasjoner man ikke har lest. I mange land publiseres det betydelig på det nasjonale språket, særlig innen humanistiske og samfunnsvitenskapelige disipliner, og publikasjoner på russisk eller armensk blir ikke fanget opp av målingene, som nesten utelukkende teller publikasjoner på engelsk.

Etter et par år hadde latteren satt seg fast i halsen. Både den administrative og vitenskapelige ledelsen ved mange universiteter, mitt iberegnet, var blitt særdeles opptatt av hvordan de gjorde det, om de hadde rykket opp eller ned siden i fjor og så videre. Plutselig var rangeringene fra ulike institusjoner, særlig i

Kina og USA, blitt objektive størrelser som angivelig målte noe vi bare året i forveien hadde vært overbevist om at de ikke målte.

Antall publikasjoner i vel ansette tidsskrifter fremstår som et mer håndfast kriterium på kvalitet. Å telle publikasjoner er lett, og dersom det finnes en klar rangering av publiseringskanaler, er det også lett å beregne poeng ut fra en publikasjonsliste. I en del land, deriblant Norge, skilles det dessuten mellom nivå 2 og nivå 1, altså de beste og de noe mindre gode tidsskriftene (og forlagene). Faglige komiteer har bestemt nivåinndelingen.

One size doesn't fit all

Ikke desto mindre er det en rekke problemer og bivirkninger forbundet med denne metoden, der det er antall artikler og ikke hva som står i dem, som blir målt og regnet som tegn på kvalitet.

- For det første oppmuntrer den kvantitative logikken til gjenbruk og oppstykking av forskningsresultater. Det er ikke nødvendig å plagiere seg selv åpenlyst for å publisere det samme materialet i ulike innpakninger. Omskrivning, endring av titler og justering av begrepsbruk og referanser kan være tilstrekkelig. Denne metoden har vi sett mange eksempler på de siste årene. Et beslektet fenomen er kjent i den angelsaksiske verden som *salami slicing*, altså at man skjærer opp salamipølsen i tynne skiver og sender skivene rundt omkring, i stedet for å sende hele pølsen i én tyngre, mer næringsrik og verdifull pakke. I kvantemekanikken forholder det seg slik at kvarkene (de subatomære partiklene) endrer bevegelsesmønster når de blir observert. Det samme fenomenet gjelder i høy grad for mennesker også: Man tilpasser publiseringsstrategiene til målemetodene for å komme best mulig ut.

- For det andre er fag og disipliner usammenlignbare. I naturvitenskapene er en typisk artikkel signert av et dusin

mennesker, selv om bare noen av dem rent faktisk har bidratt til skrivearbeidet. Dette ble kjent for en større offentlighet i Norge i forbindelse med Sudbø-saken for noen år siden, da det viste seg at flere av de angivelige medforfatterne ikke hadde lest artiklene der odontologen Sudbø hadde forfalsket funn. Blant humanister og samfunnsvitere er det vanligere med enkeltforfattere, og når to eller tre skriver sammen, har alle bidratt substansielt. Publiseringstakten varierer også, både innen og mellom fag, av gode grunner. For eksempel tar det lang tid å få publiserbare resultater ut av longitudinelle studier; i enkelte fag regnes to artikler i året som god produksjon, mens det i andre fag er vanlig å publisere en artikkel i måneden eller hver fjortende dag (i allfall som medforfatter). Visse ting tar lang tid å skrive, og man skal ikke utelukke at slike tekster gjerne er blant dem som blir stående en stund.

- For det tredje er det et faktum at måleinstrumentene som skal avgjøre kvalitet, diskriminerer bøker til fordel for artikler. En kollega sa til meg for noen år siden at i stedet for å jobbe i fem år med en norskspråklig bok, burde han ha brukt noen måneder på å få publisert to–tre artikler på engelsk. Det ville nemlig ha gitt flere publiseringspoeng. Selv om artikkelformatet er det vanligste i nesten alle fag, er det mange, ikke minst humanister (og sosialantropologer), som regner monografien som den mest hensiktsmessige sjangeren for å utvikle ny kunnskap. Bare i bokformatet er det mulig å utvikle et langt, kumulativt resonnement som er grundig underbygget med empirisk materiale, og som skaper den fylde og kompleksitet som kan være nødvendig dersom temaet er middelalderarkitektur i Italia eller ekteskapsriter på en stillehavsoy. Desavueringen av bokformatet får implikasjoner ikke bare for publiseringsstrategier, men for kunnskapsproduksjonen og selve tenkningens karakter.

- For det fjerde blir alle språk unntatt engelsk marginalisert. Det er ingen incentiver for å publisere på norsk i den eksisterende belønningsstrukturen. Argumentene for å skrive på engelsk er

gode og åpenbare: Forskningsfronten er engelskspråklig, og ettersom vitenskapelig forskning er internasjonal, må forskerne bestrebe seg på å kommunisere med sine kolleger overalt, både for å henge med faglig og for å være synlige og oppnå «impact», for å bruke et nynorsk begrep. Engelsk er for vår tid det latin var for intellektuelle for fem hundre år siden.

Men dette er ikke hele historien. I enkelte fag henvender forskerne seg primært til norske og skandinaviske lesere. Det gjelder blant annet for jus, anvendt samfunnsforskning og historie. Dessuten tyder alt på at norsk blir fattigere og opphører å være et fullassortert språk dersom det ikke lenger brukes til å snakke om vitenskap. Rent faktisk bør forskere gjøre begge deler, altså publisere både på norsk og engelsk (og eventuelt andre språk, dersom det virker riktig og er praktisk mulig). Men for dem som teller publikasjoner og måler siteringer og innflytelse, eksisterer du praktisk talt ikke dersom du ikke publiserer mye på engelsk.

- For det femte lider tverrfagligheten, som Flexner anså som nødvendig for å utvikle original og vesentlig kunnskap, under det nåværende måle- og belønningsregimet. De mest prestisjetunge tidsskriftene er ofte fagspesifikke, men ny kunnskap kan gjerne oppstå i utkantene og grenseflatene, og i veikryssene mellom flere fag. Den kan til og med bli publisert først i relativt små og ukjente tidsskrifter, som mangler strømlinjeforming og konformitetspresset som kjennetegner de mektige prestisjetidsskriftene.

- For det sjettede har vektleggingen av kvantitet snarere enn kvalitet ført til en eksplosjon i akademisk publisering, der det både er vanskelig å navigere, og der de aller fleste publikasjoner blir lite lest. Det har vært beregnet at veksten i antall vitenskapelige publikasjoner tilsvarer en dobling hvert niende år (Bornmann og Mutz 2014). Det finnes nå ca. 28 000 seriøse vitenskapelige tidsskrifter (i tillegg kommer de useriøse, se kapittel 2), og det publiseres anslagsvis 2,5 millioner artikler i året totalt (Boon

2017). Innen biomedisinsk forskning er vekstraten ca. 4 % per år, og den har vært relativt konstant siden 1980, men på grunn av forrentningen av veksten er resultatet en bratt vekstkurve, som har medført en firedobling i antall publikasjoner i feltet på 30 år, altså fra 1980 til 2011 (*Discover* 2012). Det er ingen grunn til å anta at situasjonen skulle være radikalt annerledes på andre fagområder.

Ingen trenger å følge med på alt, men selv innen relativt smale spesialiseringer er det blitt nesten umulig å beholde oversikten, og det er selvsagt både skitt og kanel i suppen. Vitenskapelig forskning egner seg rent faktisk dårlig til industriell masseproduksjon, sammenlignet med f.eks. barbiedukker eller dressjakker. Nesten halvparten av verdens akademiske produksjon blir ikke sitert overhodet (*Nature* 2014). Da kan man med en viss rett spørre seg om de blir lest av særlig mange.

- For det sjuende: Stadig oftere hører jeg tidsskriftredaktører klage over at det er blitt vanskelig å skaffe kompetente fagfeller til å vurdere innsendte artikkelutkast. En redaktør jeg spiste lunsj med forleden, sa at det var vanlig at han måtte henvende seg til over ti potensielle lesere før han fikk napp. Akademikerens arbeid er i varierende grad synlig. Formidling kan gjøre forskere til kjente navn og ansikter i en bredere offentlighet. Undervisning gir anerkjennelse blant kolleger og i studieadministrasjonen, og gir studentene lærdom de kan beholde gratis hele livet. Forskning bidrar til status internt og kunnskapsutvikling innen det aktuelle fagområdet. Men akademikere gjør også mye mer, og selv om det er mindre synlig, er det ikke nødvendigvis mindre viktig. Ved ansettelse, vurderinger av bøker og artikler og utvikling av faglig program for konferanser og workshops, er høy faglig kompetanse og betydelig tidsbruk nødvendig. Ingen robot, sekretær eller assistent kan gjøre jobben, som i de fleste tilfeller er usynlig: Arbeidet kan sjelden føres på timeregnskapet, det er ofte anonymt, og det bidrar ikke til svulmende CV-er.

I en tid da bare det som kan telles, teller, og der både prestisje og finansiering er knyttet til produksjonen av studiepoeng og publikasjoner, lider denne gaveøkonomien. Fagfellevurdering er et nøkkelord for å skille seriøse fra useriøse tidsskrifter, og det handler om forbedringer, refusjoner, kvalitetskontroll, forslag og innspill – kort sagt mye av det som gjør vitenskapen ikke bare vitenskapelig, men også til et kollektivt produkt. Nå svikter grunnlaget. Stadig oftere blir jeg (og andre) bedt av forlag om å vurdere skisser til bøker snarere enn hele manuskripter – å få noen til å lese et helt bokutkast og skrive en konsulentuttalelse er nå blitt nærmest umulig – og i redaksjonene jeg er med i, har vi bare de siste fem til ti årene merket at det er blitt stadig vanskeligere å få kolleger til å lese, vurdere og skrive uttalelser om innsendte manuskripter. De er jo opptatt med å *meritere seg*, altså skrive søknader om forskningsmidler (som nesten aldri blir innfridd – ett EU-program jeg nylig leste om, hadde en innvilgelsesprosent på 1,6) og ferdigstille artiklene de skal sende ut i verden. Men ofte tar det lang tid før disse artiklene ser dagens lys, ettersom ikke bare vår ambisiøse forsker, men også andre i sammenlignbare situasjoner har det altfor travelt med å skrive prosjektsøknader og ferdigskrive artikler til at de kan skrive konsulentuttalelser og slik bidra til den nødvendige kvalitetssikringen.

- Endelig, for det åttende, er det ikke opplagt at det er antall publikasjoner per ansatt som avgjør kvaliteten på en institusjon som både driver med forskning, undervisning og formidling (studentevalueringer er forresten også verdiløse som mål på faglig kvalitet). Sett at en universitetsansatt i Norge utgir en grundig og velskrevet monografi som bidrar til en total revidering av norsk bronsealder, vikingtid eller motstandsbevegelsen under annen verdenskrig? Den medfører debatt i dagspressen og på nettet, i tv-programmer og radiodiskusjoner. Boken øker det kollektive kunnskapsnivået, den kritiske sans og nasjonens

samlede intelligens. Men forfatteren får publiseringspoeng som tilsvarer mindre enn to vitenskapelige artikler på engelsk.

Eller sett at et institutt på et av våre universiteter har et par lærere som ikke bare sørger for at studentene holder seg våkne og ler på de rette stedene, men faktisk lærer dem å tenke teoretisk (noe å tenke med) og gir dem en betydelig mengde substansiell kunnskap som de kan trekke veksler på resten av livet (noe å tenke på). De gjør det kanskje bra med hensyn til studentrekruttering, men disse lærerne bruker så mye av sin tid på undervisning og tilliggende aktiviteter at de aldri får tid til å skrive om den nedstøvede doktoravhandlingen til en bok.

I begge disse tilfellene er det fullt mulig at vi har å gjøre med fremragende universiteter, men de vil aldri nå opp på globale universitetsrangeringer eller i konkurransen om intern prestisje i Norge og Norden.

Trangen til å telle

Kvantifiseringen og standardiseringen invaderer stadig flere områder (Larsen og Røyrvik 2017), og kvantitative mål på kvalitet er blitt stadig vanligere (Muller 2018). Vi finner dette igjen i skolens nasjonale prøver, som har ført til den utilsiktede bivirkning at elever på mange skoler blir trent opp til å gjøre det bra på nasjonale prøver, noe som går på bekostning av faglig læring. Helsevesen, politi og andre offentlige tjenester blir også vurdert etter kvantitative mål. Som filosofen Stefan Collini bemerket nylig, kunne politiet i Norwich øke oppklaringsraten betydelig da de nylig pågrep en vaneforbryter. Han var nemlig anklaget for å ha stjålet melk ved tusen anledninger, og politiet kunne velge mellom å betrakte lovbruddene som tusen distinkte forbrytelser eller å definere dem som én. (Eksempelet er oppdiktet, Collini 2018.)

Det er neppe noen som mener at kvantitative mål på kvalitative prestasjoner er perfekte og uten feilkilder. Men de er lette å ha med å gjøre; tall gjør alt sammenlignbart med alt annet, og kan presenteres kjapt og tilsynelatende presist i debatter og budsjettmøter. Politikere og beslutningsmyndigheter har altså sterke incentiver for å kreve sammenlignbarhet, etterrettelighet og data som kan ordnes i søylediagrammer. Følgelig har utrederne og rapportskriverne ikke noe annet valg enn å måle det som kan måles, selv om det vesentligste de aktuelle personene (for eksempel universitetsansatte) driver med, ikke kan måles.

I universitetssammenheng er utviklingen i retning av *metrics* dels teknologidrevet, dels drevet av vekst i studentbefolkningen og et ønske om økonomisk lønnsom rasjonalisering. (Etter at NPM-prinsipper kom til å dominere i universitetsverdenen, opererer disse institusjonene med kalkyler og budsjetter som minner om næringslivets, og inntjening er på kort tid blitt et sentralt begrep og vesentlig mål.) Enkelte steder er de gått lenger enn til bare å måle og telle publikasjoner, studiepoeng og lignende. Det finnes eksempelvis programvare som skal være i stand til å sette karakterer på eksamensbesvarelser. For at den skal virke, må karakterkriteriene være enkle og entydige, og samtlige studenter må besvare de samme oppgavene. De første essayene blir rettet av en menneskelig sensor, men deretter tar softwarens AI over.

Tilløp til en motstandsbevegelse

Innvendingene er opplagte. Kreativitet blir umulig. Alternative tolkninger av oppgaveteksten fører til stryk. Oppgavene må være formulert på en slik måte at det bare finnes én måte å løse dem på.

Hos oss i sosialantropologien gir vi gjerne oppgavetekster som følger formelen «Bruk eksempler fra pensum til å drøfte

[påstand/tema/problemstilling/kontrovers]». Studenter har ulik skrivestil, de kan være ordrike eller ordknappe, noen har innslag av humor, enkelte skriver konklusjonen i første avsnitt, mens andre skriver seg bort før de finner tråden igjen. Tidlig på 1990-tallet var vi fremdeles tre i hver eksamenskommissjon, så ble vi to, og nå er vi én. Ingen kan mene at én persons vurdering er bedre enn en karakter som er bestemt etter at tre kompetente fagpersoner har sittet sammen og diskutert.

Det enøyde blikket på målbarhet og vitenskapelige publikasjoner medfører ikke bare bivirkningene som er nevnt ovenfor; metodene måler ikke engang det de er ment å måle, nemlig aktivitetsnivå, et læresteds kvaliteter og forskningens betydning i den vitenskapelige kunnskapsproduksjonen.

At vi har havnet i denne situasjonen, skyldes ikke bare at bedriftsøkonomiske prinsipper er blitt innført på et område der de ikke hører hjemme, men at forskjellen mellom fabrikken og universitetet er blitt visket ut.

På fabrikken produseres standardiserte gjenstander, og jo flere produksjonsarbeiderne klarer å få ut i løpet av et gitt tidsrom, desto bedre. Fabrikken konkurrerer med andre fabrikker, som produserer identiske eller sammenlignbare ting. Produksjonen blir billigere jo mer man klarer å lage; marginalkostnaden (prisen på den siste tingen som lages) synker med økende produksjon. Prinsippet om stordriftsfordeler (*economies of scale*) gjør seg gjeldende, og fabrikken øker sin konkurransevne.

På et universitet produseres unik forskning, og forskningens verdi er uavhengig av mengden. Einstein gjorde karriere på tre korte artikler, og den mest siterte nasjonalismeforskeren i verden, Benedict Anderson, er kjent for en eneste bok, nemlig *Imagined Communities* (Anderson 1983, på norsk *Forestilte fellesskap*). Når fabrikkens logikk overføres til universitetet, oppstår bivirkninger som dem jeg har diskutert i dette kapittelet, og den alvorligste er at kvaliteten blir skadelidende. (Her ser det forresten ut til å

være en likhet mellom fabrikk og universitetet: En fabrikk som produserer over evne, ender også med å sende ut uferdige eller mangelfulle varer på markedet – blant annet har Tesla og Apple falt for denne fristelsen i nyere tid, i situasjoner med høy etterspørsel etter deres produkter.)

Ettersom stadig flere universiteter, ikke minst i Storbritannia og USA, følger de bedriftsøkonomiske prinsippene, må andre følge etter for ikke å miste prestisje, innflytelse og studenter. Det er et tredemøllefenomen vi har å gjøre med her (Hessen og Eriksen 2012); fordi de andre produserer mer enn i fjor, må du også gjøre det. For å holde tritt med toppklubbene i eliteserien er det nødvendig å øke produksjonen.

Skjønt nødvendig? Neppe. Det er stadig fullt mulig å profilere seg på noe annet enn kompetitiv kompetanse, som dyp kunnskap og grundighet. Faktum er også at motstanden mot den bedriftsøkonomiske modellen vokser. Vitenskapsfilosofen Isabelle Stengers har nylig utgitt *Another Science Is Possible: A Manifesto for Slow Science* (Stengers 2018 [2013]), hvor hun blant annet advarer mot industriens tendens til å bestille raske resultater for å unngå at konkurrentene kommer dem i forkjøpet. Men hun viser også, i likhet med Flexner og mange andre før henne, at god vitenskap ikke kan bestilles, og iallfall ikke produseres på samlebånd som industrielle produkter. Dessuten, skriver hun, er etisk refleksjon avhengig av langsomhet og flere mentale runder før man publiserer. Det gjelder for eksempel i debatter om genetisk modifisert mat. Langsom vitenskap er i ferd med å utvikle seg til en motstandsbevegelse. Aksjonsgruppen bak New University Norway (NUN), beskrevet i kapittel 5, er et eksempel. Og ved Berkeley finnes det et uformelt Slow Science Institute. Det anerkjente sosiolingvistiske senteret Babylon ved universitetet i Tilburg (Nederland), ledet av Jan Blommaert, slutter seg til den langsomme vitenskapsbevegelsen (se slow-science.org). Instituttet krever retten til å diskutere, reflektere og resonnere

før de ansatte publiserer, og insisterer på at vitenskap er et kollektivt, nysgjerrighetsdrevet prosjekt der kvalitet er viktigere enn kvantitet. De nederlandske akademikerne Halfman og Radder skriver følgende, i en polemikk mot «the wolf of management»:

we revitalise our research by showing the Wolf's suspicious controllers the door and replacing the publication rat-race with more meaningful, slower-paced and more considerate research (...). Perhaps we will then find the time to actually read what our colleagues have written. (Halfman og Radder 2015)

Den siste setningen er viktig. Trolig er det mange av oss som publiserer altfor mye. Kanskje universitetene burde gi råd om optimal publiseringsmengde per forsker. Når du har skrevet ti artikler på et år, eller to bøker, skal du ta en pause og bruke resten av året på å lese dine kollegers arbeider, drikke kaffe med dem og diskutere det de har skrevet. Halsingen etter kvantitative mål gjør oss verken lykkeligere eller til bedre forskere.

Selvfølgelig bør forskere publisere. Men den beste måten å stimulere forskere til å publisere interessante tekster på er ikke å stille krav om produktivitet, faktisk kanskje det stikk motsatte.

Takk

Takk til redaktøren og to anonyme fagfeller for gode innspill på første versjon.

Referanser

- Anderson, B. (1983) *Imagined Communities*. London: Verso.
- Boon, S. (2017) 21st Century Science Overload?
Nedlastet 21/12-18 fra <http://blog.cdnsiencepub.com/21st-century-science-overload/>.
- Bornmann, L. og Mutz, R. (2015) 'Growth rates of modern science: A bibliometric analysis based on the number of publications and cited references', *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66 (11): 2215–2222.
- Busch, L. (2017) *Knowledge for Sale: The Neoliberal Takeover of Higher Education*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Collini, S. (2018) Kommentarer i 'Metrics', *Thinking Allowed* (BBC podcast), 19/12-18.
- Dijkgraaf, R. (2017) 'The World of Tomorrow', i A. Flexner (red.) *The Usefulness of Useless Knowledge* (s. 1–48). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Discover (2012) Science: Growing too fast? Nedlastet 21/12-18 fra <http://blogs.discovermagazine.com/neuroskeptic/2012/09/30/science-growing-too-fast/#.XBpHhS3MzOQ>.
- Flexner, A. (2017 [1939]) *The Usefulness of Useless Knowledge*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Halfman, W. og Radder, H. (2015) 'The Academic Manifesto: From an Occupied to a Public University', *Minerva* 53: 165. <https://doi.org/10.1007/s11024-015-9270-9>.
- Hessen, D.O. og Eriksen, T.H. (2012) *På stedet løp: Konkurransens paradokser*. Oslo: Aschehoug.
- Larsen, T. og Røyrvik, E.A. (red.) (2017) *Trangen til å telle: Objektivisering, måling og standardisering som samsfunnspraksis*. Oslo: Spartacus.
- Muller, J.Z. (2018) *The Tyranny of Metrics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Nature (2014) The top 100 papers. Nedlastet fra <https://www.nature.com/news/the-top-100-papers-1.16224> 19/12-18.
- Stengers, I. (2018 [2013]) *Another Science is Possible: A Manifesto for Slow Science*. Cambridge: Polity.

KAPITTEL 9

Kan forskningskvalitet måles kvantitativt?

Michael Jones

Kan forskningskvalitet måles på en gyldig måte ved hjelp av kvantitative ytelsesindikatorer? Jeg reflekterer her over hvordan det ny-liberalistiske universitetet og dets administrative sidestykke «New Public Management» (NPM) påvirker vitenskapelig publisering. Jeg drøfter publiseringspoeng og tidsskriftenes «impact factor» (IF) som to vanlig brukte og gjensidig relaterte ytelsesindikatorer. Som motsetning til disse stiller jeg opp andre typer av vitenskapelig arbeid som i alminnelighet ikke blir «telt» ved hjelp av ytelsesindikatorer, men som likevel er viktige, ofte avgjørende for å sikre høykvalitetsforskning. Jeg drøfter tilsiktede og ikke tilsiktede følger som denne motsetningen har for akademisk publisering.

Et kjennetegn ved NPMs inntog i universitetsverdenen er bruken av enkle numeriske indikatorer som poengtall og rangeringer for å vurdere forskningsresultat. Publiseringspoeng eller «tellesystemet», fagtidsskriftenes «impact factor» (IF) eller «innflytelsesfaktor» og rangering av tidsskrifter blir brukt for å bestemme hvilke typer publikasjoner som skal være meritterende i

forskningssammenheng. Slike indikatorer blir brukt som redskap for å bevilge forskningsmidler og, i praksis om ikke i teori, for å vurdere forskningskvalitet. Min påstand er at det er en feilslutning å tro at kvalitet kan måles gjennom kvantitative indikatorer. Min kritikk av følgene som dette systemet får for publiseringsaktivitet, er basert på egne erfaringer i 16 år som redaktør av et fagtidsskrift og 45 år som akademiker i det norske universitetssystemet.¹

En debatt om tellekantsystemet oppsto i norsk media etter at den framtrepende norske statsviteren, professor Frank Aarebrot, døde i september 2017. Publiseringspoeng blir gitt til publiserte vitenskapelige arbeider for å gjøre forskning målbar. Hensikten er å kunne tildele midler til universitet, høyskoler og forskningsinstitutt på grunnlag av vitenskapelig «produksjon» framfor tildeling etter for eksempel antall vitenskapelige stillinger i institusjonene (Hansen 2015). Professor emeritus i pedagogikk Svein Sjøberg (2017) påpekte at selv om Aarebrot var hyllet som en de mest synlige, produktive og betydningsfulle forskerne i den offentlige debatten og ansett av studenter som en meget inspirerende foreleser, hadde han de ti siste årene rapportert bare to artikler som ga publiseringspoeng. Ikke desto mindre hadde han i dette tidsrommet registrert 841 kronikker, andre medieinnslag og offentlige foredrag. Sjøberg argumenterte med at Norge trenger slike akademikere, som «lever opp til de beste idealer om akademikerens rolle som informert deltaker i et levende demokrati». Men Aarebrot hadde lite å stille opp med når publiseringspoeng blir brukt som indikator for kvalitet, påsto Sjøberg. Publiseringspoeng favoriserer artikler skrevet på engelsk i fagfellevurderte tidsskrifter, og dette påvirker mulighetene for ansettelse, opprykk og lønn.

Sjøbergs artikkel framkalte et svar fra statssekretær Bjørn Haugstad (2017) i Kunnskapsdepartementet. Han argumenterte med at manglende publiseringspoeng ikke hadde vært til hinder for at arbeidet til Aarebrot nyter stor anerkjennelse – men samtidig var Aarebrots bidrag til undervisning og formidling atypisk

i så måte. Imidlertid hadde forsøk på å introdusere en formidlingsindikator strandet fordi dette ville føre til for mye rapportering og administrasjon uten klar gevinst. Haugstad hevdet at tellekantsystemet ikke var ment å være et mål på den enkelte forskerens produktivitet og kvalitet. Det var et mål på volum av forskningspublikasjoner som hadde gjennomgått fagfelleevaluering og skulle brukes som en del av universitetenes finansieringsystem. Dette utgjorde dessuten en forsvinnende liten del av den samlede finansieringen av universitet og høyskoler, i 2017 bare ca. 1,6 prosent. En av dem som har deltatt fra begynnelsen i arbeidet med å utvikle den norske publiseringsindikatoren, professor og litteraturforsker Gunnar Sivertsen (2009: 25, 29), har også konstatert at den ikke var ment som et mål på kvalitet, og at den ikke skulle erstatte kvalitetsvurderinger av vitenskapelig arbeid.²

Men hvis tellekantsystemet har til hensikt å måle kvantitet og ikke vurdere kvalitet, er det nærliggende å stille spørsmål om hvordan publiseringsvolum logisk kan forsvares som et middel for å tildele en del av universitetenes finansiering – utover det at indikatoren er lett og enkel for byråkrater å bruke. Uansett hvor mye det benektes, virker den underliggende antagelsen i praksis å være at høy mengde publikasjoner i utvalgte tidsskrifter er viktig for å fastslå forskningskvalitet. Samtidig tar denne enkle numeriske indikatoren ikke i betraktning kompleksiteten i ulike typer akademiske gjøremål som blir utført av det vitenskapelige kollektivet for å sikre kvalitet.

Det nyliberale universitetet og «New Public Management»

Til tross for sterke protester fra mange vitenskapsfolk er universitetssektoren i Europa og andre deler av verden i ferd med å undergå en radikal endring, nemlig fra å være en offentlig

tjeneste til å bli det som blir betegnet som «det nyliberale universitetet», «akademisk kapitalisme» eller «kommersialisering av kunnskap» (Fallis 2007; Kjeldstadli 2010; Collini 2012, 2017; Halffman og Radder 2015, 2017; Lund 2015, 2018; van Reekum 2015; Myklebust 2017a, 2017b). I henhold til den nyliberalistiske ideologien er det forventet at universitetene skal tilpasse seg til markedstenkning og bidra til økt økonomisk vekst. Universitetene skal fungere som bedrifter med sterk ovenfra-og-ned-styring. Målet er å fremme effektivitet ved å ta i bruk styringsprinsipper fra den private sektoren. Ytelsesindikatorer, konkurranse og kostnadseffektivitet blir vektlagt. Utdanningssektoren blir fremdeles i stor grad finansiert gjennom skatter og offentlige midler og ikke gjennom markedet. Men pseudomarkedsindikatorer er blitt utviklet for å måle ytelse. Rangering og poengtall er eksempler på pseudomarkedsindikatorer og har til hensikt å stimulere konkurranse mellom forskere som i et marked. NPM er det byråkratiske middelet for å dytte universitetene i en nyliberalistisk retning.³

Ytelsesindikatorer er tallmessige verdier som har til hensikt å vise hvor effektiv en bedrift eller en organisasjon er i å oppnå sine hovedmål. Et hovedmål for universitet og andre forskningsinstitusjoner er å oppnå forskning av høy kvalitet. Publiseringspoeng er en ytelsesindikator som blir brukt av NPM for å styre publiseringsaktiviteter i en bestemt retning ved å stimulere til økt publisering i høyt rangerte vitenskapelige tidsskrifter. Tidsskrifter blir rangert ved IF, som beregner et tidsskrifts innflytelse ved å telle hvor ofte artiklene i tidsskriftet siteres av andre. De tidsskriftene som har høyest IF, anses å være de som publiserer den beste forskningen. Sammen med økte krav til rapportering og revisjon av forskningsresultat i et regnskapssystem blir publiseringspoeng og IF brukt som et redskap for å tildele finansielle midler.

Det norske tellekantsystemet

Bibliometri, dvs. måling og vektlegging av publikasjoner, ble introdusert i den norske universitetssektoren i 2006 som et mål på forskningsproduktiviteten. Bibliometri har sin opprinnelse i vitenskapshistorie og kunnskapssosiologi på midten av 1900-tallet og var et redskap for å undersøke den moderne vitenskapens utvikling og de sosiale nettverkene som var viktig for denne utviklingen. Senere ble bibliometri et redskap for forskningsevaluering, opprinnelig i naturvitenskapene (Roll-Hansen 2009, 72–73). Gunnar Sivertsen (2009) har forklart den politiske bakgrunnen for introduksjonen av den norske publiseringsindikatoren, bedre kjent i dagligspråk som tellekantsystemet.⁴ Varianter av dette er senere blitt adoptert i bl.a. Finland og Danmark (Paasi 2013: 6; Sivertsen 2016: 79).

Tildeling av publiseringspoeng har til hensikt å stimulere til økt vitenskapelig publisering. For å bli tildelt publiseringspoeng må forskning bli publisert i godkjente vitenskapelige kanaler, dvs. autoriserte tidsskrifter eller bokforlag. Disse er delt i nivå 1 og nivå 2. De som er ansett som de 20 prosent «mest fremtredende og innflytelsesrike» publiseringskanaler, blir kreditert som nivå 2. Publikasjoner på nivå 2 gir flere poeng og dermed større økonomisk uttelling enn de på nivå 1 (Hansen 2015).

Forslag om publiseringskanaler behandles av Norsk senter for forskningsdata (NSD). Godkjenning er avhengig av at kanalen har en gyldig ISSN eller ISBN. For å bli godkjent må et tidsskrift ha en redaksjon som primært består av forskere, og i tillegg må det ha rutiner for ekstern fagfelleevaluering. I godkjente forlag må bøker bli evaluert av eksterne konsulenter, og forfatterkretsen skal være nasjonal eller internasjonal. Publiseringskanaler på nivå 2 blir bestemt av Det nasjonale publiseringsutvalget i Universitets- og høyskolerådet (NSD 2018).

Forskere registrerer sine publikasjoner i det nasjonale informasjonssystemet for forskning (Cristin, Current Research

Information System in Norway). Dette informasjonssystemet hadde sin opprinnelse i et tidligere generelt register for alle typer vitenskapelig produksjon, en funksjon det fortsatt har. Men systemet ble senere utviklet til et bibliometrisk redskap for tildeling av finansieringsmidler. Bibliometrisk rapportering gjelder strengt definerte kategorier av vitenskapelige publikasjoner som er godkjent på nivå 1 eller 2. Tidsskriftartikler får ett poeng på nivå 1 og tre poeng på nivå 2. En monografi får henholdsvis 5 og 8 poeng. Et kapittel i en antologi får henholdsvis 0,7 og 1 poeng (NPI 2016).

Det finnes rutiner for å hindre dobbeltregistrering av elektroniske og trykte versjoner av samme verk, originale og revisjoner eller nyutgaver av et verk samt originale og oversatte versjoner. Typer produkter som ikke får publiseringspoeng, er lærebøker, populærvitenskapelige bøker, debattbøker, arbeidsrapporter og notater, oppslagsverk, redigerte verk, skjønnlitteratur og alle former for sakprosa eller annen faglitteratur (inkludert antologier og artikkelsamlinger) som ikke presenterer original forskning (Cristin 2018).

Kritikere av tellekantsystemet har påpekt at det har flere utilsiktede virkninger. Disse ble oppsummert i en rapport fra et møte om bibliometriske metoder arrangert av Det Norske Videnskaps-Akademi (Østerud 2009). Det ble hevdet at systemet forskjellsbehandler ulike fag og forskningstradisjoner, at det kan føre til strategisk tilpassing til visse typer publikasjoner (noe som ikke nødvendigvis fører til bedre forskning), og at det i praksis blir brukt som kvalitetsmål helt ned på individnivå. Det er usikkerhet knyttet til kvaliteten på målemetodene. Høy rangering av et tidsskrift kan avspeile popularitet heller enn kvalitet. Det ble i tillegg hevdet at tellekantsystemet vektlegger forskningskvantitet og ikke kvalitet. Professor i vitenskapshistorie og -filosofi Nils Roll-Hansen (2009: 76) argumenterte med at tellekantsystemet avspeiler økt byråkratisk styring av forskning, og at det støtter seg i mindre grad på forståelse av forskningens innhold og mer på formelle produktivitetsmål.

I 2013 fikk Dansk Center for Forskningsanalyse ved Aarhus Universitet i oppdrag fra det norske Universitets- og høyskolerådet å foreta en evaluering av den norske publiseringsindikatoren. Konklusjonen var at det norske systemet var enkelt, gjennomsiktig og relativt billig i drift, og at det hadde ført til en økning i publisering sett i forhold til de tilgjengelige ressursene. Blant problemer som ble identifisert, var at prosessen for å nominere tidsskrifter til ulike nivå manglet legitimitet og gjennom-siktighet. Problematisk var også tendensene til å bruke publiseringsindikatoren for å tildele ressurser innen institusjoner, for eksempel mellom fakulteter og institutter og til og med på individnivå. Det ble påpekt at bruken av publiseringspoeng som en kvalitetsindikator var i strid med publiseringsindikatorens intensjoner (Aagaard mfl. 2014, 2015; Sivertsen 2016: 84–87).

Fra 2017 justerte Kunnskapsdepartementet publiseringsindikatoren for å gjøre den mer redelig. Endringene skulle stimulere til økt samarbeid mellom forskere nasjonalt og internasjonalt og redusere forskjeller i fordeling av publiseringspoeng mellom ulike typer institusjoner med ulik publiseringspraksis. Justeringene skulle samtidig hindre at flere forfattere ble listet opp enn strengt tatt nødvendig. Det skulle i tillegg bli vanskeligere å bruke publiseringspoeng som en indikator for den enkelte forskeren (Kunnskapsdepartementet 2016: 69–70).

I Europa for øvrig har forsøk på å klassifisere tidsskrifter på ulike nivå møtt sterk kritikk (Roll-Hansen 2009: 78–79). I alt 75 redaktører for 56 tidsskrifter innen vitenskaps-, teknologi- og medisinhistorie undertegnet et felles opprop mot European Science Foundations innføring av en europeisk referanseindeks for humaniora (ERIH, European Reference Index for the Humanities). Denne indeksen klassifiserer vitenskapelige tidsskrifter på tre kvalitetsnivå etter bibliometriske kriterier. Redaktørene hevdet at klassifiseringen var faglig tvilsom, vilkårlig og formalistisk. Den ville kunne føre til redusert mangfold i

publiseringskanaler og dermed undergrave den brede debatten som er grunnlag for faglig fornying og kritisk vurdering av vitenskapelig kvalitet. De påpekte at «virkelig banebrytende arbeid kan med større sannsynlighet oppstå fra marginale, avvikende eller uventede kilder heller enn fra en veletablert og befestet hovedstrøm» (Andersen mfl. 2009: 4 [min oversettelse]).

Bruken av kvantitative mål for forskningsevaluering i både humaniora og samfunnsvitenskap har skapt bekymringer blant vitenskapsfolk i flere europeiske land. En rapport fra Universitetet i Zürich viste til ulike meninger om hvordan forskning burde evalueres, men kom til at det ikke fantes noen lett løsning. For humanistisk forskning var en av konklusjonene at «bibliometrisk analyse av publikasjoner ikke kan brukes alene som evalueringsredskap» fordi «det er et instrument som er for enkelt og endimensjonalt for å kunne ta hensyn til mangfoldet av virkninger, bruksmåter og mål i den humanistiske forskningen» (Ochsner mfl. 2016: 8 [min oversettelse]).

I samtaler med mine universitetskolleger har flere av dem nevnt betenkelige sider ved tellekantsystemet. Ettersom antall mottatte publiseringspoeng har økt uten nevneverdig økning i ressurstilgang, har den finansielle uttellingen pr. poeng minsket over tid. Det er videre forventet at artikler hovedsakelig skal publiseres i internasjonale engelskspråklige høystatus-tidsskrifter, noe som i praksis betyr de som først og fremst utgis i USA og Storbritannia. Dette gjør at engelskspråklige tidsskrifter som er utgitt i andre, mindre land blir oversatt, selv om disse kan være like mye eller til og med mer internasjonale enn mange angloamerikanske tidsskrifter når det gjelder artikkelopphav. Men det er som regel de angloamerikanske tidsskriftene som har høyere «impact factor» og utgjør hovedparten av tidsskriftene på nivå 2. Det er også grunn til å bekymre seg over hvordan beslutningene blir tatt angående hvilke tidsskrifter innen hvert fagfelt som skal utgjøre de 20 prosentene på nivå 2. Disse avgjørelsene

er resultatet av forhandlinger, kompromisser og politiske posisjoneringer mellom disipliner og underdisipliner heller enn upartiske kvalitetsvurderinger av tidsskrifter, selv om IF spiller en rolle i drøftingene. Nivå 2-tidsskrift skal vurderes årlig, og dette fører til at tidsskrifter kan endre nivå fra det ene året til det neste. Fordi det ofte tar tid fra en artikkel blir akseptert til den blir publisert, kan en artikkel som er akseptert på nivå 2, ende på nivå 1 hvis vedkommende tidsskrift endrer nivå. Det omvendte kan også skje. Imidlertid har denne tidsforskjellen etter hvert blitt redusert gjennom raskere publisering online.

Klassifiseringen av publikasjoner er også problematisk. Bidrag til leksikon, som er definert som oppslagsverk, gir ikke publiseringspoeng. Men å skrive slike oppslagsartikler medfører ofte mye arbeid i forhold til artiklens lengde og forskningsinnsatsen de bygger på. Artikler i oppslagsverk som *The Dictionary of Human Geography* tilsvarer eksempelvis oversiktsartikler i tidsskrifter, men i motsetning til disse får ikke de førstnevnte poeng.

I min tid som tidsskriftredaktør erfarte jeg at det etter hvert ble vanskeligere å finne folk som var villige til å skrive bokanmeldelser, fordi disse ikke gir publiseringspoeng og derfor blir nedprioritert. Likevel er bokanmeldelser viktige kilder for forskere og fortjener sin plass i vitenskapelige tidsskrifter, der de kan gi et betydelig bidrag til kritisk drøfting av forskningskvalitet. Nekrologer gir ikke heller publiseringspoeng, selv om de ofte krever en viss forskning og er en nyttig kilde for faghistorien. Lærebøker og populærvitenskapelige publikasjoner gir likeledes ikke poeng, selv om de krever betydelig arbeid og ofte forskning. Dette bidrar selvfølgelig til at denne typen publisering blir mindre attraktiv for mange vitenskapsfolk. Det er ingen tvil om at tellekantsystemet innvirker på hva som prioriteres eller ikke.

Tellekantsystemet fører til flere paradoks. Antall poeng som blir gitt til tidsskriftartikler, står i et urimelig forhold til antall

poeng som blir gitt til monografier, når vi tar i betraktning forskjellen i tekstmengde og arbeidstid. På nivå 1 har fem korte tidsskriftartikler samme vekt som en bok, og på nivå 2 veier tre tidsskriftartikler mer enn én bok, selv om det å skrive en bok er vanskelig og kan ta flere år (Sandnes 2016).

Den norske kreftforskeren professor Per O. Seglen (2009: 40) har vist til at det ikke er lagt fram noen dokumentasjon som støtter ideen om at tidsskrifter på nivå 2 er kvalitetsmessig bedre enn de på nivå 1. Forskjellen mellom vekttallene tre og én er vilkårlig og mangler nærmere begrunnelse, hevder han.

I en undersøkelse utført ved Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU) i Oslo, fant bibliometriforsker Dag W. Aksnes (2017) at selv om artikler i nivå 2-tidsskrifter i gjennomsnitt blir sitert nesten dobbelt så mye som artikler på nivå 1, er det store forskjeller i hvor ofte den enkelte artikkelen blir sitert. Et fåtall artikler står for en stor andel av siteringer, mens mange artikler blir sjelden eller aldri sitert. Samtidig er mange høyt siterte artikler publisert i nivå 1-tidsskrifter. Aksnes fant ingen årsakssammenheng mellom nivå på tidsskrift og siteringshyppighet av den enkelte artikkelen.

Man kan spørre seg i hvilken grad bruken av bibliometri for å tildele forskningsmidler resulterer i høykvalitetsforskning, og i hvilken grad resultatet bare er masseproduksjon av lavkvalitetsforskning (Gjengedal 2017). I Sverige ble bibliometriske metoder for å evaluere forskning formål for kritisk drøfting på en konferanse arrangert i 2010 av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA). Det ble påpekt at publiseringspoeng kan oppmuntre forskere til å publisere sine resultat for tidlig og å dele opp publisering i «minste publiserbare enheter» for å få ut så mange publikasjoner som mulig fra samme studie, også kalt for «salamipublisering». Videre blir forskere premiert for hyppig publisering, men ikke for å bruke tid på fagfelle vurdering. Konferanserapporten understrekte også at

vitenskapelig kreativitet og produktivitet er to forskjellige ting – men bare produktiviteten blir belønnet gjennom målemetodene (Waarenperä 2011: 12, 18, 21).

Innflytelsesfaktor (IF)

Det er forventet av vitenskapsfolk at de skal publisere forskningsresultat i de internasjonalt mest framtrædende og innflytelsesrike tidsskriftene. Det blir i alminnelighet tatt for gitt at «impact factor» viser et vitenskapelig tidsskrifts innflytelse. IF ble introdusert i 1975 av Institute for Scientific Information (ISI). Instituttet er nå en del av den kommersielle organisasjonen Web of Science, som i 2014 hadde en database på over 12 000 navngitte tidsskrifter. IF brukes som «proxy» (stedfortreder) for å måle betydning eller rangering av et tidsskrift ved å beregne hvor ofte tidsskriftets artikler er sitert i alle tidsskriftene i databasen over en viss tidsperiode. Normalt blir et tidsskrifts IF beregnet ved å telle hvor mange ganger artikler publisert i et gitt tidsskrift over en toårsperiode blir sitert i det påfølgende året i alle tidsskriftene i databasen. Antall siterte artikler (A) blir så sett i forhold til antall siterbare artikler (B) i tidsskriftet i samme toårsperiode, dvs. $IF = A/B$. «Siterbare artikler» er de som presenterer original forskning, og som har blitt underkastet fagfellevurdering før publisering.

Kritiske stemmer varslet for mer enn 20 år siden om faren ved å bruke tidsskriftenes IF for å evaluere forskning. Seglen (1997) påpekte at fordi høy IF blir ansett som en indikator på et tidsskrifts prestisje, brukes dette ofte som kriterium for å evaluere den individuelle forskeren eller forskergruppen. Han mente at et tidsskrift ikke kan anses som representativt for hver enkelt artikkel som er publisert i tidsskriftet. I tillegg til dette har IF tekniske ulemper, for eksempel skjevheter på grunn av måten den beregnes på. Seglen refererte til studier som viste at siterbare

artikler er begrenset til forskningsartikler, forskningsnotater og oversiktsartikler, mens det totale antallet siterte artikler i tillegg omfatter de som ble sitert i redaksjonelle artikler, publiserte brev og konferanserapporter. Dette favoriserte tidsskrifter som inkluderer «møterapporter, interessante redaksjonsartikler og livlig korrespondanse» (Seglen 1997: 500). Det at siteringer bare blir telt for artikler publisert i de to foregående år, fører videre til variasjoner i et tidsskrifts IF fra år til år. Dessuten blir forskningsfelt diskriminert i en forskningsevaluering basert på IF dersom en vesentlig del av forskningen blir publisert i monografier, som altså ikke finnes i artikkeldatabasen. Slike tekniske forhold har ingen betydning for forskningens vitenskapelige kvalitet. Et annet aspekt er at dominansen av engelskspråklige tidsskrifter i databasen bidrar til lav IF for fåtallet av ikke-engelskspråklige tidsskrifter som finnes i databasen. De ikke-engelskspråklige artiklene blir i liten grad sitert i engelskspråklige tidsskrifter. Store engelskspråklige forskningsmiljø som Nord-Amerika har en tendens til hovedsakelig å sitere andre artikler som er på engelsk. Dette øker antall siteringer og dermed IF for tidsskrifter i dette miljøet. Som konklusjon skrev Seglen (1997: 502 [min oversettelse]):

... siteringer er først og fremst et mål på vitenskapelig nytte heller enn vitenskapelig kvalitet, og forfatteres valg av referanser er underlagt skjevheter som ikke er relatert til kvalitet. For å evaluere kvalitet ser det ikke ut til å være andre alternativ enn at kvalifiserte eksperter leser publikasjonene.

Det er videre et paradoks at antall siteringer i et tidsskrift også kan økes av artikler med lav kvalitet hvis de blir kritisert i andre artikler for dårlig forskning. På konferansen om bibliometriske metoder i Sverige ble det argumentert at ikke minst i humaniora kan dette oppmuntre til «forskningsmessig overdrivelse» ved at et kontroversielt verk oftere kan bli sitert enn et verk med

mer forsiktige formuleringer. Å fokusere på tidsskriftrangering kan føre diskusjonen bort fra hva som egentlig fremmer god forskning. Det er usikkert i hvilket monn antall siteringer faktisk fremmer forskningskvalitet (Waarenperä 2011, 12, 17).

Universitetsbibliotekar i Tromsø, Torstein Låg (2018), gir tre grunner til at forskere, forskningsinstitusjoner, myndigheter og forskningens brukere bør være mindre opptatt av IF og tidsskriftprestisje:

1. Selv om åpen tilgang til forskning er et uttalt mål for norske myndigheter, hindrer overdrevent fokus på IF at forskningen blir fritt tilgjengelig fordi de fleste tidsskriftene med åpen tilgang til forskningsartikler er på nivå 1.
2. IF er bare svakt forbundet med artiklenes gjennomslagskraft (Seglen 1997).
3. En rekke studier viser at IF er et dårlig mål på forskningens kvalitet – tidsskrifter på nivå 2 er som oftest de med høy IF, men det er ikke bevist at tidsskrifter med høy IF publiserer forskning med høyere vitenskapelig kvalitet.

Den finske geografiprofessoren Anssi Paasi (2013) har oppsummert hvordan Web of Science og IF har blitt bestemmende for hvilke tidsskrifter som blir ansett som de viktigste internasjonalt sett. Tidsskriftene i databasen til Web of Science er blitt synonymt med kvalitet for forskere, universitetsbyråkrater, myndigheter og akademiske forlag, mener han. De fleste av disse tidsskriftene er publisert av store forlag i Storbritannia og USA. Ved at de blir betraktet i akademiske kretser som de internasjonalt mest betydelige, beholder de engelskspråklige tidsskriftene sitt globale herredømme. Selv om Web of Science etter hvert har blitt utvidet til å omfatte flere tidsskrifter som er publisert i

ikke-engelskspråklige land, har disse en tendens til å havne nederst på IF-hierarkiet. Paasi hevder at på denne måten blir disse tidsskriftene en bekreftelse på «eksellensen» til de veletablerte tidsskriftene med høy IF, altså de som kommer fra en solid kjerne av engelskspråklige forlag. Fordi tidsskrifter er klassifisert etter sin IF, blir et tidsskrifts posisjon i dette hierarkiet ansett som et mål på kvalitet. Resultatet er krav fra forskningsbyråkratene om publisering i tidsskrifter med høy IF, mener Paasi.

Tidsskriftet som jeg var hovedredaktør for i perioden 1999–2014, var *Norsk Geografisk Tidsskrift–Norwegian Journal of Geography (NGT–NJG)*. Det hadde som mål å favne bredt geografis ulike fagfelt og å opprettholde en balanse mellom naturgeografi og samfunnsgeografi. Tidsskriftet er internasjonalt og ble innlemmet i Web of Science i 2008. Det ligger i sakens natur at tidsskriftets IF var lav de første årene. Å heve tidsskriftets IF ble et drøftingsemne på de redaksjonelle møtene. Det ble foreslått at oversiktsartikler burde oppmuntres, fordi de kunne bli mye sitert. Dette viser at slike artikler har stor nytteverdi selv om de ikke er forskningsartikler i snevrere forstand. Det ble videre konstatert at fordi tidsskriftet var blitt med i Web of Science, bidro dette til økt tilfang av manus til vurdering. Men da antall årlige utgivelser ble økt fra fire til fem numre, førte det til en nedgang i IF fordi antall siterbare artikler (B) økte mer enn siterte artikler (A). En annen følge av økt fokus på IF var at tidsskriftet fikk færre manus til vurdering fra naturgeografi. Naturgeografene foretrakk å sende sine manus inn til mer spesialiserte tidsskrifter i geovitenskap som hadde høyere IF. Dette har også vært tilfellet med internasjonalt velkjente generelle geografitidsskrifter i Storbritannia og USA, selv om de har høyere IF enn *NGT–NJG*.

Den underliggende antagelsen er at tidsskrifter med høy IF vil trekke til seg de beste vitenskapsfolkene, og dermed vil forskningen med den høyeste kvaliteten bli publisert i disse. Denne antagelsen er basert på disse tidsskriftenes renommé.

Men antagelsen hviler ikke på en reell vurdering av kvaliteten til artikler som er publisert i tidsskrifter med høy IF, sammenlignet med artikler publisert i tidsskrifter med lavere IF.

I 2012 møttes en gruppe tidsskriftredaktører og forlagsrepresentanter i San Francisco, der de formulerte en erklæring som var sterkt kritisk til bruken av IF som redskap for forsknings-evaluering. De konstaterte at IF kommer til kort på flere måter:

1. Fordeling av siteringer innenfor tidsskrifter viser store skjevheter.
2. IF er ikke sammenlignbar mellom ulike disipliner pga. ulik publiseringspraksis.
3. IF kan manipuleres gjennom redaksjonelle føringer.
4. Dataene som blir brukt til å beregne IF, er ikke gjennomsiktige eller tilgjengelige for allmennheten.

San Francisco-erklæringen anbefalte at IF ikke skal brukes i beslutninger om ansettelse, forfremmelse og tildeling av finansieringsmidler. IF skal heller ikke brukes som et mål for kvaliteten på individuelle artikler i et tidsskrift. Forskning skal vurderes på faglig grunnlag og ikke ut fra hvilket tidsskrift den blir publisert i (DORA 2012).⁵

Akademisk «frivillig arbeid» – fagfellevurdering og redigering

Den finske geografen og redaktør for tidsskriftet *Fennia*, Kirsi Pauliina Kallio (2017: 2), har påpekt at å publisere en fagfellevurdert artikkel innebærer en betydelig mengde akademisk

«frivillig arbeid» utført av forfattere, redaktører og fagfeller som vurderer manus. For å illustrere dette listet hun opp 20 trinn i samspillet mellom forfatter, redaktør og fagfelle i prosessen fra innsending av et manus til endelig publisering. I det følgende ser jeg nærmere på fagfellevurdering og redigering.

En streng og rettferdig fagfellevurdering utført av uavhengige og upartiske forskere, skal sikre at forskningen har en kvalitet som gjør den publiseringsverdig. Fagfellevurderinger er kvalitative og diskursive. De legitimeres ved en intersubjektiv forståelse blant vitenskapsfolk om hva som kjennetegner høykvalitetsforskning, og følger ofte uformelle regler for å sikre rettferdighet innenfor en akademisk disiplin (Lamont og Guetzkow 2016: 31–32). Uten pålitelige og rettferdige fagfellevurderinger ville kvalitetssikring av vitenskapelige publikasjoner falle sammen. Fagfellevurdering er en del av det akademiske arbeidet som er tatt for gitt og ofte glemt i budsjetter og allokering av tid og midler til undervisning og forskning. Fagfellevurdering er utført på frivillig basis og gir ikke bonus i form av publiseringspoeng. Men det akademiske publiseringsystemet er på en avgjørende måte avhengig av den.

Svar på en e-postundersøkelse som jeg foretok høsten 2017 blant kolleger på Institutt for geografi ved NTNU i Trondheim, viste hvordan fagfellevurdering oppfattes som arbeidsoppgave. Spørsmålene ble sendt til alle i fast vitenskapelig stilling. Med ett unntak svarte alle at de hadde utført minst én og opp til sju fagfellevurderinger i løpet av de første ni månedene i 2017. Når de bestemte seg for å akseptere en forespørsel om å gjøre en vurdering, svarte de fleste at de tok hensyn til manusets tittel og abstrakt. Nærmere en tredjedel sa at de i alminnelighet aksepterte en forespørsel om å gjøre en fagfellevurdering, mens for flere var det et spørsmål om tilgjengelig tid og arbeidspress for øvrig. Mange nevnte at det var avgjørende at de følte de hadde kompetanse på det aktuelle forskningsområdet. Flertallet tok

et visst hensyn til hvilket tidsskrift invitasjonen kom fra, men alle mente at tidsskriftets IF hadde liten eller ingen betydning. Én kollega svarte at tellekantsystemet førte til at det var flere manus i sirkulasjon som trengte fagfellevurdering. Dette bidro til økt arbeidspress eller kunne resultere i at enkelte vitenskapsfolk valgte å ikke vurdere manus fordi dette tok tid fra egen skriving. De fleste som svarte, hadde klare kriterier for hva de mente var viktig i en fagfellevurdering. Ofte nevnte kriterier var originalitet, ny innsikt, aktualitet, faglig relevans, samsvar mellom forskningsspørsmål og konklusjoner, metodisk nøyaktighet, teoretisk grunnlag og begrepsbruk, stringente argumenter, god struktur, språklig klarhet, leservennlighet og ordentlig oppsatt referanseapparat med henvisning til relevant og ajourført litteratur. Flere viste i tillegg til de enkelte tidsskriftenes retningslinjer. Fagfellevurdering blir altså ansett som en viktig del av det akademiske arbeidet. Slik vurdering blir tatt seriøst og utføres systematisk på grunnlag av kvalitative kriterier.⁶

Redigering av tidsskrifter og bøker er en annen arbeidsoppgave som er frivillig, og som ikke gir publiseringspoeng. Fra min personlige erfaring som redaktør eller medredaktør for elleve bøker om geografiske eller andre samfunnsfaglige emner, og for fem temanumre av *NGT-NJG* i tillegg til å ha vært hovedredaktør for dette tidsskriftet, kan jeg bekrefte at redigeringsarbeid er tidskrevende. Et økende antall manus til *NGT-NJG* medførte større arbeidsmengde over tid, og i mitt siste år som sjefredaktør brukte jeg 560 timer på tidsskriftet. I tillegg kom arbeidsinnsatsen til medredaktørene. Hverken sjefredaktøren eller medredaktørene fikk økonomisk godtgjørelse fordi redaktørhonoraret bidro til å betale en redaksjonsassistent på deltid, som gjorde en viktig innsats. Som sjefredaktør fikk jeg en reduksjon i undervisningsmengde som anerkjennelse fra instituttet for betydningen av dette arbeidet. I tillegg brukte jeg mye fritid på tidsskriftet. Sjefredaktørens oppgaver var å arbeide i kontakt

med forlaget, lese manus og ta beslutninger om dem, holde oversikt over temanumre med egne gjesteredaktører, følge opp frister og korrespondere med forfattere, fagfeller, medredaktører og tidsskriftets eier (Norsk Geografisk Selskap). Dette var et internasjonalt tidsskrift – 55 prosent av innsendte manus i 2014 kom fra utlandet, de fleste fra ikke-engelskspråklige land. Selv om det er forfatternes ansvar å sikre språkvask og sjekke at manus følger tidsskriftets forfatterinstruks, gikk mye redaksjonelt arbeid til språkretting, stilistiske forbedringer, reduksjon av ordrikdom, faktasjekk og sjekking av referanser. Et billigere, men mindre tilfredsstillende alternativ ville ha vært å akseptere tekster med dårligere kvalitet. Redigeringsarbeidet og betydningen av dette for å sikre forskningskvalitet, er ofte lite forstått av dem som ikke har gjort slikt arbeid, så det får lite anerkjennelse. Det nasjonale forskningsinformasjonssystemet i Norge (Cristin) har ikke engang en kategori for å registrere tidsskriftredigering. Det er et paradoks at retorikken om forskningskvalitet tar så lite hensyn til redaktørens betydning. Uten redaktørens arbeidsinnsats ville det knapt nok være tidsskrifter eller antologier av vitenskapelig betydning.

Vanskelig nok som det er å forklare dette for kolleger, er det ikke desto mindre en viss tilfredsstillelse i redigeringsarbeid. Det kommer fra gleden av å kunne bidra til at ufullkomne, men lovende manus blir publisert og dermed oppnår sitt kvalitative potensial. Den australske geografiprofessoren og tidligere tidsskriftredaktøren Iain Hay (2015: 159 [min oversettelse]) har oppsummert utfordringene og paradoksene av tidsskriftredigering så vel som dens profesjonelle og personlige belønninger:

Selv om tidsskriftredigering er sentral for vitenskapelig virksomhet og bistår med å opprettholde akademiske standarder og forme disipliner, blir dette stadig motvirket av de akademiske grupperingene som er avhengige av det. ... Til tross for sterke hindringer

tilbyr tidsskriftredigering verdifulle muligheter for selvutvikling og fordyping av profesjonelle nettverk, så vel som for forbedring av en disiplin.

Fagfellevurdering og redigering av tidsskrifter og bøker, sammen med skriving av bokanmeldelser, nekrologer, kommentarer og debattinnlegg, tilhører alle et sett av frivillige akademiske tjenester som bidrar på en avgjørende måte til dynamikken i et forskningsmiljø. Til tross for deres problematiske forhold til akademisk kapitalisme, kan disse frivillige virksomhetene anses som del av en omsorgsetikk, der medlemmene i et forskningsmiljø streber kollektivt for å fremme maksimal kvalitet (se også kapittel 7). Dette står i kontrast til den individorienterte, konkurransepregede akademiske etosen som det nyliberale universitetet står for.

Kvantitet måles, kvalitet vurderes

Vektleggingen av publikasjoner etter «innflytelsesfaktor» (IF) favoriserer produksjon av vitenskapelige artikler i engelskspråklige, fagfellevurderte tidsskrifter på bekostning av tidskrevende bøker. Bøkene oppnår forholdsvis få publiseringspoeng størrelsen og arbeidsinnsatsen tatt i betraktning. Likeledes får formidling av forskning til et allment publikum gjennom populærvitenskapelige publikasjoner begrenset anerkjennelse. Igjen blir skriving av bokanmeldelser ikke lenger prioritert fordi dette ikke gir publiseringspoeng. Bokanmeldelser blir ikke verdsatt – bortsett fra av leserne. Videre blir ikke poeng gitt for fagfellevurdering og redigering, selv om disse virksomhetene er viktige for å sikre kvalitet. Uten fagfellevurderinger og arbeidet til redaktører kan ikke artikler publiseres i pålitelige vitenskapelige tidsskrifter.

Antall publiseringspoeng blir bestemt av om en artikkel er publisert i et nivå 1- eller nivå 2-tidsskrift. Men prosessen for

å beslutte hva som er et nivå 2-tidsskrift, er mer bestemt av IF og forhandlinger enn av en reell kvalitetsevaluering. Høy IF er ansett som en kvalitetsmarkør for et tidsskrift, men IF beregnes på en slik måte at hvis et nytt eller voksende tidsskrift øker antall publiserte artikler i løpet av ett år, går IF nedover. Bruken av IF som kvalitetsindikator favoriserer de etablerte og mest kjente engelskspråklige tidsskriftene som hovedsakelig er utgitt av de store internasjonale kommersielle forlagene.

Presset for å publisere blir stimulert av tellekantsystemet. Men dette garanterer ikke at den publiserte forskningen er av høy kvalitet. Det kan til og med gå utover kvaliteten. Markedsindikatorer forteller noe om kvantiteten og populariteten av produktene som selges, men sier lite om deres kvalitet som sådan. IF er en pseudomarkedsindikator som ser ut til å hvile på den falske antagelsen at popularitet tiltrekker og forsterker den beste forskningen. Det er en indikator som ble oppfunnet i den dominerende engelskspråklige verdenen og fortsetter å tjene kommersielle interesser i samme verden. Selv om IF-indikatoren er forsøkt utvidet til ikke-engelskspråklige tidsskrifter, forblir den i praksis diskriminerende overfor publisering på andre språk enn engelsk. I mange tilfeller gjelder dette også publisering av spesialisert forskning i regioner som ligger fjernt fra verdens ledende forskningscentre – selv når denne forskningen publiseres på engelsk. Slik forskning blir ikke sjelden ansett for å ha bare «lokal interesse», uavhengig av forskningens kvalitet. Det at en artikkel blir publisert i et tidsskrift med høy IF og mange lesere, sikrer ikke at artikkelen er av høy kvalitet. Kvaliteten sikres av et godt fungerende system for fagfelleevaluering.

Forsøk på å måle kvalitet ved hjelp av kvantitative mål ender opp med å måle nettopp kvantitet, ikke kvalitet. Kvalitet er dårlig egnet til kvantifisering, men krever kritisk refleksjon. Kritisk tenkning skal være et kjennetegn på universitetet. Det kan stilles spørsmål ved om kritisk refleksjon og vitenskap er

tjent med NPMs system av kontroll og regnskapsføring basert på numeriske indikatorer. Kontroll og regnskapsføring krever økte byråkratiske ressurser. Kritisk tenkning krever derimot selvstendige vitenskapsfolk som arbeider i et kollektiv som er preget av tillit og demokratisk debatt.

Kvalitet og kvantitet er vesensforskjellige. Det ene kan ikke erstatte det andre. Kvalitet uttrykkes gjennom verbal og skriftlig diskurs, mens kvantitet uttrykkes gjennom telling og statistikk. Videre krever numeriske størrelser fortolkning gjennom kvalitativ drøfting. Jeg argumenterer her for at det er en direkte feilslutning å gå fram som om forskningskvalitet kan uttrykkes ved hjelp av numeriske mål på en gyldig måte.

Noter

- 1 Dette kapittelet er en norsk oversettelse av min artikkel opprinnelig publisert i Finland i geografitidsskriftet *Fennia* (Jones 2017), og utgis her med mindre ajourføringer.
- 2 Kunnskapsdepartementet vurderer nå å endre publiseringsindikatoren, men har ikke tatt stilling til om den skal fjernes eller endres for å premiere forskningspublisering som er åpent tilgjengelig (Svarstad 2019).
- 3 Det bør understrekes at det ikke bare er byråkrater, men også akademikere som har bidratt til innføring av NPM i universitetssektoren. Samtidig ser ikke alle byråkrater det som sin oppgave å fremme NPM. Sosiologen Kate Nash (2019) skiller mellom et markedsorientert og et sosialiseringsorientert byråkrati. Gjennom kvantifisering og måling fremmer det markedsorienterte byråkratiet NPM og endrer universitetenes verdigrunnlag i nyliberalistisk retning. Det sosialiseringsorienterte byråkratiet er derimot et viktig og nødvendig støtteapparat for å sikre akademisk upartiskhet og kvalitet i undervisning og forskning. Hun påpeker også at enkelte forskere støtter markedsorienteringen som et middel til å hevde seg i konkurranse med andre forskere og slik øke personlig belønning og prestisje.
- 4 Betegnelsen *tellekant* har sin opprinnelse i klesindustrien og beskriver bretten på klesplagg som er lagt oppå hverandre og gjør det lett å kunne telle antall plagg.
- 5 *San Francisco Declaration on Research Assessment* hadde fram til oktober 2019 blitt undertegnet av 15 006 forskere og andre enkeltpersoner og 1553 universitet, forskningsinstitusjoner og andre organisasjoner, blant disse ni i Norge: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab (DKNVS), Høgskolen i Innlandet, Norges forskningsråd, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU), Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), OsloMet – storbyuniversitetet, Oslo universitetssykehus, Universitetet i Sørøst-Norge og Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet.
- 6 E-postundersøkelsen ble foretatt mellom 25. september og 5. oktober 2017. Spørsmålene ble sendt til 16 kolleger, og svar ble mottatt fra alle 16.

Referanser

- Aksnes, D. W. (2017) 'Artikler i nivå 2-tidsskrifter blir mest sitert', *Forskerforum*, 5. oktober 2017, <http://www.forskerforum.no/artikler-i-niva-2-tidsskrifter-blir-mest-sitert/>.
- Andersen, H., Ariew, R., Feingold, M., Bag, A. K., Barrow-Green, J., van Dalen, B., Benson, K., Beretta, M., Blay, M., Bleker, J., Borck, C., Bowker, G., Star, S. L., Bucciantini, M., Camerota, M., Buchwald, J., Gray, J., Cappelletti, V., Cimino, G., Carson, C., Clark, M., Keller, A., Cline, R., Clucas, S., Gaukroger, S., Cook, H., Hardy, A., Corry, L., Metraux, A., Renn, J., Dolan, B., Luckin, B., Duerbeck, H., Orchiston, W., Epple, M., Hård, M., Rheinberger, H.-J., Roelcke, V., Farber, P., Fissell, M., Packard, R., Fox, R., Frasca Spada, M., French, S., Good, J., Hackmann, W., Hallieux, R., Holmqvist, B., Home, R., Hoskin, M., Inkster, I., Jardine, N., Levere, T., Lightman, B., Lüthy, C., Lynch, M., McCluskey, S., Ruggles, C., Morris, P., Morus, I. R., Nelson, E. C., Nicholson, I., Olesko, K., Perez, L., Rigden, J., Stuewer, R.H., Samsó, J., Schaffer, S., Schappacher, N., Staudenmaier, J., Strom, C., Unschuld, P., Weingart, P., Zamecki, S. og Zuidervaart, H. (2009) 'Editorial: Journals under threat: A joint response from history of science, technology and medicine editors', *Centaurus*, 51: 1–4, <https://doi.org/10.1111/j.1600-0498.2008.00140.x>.
- Collini, S. (2012) *What Are Universities For?* London: Penguin.
- Collini, S. (2017) *Speaking of Universities*. London: Verso.
- Cristin (2018) *Rapporteringsinstruksen*, 12. oktober 2018. Oslo: Cristin – Current Research Information System in Norway, <https://www.cristin.no/nvi-rapportering/rapporteringsinstruksen/>.
- DORA (2012) *San Francisco Declaration on Research Assessment*. DORA, <https://sfedora.org/read/>.
- Fallis, G. (2007) *Multiversities, Ideas and Democracy*. Toronto: University of Toronto Press.
- Gjengedal, K. (2017) 'Kvalitet er meir enn siteringar', *Forskerforum*, 49 (8): 6–7.
- Halfman, W. og Radder, H. (2015) 'The Academic Manifesto: From an occupied to a public university', *Minerva*, 53 (2): 165–187, <http://dx.doi.org/10.1007/s11024-015-9270-9>.
- Halfman, W. og Radder, H. (red.) (2017) *International responses to the Academic Manifesto: Reports from 14 countries*, Social

- Epistemology Review and Reply Collective, Special Report 2017, <http://wp.me/p1Bfg0-3FV>.
- Hansen, T. I. (2015) 'Tellekantsystemet', i *Store norske leksikon*, 20. februar 2015, <https://snl.no/tellekantsystemet>.
- Haugstad, B. (2017) 'Om Aarebrot og tellekanter', *Khrono*, 27. september 2017, <https://khrono.no/debatt/snodig-om-aarebrot-og-tellekanter>.
- Hay, I. (2015) 'Why edit a journal? Academic irony and paradox', *The Professional Geographer*, 68 (1): 159–165, <https://doi.org/10.1080/00330124.2015.1062704>.
- Jones, M. (2017) 'Can research quality be measured quantitatively? On quality of scholarship, numerical research indicators and academic publishing – Experiences from Norway', *Fennia*, 195 (2): 164–174, <https://doi.org/10.11143/fennia.66602>.
- Kallio, K.P. (2017) 'Subtle radical moves in scientific publishing', *Fennia*, 195 (1): 1–4, <https://doi.org/10.11143/fennia.63678>.
- Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Oslo: Res Publica.
- Kunnskapsdepartementet (2016) *Orientering om statsbudsjettet 2017 for universitet og høyskolar. Etter vedtak i Stortinget 17. desember 2016. Mål for universitet og høyskolar, budsjett og endringer i løyving og finansieringssystemet*. Oslo: Kunnskapsdepartementet, https://www.regjeringen.no/contentassets/31af8e2c3a224ac2829e48cc91d89083/orientering-om-statsbudsjettet-2017-for-universiteter-og-hoegskolar_ny-versjon160217.pdf.
- Lamont, M. og Guetzkow, J. (2016) 'How quality is recognized by peer review panels: The case of the humanities', i Ochsner, M., Hug, S.E. og Daniel, H.-D. (red.) *Research Assessment in the Humanities. Towards Criteria and Procedures* (s. 31–41). Springer Open, https://doi.org/10.1007/978-3-319-29016-4_4.
- Lund, R.W. B. (2015) *Doing the Ideal Academic. Gender, Excellence and Changing Academia*, Doctoral dissertations 98/2015. Helsinki: Aalto University.
- Lund, R. (2018) 'The social organization of boasting in the neoliberal university', *Gender and Education*, <https://doi.org/10.1080/09540253.2018.1482412>.
- Låg, T. (2018) 'Tre grunner til å se bort fra «impact factor» når vi vurderer kvaliteten på forskning', *Psykologisk no*, 13. desember 2018, <https://psykologisk.no/2017/12/>

- tre-grunner-til-a-se-bort-fra-impact-factor/.
- Myklebust, J. P. (2017a) 'In search of a new form of university governance', *University World News*, 450, 10. mars 2017, <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=2017030918094136>.
- Myklebust, J. P. (2017b) 'Should universities be run like businesses?', *University World News*, 473, 8. september 2017, <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20170908102945748>.
- Nash, K. (2019) 'Neo-liberalisation, universities and the values of bureaucracy', *The Sociological Review*, 67 (1): 178–193, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0038026118754780>.
- NPI (2016) *Norsk publiseringsindikator*. NSD – Norsk senter for forskningsdata og UHR – Universitets- og høskolerådet, Det nasjonale publiseringsutvalget, <https://npi.nsd.no/informasjon>.
- NSD (2018) *Register over vitenskapelige publiseringskanaler. Kriterier for godkjenning av publiseringskanaler*. Bergen: NSD – Norsk senter for forskningsdata, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/OmKriterier>.
- Ochsner, M., Hug, S.E. og Daniel, H.-D. (2016) 'Research assessment in the humanities: Introduction', i Ochsner, M., Hug, S.E. og Daniel, H.-D. (red.) *Research Assessment in the Humanities. Towards Criteria and Procedures* (s. 1–10). Springer Open, https://doi.org/10.1007/978-3-319-29016-4_1.
- Paasi, A. (2013). 'Fennia: Positioning a 'peripheral' but international journal under conditions of academic capitalism', *Fennia*, 191 (1): 1–13, <https://doi.org/10.11143/7787>.
- Roll-Hansen, N. (2009) 'Om å «måle» kvalitet av forskning', i Østerud, Ø. (red.) *Hvordan måle vitenskap? Søkelys på bibliometriske metoder* (s. 71-80). Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi – Novus forlag, <http://www.dnva.no/binfil/download.php?tid=41358>.
- Sandnes, F.E. (2016) 'Hvordan melke nye tellekanter', *Khrono*, 27. april 2016, <https://khrono.no/debatt/hvordan-melke-tellekanter-i-2016>.
- Seglen, P.O. (1997) 'Why the impact factor of journals should not be used for evaluating research', *BMJ*, 314: 498–502, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2126010/pdf/9056804.pdf>.
- Seglen, P.O. (2009) 'Er tidsskrift-renommé og artikkelteiling adekvate

- mål for vitenskapelig kvalitet og kvantitet?', i Østerud, Ø. (red.) *Hvordan måle vitenskap? Søkelys på bibliometriske metoder* (s. 39–70). Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi – Novus forlag, <http://www.dnva.no/binfil/download.php?tid=41358>.
- Sivertsen, G. (2009) 'Publiseringsindikatoren', i Østerud, Ø. (red.) *Hvordan måle vitenskap? Søkelys på bibliometriske metoder* (s. 11–37). Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi – Novus forlag, <http://www.dnva.no/binfil/download.php?tid=41358>.
- Sivertsen, G. (2016) 'Publication-based funding: The Norwegian model', i Ochsner, M., Hug, S.E. og Daniel, H.-D. (red.) *Research Assessment in the Humanities. Towards Criteria and Procedures* (s. 79–90). Springer Open, https://doi.org/10.1007/978-3-319-29016-4_7.
- Sjøberg, S. (2017) 'Null poeng til Aarebrot?' *Khrono*, 19. september 2017, <https://khrono.no/debatt/null-poeng-til-frank-aarebrot>.
- Svarstad, J. (2019) 'KD vurderer å fjerne gulrot', *Forskerforum*, 51 (3): 14–15.
- van Reekum, R. (red.) (2015) 'The New University: A special issue on the future of the university', *Krisis. Journal for Contemporary Philosophy*, 2015 (2) (upaginert), <http://krisis.eu/the-new-university/>.
- Waarenperä, U. (red.) (2011) *Universitetsrankning och bibliometriska mätningar. Konsekvenser för forskning och kunskapsutveckling*, Konferenser 74. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, www.bokorder.se/Download/File/30777185AABB2001F76AF9BF96A9F601.
- Østerud, Ø. (2009) 'Forord', i Østerud, Ø. (red.) *Hvordan måle vitenskap? Søkelys på bibliometriske metoder* (s. 5–7). Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi – Novus forlag, <http://www.dnva.no/binfil/download.php?tid=41358>.
- Aagaard, K., Bloch, C., Schneider, J.W., Henriksen, D., Ryan, T.K. og Lauridsen, P.S. (2014) *Evaluering af den norske publiceringsindikator*. Aarhus: Dansk Center for Forskningsanalyse, Aarhus Universitet, https://npi.nsd.no/dok/eval2014/Evaluering_af_den_norske_publiceringsindikator_2014.pdf.
- Aagaard, K., Bloch, C. og Schneider, J.W. (2015) 'Impacts of performance-based research funding systems: The case of the Norwegian publication indicator', *Research Evaluation*, 24: 106–117, doi:10.1093/reseval/rvv003.

KAPITTEL 10

Oppmerksomhet i det egne

Akademia mellom morsmål og vitenskapsspråk

Jørgen Lund

Selv om engelsk vinner land i norsk academia, tillater ikke lovens bokstav at universiteter og høyskoler lar morsmålet seile sin egen sjø: «Universiteter og høyskoler har ansvar for vedlikehold og videreutvikling av norsk fagspråk» (lov om universiteter og høyskoler, § 1–7). Men mye tyder på at lovgivningen er overkjørt av praksis. I den debatten som er kommet om akademisk språk i Norge, er det et omforent premiss at norsk allerede står under betydelig press. For så vidt som det er dekning for å si at engelsk begynner å bli en normal, ligner lovformuleringen om «ansvar» allerede en papirtiger, en typisk *språkparagraf* i norsk tradisjon: Vesentlige deler av feltets respons på loven er å manøvrere for å slippe unna med *minst mulig*. Det som da byr seg fram, er *formidling*, forstått som alt fra reklame til den daglige undervisningsvirksomhet på elementærnivå. Tendensen er dermed allerede at norsk blir kvotefyll, strengt tatt utenfor forskningsinstitusjonenes sentrum, i en del av virksomheten som i mindre grad er vitenskap og erkjennelse enn service for

disse. For så vidt som at en diskret tilsidesettelse dermed kan passere som å ta ansvar for norsk, bidrar «ansvaret» i neste instans til å konsolidere academia som noe som er engelskspråklig i sin kjerne: Det som allerede langt på vei er uomgjengelig for de vitenskapelig ansatte, kan da med patos regelrett proklameres på vegne av vitenskap og universitet: «Det vitenskapelige språket er og blir engelsk» (Bø 2014:36).

Vi har en lov, og vi har en debatt, men ingen av dem rekker altså fram til slik det «er og blir». Paradokset løser seg imidlertid uten videre opp når vi innrømmer åpent at ethvert språkpolitisk ønske på feltet i dag i praksis selvfølgelig er underordnet et annet nivå, nemlig nivået for nasjonal og overnasjonal forsknings- og utdanningspolitikk. Føringer herfra i norsk academia – og da først og fremst den såkalte *publiseringsindikatoren* eller «tellekantsystemet» – har raskt knesatt at forskning i prinsippet er noe engelskspråklig. Institusjonalisert styring av forskningen, særlig *hvor* og *hvordan* offentliggjøringen skal skje, hvilke *formater* den skal foreligge i – dette betyr i praksis engelsk på de fleste fagområder. Fordi det i liten grad foreligger «akkrediterte kanaler» på andre språk, og fordi de ledende instanser omdefinierer forskning i egentlig forstand til det som «teller» i bestemte regnskaper, er svaret gitt hva språk angår.

I samme takt som fiksering på det som «gir poeng» nedfeller seg som akademisk habitus, bidrar det akademiske liv dermed selv sterkt til å sette likhetstegn mellom forskning, universitetsarbeid og engelskspråklighet. Den som forfekter full overgang til engelsk, kan være sikker på medvinden. Omstendighetene er allerede selv blitt en pålitelig leverandør av retorikk, slik at motsetningen synes glassklar mellom ny og gammel tid, mellom internasjonalt vidsyn og provinsielt trangsyn i den grad at bruk av norsk blir «egoistisk snylting» (Eika Sandnes og Grønli 2018).

Det er merkelig lett å glemme at sannheten derimot er at vi her har å gjøre med en sak som strekker seg langt ut over det

lokale, ja som i utpreget grad er internasjonal: Norsk deler skjebne med et overveldende antall ikke-engelske morsmål som på samme måte globalt forvises fra et ambisiøst begrep om intellektualitet og vitenskap. Glemsel kan også sies å prege mye av den eksplisitte debatten som vi har fått de siste årene om skjebnen til norsk som akademisk språk. Det er som om det akademiske selv fordufter midt i det akademiske: I stedet for grundigere spørsmål om språk og tenkning, språk og vitenskap, har ordskiftet stort sett dreid seg om hvilke beslutninger om språkbruk som best kan befordre og maksimere bestemte deler av dagens akademiske bedrift. Også dagens mest markante innsats for norsk som akademisk språk har utpreget slagside i retning av det praktiske, som når Språkrådets høyprofilerte engasjement kulminerer i en språklig *veileder* med norske akademiske institusjoner som adresse. Med direktør Åse Wetås' ord angår denne «det konkrete språkvalget i den konkrete brukssituasjonen», med den hensikt at institusjonene skal «nå de målene dere har satt dere opp» (NRK P2 2019). Dette peker især på «hvilket språk som skal brukes i undervisningen [og ...] formidling». Når norsk beskrives som viktig for å «gi studentene den aller beste kvaliteten på utdanningen», er det ikke ment som innsats for tenkeevnen, men som tjenlig for de oppsatte «målene» om å levere *karrierefortrinn* på landets arbeidsmarked slik det i dag ser ut. Når språkbevissthetens offisielle stattholder på en slik måte trekker sitt mandat i praktisk retning, må vi si at det bidrar til økende idémessig distanse mellom forskning – med sine imperative «internasjonale behov» – og språklig omhyggelighet i det hele tatt.

I dette eksempelet kan vi si at språkrøkt, som altså er institusjonalisert, bidrar indirekte til å sette likhetstegn mellom forskning og engelskspråklighet. For så vidt som dette skjer i selve kulminasjonen av det offisielle forsvaret for norsk, demonstreres hvor sterkt språkdebatten – på tvers av leirene – bygger på

det premiss at språk først og fremst er redskap eller virkemiddel. Forståelsesrammen gjør da uenighet om språk i academia til uenighet om hva som mest effektivt tjener de «samfunnsoppdrag» som skulle være universitetets kjerne. Men i dette er språktemaet diskret nedskalert til nytte-kalkulasjoner underordnet optimaliseringen av allerede igangværende praksis, mens det som har med forskning, tenkning og ambisiøs fornuftsbruk å gjøre, gjemmes idémessig bort i en annen skuff.

Hvordan komme videre fra en surrogat-diskusjon om språkvalg, som først og fremst glatter over det faktum at «vitenskaps-språket» er vedtatt på et annet og høyere hold? Hvordan unngå «engasjement» som løpehjul for restproduksjon av kritisk troverdighetskapi tal i en situasjon der andre har styringen? Uansett det medrivende i å binde språkdrøftelser til handling, bruk og pragmatikk, skurrer dagens dominerende begreper i forhold til noe akademisk essensielt: Språk som *tenkning*, som en ureducerbar komponent i det å spørre og finne ut. At dette fra akademisk synsvinkel må oppfattes som mer vesentlig enn språk som handling, teknikk eller strategi, gjør at den som vil se nøyere etter, i og med dagens språkdebatt blir stående med spørsmål om fremmedgjøring fra det som ikke er bruk.

Vi skal her, med utgangspunkt i den oppfatning at valg av språk ikke når teoretisk langt nok, forsøke å gå inn i det vi skal kalle *den akademiske språkproblematikken*. Sentralt her er noe slikt som tankens og fornuftens språklighet, og språket på sin side som tenkning og fornuft. Naturligvis vil vi med dette måtte tangere klassiske filosofiske temaer. Vi strekker oss på en måte mot selve *logos*, uten å kunne rettferdiggjøre eget bidrag i det svære intellektuelle terrenget som da demrer. Men, fordi vi her tar utgangspunkt i en viss historisk fase for academia og noen spesifikke språkproblemer i denne, kunne et rimelig siktemål kanskje være å oppnå økt *føling* med hva tenkning og akademisk faglighet innebærer, under en bestemt, politisk orkestrert

lyssetting: I akademia, liksom på den institusjonaliserte sentralscenen for tenkning, er man ikke i mindre grad enn andre steder eksponert for innviklinger mellom språk og *rangering*, i særdeleshet diskriminering mellom det som har status som tenkende og som ikke-tenkende. Fordi dette medfører et stress og en egen risiko for taushet, er den akademiske språkproblematikken en artikulasjonsutfordring i seg selv, også ut over den såkalte universitetsverdenen: Som offentlig skueplass for det man kunne kalle kognitiv anerkjennelse eller avvisning, står det akademiske midt i det fellesmenneskelige. For så vidt som det vi forsøker å snakke om er et slags eksistensielt vilkår knyttet til brytningen mellom språk og taushet, er forsøket på å komme dagens akademiske språkproblematikk inn på livet kanskje ikke dømt på forhånd til å kollapse på hitsiden av bibliotekhyllens store språkfilosofiske overveielser.

Under retningskrav

Vi har å gjøre med en bestemt historisk situasjon, men også med en lang og vidtrekkende historie: Når dagens akademia merker friksjon mellom intellektuelle sannhetsbestrebelsler og styrings tiltak som krever institusjonalisering av et bestemt «høyere» og liksom mer vitenskapelig språk, gir dette dyp gjenklang i det moderne, liberale universitetets egen historie. En av de vesentlige moderniseringsimpulsene må sies å ha vært å insistere på *eget språk* som en komponent i menneskets frihet, og følgelig bestrebelsler på å kaste av seg påført høyspråk. Helt siden tiden for Luthers reformasjon har utviklingen av det vi kaller opplysning og humanisme, hatt mye med *språklig autonomi* å gjøre. Ideen om å lese, tenke og se selv i stedet for bare å følge og yte, er dermed uadskillelig fra skepsis mot tradisjoner for *klassiske*, hoff- eller herskerspråk, der disse skulle representere det høyere,

sannere og riktigere. For opplysningstiden var slikt typiske attributter ved *det gamle regime* og illegitime arkaiske overleveringer. Empiri og *selvsyn* som sannhetens vei måtte distansere seg fra sannhet som noe *klassisk*, som noe allerede grepet og anbrakt, og som det gjelder å innordne seg under. Tidens endrede observans gjorde universitetsvirksomhet på de lokale nasjonalspråk nærmest til en logisk nødvendighet; man kan si at språkfrihet og kontakt med samfunnets vanlige språk ble en del av det «universelle» ved universitetet.

Ulike former for kompromittering av språkfriheten kunne deretter, ikke minst i det moderne, bli opplevd som et reelt intellektuelt problem, en trussel mot sannheten. Hvis noe medfører språktvang, handler det om noe mer alvorlig enn småirriterende, tilfeldige motbakker for akademisk *output* eller yringsfrihet. En av de kjente intellektuelle som måtte flykte fra Hitler-Tyskland til USA, Theodor Adorno, formulerte midt på 1900-tallet erfaringen av tvunget eksil som et *tankeproblem*: «Hvis man skriver på et språk som er fremmed for alvor, så blir man, om man vil innrømme det eller ikke, bundet av det å meddele seg, å si det slik at de andre også forstår det. På sitt eget språk får man imidlertid også lov til å håpe, hvis man bare sier saken så nøye og kompromissløst som mulig, å bli forståelig gjennom en slik ikke-ettergivende anstrengelse» (Adorno 1969: 111). Det vi her ser, beskriver hvordan ikke-selvvalgte omstendigheter fører til overbetoning av meddelelsesaspektet ved språk, og hvordan det å være underordnet meddelelsen kommer i konflikt med ideen om fri og kritisk tenkning.

Det som en filosof og sosiolog som Adorno midt i 1900-tallets politiske drama kunne merke som tap av tanker og presise bestemmelser, registreres i dag av den akademiske *oversetteren* som en fare for utglatting og meningstap når systemkrav gjør det imperativt at det tenkte skal ende opp et bestemt sted. For så vidt som vi for første gang etter undergangen for klassiske språk som

vitenskapelig *lingua franca* nå merker eksistensen av Vitenskapsspråket, finner tenkningen seg stilt overfor en «måldiskurs» og dermed et «oppdrag» om å kvalifisere seg til en bestemt trafikk. I samme grad som et bestemt kanonisert kretsløp i forskningens verden og et bestemt vitenskapsspråk er satt på forhånd som *destinasjon*, vil tekstens eget språk måtte erstattes av «familiar-sounding collocations from the target discourse» (Bennett 2007: 157). Sansen for språk og tekst blir her uvegerlig innhentet av en gravitasjon henimot standardformuleringer og sjabloner – «(‘broad concept’; ‘not easy to categorize and measure’, ‘current practice’; ‘unsettle preconceptions’, etc)» (Bennett 2007: 157). Vi kan si at slike floskler er vår tids synlige utslag av samme slags tankeskjebne som fikk Adorno til å oppfatte eksilet som intellektuelt problem. Tenkningens hovedoppgave blir å *arrivere*.

La oss si at det å være stilt inn under klassikernes språk var et slags institusjonalisert bud om å lytte og lære snarere enn å tale og tenke selv. Meddelelseskjøften mellom «ditt vulgærspråk» og mesternes *logos* tjente så å si som redskap for samfunnsmessig stabilitet og *decorum*. I sammenligning utgjør senere erfaringer av å bli stilt overfor «måldiskurser» i stor grad en nedvurdering av egen tenkning på vegne av meddelelses- og sirkulasjonsimperativer. Forskutterte retningsangivelser representerer da i større eller mindre grad en slags sensurerende makt overfor tankeimpulser. Det blir a priori heftende mistanke ved alt som oppstår *her*, fordi først *der borte* er noe kvalifisert som en erkjennelse, en viten.

Atopisk *logos*

Det vi finner i den akademiske språkproblematikkens historie, er altså noe mer vesentlig og viktig enn slike utfordringer for samkvemmet som er velkjent fra ethvert språk- eller kulturmøte,

og også noe helt annet enn kamp om «hvem som skal bestemme» over språket. Går vi lenger bakover i historien om moderne intellektualitet, får vi flere viktige hint. Fra opplysningstiden av finner vi motstand mot gamle og det man kunne kalle hagiografiske tenkemåter om språk: Språk som noe den mektige, opphøyde eller innsiktsfulle så å si holder i sin hånd og disponerer som særlig evne og utstyr. I stedet kommer fortolkninger som går i retning av språk som medium i understreket forstand – snarere en *omgivelse* enn noe som er *for hånden* for den ene eller den andre. «Ordet frambringer tanken [snarere enn] tanken ordet», kunne Johann Gottfried Herder skrive rundt 1800 (Schulte-Sasse 2010: 9). Men forutsetningen for en slik nedtegnelse – som slett ikke hadde noe å gjøre med en slags «språkromantikk» der språket skulle være sjef – var opplysningsfilosofiens egalitære impulser. Disse stakk langt dypere enn det som framkommer i den enkle fortellingen om tale- og trykkefrihet.

«Caesar non est supra grammaticos» – da Immanuel Kant på slutten av 1700-tallet vendte tilbake til den gamle sentensen om at «keiseren ikke står over de språkkyndige» (Kant 2004: 9), var det ikke for å utrope en slags ny prominens som nå skulle plassere den intellektuelle eller taleføre på toppen og liksom over den som er på tronen eller i regjering. *Ikke under keiseren* – et slikt utsagn, utpreget og eksplisitt for en romantisk observans – kunne derimot peke mot en frihet fra enhver plassering og enhver plasserende tenkning. Det å tenke, fornuften, fikk her selv karakter av en slags plasseringsløshet, eller *atopi*. Gjennom romantisk betoning av kulturell diversitet, i kraft av all den ikke-innordning under keiseren som det folkelige, «selv-vokste», partikulære og kontingente kunne stå for, fikk språkbevisstheten dermed å gjøre med *logos* på en ny måte: Ikke en form for opphøydhet eller endelighet, men snarere bestemte lydhørsforhold mellom ord og tanke som i seg selv i stor grad er atopiske og *inkognito*. Logos er da nettopp ikke noens prerogativ eller

besittelse, men snarere en *bedring* som er henvist til løse betegnelser og titler som «opplysning» eller «dannelse», i seg selv en markering av at den ikke stopper ved noen terskler, men passerer gjennom og videre, slik som stråler i noe gjennomskinnelig.

Den ikke-instrumentelle språkoppfatning som opplysnings-tid og romantikk la opp til, kan vi dermed i et større perspektiv si peker mot tenkningen som en slags libero-figur innenfor kulturen, en slags bevegelig og identitetssvak harlekinfigur snarere enn en bestemt funksjon og posisjon. Karl Kraus – en hardkantet kulturkritiker tidlig på 1900-tallet – kunne insistere på at tenkning ikke er noe som fins på forhånd for så å «kles i ord», men derimot at ordet er det som «tanken vokser inn i» (Kraus 1986: 235). I forlengelse av romantisk språkteori finner moderne filosofi tenkning i den «inkommensurable, egenartede uendelighet» som ligger «inherent i ethvert språk» (Benjamin 1988: 11).

For en moderne kritisk tenkning kan vi for så vidt si at den logos som er å finne i «ethvert språk», kom til å gjelde ikke-bestillbare sensitiviseringer og artikuleringer utenfor det som den rådende samfunnsorden inviterer til. Å insistere på å tenke og dermed selv være en slags *kontrabande*, til og med ikke uten surreelle innslag, hviler på oppdagelsen av at diskontinuiteter mellom livet og satt orden er et spørsmål om sensitivisering. Det er omtrent slike erkjennelser om språk og tanke som ligger bak moderne anskrik mot meddelelseskrav og «måldiskurser», mot nye intenderte og ikke-intenderte forhold som vil gjøre tenkning til en bestemt retning henimot en viss scene av «resultater» eller «viten». Hvis man har erkjent det vesentlige i å være uten identifikasjonspapirer og uten billett til en bestemt destinasjon, vil man i neste instans måtte kritisere omstendighetenes forsøk på å gjøre tenkning til en slags tjenestevei. Dette gjelder uansett om situasjonen er preget av tvungent eksil, en bestemt forskningspolitikk eller noe mer generelt som det Martin Heidegger siktet

til ved å si at *for-* eller *henvisning* fester seg som «universalt forholdelsessett» (Heidegger 1986: 77).

Etter det patriarkalske

Det som er om å gjøre i den akademiske språkproblematikken, slik vi her har skissert den fra slutten av opplysningstiden av, har ikke noe å gjøre med instituering av nye og «mer fornuftige» autoriteter som vi liksom har å rette oss etter, for eksempel Vitenskapen eller formentlig saliggjørende og fabrikknye politiske ordninger og forfatninger. Det sentrale er snarere et gammelt og stadig pågående arbeid med forholdet til *logos*, i stor grad innrettet på å oppdage tause betingelser og bringe dem i tale. I den grad vi her har med en bestemt intellektuell tradisjon å gjøre, vil vi spørre om dens stilling i og med dagens situasjon for *akademia*. Å ta alvorlig den siden ved tenkningens historie som vi her minner om, vil innebære å spørre hvordan det i dag forholder seg med en side av språkbevisstheten som enkelt sagt har romantisk proveniens, en affinitet til det «lave», enkle, «folkelige» og opphavelige.

Når vi kan si at det å være uplassert i forhold til «keiseren» bryter med retningsdirektiver, er det ikke minst med imperative-*ne om opp og fram*. Vi skal legge merke til at det vi kalte atopisk *logos* er avhengig av at *nedover, bakover og innover* til enhver tid må være mulig. «Opplysning» og «dannelse» kunne ikke uten selvmotsigelse oppsummeres som noen form for høy *score*, men snarere forstås som vilje til revisjon av enhver målestokk og utvidelse av hva som kan gjelde som kognisjon – ergo selv nødvendigvis utsatt for fare for å bli rangert lavt. Det å fristille seg relativt fra hierarkisering av prestasjoner, evner, «fakulteter» og såkalte kapasiteter, er derfor å akseptere en uomgjengelig gravitasjon, å med-erfare kraft som noe som så å si er nedadvendt. I sin

fargelære kunne Goethe på begynnelsen av 1800-tallet snakke om et «nedover til andre sanser, til kjente, miskjente og ukjente sanser» (Schweppenhäuser 2009: 124). Som et spørsmål om estetisk, sansemessig utvidelse finner vi her atopisk logos som bekymringsløshet om hva den faller inn i, eller kommer i selskap med.

Når Herders anliggende kan formuleres med estetikk-filosofen Christoph Menke som «begynnelser som valgfritt kan forstås som plante- eller dyreaktige, grunner og 'avgrunner'» (Menke 2010: 753), går det «nedadvendte» på det tradisjonelle menneskebegrepet løs, nemlig på det gamle hierarkiet med mennesket som noe som troner «over» dyr og gjenstandsverden. Hvis vi innrømmer at språket er noe mer enn et redskap, vil vi komme til å innse – med Herders ord – at språk er noe vi har «allerede som dyr», i henhold til en «umiddelbar naturlov» (Herder 2002: 58 og 59). Nærhet til det språklige som tenke-problematikk vil til syvende og sist være å møte språket «innhyllet i menneskelig nødtørft» og «liggende i bleier» (Herder 2002: 62).

På dette punktet viser oppgjør med hagiografiske og tekniske språkoppfatninger seg kontinuerlig med nedbygging av den nær sagt arketyperiske og hierarkiske rangeringen mellom voksen og barn. Det som Herders formulering er skandaliserende for, er språkbrukens tradisjonelle, avgjørende og identitetssettende ressentiment mot det infantile. Affinitet nedover og bakover løser opp verdiaksen mellom verbal og non-verbal, språkrikdom og språkfattigdom, og bringer oss dermed fram til noe helt avgjørende for atopisk logos: «Plante- eller dyreaktige» begynnelser viser seg mer enn noe annet som et spørsmål om innstillingen til barndom.

I samme grad som språkmektighetens historie kanoniserer den først ankomne, bringer den som kan tale før og mer enn andre i posisjon, har denne historien ikke kunnet se barndom som noe annet enn *aemulatio*, en innhentingsoppgave vis-à-vis

den voksne med trekk av naken umulighet. Når nå gravitasjonen selv taler som logos, utfordres den urgamle historien om skyld og gjeld til opphavet, «fedrene» og «mødrene». Med dette kan vi si at refleksjonen over den akademiske språkproblematikken – via en bestemt sammenheng mellom språk, språkløshet og tankefrihet – har brakt oss fram til en bestemt side av uttrykket *morsmål*. Uavhengig av alt som i dag nærmest automatisk diskrediterer dette ordet – som med det meste som har vært i berøring med blodsbånd, sjåvinisme, nasjonalisme og territorium – kan nå ideen om atopisk logos møte noe vi famlende skal tillate oss å omtale som *morsmålmessig*. Nedover, bakover og i bleier – forsøkene på å skille seg fra hagiografiske tenkesett om språk som mektighet svekker patriarkalske eller matriarkalske anfektelser til en slik grad at morsmål tvert imot kan få bety omsorg – å ta det som *er* i vare som det som *blir*.

Som morsmålmessig får logos tydeligere skikkelse i differensiering fra ethvert mesterskap. Morsmål gjelder da først og fremst den begunstigelse av liv som skjer når «foresatte» betyr vern fra klassifiserende dommer, å holde et rom uaffisert av de rangeringer som ellers virker på vegne av det som til enhver tid gjelder som «riktig» og «fungerende». Verdi i henhold til det morsmålmessige er eksistensmuligheter for det som kommer til, uavhengig av hvorvidt det skårer eller meddeler seg i henhold til etablerte koder. For så vidt som logos med dette kan sies å bunne i samkvem med bleiehistorier i fortid og nåtid, bunner logos også i livets intervall i forhold til gjeldende hierarkier av evne kontra vankunne, mestring kontra tilkortkommenhet. Dermed kan vi også se logos som en *oppreisning*, gjennom ikke-fornektelse av det som Giorgio Agamben formulerer som et *vilkår*: «in-fans, – dette er erfaring» (Lund-Pedersen 2005: 65).

På denne bakgrunn kan vi si at det morsmålmessige vinner avstand til de vanlige betydningene som knytter seg til et begrep som *språkrøkt*, det som går i retning av tradisjonalisme og faste

normer for «godt språk». I den grad atopisk logos får gjelde, må språkbruken i mindre grad forstås som rangerbar ytring og meningstransport enn et slingringsmonn som det sanselige området tilbyr oss, muligheten til uttrykk på tross av gjeldende norm, akkreditering eller kommunikasjonsfellesskap. Tenknin- gens språk kan derfor gjerne få noe eksentrisk og ukurant over seg, sært i forhold til det som flyter lett i kanalene. Sågar et preg av det som kan kalles *knoting* og «kreolisering» (Linneberg 1999: 153), kan ha sine fornuftige og akademiske grunner. Både intellektualitet og vitenskap kan slik registreres som innsats for å finne «innenfor språket et nytt språk, et fremmedspråk til en viss grad» (Deleuze 2015: 9).

Vi kan si at tankens inkognito frihet viser seg morsmålsmes- sig: en komplikasjon eller endog *mystikk* av ord, tanke og kropp, som verken er tildelt eller valgt, men som *trenge*, fordi livet blir den erfarte nødvendighet av å tenke. Fra sin eksil-erfaring utleg- ger Adorno betegnende nok motstykket til meddelelseskraft og måldiskurs ikke som språklig autarki, men som *foranderlighet*: «Sans for kontinuitet og trofasthet til egen fortid [er] ikke det samme som hovmod og forstokkethet ved det man nå en gang er, uansett hvor lett det kan utarte til noe slikt. Slik trofasthet forlanger at man snarere trakter etter å forandre noe der hvor egen erfaring vet at den hefter, hvor man evner å skjelne, og først og fremst virkelig å begripe menneskene, snarere enn å gi opp seg selv for å tilpasse seg et annet miljø» (Adorno 1969: 107). Tankefrihet som oppreisningsimpulser mot retningsdirektiver: Nå kan vi si at det vesentlige i denne tankefriheten er *det egne*, ikke forstått som *en selv* i en eller annen privilegert posisjon, men som det oppdagende, sensitiviserende og dermed plastiske punkt der virkeligheten merkbart «hefter».

Her merker vi logos som det å være både fri, forpliktet og ivaretatt nok til å kunne «lytte langt nok tilbake» (Heidegger 1957: 166) til at «*noe* eller *fraværet* av noe skriver seg inn»

(Merleau-Ponty 2004: 279). Å lytte og la noe skrive seg inn – for morsmålmessig logos blir ledebegrepene nå ikke operasjonelt visuelle som «lesing» og «observasjon», men tenderer snarere mot det passivt kontemplative og auditive. Lydhørhet eller gehør i rom og tid er ikke en måte å få med seg ting på, men å la noe tre inn og få være som ellers ikke ville vært: «Då vi befrias frå kravet att meddela oss h nder n gonting med språket». Språket «handlar inte l ngre om n gonting som vi kan se, ta på eller ens samtala om.  nd  opplever vi en mening. Tonandet blir en slags inkarnation av språkets l ngtan mot f rsinnligande» (Sj holm 2011: 46). Det   tone og klinge er her ikke attributt for en bestemt lydb ren kommunikasjonsform, men mottak for klang, geberder og skikkelser forstått som det som er mer enn verdens offisielle bestanddeler eller inventar. Ord, tanke, gest og mimikk er ankomst som trosser plassering, logos ut fra livets oppdagende «lengting». La oss merke oss at «mål og måle» etymologisk henger sammen med verbet «  måle», slik at vi kan si at logos er livets mulighet, under relativt begunstigede omstendigheter, til *  merke og ta nytt mål*, for eksempel ved   leke med eller endog karikere og drive ap med livets nåværende former og m ter.

Som for   betone at levende komplikasjoner av språk og tanke er noe vi ikke kan komme bakenfor, men snarere noe som er gitt og for så vidt noe absolutt som det morsmålmessige, videreførte Walter Benjamin romantisk spr ktenkning med et *teologisk* begrepsapparat: «Mennesket er den erkjennende i det samme språk som Gud er skaper i. Gud skapte mennesket i sitt bilde, han skapte den erkjennende i bildet av den skapende» (Benjamin 1988: 18). At logos er fravær av legitimitetsutfordringer, noe ivaretatt, er selve grunnen til at logos i det moderne lar seg forstå som en «bringen til orde» der «det rådende blir brakt ut av det skjulte» (Heidegger 1983: 41). Vi kunne fortsette det høytidelige ved   si at tenkningens gravitasjon er dveling i «oppdukkingens tilstand» (Bachelard 1987: 17).

Tenkning og tjeneste

Den akademiske språkproblematikken består av brytninger mellom morsmålsmessig logos og bestemte politisk og institusjonelt etablerte utviklinger. Idet de *vitendes språk* i dag reises på nytt som system og norm, presses morsmål nedover på rangstigen mot hverdagsprat eller folkløse. Det å være betinget og knyttet til noe i det hele tatt, får da kognitivt rangen *ennå ikke*. Spesifikt vil norsk academia som en posisjon *inn under* engelsk da også være scene for mer eller mindre subalterne berøringer med det morsmålsmessige.

Nå kan vi også si mer om hva som – innenfor tradisjonen for høyspråk – særmerker dagens vitenskapsspråk: I kraft av å være *de manges*, den store distribusjonens og de store markedenes språk – altså som «vinner-språket» – markerer engelsk forflytning, meningstrafikk og prosessering gjennom store kvantiteter. Språket er en leveranse i stor stil og dermed selve leveringsevnenes *stilart*, med iboende overtak over tenkning, spørsmål og kritikk i det hele tatt. Som det som har mest å *fare med* i informasjonsteknologiens tid, blir en slik figur automatisk delaktig i omdefineringer av begrepet vitenskap, langs linjer som er preget av logistikk og styringsteknikk. Stående i sentrum blir da en slags oppdatert variant av objektiv «viten», arrivert som prominent *langreist* informasjon, etter *kjøring* gjennom et kontrollert systems kontrollmatriser.

Denne sammenhengen gjør at de bekymringene om språklig «forflatning» som internasjonalt akademikerengelsk jevnlig får med seg på veien, i praksis blir like mye en anerkjennelse, nemlig av synlige slipespor etter global langtransport. Ved sakens eget moment vinner den ideen fram at *viten* er noe som liksom eksisterer opphøyd i en prosessverden av *big data* og maskinkode, og slett ikke noe vi har del i gjennom språk eller vilje til å uttrykke oss. Til tross for det strukturelle slektskapet mellom dagens

akademikerengelsk og fortidens klassiske språk blir nå en viktig forskjell i virkemåte synlig: I stedet for konsolidering av klassikerstatus og dermed av en fordeling i disippel- og noviseroller, opererer dagens kvantitative og performative tenkemåter snarere som utvisking av skillet mellom topp og bunn i menneskeverdenen, mellom etablert og pretenderende. Under universelle bud om «forandring» og «innovasjon» for å bli «enda bedre», bestemmes både kunnskapen og kunnskapsprodusentene, professor så vel som student, som «ferskvare», per definisjon som manko ikke minst i forhold til den digitale vitens racerverden, sinker like sikkert som at kalenderen og klokka går og maskiner regner fortere enn mennesker.

Med globalisering», «internasjonalisering» og «mobilitet» som forskningspolitiske ledebegreper står enhver lokal og individuell erfaring under anklage. Viser man ikke tendenser til innhentning av «forskningsfronten», men forsøker seg med et *her og nå*, er man ikke bare treg, men resistent mot evaluering og sammenligning. Det å ta opp noe slikt som den akademiske språkproblematikken, nødvendigvis snarere en slags lokalt situert akademisk fenomenologi enn leveranse i kanalene, vil dermed møte motbakker. Fordi imperativer om informasjonsdistribusjon helt generelt setter det å tenke og spørre i forlegenhet, kan vi i *prosjekt internasjonalt vitenskapsspråk* også se et prosjekt for konsolidering av det som omkring midten av 1900-tallet ble kritisert som et «borgerlig teoribegrep»: Kunnskap bestemt som bidrag til optimaliseringen av det eksisterende samfunnets evne til å oppnå egne mål, «på et gitt trinn innenfor arbeidsdelingen» (Horkheimer 1937: 10).

Når akademisk tenkning presses under tidens operasjonelle og kommersielle prioriteringer, kaster det også lys over de påfallende innslagene av selvmotsigelse og *dissosiasjon* i vår nære akademiske virkelighet: Det at tilslutningen til internasjonalt akademikerengelsk er blitt så sterk i Norge, står jo i et egentlig

urovekkende misforhold til anerkjente kjerneverdier i vår egen intellektuelle historie. Hvis det har eksistert et sentralt kulturelt forehavende i den norske nasjonalstaten, må det sies å ha vært et eget norsk språk – *målsakens* opprør mot dansk som påført øvrighetsspråk. I forlengelsen av et slikt demokratisk prosjekt står i dag egentlig interessen for samisk språklighet, som til alt overmål klinger sammen med slagordet *avkolonialisering*. Men når den kollektive nærheten til slike identitetsintensive morsmålsaker som nynorsk og samisk ikke i den minste grad makter å affisere den generelle tilslutningen til vitenskapsspråkprosjektet, må man si at det akademiske liv har trekk av parallelle virkeligheter.

Rådende forskningspolitikk kan med sakligheten i behold angi en rekke rasjonelle grunner til å støtte utveksling og kommunikasjon i forskningsverdenen. Men i den grad administrasjon og måling av allerede igangværende tanketrafiikk blir misforstått som sakens kjerne, og språk knapt blir synlig som annet enn *bruk* med bedre eller dårligere måloppnåelse, vil det uunngåelig bety en systemisk fremmedgjøring fra noe umistelig akademisk. Dermed lever vi i vår sammenheng med en permanent negativ miljøfaktor, som risikerer å de-sensitivisere og stresse folk bort fra det å tenke, slik at *språket i bleier* kanskje mer enn før er noe «du vil måtte skamme deg over» (Herder 2002: 62).

Å vedstå seg den akademiske språkproblematikken som egen erfaring er å vike av fra språkpolitikk forstått som forvaltning og regulering – å artikulere det prekære forholdet mellom tenkning og språk har intet å gjøre med språkdisputter som kjemper om en slags styringsmyndighet over andres språkbruk. Det vi har gjort her, er derfor ikke å «argumentere for norsk» i den pågående språkdebattens forstand, men snarere å argumentere for at vitenskapelige hensyn – og ikke en generalisert styringsteknisk appetitt på kvantiteter – må ha prioritet i hvert enkelt tilfelle. Akademisk språkfrihet er affinitet mellom språk og tanke, og

retten til å sette denne først. Blant de mest innlysende grunnene til å forfekta dette er forpliktelsen til å sørge for at akademias forskningsspørsmål er reelle, og ikke interne transaksjoner i et lukket system.

I samme grad som vi kan huske at *akademia* i større sammenheng betyr prioritering av det å tenke, kan vi ivareta spesifikke muligheter til å yte motstand mot paternalisme som opererer i det språklige også i dag. Hvis det i alle tider har vært tendenser til at den som har «talens bruk» og «ordet hos seg» også får hegemoni over tanken, er tenkningens evne til å reise seg mot dette en sentral størrelse i moderne universitetstradisjon. Universitet og akademi burde nå også kunne anerkjenne seg selv på denne måten, som markering på vegne av det å få tenke mer enn man kan si. Dette ville være å stå for tenkningens spesifikke språkerfaring, nemlig viten om språk som noe helt annet enn transportør av informasjon. Her ligger en mulighet til å bryte tendensen til fornektning av både morsmål og det å tenke, og i det samme til å reise en språkpolitikk i egentlig forstand: levende motkraft mot tidens overnasjonale tiltak som vil styrte ned det vi tenker når vi ikke tjener.

Takk

Jeg vil takke Ika Kaminka, styreleder i Norsk oversetterforening, og Hans Marius Hansteen, førstelektor i filosofi ved Universitetet i Bergen, for viktige innspill under forberedelsene til denne teksten. Eva Rem Hansen skal også ha stor takk for oppmuntrende kommentarer i avslutningsfasen.

Referanser

- Adorno, Th. W. (1969) 'Auf die Frage: Was ist deutsch?', *Stichworte. Kritische Modelle 2*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Bachelard, G. (1987) *Poetik des Raumes*, Frankfurt a.M.: Ullstein.
- Benjamin, W. (1988) 'Über Sprache überhaupt und über die Sprache des Menschen', *Angelus Novus*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Bennett, K. (2007) 'Epistemicide!', *The Translator*, 13(2): 151–169.
- Bø, K. (2014) 'Hev ambisjonene!', *Forskerforum*, 4: 36–37.
- Deleuze, G. (2015) *Kritik und Klinik*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Eika Sandnes, F. og Grønli, T. (2018) 'På kompromiss med kvaliteten', *Morgenbladet, leserinnlegg*, 24. mai.
- Herder, J.G. (2002) 'Abhandlung über den Ursprung der Sprache', 'Über die Bildung einer Sprache', 'Eine Metakritik zur Kritik der reinen Vernunft', Helmes, G. og Köster, W. (red.), *Texte zur Medientheorie*. Stuttgart: Reclam.
- Heidegger, M. (1957) *Der Satz vom Grund*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Heidegger, M. (1983) *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit*. Frankfurt a.M.: Klostermann.
- Heidegger, M. (1986) *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Horkheimer, M. (1937) 'Traditionelle und kritische Theorie', *Lesekreis*, <http://lesekreis.blogspot.de/images/MaxHorkheimerTraditionelleundkritischeTheorie.pdf>.
- Kant, I. (2004 [1784]) 'Was ist Aufklärung?', *UTOPIEKreativ*, 159, https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Utopie_kreativ/159/159.pdf.
- Kraus, K. (1986) *Aphorismen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Linneberg, A. (1999) *Røffguide til Theodor W. Adornos estetiske teori*. Oslo: Gyldendal.
- Lov om universiteter og høyskoler, (LOV-2005-04-01-15), *Lovdata*, https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-04-01-15/KAPITTEL_1-1#%C2%A71-6.
- Lund Pedersen, J. (2005) 'Experimentum Linguae. Infans og (de) subjektivering i Giorgio Agamben', i Bolt, M. og Lund Pedersen, J. (red.) *Livs-form. Perspektiver i Giorgio Agambens filosofi*. Århus: Klim.
- Menke, C. (2010) 'Subjektivität', i Barck, K.; Fontius, M.; Schlenstedt, D.; Steinwachs, B. og Wolfzettel, F. (red.)

- Ästhetische Grundbegriffe* 5. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Merleau-Ponty, M. (2004) *Das Sichtbare und das Unsichtbare*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- NRK P2 (2019) *Språkteigen*, 24. februar, <https://radio.nrk.no/serie/spraakteigen/DMTS12000819/24-02-2019>.
- Schulte-Sasse, J. (2010) 'Medien/Medial', Barck, K.; Fontius, M.; Schlenstedt, D.; Steinwachs, B.; og Wolfzettel, F. (red.) *Ästhetische Grundbegriffe* 4. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Schweppenhäuser, H. (2009) *Denkende Anschauung – Anschauendes Denken*. Berlin: LIT Verlag.
- Sjöholm, C. (2011): 'Att översätta en ton', i Arrhenius, S.; Bergh, M. og Sjöholm, C. (red.) *Översättbarhet*. Stockholm: Bonnier.

KAPITTEL II

Den kritiske student, Norge anno 2019

Sigrun Haugdal Hitland, Brita Fladvad Nielsen og
Hilde Refstie

Studenter har historisk sett vært drivkraften og barometeret for et levende demokrati. De har spilt en fremtredende rolle i feminisme, antirasisme og miljøaktivisme. Studenter og studentorganisasjoner har også vært viktige i kampen mot autoritære regimer og sosial og økonomisk ulikhet over hele verden. Det er dette engasjementet som har gjort universitetenes posisjon som motmakt mot vedtatte autoriteter og kortsiktige interesser mulig.

I en tid hvor ulikhetene øker, miljødeleggelse er truende, og hvor demokratiet utfordres både på og utenfor universitetene, har spørsmålet om universitetets rolle i samfunnsdebatten blitt aktualisert. En av de store diskusjonene har vært hvordan den økende kommersialiseringen av høyere utdanning påvirker universitetets maktkritiske posisjon (Levidow 2002; Bansel og Davies 2010; Andresen, Epremian, Jakobsen mfl. 2015). Forskning er i stadig større grad prosjektbasert og svarer på oppdrag fra stat eller næringsliv. Samtidig er sysselsettingen i akademia svært usikker. Ansatte har kortsiktige kontrakter med

økt press for å markere seg på kvantitativt målbare indikatorer og å sikre ekstern finansiering til egne prosjekter (Berg, Huijbens og Larsen 2016). Som del av den kommersielle utviklingen blir universitetene i økende grad styrt som bedrifter (Žarkov 2015), og universitetsdemokratiske tradisjoner har blitt erstattet av et byråkrati styrt fra toppen og ned. Dette systemet ble opprinnelig lansert som New Public Management (Busch, Vanebo og Klaudi Klausen 2011) og har røtter tilbake til liberaliseringsbølgene i 1980-årene. Offentlige utgifter skulle reduseres og tjenester privatiseres gjennom en rekke markedsrettingstiltak (Lorenz 2012). I utdanningssektoren har dette ført til at studenter i stor grad blir behandlet som kunder i et marked som styres av tilbud og etterspørsel, og kunnskap har i økende grad blitt en vare (Kjeldstadli 2010; Andresen mfl. 2015).

I blant andre Storbritannia, Danmark, Finland og Nederland har studenter de siste årene tatt til gatene for å protestere mot kommersialiseringen av kunnskap og høyere utdanning (Ratcliffe 2015), mens det i Norge har vært relativt stille i studentmassen. Man kan tenke seg at dette har sammenheng med at den kommersielle utviklingen i academia har vært sterkere i andre europeiske land enn i Norge, og at den der har rammet studentene direkte, spesielt med tanke på høye studieavgifter og dårligere stipend- og låneordninger. Samtidig kan det virke som om studentenes kritiske rolle i norsk sammenheng har blitt redusert til å fungere som høringsinstanser for praktiske organisasjonsspørsmål ved universitetet. Universitetspolitisk studentengasjement ser ut til å dreie seg om det sosiale studentlivet, krav om flere begrunnelser, rangering av emner og forelesere, og i noen tilfeller kritikk av egen arbeidsform, heller enn diskusjonene rundt hva et universitet skal være.

Men hva er den kritiske student anno 2019? I hvilken grad ser studentene seg selv og universitetet som en kritisk motmakt til autoriteter og marked? Har studentene blitt individualisert

og studiet en service, eller organiserer norske studenter seg også for demokratiske prinsipper og universitetets rolle i demokratiet og samfunnet for øvrig? Satt på spissen: Finnes det en kime til studentopprør blant denne generasjonen norske studenter, eller er ideen om studenten som motmakt passé?

Ulike typer studentengasjement

Ungdom har siden 90-tallet ofte blitt anklaget for å være apolitiske: De er ikke interessert i konvensjonell politikk, og de har mindre kunnskap om politikk enn foregående generasjoner (O'toole, Stratton og Wetzel 2003). Dette betyr ikke at unge har manglet politisk engasjement, men at det «postpolitiske» samfunnet i større grad har verdsatt individets mulighet til å bevege seg på tvers av tradisjonelle skillelinjer i politikken. Et av premissene for denne utviklingen har vært ideen om at det er enklere å gå i dialog med andre og skape «best mulige løsninger» hvis en lar være å knytte seg til den tradisjonelle høyre-venstre-aksen (Habermas 1985; Beck 2005). Denne noe instrumentelle tilnærmingen til politikk blir ofte ansett som en mer konstruktiv måte å jobbe på (Mouffe 2005). Kritikere mener på sin side at en konsensussøkende tilnærming systematisk lukker politiske rom og erstatter kritisk diskusjon med «postdemokratiske regjeringsteknikker», som reduserer politikk til sosial administrasjon (Mouffe 2005). I postpolitiske rom kan studenter og andre borgere ha en etablert stemme innenfor gjeldende rammer og regler, men hvis man utfordrer maktstrukturer og status quo, blir dette ofte oppfattet som «bråkete» av dem som sitter med beslutningsmakt. I sterkt konsensussøkende rom blir dermed kritiske stemmer ofte oppfattet som «støy» (Rancière 1992; Mouffe 2000; Rancière, Panagia og Bowlby 2001; Marchart 2007; Rancière 2009, 2011; Swyngedouw 2014).

I dette kapitlet skiller vi mellom det å være engasjert student som deltar i forvaltningen av universitetet (stemme), og det å kritisk utfordre vedtatte maktstrukturer ved samme universitet (støy). Når det gjelder type studentengasjement, tar vi i vår diskusjon utgangspunkt i Altbachs (1989) differensiering mellom utdanningsmessig (etudialist) og samfunnsorientert engasjement. Utdanningsmessig engasjement er hovedsakelig innadrettet og angår høyere utdanning og typiske «studentrelaterte saker», mens samfunnsorientert engasjement handler om bredere politiske, sosiale og kulturelle samfunnsproblemer. I debatten om universitetets rolle i samfunnet møtes disse to formene for engasjement ved at universitetenes interne organisering blir sett i sammenheng med deres kapasitet til å fungere som en motmakt til kortsiktig markedstenkning og statlige interesser. Som vi vil komme tilbake til er denne sammenkoblingen lite utviklet i den norske universitetskonteksten. Likevel har man i den siste tiden sett kimer til studentengasjement som tar opp disse utfordringene. Det er derfor interessant å undersøke hva som former studentpolitisk engasjement i Norge.

Studentmobilisering og opprør

Gjennom historien har vi sett en rekke store studentopprør. I USA og Europa på 70-tallet protesterte studenter mot Vietnamkrigen og atomvåpen; de kjempet for yringsfrihet, kvinnefrigjøring, medbestemmelse og demokrati både innad i og utenfor universitetene. Studenter spilte også en sentral rolle under uavhengighetskampen i mange land i Afrika, Asia og Latin-Amerika. Det samme har vi sett med «den rosa bølgen» i Latin-Amerika (Bull 2013) samt i nyere mobilisering mot autoritære styresmakter som under «den arabiske våren» (Roberts 2015) og med «paraply-revolusjonen» i Kina (Shihade 2012; Bull 2013; Ortmann 2015).

Generelt kan man si at studentopprør ofte har sterke bånd til større sosiale opprør, og at de ofte starter med utgangspunkt i studentmasser og på campus. Det er imidlertid ikke slik at alle campuser mobiliserer. Tvert om er det noen få campuser som skiller seg ut når det gjelder studentopprør. Disse kjennetegnes av at de har en kultur for kritisk tenking, og at de har studenter som historisk sett deler politisk ståsted og er posisjonert sosio-økonomisk slik at de har mulighet til å engasjere seg politisk i og utenfor campus. Det er også som regel tydelige og store saker som påvirker lokale forhold direkte, som har vekket de større bølgene av protester til live (Sigelman og Feldman 1983; Altbach og Cohen 1990; Van Dyke 1998).

I Norge har studentmobiliseringer hatt en relativt mild form. I 1968 så vi en radikalisering av campus der studenter gikk fra fagkritikk til interessekamp. Det som startet som kritikk av pensuminnhold, studieopplegg og mangel på medbestemmelse, fulgte samtidens venstrevind og ga seg utslag i mobilisering for lån, studentboliger og velferdstjenester (Kalleberg 1998). Universitetspolitisk engasjement ble dermed koblet direkte opp mot en bredere samfunnspolitisk mobilisering. Siden da har det vært få store organiserte studentprotester i Norge. Studentengasjement har heller i større grad vært kanalisert gjennom representative medvirkningsorganer, og man har hatt lite fokus på den typen diskusjoner som nå engasjerer studenter i flere land i og utenfor Europa.

Opprør mot det «nyliberalistiske» universitetet

For første gang siden 1968 sparket nederlandske studenter i 2015 igjen inn dørene til det historiske Maagdenhuis, Universitetet i Amsterdams administrasjonsbygg (se også kapittel 12, s.

266). Det ble meldt om over tusen demonstranter på campus i noe som ble startskuddet på en seks uker lang okkupasjon av bygget i protest mot universitetets markedsretting (Reekum 2015). Vi så også lignende protester i Utrecht, London, Leeds, Toronto, Tirana, og Helsinki (Ratcliffe 2015). I Lund, Göteborg, Uppsala og Stockholm samlet over tusen studenter seg i 2013 under banneret «Universitetet er ikke til salgs» (Arbetaren 2013). I Roskilde, Århus og København hindret studenter universitetsansatte i å komme inn på sine kontorer i protest mot regjeringens utdanningspolitikk (Monsen 2013; Sommer 2015). «Fees Must Fall»-bevegelsen i Sør-Afrika samlet studenter over hele landet i protest mot høyere studentavgifter i 2015, og ble betegnet som den største studentmobiliseringen siden kampen mot apartheid (BBC 2015). I Chile i 2011 tok tusenvis av studenter til gatene for å kreve et nytt utdanningssystem med mindre privatisering (Long 2011). Eksemplene på denne typen mobilisering mot markedsrettingen av universitetet er mange, og det har derfor blitt snakket om det som kan ligne på en «akademisk vår» i Europa og andre steder i verden (Risager og Thorup 2016).

I dag som på 60- og 70-tallet har studentmobiliseringen utspring i en rekke forskjellige saker, som for eksempel studieavgifter, elitisme ved universitetene og udemokratiske styringsformer. Men mens de store studentopprørene på 70-tallet i stor grad var en kamp mellom studenter og fakultet, der studentene krevde å få en plass ved bordet, er den nyere tids internasjonale protester mer forbundet med den nyliberale samfunnsutviklingen generelt. Dette forklarer muligens også hvorfor protestene ikke har fått feste ved norske universiteter. Selv om vi ser en utvikling i retning av et mer «produktivistisk universitet» (se kapittel 5) også i Norge, har prosessen ikke kommet like langt som i andre land. Universitetets rolle som korrektiv til elitistiske eller kommersielle interesser har derfor ikke fått mye oppmerksomhet.

Mens de pågående studentopprørene i Europa og ellers i verden fremhever viktigheten av å ha frie, uavhengige og maktkritiske universiteter for å løse dagens og fremtidens store samfunnsproblemer, blir det norske studentengasjementet rundt klima, sosial urettferdighet og fordeling sjelden knyttet opp mot debatten om universitetets fremtid.

Hva sier norske studenter?

Studenter ved norske universiteter har ikke engasjert seg nevneverdig i diskusjonene om økt markedsretting av utdanningssektoren. Med utgangspunkt i studentmiljøet på NTNU skal vi diskutere noen av grunnene til hvorfor det er slik. Sitatene vi bruker, er hentet fra avisinnlegg, en paneldebatt som ble holdt i Trondheim i april 2017, og intervjuer utført i forbindelse med skrivingen av dette kapitlet.

Identitetspolitikk, miljø og klima er dagsaktuelle eksempler på saker som store deler av studentmassen i Norge har engasjert seg i. Ved Studentersamfundet i Trondheim arrangeres debatter og temamøter om nasjonale og internasjonale samfunnsproblemer ukentlig. Interessen er stor, og studenter jobber med temaene både på og utenfor universitetet.

Vi er kjempeengasjerte. Vi organiserer konserter, festivaler, og deltar i aktiviteter i Trondheim. (Studentdeltaker i debatt, 4. April 2018)

Ifølge studentene er det derfor ikke mangel på det Altbach (1989) kaller «samfunnsmessig» studentengasjement. Engasjementet rundt universitetspolitikk er derimot lavere, og i motsetning til hva vi har sett i flere andre land, har den pågående diskusjonen om svekkelsen av universitetets kritiske rolle ikke engasjert studentmassen i Norge.

Studenter er for opptatte av hva de skal bli. (Professor ved NTNU, 05.04.2017)

Sitatet fra en universitetsansatt ovenfor sier noe om skiftet vi har sett i utdanningsløpet, der studenter i større grad enn tidligere er opptatt av hvordan deres utdanning kan gi direkte jobbmuligheter etter endt utdanning. I noen tilfeller behandler studenter derfor universitetet som en «leverandør» de har et kundeforhold til (Kjeldstadli 2010). Ifølge professoren som deltok i debattpanelet, gjør dette at studenter tenker for lite over hva det betyr å være student. Samtidig kom det også frem at flere studenter føler seg sterkt presset ettersom leveransene blir flere og kontrollen hardere på noen studier. I flere fagområder må man jobbe jevnt for å levere oppgaver som kreves for å stå til eksamen. Mange føler seg dermed «behandlet som skolebarn» (studentaktivist, 05.04.2017) heller enn som studenter. Arbeidspresset forsterkes av det usikre jobbmarkedet som gjør at mange konsentrerer seg mest om pensum og obligatorisk lesning og ikke utenomfaglige diskusjoner.

Studenter i dag har mye dårligere økonomi enn for 30 år siden – vi må betale husleia. (Studentpolitiker, 05.04.2018)

En tredjedel av studentene i Norge jobber deltid i løpet av studiene (Keute 2017). I debatten om studentengasjement i Trondheim den 5. april 2018 ble det argumentert både fra salen og fra studenttingsrepresentanten at økende forpliktelser gjør at studentengasjementet blir lavere. Dette støttes i litteraturen, som viser at studenters engasjement i politikk påvirkes av hvor mye tid man har til rådighet ut over studier og deltidsjobber (Altbach 1989; Hensby 2014).

I tillegg til økonomisk press, hvor én av tre rapporterer om en dårlig økonomisk situasjon, kjenner mange norske studenter på et økende press om å være vellykket i mange av livets aspekter

(Nedregård og Olsen 2014; Naug 2018). Vi kan se for oss at det individualistiske prestasjonsfokuset kan gjøre det vanskelig for studentene å også engasjere seg i de større samfunns- og universitetsspørsmålene (og å bevege seg fra «stemme» til «støy»).

Vi kjenner kanskje på mer press nå enn før. Press på å få gode karakterer, trene, spise sunt, se bra ut og så videre. Det er kanskje ikke så rart at vi ikke har tid til å være kritisk? (Student, NTNU, 05.04.2018)

Tidsaspektet er viktig på flere måter. De fleste studenter er ferdige med sine studier i løpet av tre til fem år, og på denne tiden er det få som oppdager og interesserer seg for den akademiske politikken.

Den samme begrensningen ser vi innenfor de studentpolitiske organene. Fordi studentenes engasjement ofte er kortvarig, har studentorganisasjonene ofte kort hukommelse, og samme tematikk blir ofte diskutert på nytt og på nytt med få års mellomrom.

Det er veldig sjelden at du er aktiv der i mer enn 3 år (...) Så når en sånn treårssyklus er ute, så er all hukommelse ute også, så da begynner det på nytt (tidligere studenttillitsvalgt, 02.04.2018).

Den korte tidshorisonen kan være en av grunnene til at studentpolitikken i Norge kan virke mer opptatt av interne praktiske og forvaltningsmessige prosesser ved universitetet enn de større og mer dyptgående problemstillingene. Man kan også spørre seg om det i hele tatt eksisterer en «opprørskultur» blant norske studenter.

Opprør for opprørets skyld høres ikke spesielt meningsfylt ut. (Studenttillitsvalgt NTNU, 05.04.2018)

Under debatten i Trondheim om studentengasjement ble det presisert av en studenttillitsvalgt at et eventuelt opprør burde

ha en funksjon og en grunn. Det var flere i salen som mente at det ikke nødvendigvis var noe poeng i å være kritisk «for å være kritisk». Inntrykket var at det ble oppfattet som litt «passé» å ha et kritisk syn på samfunnsutviklingen uten samtidig å ha alternativer til den samme utviklingen klart for seg.

Både i intervju og i debatten var det delte meninger om hvorvidt den norske studentmassen hadde noe den høylytt trengte å kritisere. Selv om mange studenter i Norge jobber deltid ved siden av studiene, gir fravær av høye studieavgifter mulighet til å ta en høyere utdanning uten å sette seg i uoverkommelig stor gjeld. Dette er spesielt i en internasjonal kontekst der studieavgiftene stadig blir høyere. Som vi vil komme tilbake til, har den norske studenten også mer medbestemmelsesrett ved universitetene enn hva som er vanlig i mange andre land. Kombinasjonen av en relativt sterk norsk velferdsstat og institusjonell representasjon gjør at terskelen for protest blir hevet (Bull 2013). Den særegne posisjonen norske studenter har i en internasjonal kontekst, kan gjøre det mindre relevant å kritisere eget system. En utbredt holdning som ble observert blant studenter som allerede var aktive i studentpolitikken, var for eksempel at opprør ikke er å foretrekke, og at man burde bruke den påvirkningskraften studenter allerede har, til å påvirke universitetssystemet.

Jeg tror på mange måter man kanskje kan utrette enda mer, hvis man er klok men diskret enn høylytt og brautende. Hvis den kritiske studenten blir leder av studenttinget, da har du plutselig ballen i gang. Mens hvis den kritiske studenten bare går rundt og dassar med et stort skilt og hylar så bli folk lei til slutt (tidligere studenttillitsvalgt NTNU, 02.04.2018).

Sitatet vitner om en tiltro til eksisterende studentpolitiske organer, og til at det er mer konstruktivt å bruke «stemme», altså å jobbe innenfor de rammene som allerede er satt, enn det å lage

«støy» og utfordre maktstrukturer. Ved å samarbeide med ledelsen går man ut ifra at man øker sjansen for å få gjennomslag, og at man kan bli enige om løsninger. Studenttillitsvalgte synes også å oppleve, ut ifra debattene som beskrives her, at hierarkiet i det norske universitetssystemet er relativt flatt. Dette gjør avstanden til toppledelsen mindre.

Hvis jeg vil ha et møte med rektor, kan jeg få det (studenttillitsvalgt NTNU, 05.04.2018).

Ved alle universiteter i Norge i dag har studentene flere verv og organer som skal sørge for at de blir representert i beslutninger som tas på lokale og overordnede universitetspolitiske plan. Eksempelvis har man ved NTNU et system med studenttillitsvalgte som representerer studentene ved hvert enkelt institutt og fakultet, og man har et studentting med valgte representanter som diskuterer studentpolitiske spørsmål. I tillegg finnes det også betalte heltidsstillinger som studenttingets arbeidsutvalg, som er ansvarlige for studenttingets drift, og to studenter i universitetsstyret som skal representere studentstemmen ved alle beslutninger som tas der.

Enhver student kan stille til valg, og grunnet lav interesse for frivillige verv er det ofte store muligheter for å få et verv i studentdemokratiet hvis man er interessert i det. Studentrepresentantene har medbestemmelsesrett i mange av avgjørelsene som tas ved universitetet, og rektor og andre ledere er gjerne tilgjengelige hvis man ønsker å ta opp noe. Flere studentpolitikere og studenttillitsvalgte ved NTNU gav inntrykk av å ha tillit til systemet og opplevde å bli hørt av ledelsen. Samtidig var andre, spesielt studenttillitsvalgte som opplevde store endringer ved eget fakultet eller institutt, betydelig mindre tillitsfulle. Flere opplevde kommunikasjonen med fakultets- eller universitetsledelsen som dårlig, og at de ikke ble hørt i prosessene.

I tillegg til at det er ulik avstand mellom ledelse og studentrepresentanter, kan det også virke som om det er stor avstand mellom studentrepresentantene og studentene de representerer:

Studentene forstår ikke hva studenttinget gjør, hvorfor de burde bry seg eller hvorfor de burde stemme (redaktør i *Under Dusken*, 2018).

Sitatet ovenfor kommer fra redaktøren i studentavisa *Under Dusken*, som argumenterer for at studentene mangler informasjon om hva studenttinget gjør. Valgdeltagelsen ved studentvalg er veldig lav over hele landet, og de fleste universiteter har en oppslutning på mellom 10 og 20 prosent (Tønnesen 2018). Selv om det kommuniseres jevnlig mellom de studentpolitiske organene og mellom de valgte studentrepresentantene, finnes det få plattformer der representantene får innspill til saker fra den større studentmassen.

Flere mener gapet mellom studentrepresentantene og studentene skyldes at studentpolitikere ikke kommuniserer godt nok hva de jobber med, og ikke klarer å engasjere den jevne studenten i de sakene som diskuteres (Mikkelsen 2018; Westrum-Rein 2018). Andre påpeker at studentpolitikere burde tørre å diskutere politikk på et samfunnspolitisk plan, ikke bare politikk knyttet til universitetet og studentens rettigheter (Østensen 2018). Dette ble det også tatt til orde for under debatten om den kritiske student i Trondheim, men da med fokus på at universitetspolitikk må sees i en større samfunnspolitisk kontekst. Flere argumenterte for at studentpolitikk i større grad bør være knyttet til den politiske høyre-venstre-aksen, slik man finner ved UiO, UiB og nå UiT, der de gjennomfører listevalg.

Selv om mange mener studentpolitikere kan gjøre mer for å informere og engasjere studentene ved universitetet, er det også enkelte som mener studentene selv ikke gjør nok for å oppsøke

informasjon om de universitetspolitiske prosessene (Bye 2017). Den lave valgdeltakelsen ved studentdemokratiske valg vitner om liten interesse for studentpolitiske saker fra studentenes side. Studentene holder seg ikke oppdatert på hva studentpolitikere gjør (Giæver 2017), og både intervjuer av studentrepresentanter og referater fra studentpolitiske møter tyder på at få studenter oppsøker og bruker de plattformene som finnes for å kommunisere med sine studentpolitiske representanter (NTNU 2018).

Er studentpolitikere karrierebevisste broilere som sleiker ledelsen opp i ræva? (Tjora 2015)

Denne harde karakteristikken av studentpolitikere ovenfor skapte sterke reaksjoner da den ble fremsatt av professor Aksel Tjora ved NTNU i 2015. Daværende og tidligere studentrepresentanter betegnet uttalelsen som usaklig og uten rot i virkeligheten (Landsem 2015). Likevel er det relevant på et strukturelt plan å se på hva som kan påvirke studentpolitikere i de valgene de tar. Med lite kontakt med den større studentmassen og mye arbeid oppover i det universitetspolitiske systemet kan en studentpolitisk rolle være godt egnet for å pleie egne nettverk.

Veldig mange [studentpolitikere] var tilsynelatende motiverte av muligheten til å bli politiske rådgivere, eller drive med kommunikasjonsrådgivning eller gjøre karriere ut av det etterpå. (..) Jeg fikk inntrykk av at enkelte valgte å se vekk fra en problemstilling fordi den ikke kunne profilere deg godt nok som enkeltperson (tidligere studenttillitsvalgt, 02.04.2018).

En student og tidligere tillitsvalgt som ble intervjuet, opplevde at en del studentpolitikere ikke tok sin demokratiske rolle på alvor, men heller brukte studentpolitiske verv som et springbrett for egen karriere. Da en av studentrepresentantene til

NTNU-styret i 2016 ble spurt om han var en karrierejeger, var svaret ja, men med argumentasjon om at så lenge man brydde seg om universitetet og gjorde en god jobb, så var det kanskje ikke så viktig hvor motivasjonen kom fra (Furberg 2015). Uansett personlig motivasjon vil den lave valgoppslutningen og den jevne students mangel på interesse for studentpolitiske saker gjøre at studentpolitikere kan ta en del politiske valg man ikke nødvendigvis blir stilt til ansvar for. I enkelte studentpolitiske verv vil denne friheten være større enn i andre.

Noe av det første man blir opplært i når man skal tre på som studentrepresentant i styret er at vi representerer studentperspektivet, men det er egne meninger man skal stå for. (Landsem, Falck, Melfjord, studentrepresentanter i NTNU-styret, 28.04.2015)

I 2015 ble det vedtatt at NTNU skulle fusjonere med tre høyskoler. Vedtaket gikk gjennom NTNUs styre med et hårfint flertall, og studentenes representanter var noen av dem som stemte for fusjonen (Oksholen og Normannsen 2015). Saken var kontroversiell og utløste en hel runde diskusjoner ved NTNU om hvilken rolle studentrepresentantene har, hvem de representerer, og hvem de står til ansvar for. I forkant av styremøtet ble det avholdt et allment studentmøte der man fikk sjansen til å diskutere og votere over fusjonssaken. Av de seksti studentene som møtte opp, stemte kun fire for en fusjon. Studentrepresentantene i NTNU-styret valgte likevel å stemme for (Esshali 2015). Etter hard kritikk ble det gjort klart at styremedlemmene i universitetsstyrene bare representerer seg selv, noe som også blir lagt vekt på når representantene får styrekompetansekurs (Korrespondanse studentrepresentant, 2018). Studentstyremedlemmer plikter å søke det beste for NTNU som helhet (Kunnskapsdepartementet 2016), og de ansattvalgte og eksterne har like stort ansvar som studentrepresentantene for å ta studentperspektivet med i sin vurdering.

Representantene innrømmet senere at prosessen før fusjonsvedtaket hadde vært kaotisk og presset gjennom på veldig kort tid. Likevel sto de sammen med universitetsledelsen i argumentasjonen om at vedtaket nå var tatt, og oppfordret folk til heller å bruke energien sin på å sørge for at fusjonen ble implementert på en tilfredsstillende måte, enn å protestere (Hereide 2015).

Som en student skrev i studentavisen *Under Dusken*, er mangelen på ansvarlighet overfor studentene problematisk, siden studentrepresentantenes stemmegivning ofte blir brukt til å legitimere beslutninger. I fusjonssaken uttalte for eksempel rektor ved NTNU, Gunnar Bovim, at studentene støtter vedtaket om fusjon (Djupedal 2015). Det kan stilles spørsmål ved i hvilken grad studentstemmer virkelig er representert i NTNU-styret når representantskapet er relativt framkøbt og ikke holdes ansvarlig overfor studentmassen som sådan.

Studentrepresentantene i styret kan formelt sett ta avgjørelser uavhengig av hva de øvrige studentene ved institusjonen mener om sakene. Samtidig tar ledelsen ved universitetet ofte «representantenes» stemme til inntekt for «stemmene» til studentmassen. Representantenes plass ved bordet brukes som et argument for å kvele protester når beslutningen er tatt – dere hadde deres sjanse til å si noe, dere var jo representert. I sitt arbeid med opplæring av verneombud viser Sørensen og Sætnan (1984) at man kan finne alternative måter å oppfylle representantroller på der man mobiliserer de man representerer, bak sine stemmer. Med en slik type mobilisering kan det også være enklere å bevege seg fra en forvaltningsmessig «stemme» til mer kritisk «støy» i saker som omhandler universitetets fremtid.

Som beskrevet av Djupedal (2015):

Jeg opplever studentpolitikken som en arena der en påfallende konformitet til makta og mangel på større kampsaker og radikalitet er en del av kulturen. Alle disse momentene har etter mitt

skjønnet kommet tydelig fram i saken om fusjon. I stedet for å se fusjonssaken som et eksempel på et større politisk veivalg som omhandler nyliberalisme og styring av universitets- og høyskolesektoren, bidrar studentrepresentantenes stemmer til å legitimere økt toppstyring og markedsretting (Djupedal 2015).

Har studentene kjøpt ideen om universitetet som bedrift?

Når det er både fastslått og akseptert at studentpolitikkerne ikke representerer flertallet av studenter, men seg selv og sine meninger, er det uklart om studentmassen som sådan støtter en større markedsretting av universitetet, eller om dette er noe som i første omgang blir stemt frem av studentrepresentantene. Samtidig kan det, som tidligere nevnt, virke som om det er en utbredt holdning blant studenter at man tar en utdanning først og fremst for sin egen del, og at studieforløpet er en nødvendighet for å komme ut i ønsket jobb. Dette er en tankegang som er godt forenlig med bedrifts-, og leverandørsynet på universitetet. Da blir utdanning ikke et samfunnsansvar og en dannelsesprosess som skal oppfordre til kritisk refleksjon, men heller en vare for den enkelte student.

Høsten 2018 la regjeringen frem et forslag om å innskrenke stipendordningen for studenter, slik at en del av studielånet først ville omgjøres til stipend hvis man fullførte graden man hadde begynt på. Dette kan sees i sammenheng med den nye viderefordelingsmodellen hvor studieprogrammene taper penger hvis studentene ikke går ut på normert tid. Innføringen av økonomiske sanksjoner vil ramme mange studenter, og forslaget har ført til kritiske utspill fra studentorganisasjoner. De fleste som stiller seg negative til et slikt kutt, har lagt spesielt vekt

på hvordan det rammer utsatte grupper og individer (Norsk Studentorganisasjon 2018b), men få synes å stille spørsmål ved hvordan denne sanksjonen viser en devaluering av utdanning i seg selv. Stipendkuttet sender et signal om at utdanning bare er verdt noe hvis den fullføres og forbereder studenten til et ventende yrke, en tankegang det ser ut som studentene allerede er innforstått med. Utdanning blir dermed ikke sett på som et mål i seg selv, men som et middel.

Politikken regjeringen vedtar, blir ved universitetene ofte fremstilt og implementert som teknisk og apolitisk, uten bakgrunn i ideologiske eller partipolitiske agendaer. Studentpolitikken flere steder i landet ser ut til å godta en slik apolitisk fremstilling og er også organisert ut fra et individfokusert og partinøytralt ståsted. I tillegg er det vanskelig å sette fingeren på forbindelsene mellom gjennomførte tiltak og bakenforliggende ideologier. Temaene blir derfor fort «tåkete», noe som gjør det vanskelig å knytte endringene som skjer, til hvordan man opplever sin egen hverdag. Én av de viktige faktorene for kritisk engasjement – en klar sak å mobilisere for – er derfor ikke nødvendigvis til stede.

Det å mobilisere mot «små og gradvise endringer som til sammen likevel utgjør en betydelig sentralisering, byråkratisering og markedsretting» av universitetet (Andresen mfl. 2015: 1, forfatteres oversettelse) er utfordrende både for studenter og ansatte ved universitetet (se kapittel 5). Valgt versus ansatt rektor, nedbygging av ansattes medvirkningsorganer, økt målstyring, administrativ effektivisering gjennom kutt, og økt konkurranse om ressurser, blant annet fra næringslivet, er eksempler på slike saker som er krevende å se og forklare som en utviklingstrend. Debatten om universitetets fremtid oppfattes dermed ofte som utydelig og lite konkret (McNay 2014). McNay kaller dette for «sosial vektløshet», at resonnement blir så abstrakte at de føles lite relevante for folks opplevde virkelighet (McNay 2014: 4–5).

Man kan dermed ikke avfeie ideen om at flere studenter eller studentrepresentanter aktivt støtter en mer markedsrettet utvikling av universitetet, men det kan også tenkes at det manglende engasjementet påvirkes av at man ikke finner måter å snakke om disse temaene på, som viser sammenhenger og konkretiserer både utfordringer og alternativer.

Inn i fremtiden: studentengasjement i et markedsrettet universitet

Det er kjent at større saker som oppleves som klare for en større masse, samler folk mer effektivt. At mennesker har erfaring med å bli hørt, og føler at de har en påvirkningskraft på samfunnet, er også en mobiliserende faktor (Van Dyke 1998; Schussman og Soule 2005). Klimastreiken i 2019 som ble satt i gang av ungdomsskolebarn er et eksempel på at unge i dag klarer å samle seg om en felles sak. Studenter finner fellesskap internasjonalt via sosiale medier og digitale arenaer. Kunnskap innen informasjons- og kommunikasjonsteknologi gir også nye muligheter til å se «bak teppet» og få oversikt over finansieringsformer og strukturer bak samfunnsendringer. Kanskje har vi dermed en situasjon hvor universitetet blir mer individualisert og markedsrettet, men hvor ungdom og studenter søker andre arenaer for å finne det fellesskapet som må til for å mobilisere.

Det finnes noen tegn blant studentgrupper til mer direkte opprør imot markedsrettingen av universitetet. Studentenes og Akademikernes Internasjonale Hjelpfond (SAIH) hadde våren 2018 en kampanje som kritiserte kommersialisering av høyere utdanning (SAIH 2018). Fokuset var riktignok internasjonalt, og kampanjen problematiserte trenden med økte skolepenger ved universiteter rundt om i verden, men den diskuterte også hvordan akademisk frihet kan utfordres når universitetet styres

av markedet. Selv om kampanjen i hovedsak hadde et globalt fokus, kunne man bruke problemstillingen på situasjonen i Norge og spørre hvordan akademisk frihet kan bli satt på prøve også her (Kjølseth 2018).

Omtrent samtidig kom det også et utspill fra regjeringen om muligheten for å organisere universiteter som foretak, noe blant annet Norsk Studentorganisasjon (NSO) raskt protesterte mot. Interesseorganisasjonen for studentene var klar i sin sak og argumenterte for at en foretaksmodell kunne føre til mer markedsstyrte universiteter, skolepenger for studenter og innskrenking av studenters medbestemmelsesrett ved universitetene (Norsk Studentorganisasjon 2018a). NSO har også vært ute og kritisert finansieringen av petroleumsforskning (Smievoll og Bakke 2019). Dette er eksempel som viser at NSO er i stand til å posisjonere seg og ta et klart standpunkt i større saker der samfunnspolitikk og universitetspolitikk møtes.

På lokalt plan ved universitetene har det vært aksjonspregede initiativ mot universitetsledelsens forslag eller beslutninger. Både i Oslo og i Trondheim har psykologistudenter kjempet for å beholde sine interne poliklinikker, og i den sammenheng har det blitt stilt kritiske spørsmål til ledelsen både rundt faglig autonomi og det toppstyrte universitetet (Time 2017). Likevel kan det virke som om det er vanskelig å knytte de fag- og fakultetsspesifikke kampene opp mot en større bevissthet om universitetspolitikk.

Det kan se ut som at det finnes kimer til kritikk og opprør hos norske studenter i dag, men at studentene etterlyser kunnskap og bevissthet om hvordan en markedsretting av universitetet vil ramme dem selv, utdanningen og samfunnet. For å mobilisere enkeltstudenter og studentrepresentanter er det viktig å sette mindre endringer ved fag, institutter og fakulteter inn i en større universitetspolitisk sammenheng. På lokalt plan kan et mer kollegialt forhold mellom studenter og vitenskapelig

UNIVERSITETSKAMP

ansatte ved universitetet være nyttig. Studentene vi har snakket og diskutert med, savner et tettere og mer voksent fellesskap med sine forelesere, hvor det er mer rom for debatt og fellesskap også utover forelesningene. Det å diskutere hvilken rolle universitetet har i å bidra til å løse store samfunnsspørsmål, og hva som må være på plass for at dette skal skje, er et eksempel på en slik viktig debatt som bør finne sted, også ved norske universiteter.

Referanser

- Altbach, P.G. (1989) 'The new internationalism: Foreign students and scholars', *Studies in Higher Education*, 14 (2): 125–136.
- Altbach, P.G. (1989) 'Perspectives on Student Political Activism', *Comparative Education*, 25 (1): 97–110.
- Altbach, P.G. og Cohen, R. (1990) 'American student activism: The post-sixties transformation', *The Journal of Higher Education*, 61 (1): 32–49.
- Andresen, S.A., Epremian, L., Jakobsen, T.S., Jones, M. og Refstie, H. (2015) 'Fighting fog – The case of creeping neoliberalism and weakening university democracy in Norway', *Krisis: Tijdschrift voor empirische filosofie*, 2015 (2): 27–33.
- Arbetaren (2013) 'Hånfulla reaktioner på studentprotester', *Arbetaren*, <https://www.arbetaren.se/2013/11/22/hanfulla-reaktioner-pa-studentprotester/>.
- Bansel, P. og Davies, B. (2010) *Through a love of what neoliberalism puts at risk*. I Blackmore, J., Brennan, M. og Zipin, L. (red.) *Re-positioning university governance and academic work*. Nederland: Sense.
- BBC (2015) 'South African students continue fees protest', *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-34636419>.
- Beck, U. (2005) *Power in the global age : A New Global Political Edconomy, Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter neue weltpolitische Ökonomie*. Cambridge: Polity.
- Berg, L.D., Huijbens, E.H. og Larsen, H.G. (2016) 'Producing anxiety in the neoliberal university', *The Canadian Geographer*, 60 (2): 168–180.
- Bull, B. (2013) 'Social Movements and the 'Pink Tide' Governments in Latin America: Transformation, Inclusion and Rejection'. I Stokke, K. og Törnquist, O. (red.) *Democratization in the Global South – The Importance of Transformative Politics* (s. 75–99). Springer.
- Busch, T., Vanebo, J.O. og Klaudi Klausen, K. (2011) *Modernisering av offentlig sektor : trender, ideer og praksiser*. 3. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bye, T.A. (2017) '(Student)Demokrati på avveie', *Sosiologen*, <https://sosiologen.no/student/studentdemokrati-pa-avveie/>.
- Djupedal, E.F. (2015) 'Når rævsleiking blir personlig',

- Under Dusken*, <https://dusken.no/artikkel/25080/nar-det-blir-legitimt-a-gjre-det-politiske-personlig/>.
- Esshali, N.W. (2015) 'Skeptiske til storsammenslåing', *Under Dusken*, <https://dusken.no/artikkel/24723/skeptiske-til-storsammenslaing/>.
- Furberg, K. (2015) 'Karrierejeger og fusjonsbrems inn i det nye NTNU-styret', *Universitetsavisa*, <https://www.universitetsavisa.no/student/2015/11/02/Karrierejeger-og-fusjonsbrems-inn-i-det-nye-NTNU-styret-18368117.ece>.
- Giæver, H. (2017) 'Dette er studentpolitikken og så mye koster den', *Universitetsavisa*, <https://universitas.no/nyheter/62247/dette-er-studentpolitikken-og-sa-mye-koster-den/>.
- Habermas, J. (1985) *The Theory of Communicative Action, Vol. 1, 'Reason and the Rationalization of Society'*. Overs. McCarty, T. Boston: Beacon.
- Hensby, A. (2014) 'Networks, counter-networks and political socialisation—paths and barriers to high-cost/risk activism in the 2010/11 student protests against fees and cuts', *Contemporary Social Science*, 9 (1): 92–105.
- Hereide, Y.M. (2015) 'Fusjon - hva nå?', *Under Dusken*, <https://dusken.no/artikkel/24845/fusjon-hva-na/>.
- Kalleberg, R. (1998) Studenter i det sivile samfunn: et perspektiv på norske 'studentopprørere'. *Forum for universitetshistorie*, 4. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Keute, A.-L. (2017) 'For mye betalt arbeid går på bekostning av studietiden' (21.08.), *SSB*, <https://www.ssb.no/utdanning/artikler-og-publikasjoner/for-mye-betalt-arbeid-gar-pa-bekostning-av-studietiden>.
- Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Siggerud: Res Publica.
- Kjølseth, J.I. (2018) 'Utdanning i utstillingsvinduet', *Under Dusken*, <https://dusken.no/artikkel/27800/utdanning-i-utstillingsvinduet/>.
- Kunnskapsdepartementet (2016) 'Retningslinjer for styrearbeid ved universiteter og høyskoler', *Kunnskapsdepartementet*, <https://www.regjeringen.no/no/tema/utdanning/hoyere-utdanning/styrene-for-universiteter-og-hoyskoler/id2344567/>.
- Landsem, E. (2015) 'Tre generasjoner rævslikkere tilstår', *Under Dusken*, <https://dusken.no/artikkel/25084/>

- tre-generasjoner-rvslikkere-tilstar/
- Levidow, L. (2002) 'Marketizing higher education: neoliberal strategies and counter-strategies'. I Robins, K. og Webster, F. (red.) *The Virtual University?: Knowledge, Markets, and Management* (s. 227–248). New York: Oxford University Press.
- Long, G. (2011) 'Chile student protests point to deep discontent', *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-34636419>.
- Lorenz, C. (2012) 'If you're so smart, why are you under surveillance? Universities, neoliberalism, and new public management', *Critical inquiry*, 38 (3): 599–629.
- Marchart, O. (2007) *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau, Taking on the political.*: Edinburgh University Press.
- McNay, L. (2014) *The misguided search for the political*. Cambridge: Polity Press.
- Mikkelsen, S. (2018) 'Studentpolitikken må bli mer sexy', *Universitetsavisa*, <https://www.universitetsavisa.no/student/2018/04/11/%C2%ABStudentpolitikken-m%C3%A5-bli-mer-sexy%C2%BB-73507.ece>.
- Monsen, T.H. (2013) 'Studenter blokkerer universiteter i Danmark', *Universitetsavisa*, <https://www.universitetsavisa.no/notiser/2013/11/27/Studenter-blokkerer-universiteter-i-Danmark-18370260.ece>.
- Mouffe, C. (2000) *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2005) *On the political, Thinking in action*. Abingdon: Routledge.
- Naug, O.W. (2018) *Karakterpress og konkurranse. En sosiologisk undersøkelse av studentmiljøet ved det juridiske fakultet i Bergen*. Masteroppgave Universitetet i Bergen.
- Nedregård, T. og Olsen, R. (2014) *Studentenes helse-og trivselsundersøkelse SHoT 2010* Oslo: TNS Gallup/SiO/SiB/SiT/SiS/SOPP/SiTel/SiF.
- Norsk Studentorganisasjon (2018a) 'NSO støtter oppropet mot foretaksmodell i UH-sektoren', *NSO*, <https://www.student.no/2018/05/18/nso-stotter-oppropet-mot-foretaksmodell-i-uh-sektoren/>.
- Norsk Studentorganisasjon (2018b) 'Vi er ikke perfekte', *NSO*, <https://www.student.no/pressemeldinger/vi-er-ikke-perfekte/>.

- NTNU, S. (2018) 'Vår politikk', *Studenttinget NTNU*, <https://studenttinget.no/var-politikk/>.
- O'toole, D. M., Stratton, L.S. og Wetzell, J.N. (2003) 'A longitudinal analysis of the frequency of part-time enrollment and the persistence of students who enroll part time', *Research in Higher Education*, 44 (5): 519–537.
- Oksholen, T. og Normannsen, S.W. (2015) 'Sterkt splittet styre vedtok fusjon', *Universitetsavisa*, <https://www.universitetsavisa.no/politikk/2015/01/28/Sterkt-splittet-styre-vedtok-fusjon-18368759.ece>.
- Ortmann, S. (2015) 'The umbrella movement and Hong Kong's protracted democratization process', *Asian Affairs*, 46 (1): 32–50.
- Rancière, J. (1992) 'Politics, identification, and subjectivization', *October*, 61: 58–64.
- Rancière, J. (2009) *The emancipated spectator, Le spectateur émancipé*. London: Verso Books.
- Rancière, J. (2011) 'The thinking of dissensus: politics and aesthetics'. I Stamp, R. og Bowman, P. (red.) *Reading Rancière* (s. 1–17). London: Continuum.
- Rancière, J., Panagia, D. og Bowlby, R. (2001) 'Ten theses on politics', *Theory & event*, 5 (3).
- Ratcliffe, R. (2015) 'University protests around the world: a fight against commercialisation', *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/higher-education-network/2015/mar/25/university-protests-around-the-world-a-fight-against-commercialisation>.
- Reekum, R. (2015) '#The new university: A special issue on the future of the university', *Krisis: Journal for contemporary philosophy* (2): 3–6.
- Risager, B.S. og Thorup, M. (2016) 'Protesting the neoliberal university: The Danish student movement «A Different University»', *Interface: A Journal for and about Social Movements*, 8 (1): 7–33.
- Roberts, K. (2015) 'Youth mobilisations and political generations: young activists in political change movements during and since the twentieth century', *Journal of Youth Studies*, 18 (8): 950–966.
- SAIH (2018) 'Et skrekkeksempel på kommersialisering av utdanning', *SAIH*, <https://saih.no/artikkel/2018/3/et-skrekkeksempel-pa-kommersialisering-av-utdanning>.

- Schussman, A. og Soule, S.A. (2005) 'Process and Protest: Accounting for Individual Protest Participation', *Social Forces*, 84 (2): 1083–1108.
- Shihade, M. (2012) 'The Season of Revolution: The Arab Spring and European Mobilization', *Interface: a journal for and about social movements*, 4 (1): 1–16.
- Sigelman, L. og Feldman, S. (1983) 'Efficacy, mistrust, and political mobilization: A cross-national analysis', *Comparative Political Studies*, 16 (1): 118–143.
- Smievoll, V.F. og Bakke, A.H. (2019) 'Den statlige finansieringen av petroleumsforskning bør opphøre', *Khrono*, <https://khrono.no/bakke-baerekraft-klima/den-statlige-finansieringen-av-petroleumsforskning-bor-opphore/279746?fbclid=IwARoCLPaUQVHMFPy663sSrEOxjnOpxwwepcxsH61gOnisfAmoWIAg9YNkN8s>.
- Sommer, M. (2015) 'Studerende i blokade på femte døgn: Bad ansatte tage deres ting og gå', *DR*, <https://www.dr.dk/nyheder/indland/studerende-i-blokade-pa-femte-dogn-bad-ansatte-tage-deres-ting-og-ga>.
- Swyngedouw, E. (2014) 'Where is the political? Insurgent mobilisations and the incipient «return of the political»', *Space and Polity*, 18 (2): 122–136.
- Sørensen, K.H. og Sættnan, A.R. (1984) *Modeller og Metoder: Et eksperiment i arbeidsmiljøopplering*. Vol. A84003, NIS rapport Trondheim.
- Time, J. K. (2017) 'Psykologiske opptøyer', *Morgenbladet*, <https://morgenbladet.no/aktuelt/2017/10/psykologiske-opptoyer>.
- Tjora, A. (2015) 'Det «nye NTNU» og studentenes ansvar', *Under Dusken*, <https://dusken.no/artikkel/25064/det-nye-ntnu-og-studentenes-ansvar/>.
- Tønnesen, E. (2018) 'Dårlig oppslutning i studentvalg', *Khrono*, <https://khrono.no/hinn-hvl-hogskolen-i-innlandet/darlig-oppslutning-i-studentvalg/250372>.
- Van Dyke, N. (1998) 'Hotbeds of activism: Locations of student protest', *Social Problems*, 45 (2): 205–220.
- Westrum-Rein, J. (2018) 'Tilgi meg Bovim for jeg har syndet', *Under Dusken*, <https://dusken.no/artikkel/28208/tilgi-meg-bovim-for-jeg-har-syndet/>.

UNIVERSITETSKAMP

Žarkov, D. (2015) 'On intellectual labour and neoliberalism in academia – Or, in praise of reviewers', *European Journal of Women's studies*, 22 (3): 269–273.

Østensen, K. (2018) 'Studentpolitikere bør snakke om mer enn studentpolitikk', *Khrono*, <https://khrono.no/student-ostensen-lmns0/studentpolitikere-bor-snakke-om-mer-enn-studentpolitikk/211234>.

KAPITTEL 12

Medvirkning, makt og avmakt i universitetsdemokratiet

Silje A. Andresen, Ida Marie Henriksen, Thomas S. Jakobsen,
Michael Jones og Nina Helen Aas Røkkum

I Norge hersker en tilsynelatende bred enighet om at ansatte og studenter ved universitetene i stor grad skal kunne forme sin egen arbeids- og studiehverdag. En sentral medvirkningskanal er valg av representanter til universitetets formelle styringsorganer. Til tross for at universitetsdemokratiet er sikret formelt, argumenterer vi for at det lokale arbeidsplassdemokratiet, som en viktig del av universitetsdemokratiet, er truet på fire fronter. For det første erfarer vi at de valgte organers reelle innflytelse blir svekket gjennom en møtepraksis der universitetsledelsen har bestemt utfallet i forkant. For det andre blir de ansattes mulighet til å påvirke sin egen arbeidssituasjon svekket ved at medvirkningen tar en form som ofte utelukker medbestemmelse og dermed blir det et skinndemokrati. For det tredje blir demokratiet svekket gjennom tendensen til å erstatte valgte med tilsatte organer og ledere. For det fjerde fører innføringen av

nyliberalistiske ideer ved universitetet til at ansvarlighet blir omgjort til en «ansvarsutkreving», der rapporteringskrav, tellekant og andre numeriske teknikker for resultatstyring favoriserer en konkurransepreget, individualistisk kultur. Følgelig står omsorg for kollegaer i fare for å bli nedprioritert.

Slik vi ser det, omfatter arbeidsplassdemokratiet ved universitetene ulike elementer. Det første er det representative demokratiet, der valgte organer og ledere gir de ansatte formell medbestemmelsesrett. Det andre er akademisk frihet, som er muligheten de ansatte har til å påvirke sin arbeidssituasjon ved å bestemme hva man vil forske på og undervise om i samråd med den nærmeste kollegiale enheten, altså en form for deltagende demokrati. Det tredje er praksiser grunnet i omsorgsetikk, det vil si kollektive handlinger som utøves av ansatte for å inkludere alle i relevante arbeidsoppgaver og vise omsorg for dem som av ulike grunner står i fare for å bli forbigått.

I Norge har spørsmålet om universitetsdemokratiets status blitt aktualisert gjennom diskusjonene om hvorvidt ledere på ulike nivå skal velges av de ansatte, eller om de skal tilsettes. Videre har det blitt uttrykt misnøye etter at ansatte har erfart at viktige beslutninger er tatt før de kommer opp til debatt i de formelle organene for medbestemmelse, og «at den sentrale ledelsen ikke ønsker å gå i en reell dialog med oss. De er mer opptatt av å gjennomføre sine store visjoner».¹ Kort sagt erfarer ansatte at det er en tendens til overføring av formell og uformell makt fra de faglig ansatte til en profesjonell ledelse som vektlegger «strategisk ledelse», hvor de ansattes engasjement blir omtalt som «universitetskonservatisme» og «misnøyekultur» (Melby 2014).

Til tross for en økende frustrasjon om hvordan universitetsdemokratiet praktiseres, er det få tegn til en protestbølge i Norge. Studenter kan oppleve at universitetsdemokratiet fungerer bra ettersom de har valgte representanter i styringsorganene. Fast vitenskapelig ansatte kan derimot føle at de har mindre å si etter at

eksterne representanter har blitt tatt inn i styringsorganene (Kjeldstadli 2010). Samtidig kan man jo spørre seg om hvorfor universitetsdemokratiet er viktig. Kampen om universitetsdemokratiet er ikke noe nytt. I 1968 handlet det om et oppgjør mot «professorveldet», mens det i dag i større grad er et oppgjør mot «managerveldet». I kontrast til det historiske «professorveldet» viser vi med begrepet «managerveldet» til den sterkt økende tendensen til ovenfra og ned-styring fra profesjoniserte ledere (engelsk «managers»). Verden over er det protester mot managerveldet. Vi viser hvordan globale tendenser til ovenfra og ned-styring kommer til uttrykk i og dermed svekker det lokale universitetsdemokratiet, bl.a. ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU).

Hvorfor er det viktig med universitetsdemokrati?

I to bøker har den britiske litteraturprofessoren Stefan Collini (2012; 2017) foretatt en kritisk drøfting av myndighetenes universitetspolitikk i England siden slutten av 1980-årene, og spesielt etter 2000. England har gått lenger enn de fleste andre land i Europa ved å legge til rette for en kommersialisert universitetsverden i nyliberalistisk ånd. Det faglige akademiske kollektivet basert på felles erfaringer, har blitt erstattet av konkurranse mellom individuelle forskere eller forskergrupper. Collini argumenterer for at akademisk kvalitet fremmes av samarbeid, heller enn av konkurranse og overvåking.

Selv om den nyliberalistiske universitetsideologien ikke er kommet så langt i Norge som i England, advarer historieprofessor Knut Kjeldstadli (2010) mot en lignende tendens i retning av økt markedsstyring av universitetene med hjelp fra et styrket og profesjonisert universitetsbyråkrati. Han mener at det utøves ytre press mot universitetene gjennom eksterne styrerepresentanter, ansatte

ledere, styring av undervisningsopplegg og styring av forskning gjennom finansieringsmekanismer. Han fortsetter:

Dernest sikres en sterkere *indre* styring, gjerne via ansatt ledelse fra toppen helt ned til enkeltinstituttene, ledere som har mandat fra, lojalitet til og karriereforventninger knyttet til ledelsesnivået over, ikke til kollegaene. Valgte kollegiale organer svekkes (s 72).

Det er fare for at de nye styringsformene fører til mangel på tillit mellom ledere og ansatte. Dessuten fører omleggingen i retning av det nyliberale universitetet til økt arbeidspress:

Summen av økt arbeidspress, press til å publisere i de rette poenggivende media, rapportering, interne og eksterne evalueringer, kontroll, en viss angst for kontrollinstansene, innbilte og faktiske munnkorer gir et minsket frirom der en kan velge hva en vil sette kreftene inn på (s. 122).

Kjeldstadli argumenterer for at det er viktig med valgte ledere på alle nivåer, med mandatet nedenfra, ikke utenfra og ovenfra. Han mener videre at et styre bør ha et flertall av interne representanter. Han argumenterer for en modell han kaller for «samfunnsuniversitet» (se også kapittel 21), der kunnskapens mål er nytte for menneskene i den videste betydning av nytte, «radikalt videre enn at forskningen skal være kommersielt utnyttbar» (s. 149). Samtidig er dette et universitet som ikke er styrt politisk av myndighetene, men «der idealet er en løpende diskusjon blant de ansatte sjøl om hva vi steller med – og hvorfor» (s. 149–150).

En viktig dimensjon av arbeidsplassdemokratiet er å ha kontroll over egen arbeidssituasjon, og å kunne påvirke dette gjennom reell medbestemmelse. Det å erfare gjentatte ganger at deltakelse i arbeidsplassdemokratiet ikke byr på reelle muligheter til å endre utfallet, fører til en følelse av avmakt og maktesløshet blant

ansatte. Det nyliberale universitetets vektlegging av hierarkiske kontrollmekanismer, regnskapsføring av akademisk virksomhet og rangering av forskningsaktiviteter gjennom kvantitative mål, bidrar til å skape stress og angst (Berg, Huijbens og Larsen 2016). Mentale helseproblemer er økende i akademia (Mullings, Peake og Parizeau 2016). En studie i England viser at yngre akademikere på et tidlig stadium av sine karrierer er spesielt utsatt for psykiske problemer (Maclean 2016). En studie fra Nord-Amerika viser at særlig kvinnelige akademikere opplever økt stress i forsøket på å kombinere en utsatt arbeidssituasjon med familieliv (Mountz 2016). I nyliberale akademia er slike problemer et spørsmål om individuell motstandskraft og ikke noe som takles kollektivt (Simard-Gagnon 2016; England 2016). Journalist og forfatter Johann Hari (2018) har undersøkt årsaker til depresjon og mulige løsninger. En av hans konklusjoner er at manglende kontroll over egen arbeidssituasjon er en medvirkende årsak til depresjon. Han peker på at dette ikke motvirkes gjennom en sterk ledelse, men ved at arbeidet organiseres som et demokratisk kollektiv.

Internasjonale protester mot det nyliberale universitetet

Siden 2010 har studenters og ansattes økende frustrasjon over omorganiseringer og økende markedsorientering av universitetene utløst en bølge av protester internasjonalt. Selv om det er lokale variasjoner i hvordan universitetene har blitt endret, er det ofte den økte kommersialiseringen av utdanning og forskning, toppstyringen av universitetets besluttende organer, samt den økte politiske styringen av institusjonene det mobiliseres imot. Universitetene har lenge vært sett på som en siste skanse mot et stadig sterkere innslag av markedsstyring i offentlig sektor. Ideer som faller under samlebetegnelsen New Public Management

(NPM), har fått økende innflytelse over hvordan ressurser allokeres, kvalitet vurderes og ansatte prioriterer (Collini 2017).

Denne kampen om universitetenes fremtid har gitt seg utslag i mobilisering av studenter og ansatte internasjonalt. I England i 2011 tok studentene til gatene mot innføring av skolepenger. Studenter og ansatte har okkupert universitetsbygninger i Amsterdam (bilde 1). I Chile i 2018 førte protester mot profittmotivert høyere utdanning til gatekamper. Spørsmål om arbeidsdemokrati og medbestemmelse står helt sentralt i protestene mot dagens NPM-regime og den økende kommersialiseringen av universitetene. Slike protester er ikke noe nytt, og følgende fortelling viser hvordan tidligere opprør førte til grunnleggende endringer og demokratisering av universitetene og setter dagens kamp mot managerveldet inn i en større historisk kontekst.

Bilde 1. Studenter okkuperte Maagdenhuis, bygget til hovedadministrasjonen ved Universitetet i Amsterdam, fra 25. februar til 11. april 2015 i protest mot finansielle nedskjæringer og omorganisering av universitetet, samt med krav om demokratiske valg til universitetsstyret. Fotograf: Guido van Nispen, 27. februar 2015. Bilde hentet fra [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maagdenhuis_Occupy_2015_\(16639038306\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maagdenhuis_Occupy_2015_(16639038306).jpg)

Kampen om universitetsdemokratiet 1968–2018

av professor emeritus Michael Jones

I 2018 var det femti år siden studentopprøret i Paris. Studenter og andre intellektuelle protesterte mot et foreldet utdannings-system og en udemokratisk organisasjonsform ved de franske universitetene. Protester foregikk også på en rekke andre universiteter i Europa og Nord-Amerika. Samtidig foregikk det store protester mot USAs krigføring i Vietnam. I 1968 var jeg doktorgradsstipendiat ved University College London og holdt på å skrive en avhandling i geografi som handlet om Finland. Jeg reiste mellom London og Helsingfors. Høsten 1968 opplevde jeg at radikale studenter okkuperte LSE (London School of Economics) for å bruke den som støttepunkt for en stor demonstrasjon mot USAs krig i Vietnam. Mer enn 30 000 mennesker marsjerte i gatene (bilde 2). Tusenvis av politi var utkalt. Offentlige bygninger var stengt for publikum og omringet av politi. I Helsingfors opplevde jeg både protestmarsjer mot Vietnamkrigen og diskusjoner på universitetet om demokratisk styreform. Jeg hadde kontakt med en gruppe studenter og yngre lærere som var sterkt kritisk til professorveldet og ønsket å innføre en demokratisk styreform. Begivenhetene i 1968 førte etter hvert til universitetsreformer og innføring av demokratisk valgte styringsorganer mange steder.

I 1973 flyttet jeg til Norge for å ta opp et forskningsrådsstipend ved Norges Landbrukshøgskole.² Kort tid etter min ankomst deltok jeg i det første møtet til det nyopprettete instituttrådet på mitt nye arbeidssted. Instituttrådet omfattet alle ansatte og stipendiater så vel som studentrepresentanter. Instituttrådet valgte et instituttstyre og en instituttleder. Jeg ble entusiastisk da jeg fikk oppleve realiseringen av arbeidsplassdemokratiet. I 1975 ble jeg ansatt ved det nyopprettede Geografisk institutt ved Universitetet i Trondheim, der det også var etablert et system med valgte instituttråd.³

UNIVERSITETSKAMP

Bilde 2. Studenter okkuperer LSE oktober 1968 (øverst) til støtte for demonstrasjonen i London mot Vietnamkrigen (nederst). Bilder tatt av Michael Jones.

Representanter ble valgt av de fast og midlertidig vitenskapelig ansatte, ikke-vitenskapelig ansatte og studenter. Instituttrådet hadde beslutningsmakt og valgte instituttlederen. Fakultetsrådene, universitetsrådet og rektor var likeledes valgte. Valgte organer

markerte således et radikalt skifte fra det gamle professorveldet til universitetsdemokratiet.

Siden midten av 1990-årene har jeg opplevd en gradvis svekking av arbeidsplassdemokratiet ved universitetet. Universitetsbyråkratiet, som i økende grad er blitt profesjonalisert og spesialisert, har utviklet seg ved siden av de ansattes valgte organer. Eksterne representanter har kommet inn i de valgte organene og fått en økt rolle i beslutninger. Rektor, dekaner og instituttledere blir nå tilsatt og ikke lenger valgt. Det er forsøkt å omgjøre instituttene valgte organer til å ha en rådgivende funksjon uten beslutningsmyndighet. Nye former for uforpliktende medvirkningsprosesser er innført istedenfor medbestemmelse. Min opplevelse er at generelt svake og kosmetiske medvirkningsprosesser har preget omorganiseringene som er foretatt etter fusjonen av det gamle NTNU med andre høyskoler. Instituttadministrasjoner er blitt slått sammen mot de ansattes ønsker og uten overbevisende begrunnelser. Erosjonen av arbeidsplassdemokratiet på universitetet betyr ikke at vi går tilbake til det gamle professorveldet. Istedenfor er det NPM som får økt innpass og gir økt makt til profesjonelle «managers», med forventninger om at universitetets ansatte lojalt skal iverksette endringsprosesser som er bestemt ovenfra. Dette er prosesser som skjer ved universitetene over hele Europa, og som har utløst kraftige protester, blant annet i form av sterkt kritiske manifeste fra universitetsansatte.

Globale protester manifesteres

Denne fortellingen viser hvordan dagens strid mot managerveldet kan forstås som en fortsettelse av en langvarig kamp for et mer demokratisk universitet, samtidig som det viser hvordan protester, da som nå, skjer på tvers av landegrensar. Trenden de siste par tiårene i retning av det nyliberale universitetet og NPM

har også blitt møtt med kritikk og opposisjon fra akademikere i flere land. Flere manifeste har staket ut en alternativ kurs for dagens universiteter. I Nederland ble «det akademiske manifestet» publisert på nederlandsk i det kritiske filosofitidsskriftet *Krisis* i 2013 og på engelsk i 2015 (Halffman og Radder 2013; 2015). Manifestet inneholdt sterk kritikk av hvordan universiteter i Nederland og andre steder i Europa er blitt overtatt av en profesjonell forvaltning («management»). Forvaltningen bruker ulike strategier for å utøve disiplin og øke sin kontroll: målstyring, krav om rapportering, konkurranseutsetting, jakten på eksellens, markedsorientering, effektivisering og institusjons-sammenslåinger. Som alternativ til den rådende bedriftsmodellen for styring fremsetter manifestet en visjon om universitetet som et kunnskapskollektiv der akademikere, studenter og administrativt personale har en stemme og tar beslutninger.

Som respons til manifestet kom det rapporter fra akademikere i 13 andre land⁴ som meldte om lignende trender i retning av det som ble kalt for «det produktivistiske universitetet» (Halffman og Radder 2017a). Det fantes likevel geografiske forskjeller i hvordan dette ble praktisert. Rapportene fra Spania og Belgia kunne vise til at universitetene fremdeles hadde relativt sterk representasjon av akademikere i valgte organer, men at det ofte var akademikerne selv som fulgte opp den profesjonelle forvaltningens fremgangsmåte. Den franske rapporten beklaget at det som hadde blitt vunnet av universitetsreformer etter studentopprøret i 1968, var i ferd med å gå tapt. Halffman og Radder (2017b) peker på at forutsetningen for et alternativt universitet er at akademikere, studenter og administrativt personale viser gjensidig solidaritet. Denne solidariteten bør utøves ved at de ulike yrkesgruppene yter aktiv motstand gjennom de demokratisk forankrede universitetsorganene så vel som gjennom fagforeninger og om nødvendig med demonstrasjoner og protester.

Manifestet fra Amsterdam hadde intern demokratisering ved universitetene som utgangspunkt. Et manifest utarbeidet av vitenskapelig og administrativt ansatte ved Universitetet i Aberdeen i 2016 (bilde 3), fokuserte på universitetets grunnleggende prinsipper og funksjon i samfunnet. Her kritiseres universitetsledelsen for å ha valgt en forretningsmodell («business model») fremfor å vektlegge universitetets bredere samfunnsplikt («civic purpose»). Forfatterne peker på at universitetets samfunnsplikt i et demokrati er å fremme utdanning og lærdom basert på søken etter sannhet, rettferdighet, dyd og frihet, gjennom «å utdanne fremtidige generasjoner av borgere og å forme den kunnskapen som trenges for å opprettholde en rettferdig og fremgangsrik verden». Forfatterne av Aberdeen-manifestet hevder at medvirkning i form av konsultasjoner styrt av forvaltere gir lite plass for kritisk dialog. Universitetet trenger ledere og administratorer, ikke «managers».⁵

Bilde 3. «Vi krever tilbake vårt universitet» er beskjeden på denne fanen som innkaller til møte for å drøfte Aberdeen-manifestet, oktober 2016. Ukjent fotograf. Bilde hentet fra <https://reclaimingouruniversity.wordpress.com/> (gjengitt med tillatelse fra websidens administrator, Peter Loovers).

Et tredje manifest, «Auckland-erklæringen», ble formulert av en komité med representanter fra flere universiteter i New Zealand, USA og Danmark, også i 2016. Her ble universitetenes formål

formulert som seks prinsipper: det allmenne gode, sosial ansvarlighet, akademisk frihet, utdanningsautonomi, universitetenes selvstendighet og human arbeidsplass. Akademisk frihet ble definert som en rett og et ansvar. Den innebærer at vitenskapelig ansatte, administrativt ansatte og studenter på alle nivåer skal etablere, utforme, opprettholde og utvikle sin vitenskap, sine disipliner og universitetets forsknings- og undervisningsoppgaver. Dette skal skje uten frykt for sanksjoner, sensur eller administrative inngrep.⁶

Globale protester – lokale prosesser

Universitetene i Norge er ikke upåvirket av de globale trendene og konkurransen om forskningsmidler og studenter. Selv om hovedregelen i Norge fortsatt er at universitetene kan velge sine ledere, synes tendensen å ha gått i retning av ansettelse av ledere. Dette gjelder rektor, dekaner og instituttledere (tabell 1). Universitetsansatte velger fortsatt representanter til styrene på universitetsnivå, fakultetsnivå og instituttnivå, men måten møtene i de nevnte styrene forberedes, innkalles og gjennomføres på, kan tyde på at det gis lite rom for refleksivitet, drøfting av begrunnelser og substantiv argumentasjon. Alvesson og Spicer (2012) kaller dette for «funksjonell dumhet».

Styringsform ved universitetene i Norge			
	Nivå 1 (rektor)	Nivå 2 (fakultet)	Nivå 3 (institut)
UiS	Tilsatt rektor fra 01.08.2019	Tilsatt dekan, valgt styre	Tilsatt leder, styre avviklet 01.01.17
UiT	Valgt rektor	Tilsatt dekan, valgt styre	Tilsatt leder, 23 av 32 har styre

NMBU	Tilsatt rektor	Tilsatt dekan, valgt styre	Tilsatt leder, ingen valgte styringsorgan
NTNU	Tilsatt rektor	Tilsatt dekan, valgt styre	Tilsatt leder, styre, råd eller utvidet ledergruppe
Nord Universitet	Tilsatt rektor	Tilsatt dekan, ikke styre	Ingen valgte styringsorgan
UiA	Valgt rektor	Tilsatt dekan, styre	Tilsatt leder, ikke styre (kan ha råd)
UiO	Valgt rektor	Valgt dekan, styre	Tilsatt eller valgt leder, flest har styre, kan ha råd
UiB	Valgt rektor	Valgt eller tilsatt dekan, styre	Tilsatt leder (kan ha valgt), instituttråd
OsloMet – Storbyuniversitetet	Tilsatt rektor	Tilsatt dekan, fakultetsråd	Tilsatt leder, ingen valgte styringsorgan
Universitetet i Sørøst -Norge (USN)	Tilsatt rektor	Tilsatt dekan, ingen valgte styringsorgan	Tilsatt leder, ingen valgte styringsorgan

Tabell 1: Basert på Landsverk 2017, hvor vi har lagt til informasjon om styringsform for de to nyeste universitetene (OsloMet og USN).

Ved NTNU har de globale trendene medvirket til at universitetsorganisasjonen er blitt endret fra et kollegialt til et hierarkisk system med kommandolinje ovenfra og ned (Rasmussen 2017). Tidligere ble rektor og styret valgt av de ansatte og studentene, men fra 2005 har valgte ledere suksessivt blitt erstattet med tilsatte ledere. Rasmussen (2017: 427) viser til hvordan det

tradisjonelle universitetsdemokratiet står i fare for å bli avskaffet når akademiske ledere ikke lenger blir valgt av sine likemenn. Resultatet av denne endringen er økt strategisk styring av forskning ovenfra, og dette legger begrensninger på de ansattes forskningsfrihet.

De lokale prosessene ved NTNU viser sterke tendenser til et svekket universitetsdemokrati, selv om det ikke har kommet like langt som i andre land. I det følgende forteller fire midlertidig ansatte om hvordan de som representanter i de valgte organene på tre ulike nivåer har opplevd hvordan universitetsdemokratiet drives i praksis, og hvordan det har blitt svekket.

Inspirert av den kanadiske sosiologen Dorothy Smiths (2005) institusjonelle etnografi, har den danske kjønnsforskeren Rebecca Lund rettet blikket mot kvinnelige midlertidig ansatte akademikere i det nyliberale universitetssystemet i Finland. I likhet med Lund mener vi at perspektivet til spesielt de midlertidig ansatte kan bidra til å «problematisere dominante institusjoner, praksiser og representasjoner av verden» (Lund 2018: 3, vår oversettelse). I kampen om knappe ressurser er det gjerne midlertidig ansatte som kjenner på kroppen presset om å iscenesette seg selv som den ideelle akademikeren.

Den strategiske styredynamikken

Erfaringer som NTNU-styremedlem innvalgt fra de midlertidig vitenskapelig ansatte i NTNUs styre
av Nina Helen Aas Røkkum

I denne fortellingen forsøker jeg å se styrearbeidet fra et fugleperspektiv, basert på tiden jeg satt som valgt representant for de midlertidig vitenskapelig ansatte i NTNUs styre fra august 2017 til august 2018.⁷ Som kandidat ønsket jeg å få innblikk i hvordan

beslutninger tas fra sentralt hold, samt informasjonsflyt og ansattes medvirkning i beslutningsprosesser (Røkkum 2017). Det var spennende og lærerikt å sitte som styremedlem valgt fra de midlertidig vitenskapelig ansatte. Samtidig var det utfordrende og til tider problematisk, da den spesifikke dynamikken som preget styrearbeidet, og særlig den effektive gjennomføringen av styremøtene, gjorde det vanskelig å «henge med». Da jeg omsider følte at jeg hadde knekt koden, var tiden inne for nytt valg.⁸

Selv om det ble tydeliggjort at det var åpenhet og rom for innspill, var det samtidig forventet at den enkelte sak ikke skulle overskride avsatt tid. Da jeg spurte andre styremedlemmer om tidspraksisen i gjennomføringen av møtene, fikk jeg en gang til svar at det er en slags strategisk styredynamikk i spill med vekt på effektiv tidsbruk. Den strategiske styredynamikken kan kobles til det Goffman (1963) omtaler som interaksjonsorden, altså hvordan interaksjon mellom individer legger grunnlaget for en eksisterende sosial orden i en gitt kontekst.

Jeg opplevde at interaksjonsordenen på styremøtene i stor grad var preget av normative forventninger knyttet til effektivitet. På sakslisten stod det hvor mye tid som var beregnet til hver sak. Tabell 2 viser at det er avsatt lite tid til den enkelte styresak, iberegnet at saken ofte blir innledet med en presentasjon eller gjennomgang av prosessen som ledet til det ferdige sakspapiret. De siste årene har antall saker per styremøte økt betraktelig, samtidig som antall møter har blitt færre, noe som ble tatt opp både underveis i styreperioden og på evalueringen etter mitt siste styremøte i juni 2018. Det ble blant annet gjennomført færre styremøter enn planlagt, da potensielle møtedatoer utgikk. Det ble derfor flere saker på sakslistene og følgelig mindre tid til hver sak. Før jeg visste ordet av det, var saken ferdigbehandlet og neste sak stod for tur.

UNIVERSITETSKAMP

SAK NR.	SAK	KL.
S-sak 30	Virksomhetsrapport	09.00
S-sak 31	Strategi	09.30
O-sak 24	Rektors orienteringer (del 1)	10.30
Lunsj 11.30 – 12.00		
S-sak 32	Satsinger utenfor rammen	12.00
O-sak 25	Handlingsplan likestilling	12.30
O-sak 27	Starmus	13.00
S-sak 38	Innlemming nasjonale sentra i NTNU	13.30
	Rektors orienteringer (del 2)	14.00
S-sak 33	Sak (unntatt offentlighet)	14.45
O-sak 26	Statsbudsjett	
S-sak 34	Studieporteføljen	
S-sak 35	Endringer studieforskrift	
S-sak 36	Endringer studieforskrift nasjonal deleksamen	
S-sak 37	Endringer studieforskrift PC/sensur	
S-sak 39	Protokoll	15.55

Tabell 2. Kjøreplan for NTNUs styremøte 25.10.2017.

Siden tempoet er raskt, må styremedlemmene forberede seg nøye og ha inngående kjennskap til sakene som tas opp, for å kunne innfri forventningene til styremøtets interaksjonsorden. Jeg opplevde blant annet utfordringer knyttet til å lese sakspapirene, da jeg følte at mye informasjon stod mellom linjene. Ifølge styrets forretningsorden⁹ skal innkalling til møte med sakspapirer sendes styremedlemmer og varamedlemmer senest én uke før møtet finner sted. Videre skal forslag om saker utover dette eller endringer av saker bekjentgjøres i god tid og senest tre dager før møtet. Da jeg flere ganger fikk tilsendt sakspapirene under én uke før styremøtet, opplevde jeg at det var begrenset mulighet til

å sette seg inn i sakene, sammenlignet med dem som ofte forbereder styresakene over flere måneder. I styreperioden fikk jeg også tilgang til dokumenter utover sakspapirene, eksempelvis referater fra Sentralt samarbeidsutvalg (SESAM),¹⁰ ofte kort tid før møtet fant sted – noen ganger kvelden før, eller på morgenen samme dag som møtet.

Videre ble det gitt lite eller ingen innføring i hvordan saker forberedes. Jeg opplevde sakene som grundig gjennomarbeidet idet styremedlemmene fikk tilgang til dem, og jeg var ofte usikker på hvor reell påvirkningsmulighet jeg faktisk hadde. Når sakene oppleves som relativt ferdigbehandlet, hva slags betydning har styret i beslutningsprosesser, og hvilke muligheter for påvirkning har egentlig styremedlemmene? Jeg spør, i likhet med flere andre styremedlemmer, hva er egentlig rollen til styret i dette arbeidet?

Nettverk og rolleavkoding

Erfaringer som representant for de midlertidig vitenskapelig ansatte i fakultetsstyret for samfunn- og utdanningsvitenskap (SU), NTNU

av Ida Marie Henriksen

På fakultetsnivå er arbeidsplassdemokratiet institusjonalisert gjennom representasjon i fakultetsstyret.¹¹ Basert på min erfaring fra fakultetsstyret for SU¹² i perioden august 2015 til august 2017, vil jeg belyse hvordan rollen som representant krever samtaler på tvers av institutter, samt avkoding av usagte normer og forventninger. Fakultetsstyrets mandat er ifølge styringsreglementet (2016) «å fastsette mål og strategier for enheten og foreta prioriteringer innenfor rammer gitt i regelverk og overordnede nivåes beslutninger... Om det blir uenighet mellom dekan og fakultetsstyret om hvor beslutningsmyndigheten ligger, avgjøres spørsmål av rektor» (punkt 3.2.2). Hvordan disse prioriteringene og beslutningene

blir tatt, ble jeg nysgjerrig på våren 2015 da dekanen foreslo å slå sammen Institutt for geografi (IGE), Institutt for sosialantropologi (ISA) og Institutt for sosiologi og statsvitenskap (ISS).¹³ Dette forslaget ble møtt med store protester fra de ansatte. Jeg innså at mange prosesser som omhandlet organisering, hadde direkte innvirkning på min og andre stipendiaters arbeidshverdag.

På grunn av fakultetsomorganiseringen ble jeg sittende ett år lenger enn det som er vanlig. Samtidig belyser dette en problematisk praksis der midlertidige representanter normalt bare blir valgt for ett år om gangen. Idet jeg hadde lært meg å navigere mellom saker, var perioden ferdig. Et spørsmål jeg måtte ta stilling til, handlet om rolleavklaring: Hvilke saker burde eller skulle jeg uttale meg om, og hvilke saker var det som ikke angikk dem jeg representerte? Flere saker ble introdusert uten nærmere forklaring. I den tiden jeg satt, var det nesten dobbelt så mange diskusjons- og orienteringssaker som vedtakssaker. Forskjellen på orienteringssaker og vedtakssaker innebar en stadig vurdering av hvilke saker det var viktig å sette seg inn i. Det innebar å avkode hva rollen som representant innebærer, og å finne strategier for hvordan jeg best mulig kunne representere alle midlertidige på SU. Det var ofte utfordrende å prioritere medvirkningsprosesser fordi det å engasjere seg i universitetspolitikken og delta i demokratiske prosesser ikke er meritterende arbeid.

Jeg forstod etter hvert at hvert enkelt fakultet hadde forskjellige løsninger. Ved å sammenligne på tvers kunne vi lære mye av hverandre. De midlertidig ansattes representant på Det humanistiske fakultetet (HF) tok initiativ til nettverkssamlinger med alle instituttets tillitsvalgte på både SU og HF. I nettverket ble vi kjent med at det på HF var en utfordring med mange stipendiater på 3-årskontrakter uten undervisningsplikt, mens SU ikke hadde gjenoppstartsstipend etter permisjonstid,¹⁴ men heller flere stipendiater med 4-årskontrakt. Dette nettverket startet godt med mange fruktbare diskusjoner, men etter hvert smuldret det opp

fordi tiden ikke strakk til, og representantene sluttet å prioritere nettverket – inkludert meg selv.

Om vi kunne ha utvidet rommet for å diskutere universitetspolitikk blant de midlertidig ansatte, kunne det ha klart å mobilisere et større antall på diskusjoner som omhandler de midlertidiges arbeidshverdag og universitetets fremtid. Som midlertidig ansatte burde vi samtidig prioritere meritterende arbeid, spesielt publiseringer, siden vår tid på universitetet har en begrenset tidshorison og konkurransen om stillinger er beintøff. Dette vil ofte gå på bekostning av akademisk husholdsarbeid (Lund 2018), som for eksempel deltakelse i arbeidsplassdemokratiet. Videre er det tidkrevende å avkode hva som er de mulige konsekvensene og alternative utfall av ulike saker og prosesser. Behovet for å kunne språket, kode- og normene blir essensielt for å praktisere reell medbestemmelse. Mine erfaringer viser at det å være en representant krever erfaring og tid til å lære seg styrekulturen – en styrekultur som stadig blir mer profesjonalisert.

Froskeperspektivet¹⁵

Erfaringer som representanter for de midlertidig ansatte i instituttstyret ved Institutt for Geografi, NTNU
av Thomas S. Jakobsen og Silje A. Andresen

Instituttstyrene¹⁶ er det laveste formelle nivået av medvirkningsorgan ved NTNU. INTNUs styringsreglement¹⁷ står det at «Instituttstyret tar beslutninger innenfor myndighetsområdet som er delegert til instituttet, mens instituttråd og utvidet ledergruppe er rådgivende organer for instituttleder» (punkt 4.1.2). Hva som er myndighetsområder blir ikke presisert, annet enn å liste opp saker som skal behandles av organene.¹⁸ Der instituttråd og utvidet ledergruppe er rådgivende organ, skal et instituttstyre ha beslutningsmyndighet. Derimot er det ikke presisert hvordan ledelsen

må forholde seg til de beslutninger som er fattet i et instituttstyre. Basert på vår erfaring som representanter for de midlertidig ansatte ved Institutt for geografi (IGE) i to perioder mellom 2014 og 2017, stiller vi spørsmål ved hvor reell medvirkning instituttstyrene faktisk har: Hvordan forholder ledelsen seg til de vedtakene som blir fattet i instituttstyret? Hvilken betydning har vedtakene som fattes av instituttstyret?

Etter en lang mobiliseringsprosess blant de ansatte hos Institutt for geografi (IGE), Institutt for sosialantropologi (ISA) og Institutt for sosiologi og statsvitenskap (ISS) fikk man stoppet dekanatets ønske om en sammenslåing av de ovennevnte disiplinstituttene til et stort Institutt for samfunnsvitenskap (Andresen mfl. 2015). Parallelt med den enorme motstanden mot sammenslåingen av disiplinstituttene ble administrativ organisering satt på agendaen. Dekanetet foreslo å slå sammen administrasjonen hos IGE og ISA. På stabsmøtet 6. juni 2016 hos IGE fremgår det av referatet at administrativ organisering skulle kjøres parallelt med ny instituttstruktur som skulle bli vedtatt 25. august 2016.¹⁹ IGE og ISA sendte et høringsnotat til dekanen, med følgende konklusjon: «Vi ser ingen logikk eller gevinst i en sammenslåing av instituttadministrasjonene, med en felles kontorsjef for to eller flere instituttadministrasjoner, på dette tidspunktet.»²⁰ Også på IGEs stabsmøte 20. juni 2016 ble konklusjonen at staben ikke så gode nok argumenter for sammenslåing av administrasjonene IGE og ISA, og at det ikke kom til å bli avgjort noe i denne saken før ny instituttstruktur skulle vedtas 25. august 2016.

Derimot ble det 1. juli 2016 sendt ut et saksdokument med forslag om sammenslåing av administrasjonene på IGE og ISA. Dette skulle opp til preliminnære forhandlinger i Lokalt samarbeidsutvalg (LOSAM)²¹ 4. juli 2016, noe som signaliserte at det ikke skulle fattes endelig vedtak. I løpet av møtet ble forhandlingene endret til signering av protokollen, der partene²² var enige om en felles administrasjon for IGE og ISA.²³ Argumentene for

en administrativ sammenslåing var motstridende. De gikk fra å handle om manglende ressurser hos ISA, til at «det finnes en minstegrense for hvor små instituttadministrasjoner kan være og at en sammenslåing vil gjøre administrasjonen mindre sårbar og bidra til effektivisering».²⁴ Det ble siden klart at det skulle være en felles kontorsjef.

Det første instituttstyremøtet etter vedtaket om sammenslåing av administrasjonene fant sted 24. oktober 2016. Status for administrativ organisering med felles administrasjon var meldt som sak, der forslag til vedtak var at «styret tar saken til orientering».²⁵ I forkant av instituttstyremøtet sendte daværende representant for de midlertidig ansatte (Silje) ut informasjon om saken til de midlertidig ansatte for å få innspill.²⁶ Det ble deretter forfattet et skriv, der man redegjorde for «medvirkningsprosessen» omkring administrativ sammenslåing og kom med forslag til alternativt vedtak, som ble sendt ut til alle på instituttet. Følgende alternativt vedtak ble vedtatt på instituttstyremøtet:

Instituttstyret har følgende merknader knyttet til vedtaket i LO-SAM 4. juli om administrativ sammenslåing av Institutt for geografi og Institutt for sosialantropologi:

1. Vedtaket har manglende forankring hos de ansatte.
2. Forskerforbundets medlemmer ble orientert om saken i en e-post av fredag 1. juli kl. 14.10 der det ble sagt at saken skulle opp i preliminare forhandlinger mandag 4. juli kl. 09.00, mens Forskerforbundet selv ble orientert først 30. juni av HR-seksjonen ved SVT-fakultetet. Det var dermed usedvanlig kort frist for uttalelser, og bruken av ordet «preliminær» signaliserer at det ikke skulle fattes endelige vedtak. Det var dermed liten reell mulighet for medvirkning.

Vi mener den foreslåtte organiseringen er problematisk på flere punkter. Det er uklare linjeforhold som vil skape problemer, og for instituttet ser vi at det vil gi en mindre effektiv administrasjon med dårligere servicetilbud til ansatte og studenter.²⁷

Det alternative vedtaket viser at instituttstyret i det minste fungerer som en instans der man kan få protokollført uenigheter ved avgjørelser som er tatt av høyere hold. Men vår erfaring tilsier at vedtak som fattes av instituttstyret, ikke nødvendigvis blir mer enn «synspunkter» som blir tatt videre til ledelsen. Slik sett har instituttstyret kun kosmetisk medvirkning (Andresen mfl. 2015) fremfor reell medbestemmelse på avgjørelser som berører instituttets funksjon. Dermed har vedtak fattet av instituttstyret, i praksis ingen reell betydning. Det er kanskje ikke overraskende, ettersom ledelsen ikke har et ansvar for å følge opp de vedtakene som fattes av de ansattes representanter.

Fra «fast policy» til «slow scholarship»? Styreerfaringer som innsikt i universitetsdemokratiet

De personlige fortellingene fra midlertidig ansatte ved NTNU eksemplifiserer hvordan trusselen mot det lokale arbeidsplassdemokratiet oppleves på ulike nivå i de formelle styringsorganene. I de valgte organene blir mulighetene for å sette seg inn i saker og å drøfte dem kritisk, begrenset ved at det skal tas stilling til mange store saker i løpet av et kort tidsrom, ved at sakslister sendes ut i siste liten eller blir forsinket, og ved at det oppstår et uklart skille mellom hva som er orienteringssaker, og hva som er vedtakssaker.²⁸ Dette gjør at møteprosedyrene blir fulgt på en teknisk måte, uten muligheter for reelle drøftinger, noe som dermed tjener til å legitimere den hierarkiske organisasjonens og

managerveldets arbeid og syn. Dette minner om «fast policy» (Peck 2002; Peck og Theodore 2015), en fremgangsmåte der politiske reformer som er hentet fra andre steder, blir innført i høy hastighet for å fremme en konkurranse der det lokale må tilpasse seg et globalt, homogeniserende og langt på vei uregulert marked i nyliberalistisk ånd.

De personlige fortellingene viser hvordan den nyliberale omstruktureringen av universitetene avspeiler den globaliserte økonomiens mål om å redusere arbeidernes makt. Kravet om høy produktivitet innenfor korte tidsfrister er en del av dette bildet. Møtepraksisen ender derfor opp med å befeste posisjonen til managerveldet innenfor universitetene. Samtidig bør det påpekes at det ikke er universitetsadministrasjonen i seg selv som skaper en uthuling av arbeidsplassdemokratiet. Slik Nash (2019) poengterer, er det viktig å skille mellom en progressiv og en undertrykkende universitetsadministrasjon. Hun skiller mellom en sosialiseringsorientert administrasjon (som vektlegger lik behandling og motvirker professorveldet) og en markedsorientert administrasjon. Faren er at den markedsorienterte tenkemåten blir internalisert i universitetsledelsen på bekostning av kommunikativ handling basert på kritisk drøfting og dialog.

Som et svar på de forverrede arbeidsforholdene i det nyliberale universitetet, argumenterer Mountz mfl. (2015) for en feministisk omsorgsetikk og «slow scholarship». De stadfester at det er nødvendig med «tid til å tenke, skrive, lese, forske, analysere, redigere, organisere og motstå de økende administrative kravene som avbryter disse avgjørende prosessene av intellektuell vekst og personlig frihet» (s. 1336, vår oversettelse). Akademisk frihet og kollektiv omsorg kan bidra til å skape en arbeidsplass som fremmer trivsel og motvirker de fysiske og psykiske problemer som høyt arbeidstempo fører med seg.

Fagfellesskap, omsorgsetikk og medbestemmelse som motsats til det nyliberalistiske managerveldet

Til tross for protester og demonstrasjoner fra akademikere og studenter i flere land, er markedsorientering og NPM på fremmarsj. Nyliberalistiske ideer blir spredt gjennom en fremgangsmåte som ligner på «fast policy». Beslutningene blir i økende grad styrt av universitetsledelsen, til dels skjult bak overfladiske medvirkningsprosedyrer som svekker reell og bred medbestemmelse fra universitetsansatte.

Gjennom de personlige fortellingene kommer det frem flere generelle momenter om hva som fører til at lokalt arbeidsplassdemokrati i praksis ikke fungerer slik det burde. For nyvalgte representanter finnes det få forberedelsesrutiner og avklaringer om hva rollen som representant innebærer. Det tar tid å sette seg inn i språk, koder og normer, og det er lite tid til forberedelser for å få innsikt i sakene som skal drøftes. Det er høyt tempo med mange saker på møtene, og mye tid blir brukt på orientingssaker sammenlignet med vedtakssaker. Det skjer en avpolitisering av beslutningsprosessen, da mange innspill fra styremedlemmer «tas til orientering» uten at man automatisk får innblikk i hvordan de behandles videre, og i hvilken grad de følges opp. I tillegg er mange av sakene langt på vei drøftet og bestemt i forkant av møtene utenom de valgte organene, ettersom instituttlederemøter, dekanmøter og lignende fora hvor andre grupper av ansatte ikke er representert, har fått økt betydning. Prosedyrer for medvirkning blir gjerne fremhevet, men disse bærer preg av å være kosmetiske, og dermed har medbestemmelsesretten liten betydning for de endelige beslutningene.

Vi mener at universitetsdemokrati med høy grad av medbestemmelse i et fagfellesskap er den beste måten å opprettholde fri forskning og utdanning på. Dette kan bidra til kreativitet,

kritisk refleksjon, kvalitet og langsiktig samfunnsmessig nytte. For å motvirke nyliberalistiske tendenser og ledelse ovenfra er det viktig med velfungerende, valgte organer og ledere som representerer de ansatte og gir dem medbestemmelsesrett. Samtidig er det viktig med en universitetskultur som anerkjenner betydningen av det kollektive fagfellesskapet og omsorgsetikken for å sikre et godt og inkluderende arbeidsmiljø.

Noter

- 1 Gry Eva Sinkaberg Alterskjær, hovedtillitsvalgt i Forskerforbundet ved NTNU (Mikkelsen 2018).
- 2 Nå Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).
- 3 Fra 1970-årene og en god stund fremover hadde instituttråd beslutningsmyndighet og var ikke bare rådgivende for instituttleder. I dag skilles det mellom «instituttstyre» med beslutningsmyndighet og «instituttråd» med rådgivende funksjon.
- 4 Australia, Belgia, Bosnia-Hercegovina, Brasil, Canada, Finland, Frankrike, Japan, Spania, Slovakia, Ungarn, Storbritannia og USA.
- 5 <https://reclaimingouruniversity.wordpress.com/> (uten sidetall); et sammendrag finnes på norsk i Jones 2016; manifestet finnes også i dansk oversettelse.
- 6 <http://unike.au.dk/the-aukland-declaration>.
- 7 Universitetsstyret er det øverste organet ved institusjonen. Det har ansvar for at den faglige virksomheten holder høy kvalitet, og for at institusjonen drives effektivt og i overensstemmelse med gjeldende lover, forskrifter og regler, samt rammer og mål gitt av overordnet myndighet. Ifølge styringsreglement for NTNU, fastsatt av styret 7. desember 2016, består universitetsstyret av følgende medlemmer: ekstern styreleder, fire representanter for ansatte i undervisnings- og forskerstilling, derav én tilsatt i midlertidig stilling, én representant for de teknisk-administrativt ansatte, to studentrepresentanter og tre eksterne representanter, se <https://innsida.ntnu.no/wiki/-/wiki/norsk/styringsreglement>.
- 8 Midlertidige representanter blir valgt inn i NTNUs styre for ett år av gangen.
- 9 <https://www.ntnu.no/adm/styret/forretningsorden>.
- 10 SESAM er etter hovedavtalens bestemmelser et utvalg med representanter for arbeidsgiver og arbeidstakere (ved fagforeningene) og tar for seg saker som er felles for NTNU som helhet.
- 11 Fakultetsstyret består av én ekstern styreleder, tre eksterne representanter i tillegg til styreleder, tre representanter for vitenskapelig ansatte, én representant for midlertidig ansatte, én representant for de teknisk-administrativt ansatte og to representanter for studentene. Fakultetsstyret har mandat til å bestemme fakultetets strategi og overordnede faglige prioriteringer, budsjett

- og hovedfordeling, samt saker av stor strategisk og prinsipiell betydning.
- 12 Frem til utgangen av 2016 var dette Fakultetsstyret for samfunnsvitenskap og teknologiledelse (SVT). For enkelthet brukes forkortelsen SU for både perioden før dette og etter dette.
 - 13 Disse akronymene for institutt navn ble vedtatt ved reorganiseringen av NTNU, som trådte i kraft i begynnelsen av 2017.
 - 14 HF innførte i 2007 en ordning hvor stipendiater etter mer enn seks måneders sammenhengende sykemelding eller foreldrepermisjon kunne søke om én måneds gjenoppstartsstipend for å komme inn igjen i doktorgradsarbeidet. I februar 2018 ble det annonsert at det ifølge NTNUs nye handlingsplan for likestilling og mangfold skulle innføres en prøveordning med gjenoppstartsstipend for hele NTNU, <https://innsida.ntnu.no/wiki/-/wiki/Norsk/Politikk+for+likestilling+og+mangfold+2018-2021>.
 - 15 De midlertidig ansattes representanter i et lite institutt identifiserer seg med frosken, et lite dyr som ofte ikke blir tatt hensyn til når store landskapsendringer foretas. Samtidig minner froskeperspektivet om fabelen om frosken som settes i en kjele med kaldt vann. Når vannet kokes sakte opp, vil frosken i følge fabelen gradvis kokes i hjel uten å merke det. Fabelen tjener som metafor for å varsle folk om farer som oppstår gradvis uten at de merkes før det er for sent.
 - 16 I instituttstyret er det tre valgte representanter fra de fast vitenskapelig ansatte, én fra de teknisk-administrativt ansatte, én fra de midlertidig ansatte, og to fra studentene. I tillegg er det to eksterne representanter. Kontorsjef fungerer som styrets sekretær. Instituttleder har fungert som leder for styret, men under nåværende styre er en ekstern representant leder for styret.
 - 17 Styringsreglement for Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), fastsatt av styret 7. desember 2016, <https://innsida.ntnu.no/wiki/-/wiki/norsk/styringsreglement>.
 - 18 Eksempelvis strategi, årsplaner og handlingsplaner, strategiske personalplaner, intern fordeling av bevilgning og budsjett, forskningsstrategier og -profil, emneportefølje og studieprogram, intern organisering og saker av prinsipiell betydning.
 - 19 Møtereferat, arbeidsmøte 06.06.2016. Sendt 10.06.2016. Institutt for Geografi, NTNU.

UNIVERSITETSKAMP

- 20 Utredning om fremtidig administrativ organisering ved Fakultetet for samfunns- og utdanningsvitenskap: Kommentarer til «3. Modeller for organisering av instituttadministrasjoner» fra GEO og SAN. 7. juni 2016.
- 21 LOSAM består av representanter for arbeidsgiver, verneombud og lokale fagforeningsrepresentanter.
- 22 Dekan samt representanter for Akademikerne, LO, UNIO og YS.
- 23 Signert protokoll – forhandlinger om administrativ organisering, SU-fakultetet 4. juli 2016.
- 24 Møteinnkalling, instituttstyremøte 24.10.16. Sendt 10.10.2016. Institutt for Geografi, NTNU.
- 25 Møteinnkalling, instituttstyremøte 24.10.16. Sendt 10.10.2016. Institutt for Geografi, NTNU.
- 26 Informasjon om status administrativ organisering ble oversatt til engelsk, og de midlertidig ansatte ble informert om prosessen som ledet til vedtaket i LOSAM 4. juli.
- 27 Møtereferat, instituttstyremøte, 24.10.16. Sendt 24.10.16. Institutt for Geografi, NTNU.
- 28 En vedtakssak (s-sak) skal følges opp av et vedtakforslag, mens en orienteringssak (o-sak) er til orientering og er normalt oppsummert med punkter som skal diskuteres.

Referanser

- Alvesson, M. og Spicer, A. (2012) 'A stupidity-based theory of organizations', *Journal of Management Studies*, 49 (7): 1194–1120.
- Andresen, S.A., Epremian, L., Jakobsen, T.S., Jones, M. og Refstie, H. (2015) 'Fighting fog – The case of creeping neoliberalism and weakening university democracy in Norway', *Krisis: Journal for Contemporary Philosophy*, Special issue: Perspectives for the New University, 2015 (2), <http://krisis.eu/fighting-fog-the-case-of-creeping-neoliberalism-and-weakening-university-democracy-in-norway/>.
- Berg, L.D., Huijbens, E.H. og Larson, H.G. (2016) 'Producing anxiety in the neoliberal university', *The Canadian Geographer*, 60 (2): 168–180.
- Collini, S. (2012) *What are Universities for?* London: Penguin Books.
- Collini, S. (2017) *Speaking of Universities*. London: Verso.
- England, M.A. (2016) 'Being open in academia: A personal narrative of mental illness and disclosure', *The Canadian Geographer*, 60 (2): 226–231.
- Goffman, E. (1963) *Behaviour in Public Places*. New York: The Free Press.
- Halfman, W. og Radder, H. (2013) 'Het Academisch Manifest: Van een bezette naar een publieke Universiteit', *Krisis: Tijdschrift voor Aktuele Filosofie*, 2013 (3): 2–18, <https://goo.gl/ZV79Jp>.
- Halfman, W. og Radder, H. (2015) 'The Academic Manifesto: From an occupied to a public university', *Minerva*, 53 (2), 165–187. <http://dx.doi.org/10.1007/s11024-015-9270-9>.
- Halfman, W. og Radder, H. (red.) (2017a) *International responses to the Academic Manifesto: Reports from 14 countries*, Social Epistemology Review and Reply Collective, Special Report 2017, <http://wp.me/p1Bfg0-3FV>.
- Halfman, W. og Radder, H. (2017b) 'The struggle for the public university in the Netherlands', i Halfman, W. og Radder, H. (red.) *International responses to the Academic Manifesto: Reports from 14 countries*, Social Epistemology Review and Reply Collective, Special Report 2017 (s. 63–76), <http://wp.me/p1Bfg0-3FV>.

- Hari, J. (2018) *Lost Connections. Uncovering the Real Causes of Depression – and the Unexpected Solutions*. London: Bloomsbury.
- Jones, M. (2016) '«Vi krever tilbake vårt universitet»', *UA – universitetsavisa.no*, 2/11-2016, <http://www.universitetsavisa.no/ytring/2016/11/02/%C2%ABVi-krever-tilbake-v%C3%A5rt-universitet%C2%BB-61027.ece>.
- Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Oslo: Res Publica.
- Landsverk, J. (2017) 'Universitetsdemokrati på retur', *Forskerforum*, 10/2-2017, <https://www.forskerforum.no/universitetsdemokrati-pa-retur/>.
- Lund, R. (2018) 'The social organisation of boasting in the neoliberal university', *Gender and Education*, <https://doi.org/10.1080/09540253.2018.1482412>.
- Maclean, K. (2016) 'Sanity, «madness» and the academy', *The Canadian Geographer*, 60 (2): 181–191.
- Melby, K. (2014) 'Fortsatt fri forskning', *Morgenbladet*, 14/11-2014, https://morgenbladet.no/debatt/2014/fortsatt_fri_forskning.
- Mikkelsen, S. (2018) 'Sviende oppgjør med ledelsens toppstyring', *UA – universitetsavisa.no*, 3/5-2018, <http://www.universitetsavisa.no/campus/2018/04/03/Sviende-oppgj%C3%B8r-med-ledelsens-toppstyring-73263.ece>.
- Mountz, A. (2016) 'Women at the edge: Workplace stress at universities in North America', *The Canadian Geographer*, 60 (2): 205–218.
- Mountz, A., Bonds, A., Mansfield, B., Loyd, J., Hyndman, J., Walton-Roberts, M., Basu, R., Whitson, R., Hawkins, R., Hamilton, T. og Curran, W. (2015) 'For slow scholarship: A feminist politics of resistance through collective action in the neoliberal university', *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 14 (4): 1235–1259, <https://www.acme-journal.org/index.php/acme/article/view/1058>.
- Mullings, B., Peake, L. og Parizeau, K. (2016) 'Special issue: Introduction: Cultivating an ethic of wellness in geography', *The Canadian Geographer*, 60 (2): 161–167.
- Nash, K. (2019) 'Neo-liberalisation, universities and the values of bureaucracy', *The Sociological Review*, 67 (1): 178–193, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0038026118754780>.

- Peck, J. (2002) 'Political economies of scale: Fast policy, interscalar relations and neoliberal workfare', *Economic Geography*, 78 (3): 331–360.
- Peck, J. og Theodore, N. (2015) *Fast Policy. Experimental Statecraft at the Thresholds of Neoliberalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rasmussen, B. (2017) 'Jakten på eksellens – en trussel mot forskningsfriheten i akademia', *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 58 (4): 426–435.
- Røkkum, N.H.A. (2017) 'Informasjonsflyt: Mellom ideologi og praksis', *UA – universitetsavisa.no*, 5/5-2017, <https://www.universitetsavisa.no/incoming/2017/04/05/Informasjonsflyt-Mellom-ideologi-og-praksis-65404.ece>.
- Simard-Gagnon, L. (2016) 'Everyone is fed, bathed, asleep, and I have made it through another day: Problematizing accommodation, resilience, and care in the neoliberal economy', *The Canadian Geographer*, 60 (2): 219–225.
- Smith, D. (2005) *Institutional Ethnography. A Sociology for People*. Oxford: AltaMira Press.

KAPITTEL 13

Universitetet, stat og marked

Refleksjoner om det autonome universitet

Arve Hjelseth

Da Venstre trådte inn i Solberg-regjeringen i januar 2018, het det i den framforhandlede programerklæringen for forskning og høyere utdanning at regjeringen skulle gjennomføre en mulighetsstudie for å vurdere ulike tilknytningsformer for universitets- og høyskolesektoren. I første omgang ble en foretaksmodell nevnt eksplisitt som en aktuell mulighet. Denne tanken ble gjenstand for omfattende kritikk. Etter at arbeidsgruppen la fram rapporten i desember 2018, erklærte departementet at det ikke var aktuelt å gå videre med foretaksmodellen. I etterkant av dette nedsatte regjeringen universitets- og høyskolelovutvalget, som skal levere en NOU med forslag til regler, rettigheter og ansvar for universiteter og høyskoler innen 1. februar 2020. Hvorvidt det her vil bli foreslått endringer som vil framprovosere like mye motstand som foretaksmodellen, gjenstår å se.

Utgangspunktet for denne teksten er ikke mulighetsstudien eller foretaksmodellen som sådan, men det forsknings- og utdanningspolitiske klimaet slike diskusjoner inngår i. De utgjør

et viktig omdreiningspunkt i debatten om forholdet mellom universitet og samfunn. Selv om akkurat foretaksmodellen er lagt i skuffen, var initiativet illustrerende for tenkemåter som har økende innflytelse over universitetenes utvikling, og som helt sikkert vil bli fremmet igjen på nye måter i nye sammenhenger.

Viktige endringsprosesser i offentlig sektor de siste årene har vært knyttet til begreper som fristilling, konkurranse, nye ledelsesformer og det noe upresise begrepet «modernisering». Av mange benevnes summen av disse prosessene som *New Public Management* (NPM). Denne benevnelsen er i mange kretser blitt mer et skjellsord i politisk retorikk enn et faglig begrep. Men selv om begrepet ofte fungerer tilslørende når det brukes retorisk og politisk, har det også et avgrenset faglig innhold, og deler av min drøfting vil derfor ta utgangspunkt i dette begrepet. Jeg innleder derfor denne teksten med å identifisere noen sentrale elementer i det vi forstår som NPM-reformer.

Noen av kjerneelementene kan kaste lys over hvorfor bestemte prinsipper og tenkemåter har fått økt innflytelse over organiseringen av offentlig sektor generelt og universitetssektoren mer spesielt. Særlig to elementer er avgjørende. For det første tilrettelegging for konkurranse og styring gjennom markedslignende incentivsystemer, for det andre nye ledelses- og styringsformer. Ett av målene har som nevnt vært å gi institusjonene større *autonomi*. Her siktes det til uavhengighet fra *staten*, det vil si fra eieren. Denne retorikken er i utgangspunktet både sympatisk og besnærende. Det er opplagt at å være direkte underlagt statlig styring kan true akademiske idealer, akkurat som det opplagt finnes grunner til at staten bør holde armlengdes avstand til kultursektoren, selv om den står for mye av finansieringen av begge feltene.

Problemet ved denne retorikken er at den betoner visse sider ved universitetenes virksomhet på bekostning av andre. Som alle offentlige institusjoner skal universitetene realisere mange ulike

mål, som ikke nødvendigvis er enkle å forene. De nye styringsprinsippene er basert på en modell hvor universitetene først og fremst er institusjoner som skal bidra til verdiskaping. Forskning skal løse problemer og bidra til innovasjon, mens undervisning skal produsere kompetente kandidater til yrkeslivet. Dette er vel og bra, men universitetenes rolle som *kritiske* institusjoner som også fungerer *dannende* og bidrar til det offentlige ordskiftet, havner i så fall under radaren.

Dette er det ene hovedpoenget i denne teksten. Det andre er at den NPM-baserte forståelsen av universitetenes rolle og dens insistering på større autonomi for institusjonene ofte vil bety *mer* handlingsrom for ledelsen, men *mindre* handlingsrom for institusjonenes fotfolk. Dette henger sammen med at nye ledelses- og styringsformer utfordrer den kollegiale styringsformen som tradisjonelt har kjennetegnet universitetet. Når en større andel av ressursene brukes på å nå strategiske mål, gir det mer makt til ledelsen, men potensielt mindre rom for kritisk og uavhengig forskning.

Å bli styrt – på sikt kanskje også finansiert – av staten i mindre grad, betyr i praksis ofte å bli *mer* avhengig av markedet eller av markedslignende fordelingsmekanismer. Økt institusjonell autonomi gjør at staten legger seg mindre bort i interne prioriteringer. For en generasjon siden ville antall studiesteder ved Nord Universitet vært et opplagt politisk spørsmål, i dag er det organisatorisk sett i utgangspunktet opp til institusjonens styre. At inntekter fra forsknings- og studieproduksjon og fra eksternt finansiert forskning spiller en viktigere rolle, trekker i samme retning: Universitetene må i økende grad skjule til «markedet» for forskning og undervisning. Dette har slett ikke utelukkende negative konsekvenser, men underkommuniserer universitetets funksjon som kritisk stemme i det offentlige ordskiftet, og betydningen av fri, nysgjerrighetsdrevet grunnforskning.

New Public Management (NPM)

Det kan som nevnt diskuteres hvorvidt NPM er en fruktbar betegnelse på summen av de siste 30 årenes omstillingsprosesser i offentlig sektor. I dag finnes det for eksempel knapt noen politiske miljøer som vil ha eierskap til eller identifiseres med begrepet, til tross for at enhver regjering, uavhengig av politisk farge, har gjennomført NPM-inspirerte reformer så fort de har kommet i posisjon. Jeg skal gripe fatt i en vanlig todeling av NPM, fordi den er et viktig utgangspunkt for argumentet jeg skal prøve å utvikle.

NPM kan deles inn i to dimensjoner, eller «søylar», som Kurt Klaudi Klausen (2005) formulerer det. Den ene er knyttet til konkurranse og markedsorientering, den andre til ledelsesformer. Markedsorientering handler om å effektivisere offentlig sektor gjennom å etablere markeder eller markedsliknende mekanismer. Målet er å disiplinere aktørene til å handle i fellesskapets interesse uten at de instrueres til det. Når universitetene konkurrerer om studenter og om å publisere mest og best mulig, er det et resultat av incentiver som er ment å få dem til å agere på måter som i størst mulig grad realiserer politisk definerte mål, i dette tilfellet for eksempel bedre studentgjennomstrømning og økt forskningsaktivitet (som gjennom en tilsnikelse ofte benevnes som økt «kvalitet»).

Institusjonsinterne virkemidler, for eksempel systemer for internhusleie, virker på samme måte: Hvis et institutt må betale leie pr. kvadratmeter areal til universitetet, virker det disiplinende på arealbruken. Poenget er at markedsliknende mekanismer anvendes som styringsinstrument på felter hvor de tidligere ble ansett som fremmede.

Offentlig sektor kan altså effektiviseres gjennom å etterligne eller hente inspirasjon fra privat sektor. Til dels skjer dette fra etterspørselssiden, for eksempel ved at studenter vurderer

universiteter og høyskolars tilbud av emner og grader på et «marked» for utdanning. Så lenge gratisprinsippet gjelder i høyere utdanning, er imidlertid effektivisering fra tilbudssiden viktigere. Dette skjer gjennom incentiver, fristilling og ulike former for konkurranse (jf. Sørensen, Borge og Hagen, 1999).

Den andre søylen handler om styring og ledelse. Siktemålet er å modernisere disse funksjonene, ofte etter inspirasjon fra arbeidslivet for øvrig. Ikke minst produseres det store mengder kvantitative data som er ment å fungere som styringsverktøy for ledelsen. Rangeringer av universiteter virker for eksempel på denne måten: Globale universitetsrangeringer, som nærmest er en industri i seg selv (Lynch, 2014), fungerer som signaler om hvem som lykkes og hvem som ikke lykkes, til tross for at validiteten er høyst varierende.

Det er sannsynlig at den økte vektleggingen av ledelse har vært et viktig motiv for vedtaket om at universiteter og høyskoler som hovedregel bør ha ansatte framfor valgte ledere. Selv om institusjonene står fritt til å velge modell, er de politiske signalene om hvilken løsning som er den mest hensiktsmessige, tydelige. Kyrre Lekve (2015) argumenterer på denne måten når han begrunner hvorfor ansatte ledere er mest hensiktsmessig: De står friere til å prioritere, og erfaringene fra rektorvalg viser at kandidater som går imot det som politisk gjerne anses som nødvendige reformer, ofte vinner. Demokratiske valg oppfattes altså som en barriere mot nødvendig omstilling.

Ønsket om tydeligere ledelse innebærer naturligvis at lederne også må få et betydelig strategisk handlingsrom, uten å bli direkte instruert av departementet. Dette har vært en gradvis prosess: Fram til rundt 1990 ble for eksempel professorer utnevnt i statsråd, senere har institusjonene selv kunnet tildele tittelen gjennom prosedyrer for personlig opprykk som håndteres internt i det faglig-administrative systemet. Et annet eksempel på hvor direkte myndighetene tidligere kunne forsøke å påvirke

universitetenes utvikling, er at da Nygaardsvold-regjeringen tiltrådte i 1935, vedtok et flertall på Stortinget å opprette et «professorat i de disipliner som knytter seg til begrepet arbeidslære» (sitert etter Brodersen, 1986: 14). Dersom ledelsen skal få økt handlingsrom, er det opplagt behov for at flere avgjørelser av denne typen kan tas av institusjonene selv. De må ha betingelser som gjør det mulig å utøve såkalt strategisk ledelse.

Selv om NPM som nevnt ofte brukes som politisk ammunisjon, gir begrepet mening i vår sammenheng. Det beskriver prosesser hvor universitetet i større grad eksponeres for markeds-lignende mekanismer på den ene siden, og ønsket om tydeligere lederfunksjoner med større autonomi og handlingsrom overfor politiske myndigheter på den andre siden.

Universitetet og staten

Norske universiteter hviler finansielt sett tungt på staten, enten direkte eller indirekte. Universitetsansatte er også offentlig ansatte, og universitetene henter størstedelen av sine inntekter fra staten, enten direkte gjennom rammefinansiering, eller mer indirekte gjennom enten a) «produksjon» som utløser støtte etter en stykkprisliggende modell (for eksempel antall studie- eller publiseringspoeng) eller b) søknader om støtte fra offentlig finansierte forsknings- og utviklingsprogrammer.

Eksempelene i forrige avsnitt viser til nyere strategier for å sikre institusjonene økt uavhengighet og for å gjøre dem mer effektive, som det gjerne heter. Når det skjeles til privat sektor for å hente inspirasjon til hvordan man kan få mer og bedre forskning og utdanning for pengene, bygger det på en antakelse om at markedet disiplinere virksomheter i privat sektor. På et marked bukker aktører under i konkurransen dersom de ikke lever opp til forventningene. Det er ikke opplagt at privat sektor

alltid og per definisjon er mer effektiv i denne forstand (Tranøy 2006), men det er ingen grunn til å la seg overraske over at offentlig sektor henter inspirasjon herfra etter hvert som effektivisering er blitt et politisk definert mål.

En virksomhet i et marked har inntjening som fundamentalt mål. Dette legitimerer i seg selv både virksomheten som sådan og de organisatoriske løsninger som blir valgt for å nå målet. Selv om slike bedrifter har programmer som på en eller annen måte definerer et samfunnsansvar (CSR), og som ofte kan støtte for eksempel sivilsamfunnets organisasjoner, er også slike programmer fundamentalt sett forankret i målet om inntjening. Effektiv ressursutnyttelse er et sentralt premiss, som normalt trumfer andre mål. Merk også at inntjening er et moralsk *legitimt* mål i privat sektor – vi kan ikke kritisere en virksomhet på markedet for å ha som mål å tjene penger.

I offentlig sektor er det naturligvis også et mål å utnytte ressursene mest mulig effektivt. Her må imidlertid prinsippet avveies mot andre mål og verdier som også skal realiseres. Offentlige organisasjoner er multifunksjonelle (Christensen mfl. 2004, 17). Inntjening er ikke nødvendigvis noe mål selv om ressursene skal utnyttes effektivt. I stedet skal slike organisasjoner ivareta en rekke hensyn som ikke er umiddelbart enkle å forene. Effektivitet skal avveies mot demokratiske prosedyrer og likebehandling, og det stilles større krav til innsyn i beslutningsprosessene. De dilemmaene som oppstår med NPM, handler derfor ikke bare om ressursanvendelse, men også om målkonflikter.

I likhet med offentlig sektor generelt har selvsagt universitetet en rekke instrumentelle formål. Utdanningen skal bidra til å levere høyt kvalifiserte kandidater til arbeidslivet, og forskningen skal bidra til å vedlikeholde og styrke velferdssamfunnet. I politiske slagord som at «kunnskap er den nye oljen», er universitets- og høyskolesystemet tillagt en nøkkelrolle. De siste årene er for eksempel «innovasjon» blitt en hovedoppgave i

tillegg til forskning, undervisning og formidling. Hvis man betoner denne siden ved universitetenes virksomhet, er det naturligvis nærliggende å legge til rette for et mest mulig målrettet forsknings- og utdanningssystem.

Men universitetene er som nevnt multifunksjonelle. I tillegg til de mål og verdier som gjelder for offentlig sektor generelt, er det nærliggende å peke på tre forhold som gjelder universitetet og forskning spesielt, og som ofte går under radaren i et NPM-perspektiv. For det første har utdanningsinstitusjonene en *dannelsesfunksjon*. Uavhengig av umiddelbar nytteverdi skal kunnskaps- og kulturtradisjoner overføres til nye generasjoner. Jon Elster (1989) skrev en gang at spørsmålet om hvor mange kunsthistorikere vi skal ha er mer beslektet med hvor mange kunstnere vi skal ha, enn med hvor mange ingeniører vi skal ha. Mange humanistiske fag forsøkes i dag legitimert ved å henvise til kort- eller langsiktig nytteverdi, og det er naturligvis ingenting i veien for det. Men de har en verdi uavhengig av slik nytteverdi, slik kunst også har. I den grad humanistiske fag er «nyttige», er det ofte enten som et biprodukt av aktiviteter som har andre formål (se under), eller det er uttrykk for en språklig forflatning der økonomisk nytteverdi koloniserer andre former for nytte. I den grad dannelses er «nyttig» i NPM-forstand, er det i så fall en annen form for nytte enn den som skapes av universitetets opprinnelige dannelsesfunksjon.

For det andre bygger tanken om en stadig mer «strategisk» eller «instrumentell» forskningsinnsats på en misforståelse av hvordan mye vitenskapelig kunnskap blir til. Politikere langs hele fargespekteret går inn for å øke samfunnets samlede forskningsinnsats, ut fra en tanke om at det skal betale seg, på kort eller lang sikt. Selv om innretningen på forskningsprogrammer, i hvert fall i samfunnsvitenskapelige fag, er varierte og mangfoldige, finnes det en nokså utbredt skepsis mot rent nysgjerrighetsdrevne prosjekter. Fra et styringsperspektiv er det

nærliggende å anta at målrettede forskningsprogrammer gir viktigere og mer relevant forskning for hver krone enn prosjekter som er drevet utelukkende av forskernes egen nysgjerrighet. Selv grunnforskningsprogrammer kan bli gjenstand for slik nytte-logikk, slik forskningsrådet har hatt programmer for den paradoksale kategorien «næringsrettet grunnforskning».

Vitenskapshistorien viser oss imidlertid at samfunnsnyttene av forskning rett som det er skapes som følge av det Elster (1983) kaller *states that are essentially by-products*, tilstander som er biprodukter av handlinger og aktiviteter som opprinnelige hadde andre formål. Ofte oppstår slike biprodukter dessuten *bare* hvis handlingen ikke er innrettet mot å nå denne tilstanden. Av og til når man et mål lettere hvis man ikke sikter direkte inn på det, omtrent slik det er selvmotsigende å anstrenge seg for å sove. Rent nysgjerrighetsdrevet forskning kan ha gunstige samfunnsmessige eller samfunnsøkonomiske konsekvenser, og bidra til for eksempel innovasjon, uten at dette var formålet. Hvis innovasjon allerede i utgangspunktet er formålet, kan målet bli vanskeligere å nå.

Disse diskusjonene aktualiseres også av at skillet mellom grunnforskning og anvendt forskning er mindre tydelig enn før. En rekke tidligere oppdragsforskningsinstitutter er for eksempel en del av universitetet OsloMet, samtidig som også universitetsmiljøene forventes å innhente mer ekstern finansiering. Alt dette peker i retning av vanskeligere vilkår for nysgjerrighetsdrevet forskning.

For det tredje har universitetene ikke bare en dannelsesfunksjon, men også en *kritisk* funksjon. Det er dette poenget jeg i hovedsak skal utdype i det følgende. Parallelt med at universitetet og dets forskning skal bidra til å skape fremtidens arbeidsplasser, skal det også øve kritikk mot slike prosesser i de tilfeller hvor det er grunnlag for det. Forskningens resultater kan være i direkte konflikt med interessene til for eksempel aktører som er

interessert i å finansiere forskning, men det gjør ikke i seg selv forskningen mindre viktig eller verdifull. Det blir den imidlertid dersom de som har instrumentelle *interesser* i forskning, også legger stadig flere premisser for hvordan den skal utformes.

Når formålet med den tidligere nevnte mulighetsstudien var å utrede organisasjonsformer som kunne gi universitetene økt autonomi eller uavhengighet, ble det utvilsomt siktet til uavhengighet fra *staten*. Intuitivt er dette forståelig, også med hensyn til vilkårene for kritisk forskning. Det er opplagt at slik forskning må være uavhengig av statens umiddelbare interesser. Det er for eksempel derfor mye forskning er organisert gjennom Norges forskningsråd: Det sikrer at prioriteringen av forskningsprosjekter skjer på armlengdes avstand fra staten, akkurat som Norsk kulturråd sørger for at kulturfinansiering skjer på armlengdes avstand fra staten. Det gjelder selv om viktige deler både av forskningen og kulturaktiviteten i siste instans er statlig *finansiert*.

Når jeg i det følgende retter oppmerksomheten mot vilkårene for å ivareta universitetenes kritiske funksjon, er det viktig å understreke at dette ikke må forstås som noen nedvurdering av universitetets øvrige funksjoner. Jeg tror imidlertid, blant annet i lys av det andre momentet nevnt over, at flere av argumentene også har betydning for andre sider ved universitetets virksomhet, som kan bli skadelidende av en ensidig betoning av den instrumentelle forståelsen av universitetene som NPM legger opp til.

Vilkårene for kritisk forskning: stat, marked og offentlighet

Kritikk må i denne forstand ikke forstås utelukkende slik at forskningen oppjonerer mot eller er motstander av noe eller noen, selv om det ofte er tilfelle med det vi kaller kritisk

forskning. Kritisk forskning betyr først og fremst å stille spørsmål ved forhold som ikke ligger åpent i dagen. Kritikk betyr å bedømme, skjelne mellom eller å vurdere. I samfunnsvitenskapen handler kritikk blant annet om å avdekke illegitime makt- og herredømmeforhold (Habermas [1968]1971).

Det spesielle er at vilkårene for slik kritikk i norsk akademia og i den bredere offentligheten har vært relativt gode selv om institusjonene, og dermed også utøverne av kritikken, har vært finansiert av, og til og med ansatt i, staten. Intuitivt kan man jo tenke seg at statlig styring og finansiering hemmer både fri forskning og samfunnskritikk. I autoritære stater er dette åpenbart, slik bestemte tolkninger av marxistisk teori var grunnlaget for det meste av humanistisk og samfunnsvitenskapelig (til dels også naturvitenskapelig) forskning i Sovjetunionen. I liberale demokratier er imidlertid staten ofte den viktigste *garantisten* for kritisk forskning.

Autonomi og uavhengighet er honnørord som virker både besnærende og forlokkende, ikke minst når det er snakk om en institusjon som universitetet. Det er som nevnt ikke så lenge siden professorer ble utnevnt i statsråd, en oppgave institusjonene selv nå har utvilsom myndighet til å forvalte selv. Jeg tror det er få som vil ha en modell hvor universitetene er direkte underlagt departementet når de prioriterer mellom mål og arbeidsoppgaver. Generelt er det selvsagt all grunn til å understreke betydningen av at universitetene så langt som mulig er selvstyrte institusjoner. Statlig innflytelse over universitetene gir fort assosiasjoner til forskning som først og fremst er ment å støtte opp under eller å legitimere statens makt og autoritet, slik tilfellet som nevnt var i Sovjetunionen. Siden tilliten til staten og dens institusjoner relativt sett er høy i Norge, er det lite oppmerksomhet rundt hvordan forskning kan bli et farlig redskap i hendene på politiske makthavere, i motsetning til i land som har mer erfaring med autoritære stater. Visse deler av vitenskapen

har nær sammenheng med etableringen av den moderne staten, for eksempel kan den deskriptive statistikken tolkes som et redskap for å overvåke og disiplinere statens borgere (jf. Østerberg 1986: 87). Slike utfordringer er fortsatt relevante også i vår del av verden, for eksempel når Central European University mer eller mindre blir tvunget ut fra Budapest av Ungarns stadig mer autoritære regjering.

Men i liberale stater er det en misforståelse å sette likhetstegn mellom statlig *finansiering* og statlig *styring* eller direkte statlig *kontroll*. I et liberalt demokrati er utgangspunktet snarere at staten legger til rette for kritikk og selvkritikk. Ved å finansiere universitetene har staten organer og mekanismer som fører kontroll med at utdanning og forskning holder tilstrekkelig høyt nivå, men det sentrale i denne sammenheng er at den derigjennom også finansierer sin egen selvkritikk og samfunnets kritiske selvrefleksjon. I land som Norge, uten tradisjoner for omfattende privatfinansiert fri forskning, er dette spesielt viktig. I en viss forstand oppmuntrer staten til kritikk av seg selv. I kraft av sin finansieringsmåte spiller universitetene her en nøkkelrolle, ettersom resten av forskningssektoren er langt mer avhengig av prosjektfinansiering, enten dette skjer gjennom staten eller gjennom et mer tradisjonelt marked.

Mens uavhengighet fra staten opplagt er positivt i den betydning at staten ikke legger for mange premisser for forskningen, er det langt mer tvetydig om for eksempel *andre finansieringskilder* vil gi samme betingelser for uavhengig forskning. Teoretisk sett er det mest aktuelle alternativet å kanalisere disse midlene gjennom en eller annen form for marked, noe som også samsvarer med NPM-prinsippene: Forskningen blir bedre om det blir økt konkurranse om midlene. I praksis anerkjenner imidlertid de fleste at forskning og utdanning er offentlige goder, det vil si at samfunnet vil produsere for lite av dem med mindre de gjøres til felles oppgaver. Staten sørger derfor i stedet for å kanalisere

offentlige penger til forskning på en måte som gjør at den avstår fra å gjøre den direkte fordelingen av ressursene. Å forlite seg på markedet for å vedlikeholde kritisk forskning er i beste fall naivt.

Samtidig har staten legitime interesser i mye av forskningen, enten det er teknologisk innovasjon, velferdsstatens organisering eller hensiktsmessigheten av ulike undervisningsformer i skolen. Et stykke på vei kan staten opplagt legge føringer på hvilke temaer som utforskes. Begge de norske maktutredningene var for eksempel langt på vei politisk initiert. Men også i maktutredningene var det organer forankret i forskningsmiljøene selv som var de sentrale i prioriteringen av ulike delprosjekter.

Men uavhengig av hvilken rolle staten selv spiller, bidrar den med viktige deler av finansieringen. Hvis ikke ville det jo ikke vært snakk om *public management*, men om *private management*. Det representerer likevel en tydelig forskyvning dersom for eksempel rammebevilgningene til institusjonene reduseres, samtidig som det forventes at forskningsmiljøene skal øke andelen eksternfinansiering. Det gjelder enten denne finansieringen skal skje via Forskningsrådet, via andre offentlige kilder eller via private aktører. Tanken er at økt konkurranse om knappe midler skal styrke forskningen, parallelt med at beslutningsmyndigheten delegeres til organer hvor staten bare utøver indirekte kontroll (for eksempel et forskningsråd).

Forskningsrådets prioriteringer er til dels basert på politiske føringer, men i den praktiske avveiningen spiller som nevnt forskningsmiljøene selv en viktig rolle, gjennom faglige paneler, ofte med internasjonal representasjon, som vurderer søknader og prioriterer mellom disse. Slik har det vært i en årrekke, og et godt stykke på vei fungerte det slik også forut for NPM-reformene. Konkurranse er imidlertid blitt et viktigere styringselement, ved at det i økende grad blir en forutsetning for å kunne utløse både tid og ressurser til forskning. I sin tur kan dette på sikt også gi ledelsesnivåene større beslutningsmakt, for eksempel ved at

forskere som over tid får tilslag på mange søknader, prioriteres i tilsettingsprosesser.

De fleste universitetsansatte har i dag forskningstid innbakt i stillingen, og såframt prosjektene er billige, kan de drive en god del egeninitiert forskning uten eksterne forskningsmidler, i hvert fall dersom enhetene gjennom ulike mekanismer tilbyr et visst minimum av driftsmidler. Den økte betydningen av strategisk forskningsledelse vanskeliggjør imidlertid i økende grad vilkårene for slik forskning. Uten ekstern finansiering, eller intern finansiering basert på ledelsens prioriteringer, blir det for eksempel stadig vanskeligere å få rekruttert ph.d.-studenter.

Det er rett nok ikke helt opplagt at dette svekker vilkårene for kritisk og uavhengig forskning. Men det gjør at deler av den *faglige* beslutningsmakten også ender opp hos ledelsesnivået i stedet for i de aktive forskningsmiljøene, spesielt når det gjelder tilsettingsprosesser og forskningstid. I tillegg bidrar det til å disiplinere forskningsmiljøene, som i økt grad lar politiske prioriteringer eller lederstrategier bli retningsgivende for forskningsinnsatsen.

Autonomi for ledelsen – avhengighet for forskningsmiljøene?

Det siste poenget over er grunnen til at forestillingen om økt autonomi for institusjonene som følge av statlig tilbaketrekning (for eksempel gjennom etablering av en foretaksmodell eller lignende) er basert på tvilsomme premisser. Institusjonen betraktes i så fall som en enhetlig størrelse, som en organisasjon hvor alle aktører trekker i samme retning. Men det er ikke tilfelle. En foretaksmodell ville ikke nødvendigvis kaste så mye om på maktforholdet mellom staten og institusjonene, som det ville kaste om på maktforholdet mellom ulike interessegrupper

internt i institusjonene. Ledelsen vil få mer makt på bekostning av institusjonens fotfolk, og allment utbredte normer for akademisk frihet blir utfordret. Denne utfordringen er tydelig mange steder i dag, og intensjonene bak mulighetsstudien vil høyst sannsynlig kunne forsterke denne tendensen.

I et slikt perspektiv betyr større autonomi for ledelsen *mindre* autonomi for vitenskapelig ansatte, og trolig også for administrativt ansatte. Ledelsen vil i så fall kunne bruke sin økte autonomi til å styrke konkurransen om blant annet forskningsmidler. Det innebærer å øke betydningen av markedslignende mekanismer. Dette er ikke nødvendigvis et resultat av vond vilje. Det er minst like rimelig å tolke det som en form for systemtvang. Resultatene måles i økende grad etter hvorvidt den enkelte enhet når opp i konkurransen om studiepoeng, publikasjonspoeng, forskningsprosjekter og lignende. Bruken av slike parametere skyver feltet inn i en markedslignende logikk, som i seg selv kan skape en forestilling om at institusjonene må ledes på nye og mer strategiske måter. Så lenge ledelsen måles på kvantifiserbare resultater, må den også ha rom til å utforme de faktorer som antas å kunne skape ønskede resultater.

Hovedproblemet er imidlertid ikke nødvendigvis at markedslagikken erstatter den politiske lagikken. Det er vel knapt noen som bekjenner seg til et liberalt demokrati, som ønsker seg et system hvor statlige organer har direkte styring med forskningspolitiske prioriteringer. Poenget er snarere at tenkemåten feier andre sider ved universitetenes funksjon under teppet. Uavhengig forskning kan selvsagt ikke være politisk styrt, men den kan heller ikke være markedsstyrt. Den trenger ofte finansiering fra enten stat eller marked, men finansieringen må komme med færrest mulig bindinger. Normalt vil det i liberale demokratier være færre bindinger på statlige midler enn på midler fra markedet. Uavhengig forskning er nettopp uavhengig fordi den som nevnt er hinsides både statens og markedets

umiddelbare interesser. Det er slike prosesser som tidvis gjør hverdagen til universitetsforskere så frustrerende: rapporter, kontrollrutiner, virksomhetsplaner, måldokumenter. Slike prosedyrer er nødvendige som styringsredskaper for ledelsen, men samtidig en klamp om foten for forskere.

En mulig konsekvens av økt handlingsrom for ledelsesnivået ved institusjonene er dermed at kontroll- og rapporteringssystemene internt blir vel så viktige for forskere som ekstern rapportering. Som institusjoner betraktet legger staten seg mindre opp i detaljstyringen av dem, og de får dermed færre føringer og økt handlingsrom, men fra grunnplanet ser det annerledes ut. Kombinert med styringsformer hvor de ansatte har mindre makt enn før, oppstår potensielt fremmedgjørende situasjoner: Ledere som snakker på vegne av sine institusjoner, representerer ikke nødvendigvis de ansatte og deres interesser.

Tendensen til at flere institusjoner i sektoren har ansatte i stedet for valgte ledere på alle nivåer, har utvilsomt medført at demokratiske organer har mindre innflytelse enn før. Det er en allmenn bekymring blant mange ansatte at universitetsdemokratiet forvitrer. Årsaken er trolig at demokratiske prosedyrer forsinker og forkludrer strategisk ledelse. Derfor snakkes det sjeldnere om medbestemmelse og demokrati, og oftere om medvirkning. Ansatte ledere vil oftere enn valgte rette lojaliteten oppover i systemet, for eksempel mot det som nå gjerne kalles «samfunnsoppdraget». Dette er årsaken til at de har lettere for å «prioritere», som Lekve bruker som argument for ansatte ledere (se over). Det blir rett og slett vanskelig å lede organisasjoner på «moderne» måter hvis ledernes lojalitet går nedover heller enn oppover i systemet.

Hva en demokratisk organisering av universitetene betyr, kan rett nok forstås på ulike måter. Tradisjonelt er det blitt brukt som betegnelse på universitetenes kollegiale styringsform, hvor overordnede beslutninger i siste instans fattes av organer som

er valgt av ansatte og studenter, og hvor daglige beslutninger gjøres av vitenskapelig ansatte med akademisk frihet. I denne forstand er universitetene utvilsomt blitt mindre demokratiske etter hvert som ledere oftere blir ansatt og ordinære styrefunksjoner erstattes av råd. I en annen betydning kan det imidlertid argumenteres for, slik NTNUs rektor gjorde i en paneldebatt med blant andre undertegnede, at universitetet har en viktig funksjon i et demokratisk *samfunn*. Selv om *universitetsdemokratiet* forvitrer, er deres styringsform demokratisk *forankret*. At ansatte ledere bør være hovedregelen, er jo i seg selv en demokratisk fattet politisk beslutning.

Dette forbeholdet er ikke til hinder for at nye ledelsesformer utfordrer forskningens og forskernes hverdag, og at dette representerer et tydelig brudd med viktige sider ved den tradisjonelle organiseringen av universitetene.

En optimistisk avslutning

Slik situasjonen er i dag, er det ingen krise med hensyn til vilkårene for et kritisk universitet som del av den offentlige samtalen. Tendensene er imidlertid bekymringsfulle: mindre demokrati, økt vekt på markedsmekanismer, omstendelige byråkratiske kontrollrutiner og overdrevent sterk betoning av universitetenes instrumentelle formål på bekostning andre verdier. Alt dette utfordrer universitetenes posisjon som kritiske institusjoner med en naturlig plass i offentligheten. Det er disse tendensene det er grunn til å advare mot; de er signaler om hvor vi kan være på vei om vi ikke vedlikeholder kritisk debatt av universitetets grunnleggende idé. Et godt universitet kan ikke baseres hverken på en politisk logikk eller en markedslogikk, det må baseres på en *vitenskapelig* logikk og en *offentlighetslogikk* hvor kunnskap, kritikk og sannhet er overordnet andre hensyn.

I en annen forstand ser det langt lysere ut. For eksempel er den gradvis sterkere posisjonen for de uavhengige avisene ved flere av universitetene en viktig forutsetning for å vedlikeholde en kritisk offentlighet ved institusjonene. Så lenge de mange bekymringsfulle sidene ved universitetenes utvikling lar seg diskutere offentlig og på bredt grunnlag, er det mulig å begrense de mest outrerte eksessene som initieres fra aktører som har forlest seg på NPM-ideologien.

Referanser

- Brodersen, A. (1986) 'Sosiologi som universitetsfag i Norge: En historikk', *Sosiologi i Dag*, 16 (4): 1–20.
- Christensen, T., Lægreid, P., Roness, P.G og Røvik, K.A. (2004) *Organisasjonsteori for offentlig sektor*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Elster, J. (1983) *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1989) 'Grunnforskning i humanistiske fag', i Elster, J. *Vitenskap og politikk* (s. 139–144). Oslo: Universitetsforlaget.
- Habermas, J. ([1968]1971) *Knowledge and Human Interest*. Boston: Beacon Press.
- Klausen, K. K. (2005) 'Fra Public Administration over New PA til NPM – en fortolkningsramme for reformer', i Busch, T., Johnsen, E., Klausen, K.K. og Vanebo, J.O. (red) *Modernisering av offentlig sektor. Utfordringer, metoder og dilemmaer* (s. 53–69). 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lekve, K. (2015) 'Ledelse er å prioritere'. *Khrono*, 15. april. <https://khrono.no/debatt/ledelse-er-prioritere>.
- Lynch, K. (2014) 'Control by numbers. New managerialism and ranking in higher education', *Critical Studies in Education*, 56: 190–207.
- Sørensen, R.J., Borge, L-E. og Hagen. T.P. (1999) *Effektivitet i offentlig tjenesteyting*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tranøy, B.S. (2006) *Markedets makt over sinnene*. Oslo: Aschehoug.
- Østerberg, D. (1986) 'Den deskriptive sosialstatistikkens gyldighetsområde', i Østerberg, D. *Fortolkende sosiologi* (s. 87–96). Oslo: Universitetsforlaget.

KAPITTEL 14

Høyt spill om kontorløsninger i UH-sektoren

Trond Kongsvik og Oscar Amundsen

For en tid tilbake ble det fastsatt en arealnorm for statlige byggeprosjekter på 23 kvm. bruttoareal pr. ansatt (KMD 2015). Denne normen innebærer at det ikke er rom for at ansatte gjennomgående kan få enkontorer, slik mange har i dag (Bergstrøm 2017). Åpne kontorlandskap eller «aktivitetsbaserte kontorløsninger» kan dermed bli realiteten for mange. Med bakgrunn i at det skal bygges mye nytt i universitets- og høyskolesektoren (UH-sektoren) de nærmeste årene, har normen ført til en debatt om hvorvidt åpne kontorlandskap egner seg for vitenskapelig ansatte. Mange har ment at arbeidsoppgavene til vitenskapelig ansatte vanskelig lar seg forene med slike kontorløsninger. Oppgaver som lesing av forskningslitteratur og studenttekster, arbeid med fagfellevurderinger, veiledning og akademisk skriving vurderes

som særlig konsentrasjonskrevende – med den konsekvens at skjerming i form av enekontor er nødvendig.

Temaet har vært berørt tidligere. For eksempel publiserte *Adresseavisen* en sak allerede i 2010 med tittelen «Åpent landskap fungerer ikke» (Merakerås 2010). Hovedbudskapet i oppslaget var at produktiviteten går ned i åpne kontorlandskap på grunn av stress og støy, og at arbeidstakerne er mer produktive hvis de får sitte på enekontorer. I sakens anledning intervjuet journalisten førsteamanuensis Knut Inge Fostervold, som forsker på temaet ved Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo. Han oppsummerte resultatene av de siste årenes internasjonale forskning på kontorlandskap slik:

Det er unisont negativt. Det er vanskelig å finne positive effekter på trivsel, produktivitet eller økt samarbeid blant arbeidstakerne

Dette bildet kan ikke sies å ha endret seg på de omlag ti årene siden saken ble publisert, snarere har det blitt bekreftet. I artikkelen «Kontorlandskap – arbeidsmiljøfaglig veiledning» presenteres den til nå mest omfattende gjennomgangen av relevante fagfelleverderte vitenskapelige artikler¹ fra de siste 13 år (Bakke og Fostervold 2017). Forfatterne oppsummerer sine funn på følgende måte (ibid.: 3):

Resultater fra den vitenskapelige litteraturen viser at de [arbeidstakerne] i stor grad opplever dårligere arbeidsmiljø, mer stress og slitenhet, mindre produktivitet, dårligere helse og får økt sykefravær. Det er ikke vist at flekskontor kan oppfylle krav til arbeidsmiljø for kognitivt utfordrende og konsentrasjonskrevende arbeid med krav til korttidshukommelse.

Det er ikke ofte forskere er så tydelige som de er i spørsmålet om åpne kontorlandskap.² Selv arbeider vi som professorer ved et

norsk universitet, og vi har derfor også et personlig engasjement knyttet til dette temaet. Vi tenker definitivt at vår praksis hører hjemme under det som ovenfor blir kalt «kognitivt utfordrende og konsentrasjonskrevende arbeid». Vi må medgi at vi tror det kommer til å bli meget vanskelig, antakelig umulig, å få gjort jobben sin etter den standard vi mener er nødvendig, i et åpent kontorlandskap. I dette kapitlet er det imidlertid ikke vår egen eventuelle uro som er poenget.

Det er heller vår egen undring som er utgangspunktet: Til tross for de tydelige budskapene i forskningen, planlegges det altså en rekke statlige bygg i UH-sektoren med åpne kontorlandskap. Vi undrer oss over dette slående avviket mellom den entydige forskningen og statens praksis. Dette har gjort oss nysgjerrige på selve diskusjonen om åpne kontorlandskap. I dette kapitlet vil vi belyse følgende spørsmål:

1. Hva kan forklare promoteringen av åpne kontorlandskap til tross for at forskning og erfaring tilsier at dette er en dårlig løsning i UH-sektoren?
2. Sett på bakgrunn av de posisjonene som nå finnes når det gjelder åpne kontorlandskap, hvilke konsekvenser kan en bred innføring få når det gjelder omstillingsevne og endringsvilje i UH-sektoren?

Vi vil for det første søke svar gjennom å se på konseptet i lys av nyinstitusjonell teori, for deretter å gå nærmere inn på bakgrunnen for de to hovedposisjonene i diskusjonen. Avslutningsvis vil vi gå inn på forhold som kan skape «endringskynisme» (Amundsen og Kongsvik 2016) og hvorvidt gjennomføringen av prosessen så langt kan redusere endringsviljen generelt.

Åpne kontorlandskap som institusjonalisert oppskrift

Åpne kontorlandskap er ikke et nytt fenomen. På 1970-tallet ble løsningen en god del brukt, også i Norge. Argumentene for åpne kontorlandskap den gangen (som nå) handlet om at fleksibiliteten ville øke, dvs. at man lettere kunne tilpasse seg endringer i organisasjonsstruktur og -størrelse, at kommunikasjon og produktivitet ville bli bedre, og dessuten at kostnadene ville reduseres betydelig sammenlignet med tradisjonelle kontorløsninger (Hedge 1982; Brennan mfl., 2002). Fra 1980-tallet og utover gikk man bort fra åpne landskap, og cellekontor ble igjen dominerende i nye bygg, før man nå i de senere årene på nytt ser en økning i bruk av åpne landskap (Lund 2012) – og varianter av slike, som «aktivitetsbaserte arbeidsplasser».

Det er lett å få assosiasjoner til moter som kommer og går, når vi ser hvordan ideen om åpne kontorlandskap har bølget fram og tilbake i løpet av de siste 50 årene. I nyinstitusjonell teori har da også moter blitt brukt som metafor når man søker å forklare spredningen av det man kaller *organisasjonsoppskrifter*. Med dette menes oppskrifter for hvordan man bør utforme utsnitt eller elementer av en organisasjon (Røvik, 1998). Det klassiske nyinstitusjonelle argumentet er at slike oppskrifter blir populære ikke bare på grunn av at de gir bedre effektivitet og produktivitet, men like gjerne fordi de gir *legitimitet* fra aktører i omgivelsene (Meyer og Rowan 1977). Det å ta i bruk konsepter som «Lean Production», «målstyring» og kanskje også «aktivitetsbaserte arbeidsplasser», gjør at man kan framstå som moderne, fremtidsrettet og «framoverlent» overfor kunder, konkurrenter, politikere og befolkningen generelt. I et moteperspektiv kan slike oppskrifter spres gjennom «trendsetterne», i form av konsulenter, medier og virksomheter med godt omdømme (Abrahamson 1991). De kan altså få stor

utbredelse i en viss periode, men så forsvinne og avløses av andre, mer «tidsriktige» ideer.

Som et supplement til motemetaforen i nyinstitusjonell teori har Røvik (2007, 2011) lansert en virusmetafor for organisasjonsoppskrifter, som også kan gi assosiasjoner og en annen forståelse for hva som skjer når organisasjoner møter en oppskrift som åpne kontorlandskap. Seks ulike aspekter ved virus er lansert som analogier for hvordan organisasjoner håndterer organisasjonsoppskrifter. Kortversjonen er som følger: 1) *Smitte* viser til at virus innlemmes i en vert gjennom et aktivt samspill mellom viruset og en vertscelle. Den organisatoriske analogien er de beslutningsprosessene som foregår når en oppskrift som åpne kontorlandskap innføres, og de forhandlingene og de strategiske vurderingene som gjøres i den forbindelse. Når det gjelder UH-sektoren, har i prinsippet ledelsen ved institusjonene fått presentert en arealnorm på 23 kvm pr. ansatt som en gitt rammebetingelse som man må forholde seg til for å få finansiert nye bygg. 2) *Immunitet* kan imidlertid innebære at verten unngår å bli smittet, gjennom at forsvarsmekanismer blir aktivert og isolerer eller dreper viruset. Relatert til innføringen av åpne kontorlandskap ved et universitet, kan ledelsen i teorien fungere som et «ytre forsvar» som avviser oppskriften i utgangspunktet, eller at ansatte gjennom sine kanaler argumenterer og kjemper mot innføringen. I praksis har vi vel sett at det ytre forsvaret så langt bare har blitt aktivert i begrenset grad, mens motstanden fra de ansatte («det indre forsvaret») har vært til dels betydelig. 3) *Replikasjon* innebærer at virus kan kopiere seg selv etter å ha kommet inn i en vertscelle. For en organisasjon vil det innebære at en oppskrift adopteres fullt ut og gjennomføres i alle deler av virksomheten når den først har blitt besluttet innført. Pålegg fra et departement eller en statlig etat, eksempelvis i form av en arealnorm, som vi har sett i vår sammenheng, vil være en driver i denne sammenhengen. 4) *Inkubasjon* innebærer at det kan gå

noe tid fra man blir smittet, til man får symptomer. En oppskrift som åpne kontorlandskap kan for eksempel ha blitt besluttet innført, men får ikke praktiske utslag før man bygger nytt eller bygger om eksisterende lokaler. 5) *Mutasjon* innebærer at virus kan endres genetisk på en slik måte at de blir bedre tilpasset omgivelsene og dermed blir bedre i stand til å overleve. Vi kan tenke oss at en oppskrift som åpne kontorlandskap også tilpasses konteksten den skal inn i. De løsningene som lanseres i dag, er også annerledes «pakket» enn dem vi så på 70-tallet. Transformasjonen til «aktivitetsbaserte arbeidsplasser» kan f.eks. betraktes som en «mutasjon» som er tilpasset ny teknologi og nye arbeidsmåter. 6) Noen virustyper kan gå i *dvale*, dvs. bli inaktivert og skjult for immunforsvaret over kortere eller lengre perioder, for så å bli reaktivert eksempelvis når immunforsvaret svekkes. Åpne kontorlandskap som idé har som nevnt hatt en bølgebevegelse, med en forholdvis lang inaktiv periode fra 1980-tallet og fram til for relativt kort tid siden.

Motemetaforen gir noen assosiasjoner til hvordan en oppskrift som åpne kontorlandskap blir spredd til forskjellige typer virksomheter. En viss praksis som fungerer godt i én sammenheng, oversettes til en generell oppskrift eller idé som antas å kunne fungere like godt tilnærmet overalt. Oppskriften blir med andre ord *dekontekstualisert* (Røvik 2007). Tanken om at åpne kontorlandskap kan fungere like godt i universitetssektoren som på arkitektkontorer eller i børs- og meglermiljø, er et eksempel på det. Vi kan i noen sammenhenger snakke om en industri for oversetting av ideer (ibid.: 266), der ulike nettverk og kommersielle aktører promoterer «beste praksiser», som markedsføres som om de har en generell verdi. Det er for eksempel hevdet (jf. Hellesund 2018) at KMD i arbeidet med å fastsette normen «... ikke benyttet seg av kompetansen til Arbeidstilsynet eller Universitetet i Oslo, men i stedet lyttet til arkitektkontor, konsulentselskaper og egne krefter» (sistnevnte bl.a. representert ved Statsbygg).

Virusmetaforen kan gi en forståelse for hva som kan skje når slike generelle oppskrifter skal implementeres i en konkret sammenheng, altså *kontekstualiseres* i en gitt type virksomhet. Som debatten om åpne kontorlandskap har vist, kan dette medføre friksjon og motstand og argumenter om at oppskriften slett ikke passer til virksomheten.

Både mote- og virusmetaforen illustrerer et viktig poeng, nemlig at det ikke nødvendigvis er behovene til en virksomhet eller ønsket om forbedring i arbeidsmåter som er bestemmende for hvilke organisasjonsoppskrifter som blir tatt i bruk. De institusjonelle omgivelsene vil gjerne være vel så viktige, dvs. mer eller mindre «vedtatte forståelser» for hva som er riktige organiseringsmåter, og som blir betraktet som legitime – til tross for at kjernevirksomheten blir skadelidende.

En forklaring på promoteringen av åpne kontorlandskap til tross for dokumentasjonen på at det vil være en dårlig løsning, kan altså være at andre mulige gevinster trumfer hensynet til de ansatte, og dermed gir arealnormen legitimitet. Eksempelvis ser vi at miljøhensyn er sentralt for Statsbygg. I Statsbyggs gjeldende miljøstrategi (Statsbygg 2014) understrekes det at man skal være en rollemodell for resten av næringen i den forbindelsen. For alle aktivitetene som Statsbygg utfører, er målsettingen å «Redusere ressursbruk og unngå helse- og miljøskadelige stoffer.» Som byggherre konkretiserer Statsbygg dette slik: «a) Kunden skal tilbys og anbefales konkrete tiltak som gjør bygget så arealeffektivt som mulig. b) Statsbygg skal anbefale og synliggjøre hvordan generalitet og fleksibilitet kan hensyntas i løsninger med formål å enkelt kunne tilpasse bygg til endrede behov i fremtiden.» (ibid.: 5). Videre vet vi at både miljø- og ressursargumentet står sterkt politisk. At den bidrar til FNs klimamålsettinger og begrenser offentlige utgifter, kan skape legitimitet for normen blant alle partier i det norske politiske landskapet.

Miljø- og ressurs hensyn ser altså ut til å være et viktig grunnlag for arealnормen. Mulige fremtidige omkostninger i form av dårligere arbeidsmiljø og kvalitet på forskning og undervisning blir vanskelig å tallfeste konkret og taper lett i den overordnede vurderingen.

I det videre vil vi belyse to grunnleggende posisjoner i debatten om innføring av nye kontorløsninger i staten. Disse kan i hovedsak knyttes til henholdsvis «ledelsen i Statsbygg» på en ene siden, og «vitenskapelig ansatte i universitetssektoren» på den andre.

De to posisjonene

Posisjonene i diskusjonen om kontorløsninger i UH-sektoren kan i grove trekk framstilles slik:

- Posisjon A («Tilhengerne»): Ønske om mer arealeffektive, nye statlige bygg og «aktivitetsbaserte arbeidsplasser»
- Posisjon B («Motstanderne»): Konsekvensen av posisjon A er at det blir vanskelig eller umulig å utføre sentrale arbeidsoppgaver

Initiativet ligger altså i posisjon A, mens posisjon B er en respons på dette initiativet. Slik sett kan man si at posisjon A ønsker endring, mens posisjon B er konservativ, dvs. ønsker bevaring. For enkelhets skyld bruker vi «Tilhengerne» og «Motstanderne» (av nye kontorløsninger) som betegnelser på de to posisjonene.

De rasjonelle argumentene som underbygger posisjon A, dreier seg om å redusere arealbruken i UH-sektoren (som del av staten) for slik å redusere byggekostnader og energibruk. De som

befinner seg i posisjon B, betviler ikke disse argumentene. Lavere energibruk som en langsiktig strategi mot klimaendringer (med lavere byggekostnad som en slags bonus) er det få som er uenige i.

Snur vi perspektivet, ser vi imidlertid at argumentene som underbygger Motstandernes posisjon (B), trekkes sterkt i tvil av Tilhengerne (som altså innehar posisjon A). Slik sett er relasjonen mellom de to posisjonene asymmetrisk. Som vi så innledningsvis, finnes det en rekke rasjonelle argumenter (presentert gjennom forskning) som støtter posisjon B. Dette ser imidlertid ikke ut til å påvirke de som innehar posisjon A, noe som kanskje kan minne om en slags «immunitet». Hvordan argumenterer man så mot den overveldende forskningen som støtter Motstanderne i posisjon B? Den viktigste aktøren i posisjon A er Statsbygg, supplert med noen stemmer fra utredere og departementshold. Vi skal se nærmere på uttalelser om saken fra de to posisjonene.

Det har kommet mange uttalelser fra «Motstanderne» i media de senere årene, etter at vitenskapelig ansatte i UH-sektoren har oppfattet det som er i ferd med å skje.³ Det er ikke rom for mange eksempler i denne teksten, men noen utsagn kan illustrere hoderistingen og den stigende uroen i sektoren:

Professor: «Jeg kjenner ingen som trives i åpne kontorlandskap» (Torvund, 2018).

Høyskolelektor: «Jeg er nokså skeptisk [...] ikke minst med tanke på skriving. Det blir vanskelig, rett og slett» (Vidnes, 2017).

Førsteamanuensis: «Jeg mister nattesøvnen av dette» (Vidnes, 2017).

Professor: «Eg skrik – høgt – når eg ser at eg står i fare for å få reduserte tilhøve til å gjera ein framifrå innsats» (Lundheim, 2018).

Dette er en sterk respons fra en yrkesgruppe (her representert ved enkeltpersoner) som med en viss rett kan karakteriseres som «sindige» (Hessen 2018). Økt bruk av hjemmekontor trekkes fram av enkelte medarbeidere som en mulighet til å avhjelpe mangelen på ro og konsentrasjon i åpne kontorløsninger. Det var bl.a. dette som skjedde i det nye Niagara-bygget ved Høgskolen i Malmø. Bygningen, som var ferdig i 2015, hadde et aktivitetsbasert konsept.⁴ Etter to år med misfornøyde ansatte bygges det nå om slik at det blir mindre åpent (Njåstad og Bergstrøm 2017). Når disse eksemplene kombineres med forskningen på området (nevnt innledningsvis), framstår motstanden mot ny arbeidsplassutforming i staten som massiv. Hvordan møtes så dette?

Som nevnt er Statsbygg den sentrale aktøren i spørsmålet om nye kontorløsninger i UH-sektoren. Lederen for Statsbygg beskriver deres rolle slik: «En av de viktigste oppgavene Statsbygg har, er å gi råd når staten har behov for nye lokaler» (Nikolaisen 2018). Det er derfor av interesse å se nærmere på hva de sier om den aktuelle saken. Ut fra Statsbyggs strategiske mål ser vi raskt at det legges betydning på effektiv ressursbruk og klimaansvar – naturlig nok.⁵ Dette kan betraktes som grunnleggende rammefaktorer omkring spørsmålet om nye kontorløsninger. Det er liten diskusjon om at disse hensynene taler til fordel for nye kontorløsninger. Motstanderne trekker da heller ikke i tvil at dette er legitime og relevante moment. Motstanderne er derimot opptatt av at de *arbeidsforhold* staten vil tilby gjennom nye kontorløsninger, vil gjøre det vanskelig å utføre arbeidsoppgavene. Kjernen synes å ligge i det forhold at statens norm for nybygg (23 kvm pr. ansatt) ikke er tilstrekkelig til at man kan tilby faglig ansatte cellekontorer.⁶ Statsbygg selv sier eksplisitt at de har gjort sine vurderinger i saken (Aschim 2018):

Statsbygg vurderer normen [arealnormen på 23 kvm] i all hovedsak som tilstrekkelig for å kunne gi ulike virksomheter gode og tilpassende løsninger.⁷

Med den omfattende motstanden som har kommet både gjennom forskning og stemmer fra praksisfeltet, er det grunn til å sette spørsmålstegn ved hvordan Statsbygg har utøvd sin rolle som statens rådgiver i saken. At politiske myndigheter ønsker effektiv arealbruk og et lavt klimaavtrykk, også i UH-sektoren, bør ikke overraske noen. At deres viktigste rådgiver ikke lytter til tilgjengelig forskning og de arbeidstakerne som skal utføre sitt arbeid innenfor normen, er langt mer betenkelig. Statsbyggs *intensjoner* forteller på den annen side at de er opptatt av brukernes behov (Nikolaisen 2018):

God gjennomføring av et kontorkonsept handler om å forstå brukernes reelle behov slik at de kan utføre arbeidsoppgavene sine på en god måte⁸

Hvor var denne erkjennelsen da staten utarbeidet sin arealnorm? Eller vet Statsbygg noe om behovene til faglig ansatte i UH-sektoren som disse ikke kjenner til selv? Og som heller ikke forskingen på området har maktet å fange opp? Dette framstår mildt sagt underlig, og dessuten svært arrogant med tanke på hvilke kontorløsninger Statsbygg argumenterer for. Kan vi finne svar dersom vi ser *hvordan* Statsbygg argumenterer for de nye kontorløsningene? I følgende utsagn fra Statsbyggs ledelse, hentet fra deres egenproduserte publikasjoner, ser vi at «fremtiden» stadig dukker opp som et selvstendig argument for de nye løsningene:

Mange spørsmål må besvares før vår kunde bestemmer seg for hva som er den beste løsningen for dem. I dette arbeidet er det opplagt nyttig at virksomheten trekker veksler på sine medarbeideres kompetanse og innspill. Samtidig stilles det krav til ledelsen som skal manøvrere virksomheten inn i fremtidens arbeidsplass. (Nikolaisen 2018).

Det er smart å vurdere hva som er hensiktsmessige kontorløsninger for oppgavene som skal løses i fremtiden. (Nikolaisen 2018).

Det er viktig å ha med seg at fremtiden vil bringe nye teknologiske muligheter, nye arbeidsmetoder og dermed også krav til fleksibilitet. Når et moderne bygg skal reises, må det tenkes nytt, fremtidsrettet og hensiktsmessig – det er for fremtiden vi bygger. (Aschim 2017).

Det kan her virke som Statsbygg vet noe om fremtiden som ikke er kjent for de som er eksperter på forskning, undervisning og formidling i UH-sektoren (gjennom at de faktisk utøver disse kjerneoppgavene). Statsbygg vet selvsagt (minst) like lite om fremtiden for de som jobber i UH-sektoren, som de som jobber i sektoren selv. Dette gir dermed liten mening. Derimot kan påstander om fremtid fortolkes som et forsøk på å styre utviklingen i en aktørs ønskede retning. Hultquist (2004: 168) snakker om «fremtiden» som en form for styringsteknologi:

[Fremtid] er afgjort ikke et tidsbegreb, det er snarere en teknologi til styring af sandsynlighed i en verden, der er forestillet og konstrueret som stadigt mere åben og indeterminert.

Han peker på at en slik bruk av «fremtid» som argument gjør det mulig å «konstruere praksiser og mennesker på måder, som implicerer den logik og de forestillinger, der rummes i aktuelle visioner om fremtiden.» (ibid.: 165).

Poenget er at Statsbyggs antydninger om at de vet noe om en fremtid ingen av oss kjenner, framstår som et forsøk på å realisere en norm de selv har vært rådgiver for. Det burde være åpenbart at «fremtiden» ikke er en selvstendig aktør som noen utvalgte personer kjenner, men at vi skaper fremtiden gjennom det vi gjør i dag.

Aktivitetsbaserte arbeidsplasser og endringskynisme

Gjennom ulike prosjekter har vi tidligere studert endringsprosesser i store organisasjoner. Et hovedanliggende for denne forskningen har vært hvordan store endringsprosjekter kan oppfattes av «menige» ansatte og hvilke konsekvenser slike oppfatninger kan ha. I den forbindelse har vi utviklet begrepet «endringskynisme» (Amundsen og Kongsvik 2016), som er en tilstand som gjenspeiler at endringsprosjekter er svakt forankret. Endringskynisme konkretiseres gjennom en klynge av oppfatninger som vi ser går igjen, og som deles av mange i ulike typer virksomheter. Disse oppfatningene kan på overskriftsnivå beskrives slik:

1. «Endring for endringens skyld» handler om en oppfatning om at endring gjennomføres uten særlig annen hensikt enn et ønske om å gjøre noe nytt i seg selv.
2. «Resirkulering av ideer» beskriver en oppfatning om at det finnes et gjentakende mønster, der det skiftes mellom et begrenset antall endringsløsninger.
3. «Praksisferne løsninger» omhandler en oppfatning om at nye løsninger utarbeides av aktører som har begrenset innsikt i hvordan arbeidet faktisk utføres, og at de nye løsningene dermed ikke passer til oppgavene man har.
4. «Manglende synliggjøring av resultater» gjenspeiler en oppfatning om at tidligere gjennomførte endringer ikke evalueres, og at man ikke evner å lære av det som allerede er gjennomført, før man går i gang med nye endringsprosjekter.

5. «Pseudomedvirkning» beskriver oppfatningen om at medvirkningen ikke er reell, blant annet gjennom at planen vurderes som å ha vært lagt på forhånd, eller at de ansatte kommer for seint inn i endringsprosessen, når «alle kortene er lagt».

Denne klyngen av oppfatninger kan også være et utgangspunkt for noen prinsipper for hvordan ledelsen kan *forankre* endringsprosesser, da gjennom å invertere meningsinnholdet i de fem punktene over (ibid.: 130). Dette er framstilt i tabellen under:

	Endringskynisme – implisitte oppfatninger	Prinsipper for forankring av endringsprosesser
1	Endring for endringens skyld	Endringer som svarer til opplevde behov
2	Resirkulering av ideer	Prøving mot endringshistorien
3	Praksisferne løsninger	Løsninger som bygger på praktisk kunnskap
4	Manglende synliggjøring av resultater	Endringsprosesser som evalueres
5	Pseudomedvirkning	Endringsprosesser med reell medvirkning

Tabell 1: Endringskynisme og forankret endring

Sett i lys av dette framstår innføringen av aktivitetsbaserte arbeidsplasser som svakt forankret. Debatten viser tydelig at aktivitetsbaserte arbeidsplasser ikke er noe som svarer til opplevde behov blant ansatte, og heller ikke representerer en løsning som bygger på praktisk kunnskap om arbeidet som gjøres, sett fra ansattes perspektiv. Aktivitetsbaserte arbeidsplasser søkes innført «top down». De kritiske røstene blant de ansatte hevder at kjerneoppgaver som veiledning og akademisk skriving, som

krever konsentrasjon, vil bli skadelidende. I tillegg hevdes det at aktivitetsbaserte arbeidsplasser vil minske tilgjengeligheten for studenter og gjøre behandling av konfidensiell informasjon vanskeligere.

Mulighetene for medvirkning har også vært et tema. Hovedverneombudene ved ti norske universiteter sendte i oktober 2018 en bekymringsmelding til KMD som omhandlet mulighetene for medvirkning i arbeidsplassutformingen i universitetssektoren. Svaret fra ekspedisjonssjef Knut Børve var at «Det er institusjonene selv som har ansvaret for medvirkning i byggeprosjektene [...]. KD forutsetter at institusjonene tar dette ansvaret på alvor.» (Bjørgan 2018). Med andre ord gis det ikke mulighet til å påvirke selve arealnormen, men ballen spilles i stedet over til ledelsen ved universitetene, som da skal ivareta medvirkning innenfor de gitte arealnormene.

Noen konsekvenser av endringskyniske innstillinger kan være at lojaliteten («commitment») til virksomheten svekkes, at motivasjonen for endringsarbeid reduseres generelt («readiness for change»), og også at innovasjonsevnen kan bli skadelidende (Amundsen og Kongsvik 2016). Dersom de ansatte i UH-sektoren får bekreftet sine negative forventninger til aktivitetsbaserte arbeidsplasser, kan vi på bakgrunn av dette se for oss at innføringen kan redusere omstillingsevnen og endringsviljen i denne sektoren. Dette vil i tilfelle være skadelig også på lengre sikt, i og med at vi må forvente andre store endringsbehov framover, f.eks. når det gjelder å utvikle kunnskap på nye områder.

Konklusjon

I løpet av de nærmeste ti årene skal det realiseres mange nybygg i UH-sektoren, blant annet gjennom en stor utbygging ved NTNU, der HumSam-miljøene skal flyttes fra Dragvoll

til Gløshaugen-området. Det gjenstår å se i hvilken grad ideen om åpne eller «aktivitetsbaserte» kontorarealer blir realisert i nybygg, men arealnormen ser ut til å ligge fast, og Statsbygg har blitt dens sentrale forvalter.

Det er for øvrig noe underlig ved Statsbyggs rolle og aktivitet i denne saken. Vi snakker her om en organisasjon med høy kompetanse på sine felt, og som dessuten i teorien holder fram brukernes behov som grunnleggende i sitt virke (jf. ovenfor). I praksis framstår Statsbygg derimot som en forkjemper for realisering av en arealnorm (som de selv har gitt politikerne råd om), hvis konsekvens er at det kan bli umulig å ivareta helt grunnleggende behov hos kjernearbeidsgruppen i UH-sektoren. Kanskje kan Alvesson og Spicers (2018) begreper om moderne organisasjoner og arbeidsliv hjelpe oss til å forstå dette? De forsøker nettopp å forstå «varför smarta personer faller för dumma idèer», samt belyse det de mener er en tendens til «att minska sin tankebredd och endast fokusera på de smala, tekniska aspektarna av sitt jobb» (ibid.: 20). Et av eksemplene de bruker i sin bok om fenomenet, er det som skjedde før finanskrisen i 2008: Da utviklet mange høykompetente personer innen bank og finans nye og (isolert sett) stadig smartere produkter – som uavvendelig medførte en større krise for en rekke samfunn. Ingen fortolket sine handlinger i et bredere samfunnsperspektiv, og ingen stoppet opp og stilte de grunnleggende spørsmålene om realitetene som lå til grunn for produktene. Alvesson og Spicer utdyper de generelle trekkene ved fenomenet slik (ibid.: 20):

När människor drabbats av funktionall dumhet fortsätter de att vara fullt kapabla att utföra sitt arbete, men de slutar ställa undersökande frågor om sina arbetsuppgifter. I stället för ett noggrant reflekterande blir de fixerade vid det ytliga. I stället för att ställa frågor börjar de lyda ordrer. I stället för att tänka på konsekvenser fokuserar de på teknikerna för att få saker gjorda. Och

de som ska göras är ofta att skapa det rätta inntrycket. De som trälär under den funktionella dumhetens ok är expertar på att göra saker som ser bra ut.

Og kanskje er det ikke bare Statsbyggs rolle som kan fortolkes i lys av dette. Den siste tilføyelsen i ovenstående forklaring om å gjøre *saker som ser bra ut*, kan gi en pekepinn på hvorfor ingen arkitekter (som også skulle være opptatt av sine brukere) støtter behovet for enekontor blant ansatte i UH-sektoren: Det blir mindre «spennende» løsninger i de byggene de skal tegne, og det ser ikke bra ut rent estetisk. Arkitekter jobber gjerne i åpne løsninger selv, noe som sikkert kan være hensiktsmessig med tanke på arbeidsoppgavene. Som profesjon bør man imidlertid evne å se utover egne erfaringer og i større grad ta inn over seg kjerneprinsippet i god utforming, nemlig brukernes behov.

Vi har nå lansert noen mulige forklaringer på hvorfor ideen om åpne kontorlandskap i UH-sektoren ikke svekkes selv om det meste av kjent kunnskap tilsier at det passer dårlig til akademisk arbeid. Det kan blant annet handle om at ønsket om «politisk legitimitet» trumfer de ansattes behov for arbeidsplasser tilpasset deres arbeidsoppgaver. Løsninger som tar tydelige miljøhensyn, og som er ressurseffektive, vil være legitime i store deler av det politiske spekteret. Løsninger som ikke tar disse hensynene, vil derimot kunne bli sett på som illegitime.

Statsbygg har en tydelig intensjon om at medvirkning skal være et viktig prinsipp når det gjelder valg av løsninger. Denne intensjonen har imidlertid vært fraværende når det gjelder fastsetting av selve normen, som i praksis får svært stor innvirkning på arbeidsforholdene. De som anser medvirkning i slike prosesser som «garnityr» og noe som aktualiseres når «alle kortene er lagt», får dermed sine antakelser bekreftet.

Sett i lys av begrepet «endringsskynisme» framstår ideen om åpne kontorlandskap som svakt forankret. Ideen svarer *ikke* til

ansattes reelle behov, bygger *ikke* på inngående innsikt i arbeidet som gjøres i UH-sektoren, og står i *motsetning* til forskningen på kontorløsninger. (Vi snakker her om forskning som er uavhengig og fagfellevurdert – og der forskerne ikke er knyttet til konsulent- eller arkitektfirma som har økonomisk interesse i utbredelse og realisering av visse typer arbeidsplasskonsepter.)⁹ Medvirkningen har så langt vært klart mangelfull, noe som vil påvirke lojalitet og motivasjon for endringsarbeid negativt. Det er grunn til å spørre: Vil det være like attraktivt å jobbe i UH-sektoren i 2030?

Noter

- 1 I vår tid, som har avfødt begreper som «alternative fakta» og «falske nyheter», har vi ingen annen gullstandard enn «fagfelle-vurderte vitenskapelige artikler».
- 2 Dog kan vi finne en parallell i senere års forskning knyttet til menneskeskapte klimaendringer.
- 3 Dette er ikke en gruppe som har tradisjon for å aksjonere, snarere tvert imot. Dag O. Hessen (2018: 5) sier det slik: «Det skal mye til for å få travle, men sindige forskere ut i gatene».
- 4 Bygget ble for øvrig karakterisert som bl.a. «Uppkäftigt utvändig. Sakralt invändig» da det ett år etter innflytting ble kåret til årets bygg av byggebransjen i Sverige. (www.aretsbygge.nu/nominerade/niagara-malmo-hogskola/).
- 5 <https://www.statsbygg.no/Om-Statsbygg/Mal-og-strategi/Strategiske-mal/>.
- 6 Det er fristende å bemerke at de språklige konnotasjonene ikke er på motstandernes side. Den som ønsker nye kontorløsninger, har ord som «aktiv», «fleksibel», «åpen» og ikke minst «nye» på sin side, mens motstanderne har ord som «celle» (fengsel), «ro» og «konsentrasjon». Det har vært noen spede forsøk på å erstatte «cellekontor» med «enekontor» for å bedre situasjonen i sistnevnte leir. Frivillig isolasjon og alenegang er tross alt *noe* bedre enn å sitte i fengsel.
- 7 Hege N. Aschim er kommunikasjonsdirektør i Statsbygg.
- 8 Harald V. Nikolaisen er administrerende direktør i Statsbygg.
- 9 Se Bakke (2019) for den ferskeste gjennomgangen av forskning på området.

Referanser

- Abrahamson, E. (1991) 'Managerial fads and fashions: the diffusion and rejection of innovations', *Academy of Management Review*, 16 (3): 586–612.
- Alvesson, M. og Spicer, A. (2018) *Dumbhetsparadoxen. Den funktionella dumbhetens fördelar och fallgropar*. Stockholm: Fri tanke förlag.
- Amundsen, O. og Kongsvik, T. (2016) *Endringskynisme – og kunsten å skape god endringspraksis*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Aschim, H.N. (2017) 'Statsbygg samarbeider med institusjonen om kontorløsninger', *Forskerforum*, <https://www.forskerforum.no/statsbygg-samarbeider-med-institusjonen-om-kontorlosninger/>
- Aschim, H.N. (2018) 'Vi skal utvikle gode kontorløsninger', *Universitetsavisa*, <https://www.universitetsavisa.no/ytring/2018/05/28/Vi-skal-utvikle-gode-kontor%C3%B8sninger-18364785.ece>.
- Bakke, J.V. (2019) 'Statsbyggs og Purenets nye veileder om kontorarbeidsplasser', *Universitetsavisa*, <https://www.universitetsavisa.no/ytring/2019/10/09/Statsbyggs-og-Purenets-nye-veileder-om-kontorarbeidsplasser-20127973.ece>.
- Bakke, J.V. og Fostervold, K.I. (2017) 'Kontorlandskap – arbeidsmiljøfaglig veiledning', *Helserådet. Nytt om samfunnsmedisin og folkehelsearbeid*, no.16/17.
- Bergstrøm, I. (2017) 'Overlegen leste all forskning om åpne landskap. Han fant bare helseskader og produktivitetstap.' *På høyden*, <https://pahoyden.no/opne-kontorlandskap/overlegen-leste-all-forskning-om-apne-landskap-han-fant-bare-helseskader-og-produktivitetstap/376095>.
- Bjørgan, E.H. (2018) 'Kunnskapsdepartementet: Vi forutsetter at institusjonene tar ansvaret for medvirkning på alvor.', *Universitetsavisa*, <https://www.universitetsavisa.no/politikk/2018/11/05/Vi-forutsetter-at-institusjonene-tar-ansvaret-for-medvirkning-p%C3%A5-alvor-18364470.ece>.
- Brennan, A., Chung, J.S., Kline, T. (2002) 'Traditional versus open office design: A longitudinal field study.' *Environment and Behavior*, 34 (3): 279–299.
- Hedge, A. (1982) 'The open-plan office: A systematic investigation of employee reactions to their work environment.' *Environment and Behavior*, 14 (5), 519–542.

- Hellesund, D. (2018) 'Slik ble en arealnørm uten forankring i forskning norsk standard', *På Høyden*, <http://paahoyden.no/2018/09/slik-ble-en-arealnørm-uten-forankring-i-forskning-norsk-standard>.
- Hessen, D.O. (2018) *Sannhet til salgs. Et forsvar for den frie forskningen*. Oslo: Res publica.
- Hultquist, K. (2004) 'Fremtiden som styringsteknologi og det pædagogiske subjekt som konstruksjon', i Kvale, S., Hultqvist, K., Krejsler, J., Saugstad, T. og Halkier, L. (red) *Pædagogikken og kampen om individet: kritisk pædagogik, ny inderlighed og selvets teknikker*. København: Hans Reitzels Forlag.
- KMD (2015) *Rundskriv om normer for energi- og arealbruk for statlige bygg*. Rundskriv. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
- Lund, J.F. (2012) *Jobbtillfredshet i det åpne kontorlandskap: Hvordan påvirker åpne kontorlandskap grad av jobbtillfredshet hos arbeidstakeren?* NTNU: Institutt for psykologi.
- Lundheim, L. (2018) 'Om endring og endringsvilje', *Universitetsavisa*, <https://www.universitetsavisa.no/ytring/2018/03/15/Om-endring-og-endringsvilje-18365038.ece>.
- Merakerås, G.K. (2010) 'Åpent landskap fungerer ikke', *Adresseavisen*, <https://www.adressa.no/nyheter/article1549766.ece>.
- Meyer, J. W. og Rowan, B. (1977) 'Institutionalized organizations. Formal structure as myth and ceremony.' *The American Journal of Sociology*, 83 (2): 340–363.
- Nikolaisen, H. (2018) 'Fremtidens kontorløsninger lages nå.' *Forskerforum*, <https://www.forskerforum.no/fremtidens-kontorlosninger-lages-na/>.
- Njåstad, M. og Bergstrøm, I. (2017) 'Malmø-ledelsen gjør retrett om åpne landskap og clean desk', *Universitetsavisa*, <https://www.universitetsavisa.no/campus/2017/10/03/Malm%C3%B8-ledelsen-gj%C3%B8r-retrett-om-%C3%A5pent-landskap-og-clean-desk-18365640.ece> (09.10.17).
- Røvik, K.A. (2007) *Trender og translasjoner. Ideer som former det 21. århundrets organisasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Røvik, K. A. (2011) 'From fashion to Virus: An Alternative Theory of Organizations' Handling of Management Ideas.', *Organization Studies*, 32 (5): 631–653.

- Røvik, K.A. (1998) *Moderne organisasjoner. Trender i organisasjonsforskningen ved tusenårsskiftet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Statsbygg (2014) *Miljøstrategi 2015–2018*. Oslo: Statsbygg.
- Torvund, O.T. (2018) 'Jeg kjenner ingen som trives i åpne kontorlandskap', *Forskerforum*, <https://www.forskerforum.no/gar-av-for-tiden-om-jeg-blir-dyttet-inn-i-apent-landskap/>.
- Vidnes, A.K. (2017) 'Jeg er nokså skeptisk til åpent kontorlandskap', *Forskerforum*, <https://www.forskerforum.no/apent-kontorlandskap-cellekontor-vestlandet-aktivitetsbaserte-arbeidsplasser-free-seating-clean-desk-universitet/>.

KAPITTEL 15

Humboldt i betong

Universitas som idé og materialitet

Thomas Dahl

Maken til universitetsområde finnes ikke i Norge, verken kvantitativt eller kvalitativt. Kommunale og statlige myndigheter har vært forutseende som har lagt universitetscenteret hit.
(Sivertsen om Universitetscenteret Dragvoll, 1978¹)

Hvorfor ser universiteter ut slik de gjør? Hva er det som betinger utformingen av universiteter som en organisasjon for undervisning og forskning på høyere nivå? Mange steder bærer universitetene fremdeles tydelig preg av at de startet som læreanstalter i middelalderen eller førmoderne tid. Universitetene i Bologna, Padova, Marseille, Oxford og Cambridge, Lund, ja også Paris og København, er integrert i byer som er minst like gamle.

Blant de amerikanske universitetene, som vi kan takke for begrepet campus, har mange en helt særegen utforming. I etterkrigstiden ble flere nye universiteter bygd opp, og i tråd med målet om utdanning for alle har antall universiteter vært sterkt økende. Selv om universitetene i den vestlige verden har et felles opphav og bygger på en felles idé, ser de svært forskjellige ut. Rent fysisk er Universitetet i Lund og Universitetet i Oslo to

forskjellige verdener, selv om de er omtrent like store når det gjelder antall studenter, for ikke å snakke om Oxford og Berlin.

Årsaken til forskjellene er i noen tilfeller åpenbare. Det handler om når og hvor universitetet ble etablert. Det er imidlertid ikke bare arkitektoniske trender som nedfeller seg i utformingen av universiteter. Det er også et spørsmål om formål. Ved noen universiteter er formålet tydelig uttrykt og kan også sees i den arkitektoniske utformingen. Universitetet i Berlin er ble utformet etter blant annet Wilhelm von Humboldts ideer om høyere utdanning. Paris' *Grand Ecoles* oppstod etter at alle franske universiteter var lagt ned etter den franske revolusjonen. Ikke bare skulle disse skolene tjene revolusjonens formål, de markerte seg også med en annen tenkning om planene for bygningene som skulle romme universitetet og høyere utdanning. I etterkrigstidens Tyskland var Helmut Schelskys ideer om universitetet med på å prege helt nye universitet, som Universitetet i Bielefeld.

Universitet i Trondheim er et egnet sted for å se hvordan universitetet har materialisert seg. Det har vært en så og si kontinuerlig debatt helt siden mellomkrigstiden om hvor de ulike delene av den høyere utdanning og forskning i Trondheim skal lokaliseres (Brandt og Nordal 2010:315). Trondheim hadde to høyere utdanningsinstitusjoner: Norges tekniske høgskole, etablert i 1910, og Norges lærerhøgskole, opprettet i 1922. Begge var lokalisert langt fra hverandre, og spørsmålet om å samle dem har alltid vært nærliggende. Med veksten innen høyere utdanning og forskning i etterkrigstiden og etter hvert med den organisatoriske overbygningen til de to institusjonene i Universitetet i Trondheim, ble spørsmålet om lokalisering og utforming spesielt aktuelt. Senest har statens nedleggelse av de to høyskolene og Universitet i Trondheim og opprettelsen av NTNU nok en gang gjort at det har vært store og omfattende prosesser om lokalisering og utforming. I skrivende stund råder en ny campus-plan, hvor hele universitetet, som i dag fremdeles befinner seg på ulike

steder i byen, skal samles i én campus. I Trondheim har man imidlertid kullkastet den gamle planen, som innebar å samle universitet på Dragvoll, ca. 5 km utenfor byen. Nå skal alt inn på Gløshaugen nært sentrum av Trondheim, der hvor Norges tekniske høyskole har hatt sitt sete med et hovedbygg som stod delvis ferdig ved åpningen i 1910.

Dragvoll skulle bli stedet for hele universitetet, og det ville, dersom alt hadde gått etter planen, blitt Norges største bygg (Brandt og Nordal 2010:335). I dag har universitetssenteret et areal ca. 130 000 m²; det skulle bli minst 700 000 m². På kart over Trondheim by fram til på 1990-tallet var den opprinnelige planen fremdeles tegnet inn, og den var det mest iøynefallende på hele kartet. Alt planarbeid for Dragvoll, som startet allerede i 1960, all investering i bygg og infrastruktur, all bygningsmasse som ble tegnet og utformet av et av Nordens fremste arkitektkontor, Henning Larsens tegnestue, og som har tjent som modell for flere andre signalbygg, alt dette vil ikke universitet lenger ha. Heller enn å bygge ut på et område hvor det var lagt til rette for ekspansjon, vil man nå ha alt på et område som ble regnet for uegnet for hele universitetet da man gikk for Dragvoll. Hva kan forklare denne vendingen?

Jeg vil i dette kapitlet belyse hvordan universiteter har blitt utformet, og hvordan det har vært tenkt at de bør utformes. Universiteter kan betraktes som det som flere forfattere har omtalt som materiell-semiotiske systemer (Deleuze og Guattari 1973, 1980; Law 2009; Haraway 2016). Det materielle både tillegges betydning og får betydning, ofte som alliert til tanker om hva høyere utdanning skal være. Men som semiotisk system, kan det få andre betydninger i ulike sammenhenger og til forskjellig tid: Universitetssenteret på Dragvoll, selv med den bygningsmassen som er der i dag, forhindrer ikke at NTNU vil legge ned hele Dragvoll.

Jeg skal først undersøke universitetsutformingen i Europa og USA i et større historisk perspektiv, før jeg ser på utviklingen i

etterkrigstiden og hvordan Universitetet i Trondheim har blitt preget av den. Til sist drøfter jeg den siste utviklingen i Trondheim, hvor hele universitet skal samles på et avgrenset område, ikke bare for å samles, men for å realisere en idé om hva universitetet skal være.

Middelalderske strukturer

Det er nok en form for vestlig arroganse når man ofte skriver universitetenes historie tilbake til opprettelsen av Universitetet i Bologna i 1088. Riktignok får navnet universitet en bestemt betydning med Bologna, men mer eller mindre faste organisatoriske enheter og egne bygg for høyere utdanning fantes tidligere enn dette, både i Vesten og ikke minst i Østen. At vi i dag kan studere antikke tekster og konstruere en lærdomshistorie i Vesten skyldes i hovedsak at det ikke var Vesten, men Østen som ivaretok materialet og arven. Bagdad var verdens sentrum for lærdom, med blant annet Bayt al-Hikma, Vidsommens hus, på 800-tallet, som rommet både undervisning og forskning (Lyons 2011). Der virket også Avicenna, medisineren som gjennom historien har hatt størst betydning for medisinen på 1000-tallet (Porter 1997:98-99). Det var også arabisk medisin og kunnskap som lå bak den første etableringen av en institusjon for høyere undervisning i Vesten etter antikken, ikke Bologna, men *Schola Medica Salernitana* i Salerno på 800-tallet (Kristeller 1945).

Men det er noe eget med disse nye universitetene i Vesten. Hvis vi ser bort fra Paris, ble de opprettet i mindre byer, som Bologna, Padova i Italia, Cambridge og Oxford i England, Lund i Sverige, Montpellier i Frankrike og Heidelberg i Tyskland. Disse universitetene eksisterer fremdeles i dag, og byene er fortsatt for småbyer å regne. Byene er på mange måter dominert av sine verdensberømte institusjoner, men ikke slik at universitetet står

over byen. Et felles kjennetegn, og det gjelder også det gamle universitetet i Paris, er at universitetet er spredd rundt i byen. Byen huser universitetet, og universitetet finner sin plass i byen. Bologna vokste fram ved at ulike læresteder (*scholae*) samlet seg til et *universitas scholarium*, et fellesskap for undervisning og læring. En viktig grunn til å etablere dette fellesskapet var å komme i en forhandlingsposisjon med byen. Som et fellesskap kunne universitetet forhandle med byen om hvordan virksomheten skulle reguleres og plasseres. I Bologna ble fellesskapet bygget av studentene, i Paris av lærerne (Koch 2008:26–51). Disse fellesskapene hadde ikke i utgangspunktet egne bygg; lokaler ble leid, eller undervisningen ble gitt der hvor det var rom (Brockliss 2000:153; Beckwith 2012:44). «The university needed the city» og «university and city were symbiotically united from the beginning» (Brockliss 2000:153, 154).

Bologna: Hvor er universitetet? (fra <https://www.bolognawelcome.com/en/students/>).

Universitetet var og er mangfoldig, med mange ulike oppgaver og oppdrag, og det var ikke og har ikke alltid vært samlet på ett sted eller i ett bygg eller bygningskompleks. Universitetet har, etter hvert som det har vokst, tatt i bruk det som har vært tilgjengelig av eksisterende bygg og muligheter for å sette opp nye bygg. Det siste har ofte vært begrenset, blant annet fordi grøntarealer i byer har vært dyrket og pleiet helt siden middelalderen. Universitetet

har vært viktig, men det har ikke gått på bekostning av andre byfunksjoner. Oxford er for eksempel gjennomskåret av et stort grøntområde som strekker seg over én kilometer. Det heter riktignok «University Parks», men har altså unngått at universitet med sine arealbehov har spist seg inn på det. Universitetet i München, som ble opprettet i 1472, i det som var hovedstaden i et lite hertugdømme, ligger i dag ved siden av det som er blant verdens største parkanlegg: Englischer Garten.

Middelalderuniversitetet måtte tilpasse seg byen. Ofte skjedde det ved at sekulære læresteder transformerte bygg som tilhørte kirken, til undervisning. Lyndal Roper har beskrevet hvordan Universitetet i Wittenberg ble til i 1502, hvor Luther gikk fra å være augustiner munk til å bli prest, og så til å bli lærer ved universitetet (Roper 2016). I Trondheim ble Vitenskapselskapet etablert av Johan Ernst Gunnerus, som var biskop, Gerhard Schøning, som var rektor på katedralskolen, og Peter Frederik Suhm, embetsmann uten lyst til å være det (Blom 1985). Det har satt sine spor på byen, også fysisk, men Trondheim er klart preget av at det ikke var selskapet universitet sprang ut fra, men Norges tekniske høyskole og Norges lærerhøyskole. Integreringen av universitetet og middelalderby, som er så typisk for universitetene som har røtter tilbake i førmoderne tid, finner vi ikke i Trondheim. Spørsmålet om lokalisering har derfor hatt noen særtrekk som ikke er like påfallende i de «klassiske» universitetsbyene.

Campus

USA har ingen middelalderbyer, og landets eldste universitet er Harvard fra 1636. Harvard har likevel noen fellestrekk med europeiske universiteter fra samme periode. Universitetet er spredd utover et større område i ulike bygg, som hos forbildene

Oxford og Cambridge. Men på Harvard er de ikke, til forskjell fra Oxford og Cambridge, integrert i en by. De amerikanske universitetene (eller *colleges* som de opprinnelig ble benevnt, og som ennå mange steder benevnes som, i en tradisjon som går tilbake til middelalderens fellesskap av lærere og studenter) er bygd opp i friland. De har, som hele USA, ekspandert ut i ubygd land. Universitetene vokste fram, og det skjedde stykkevis og trinnvis.

Begrepet «campus» viser denne utviklingen tydelig. Campus var opprinnelig betegnelsen som ble brukt om marka som lå utenfor College of New Jersey, som har en historie tilbake til 1746. Betegnelsen campus er selvsagt av latinsk opphav. Den opprinnelige betydningen var i retning av slette, lysning, flat mark, slik ordet også oversettes til norsk: tumleplass (Johanssen, Nygaard, Schreiner mfl. 1965:80). Selv i den nye verdenen hadde de en forkjærlighet for gamle språk. Denne marka ble ekspropriert av College of New Jersey, og etter hvert som den ble bygd ut, oppsto Princeton University.

De amerikanske collegene og universitetene beveget seg ut i det fri, men uten å underlegge seg alt fullt og helt. Universitetene var ikke, som moderne universitet skulle bli, store monolitter, men en samling av ulike virksomheter rettet mot ulike profesjoner og yrkesgrupper. Det var, som i Europa, collegene som dominerte: Juristene hadde sitt bygg, legene sitt, teologene sitt. Det hadde de ved de gamle universitetene i Europa, og slik var det ved de nye amerikanske. Men siden universitetene i USA ikke var integrert i en by, måtte byfunksjoner integreres i universitetene.

En anekdote kan illustrere dette. Det hevdes at begrepet «frisbee» ble tatt i bruk fordi det var vanlig blant studenter på Yale University å kaste de tomme paiholderne til selskapet Frisbie Pie Company mellom seg på de mange grøntområdene man kan finne på Yale. Amerikanske universitet er i langt større grad bygd opp med «formal masterplans» – «Giving American campuses an order and consistency often lacking in their cities»

(Edwards 2000:23). Denne «formelle masterplanen» omfatter også «byfunksjoner» som kafeer, restauranter, butikker, ja og selvfølgelig det som hører hjemme både i en by og på et universitet: bibliotek. De amerikanske universitetene er som egne verdener, og betegnelsen «drop out» anskueliggjør det: Det er en som har falt utenfor. Webers kontrastering av den amerikanske og europeiske «yrkesforskeren» tydeliggjør også trekk ved de amerikanske campusene. Amerikanske forskere på Webers tid ble oppfattet nettopp som yrkesforskere, og ikke forskere i søken etter sannhet eller forskere i kraft av et kall (Weber 1917/19). Universitetene og universitetscampusene er arbeidsplasser for de ansatte.

Det moderne universitet

Modernitet er ikke noe entydig begrep, og derfor kan man heller ikke si når det moderne universitetet oppstod. Derimot vet vi at med revolusjonen i Frankrike ble alle universitetene i Frankrike nedlagt. Det var ikke det at de revolusjonære ville klare seg uten høyere utdanning. De mente at universitetene ikke var tilpasset det nye samfunnets behov, og rett etter revolusjonen ble det opprettet nye høyere utdanningsinstitusjoner, det som ble til «les grandes écoles», først for lærere i høyere utdanning, *École normale*, så for ingeniører, *École Polytechnique* (Nusimovici 2010). I 1808 opprettet Napoleon «l'Université impériale», som ikke var en gjenopprettelse av de gamle universitetene, men en lovregulering av all høyere utdanning. Institusjonene var imidlertid ikke samlet på ett sted. Så vel de gamle som de nye *écoles*, som tjente ulike funksjoner og samfunnsbehov, hadde sine lokaliseringer. Det gamle universitetet i Paris ble delt opp etter fakulteter for ulike utdanninger som hadde sine egne bygg rundt om i Latinerkvarteret i Paris. De nye *écoles*, som *École normale*

supérieure og *École Polytechnique*, ble bygd opp i utkanten av kvartalet, men fremdeles på venstre bredd. De nye var imidlertid «lukkede» institusjoner. De lå samlet på ett sted, med alle funksjoner innenfor et begrenset område. Til forskjell fra de gamle universitetene, som var rettet mot mange ulike profesjoner og skulle tjene ulike grupper, var de nye institusjonene laget for å tjene én profesjon, og da den profesjonen som staten så som viktig for sitt virke.

Den franske revolusjonen, og den påfølgende revolusjonen med Napoleon, fikk betydning også utenfor Frankrike. Preussen, som ble erobret av Frankrike, reformerte hele sitt utdanningsvesen. Ett navn er spesielt kjent i den forbindelse: Wilhelm von Humboldt. Humboldt påvirket utviklingen av universitet som «Sektionschef für Kultus und Unterricht im Ministerium des Innern» og hadde ansvaret for opprettelsen av et helt nytt universitet: Universitet i Berlin i 1809. Også dette universitetet skulle være moderne og skulle fremme en kunnskap som kunne tjene staten. Men i Preussen satset man ikke på profesjonsutdanning, slik man hadde gjort i Frankrike, men på et universitet med integrering av forskning og utdanning.

Dette er ikke stedet for å gå i dybden på Humboldts virke, skrifter og tanker, heller ikke for å peke på hvor fjernt fra kildene forestillingen om hans ideer er (Dahl 2003). Her nøyer jeg meg med å peke på at både *Les grandes écoles* og Berlin-universitet beveget seg i samme retning som det som kjennetegner den fysiske utformingen av høyere utdanning på 1800-tallet, hvor det viktigste var naturvitenskapens utvikling (Taton 1995; Weisz 2014). Laboratoriebygg ble en sentral del av universitetene, likeså klinikken. Den tekniske anvendelsen av naturvitenskapen fant sin plass i egne høyskoler, og i løpet 1800-tallet ble det opprettet en rekke egne institusjoner for ingeniøruddanning. Norge føyet seg til denne utviklingen med opprettelsen av Norges tekniske høgskole i 1910.

Universitetene ble også preget av den eksponentielle veksten i kunnskapsproduksjon i form av publikasjoner. Bibliotekene ble både viktigere og større, og ble mange steder det sentrale bygget på universitetsområdet. Biblioteker i middelalderse universitetsbyer måtte både ekspandere og opprette spesialenheter rundt i byen, eller grave seg ned i bakken som man gjorde med «The Bodleian», hovedbiblioteket i Oxford (Craster 1952). I Trondheim ble biblioteket naturlig nok lagt til Hovedbygningen ved Norges tekniske høyskole, og der forble det som hovedbibliotek i alle transformasjoner som universitetet der har vært igjennom. Ved Dragvoll skulle det selvsagt bygges et nytt bibliotek, og tross planene og arbeidet til en rekke komiteer (Komiteen for planlegging av nytt bibliotekbygg for humaniora og samfunnsvitenskapene 2002), forble biblioteket på Dragvoll et nærmest umerkelig sted, godt gjemt inne i byggene der, uten noen ytre symbolikk som indikerte viktigheten av det. Mangelen av et synlig bibliotek med en egen fysisk utforming kan ha bidratt til at hele universitetsområdet nå betraktes som én bygningsmasse som kan selges til kommunen (Hansen 2016).

Masseuniversitetet

De gamle universitetene trengte plass, men de ble aldri store rent fysisk. De tilpasset seg byen eller beveget seg utover byen, samtidig som de ivaretok byfunksjoner, slik de amerikanske universitetene gjorde. Men når høyere utdanning ble et viktig mål for de fleste partier i de fleste land i etterkrigstiden, var ikke dette forbeholdt elitene lenger. Dagens universitet er preget av å skulle være universitet for store deler av befolkningen. Gamle universiteter måtte derfor ekspandere, men først og fremst bar etterkrigstiden preg av at det ble opprettet en rekke nye universiteter.

Det var spesielt i Tyskland at oppbyggingen av nye universiteter skjøt fart etter andre verdenskrig. Ikke bare ville man gi en større del av befolkningen høyere utdanning. De nye universitetene var også et ledd i oppbyggingen etter andre verdenskrig. Og siden det var et ønske om å distansere seg fra den, fikk utbyggingen særlig styrke. Nye universiteter oppstod der hvor det tidligere ikke hadde vært universitet, eller det var nybygging av gamle, små: Bochum, Marburg, Bremen, Berlin (Vest), Bielefeld, Wuppertal, Mannheim, Ulm – og enda er ikke alle nevnt. Sonja Hnilica, som har skrevet om den arkitektoniske utformingen av de nye universitetene, beskrev dem som følger: «De nye universitetene ligner på hverandre. De ble alle etablert som store strukturer og som en egen øy ute på et grønt jorde» (Hnilica 2014:212).² De fleste av disse universitetsbyggene ble planlagt, tegnet og også bygget hovedsakelig i løpet av 1960-årene. Det var ofte de samme arkitektkontorene som sto bak eller konkurrerte om dem. Byggeteknisk er det også likheter: De ble bygd gjennom prefabrikkerte betongelementer, og det ble bygd samlinger av «hus».

Universitetet i Bielefeld i Tyskland er kanskje det universitetet hvor alle trendene materialiserte seg tydeligst. Det var det første universitetet i et område hvor det ikke fantes universitet, bygd utenfor bysentrum, på en åpen eng. Universitetet består av flere bygg, men framstår som et eneste stort bygningskompleks. Mellom byggene er det en hovedakse som forgreiner seg utover. «Gatene» har glassoverbygning, og de sentrale servicefunksjoner er plassert på gateplan. Som vi skal se, kan vi finne noe av det samme også ved universitet i Trondheim. Tanken om hva Bielefeld skulle være og hvordan det skulle fostre kunnskap, var heller ikke så fjern fra det som lå til grunn for Dragvoll. La oss derfor se hvilken universitetsidé som fulgte byggingen av Bielefeld.

Universitetet i Bielefeld (<https://www.uni-bielefeld.de/uni/campus-bauen/>).

Ensomhet og frihet

Helmut Schelsky var helt sentral etableringen av universitet i Bielefeld. Schelsky var allerede på 1960-tallet regnet som en av Tysklands ledende samfunnsvitere og humanister. Han hadde vært professor først i sosiologi og statsfilosofi ved Universitetet i Hamburg. Der vekslet han til filosofi før han ble kalt til å lede fakultetet for retts- og statsvitenskap ved Universitetet i Münster, hvor han virket da han ble satt til å lede arbeidet med det nye universitetet i Bielefeld. I sin karriere veiledet han over hundre doktorgradsstudenter til disputas, deriblant én av Tysklands

mest kjente sosiologer: Niklas Luhmann (Schäfers 2009). Både Schelsky og Luhmann ble professorer ved Universitetet i Bielefeld etter at det var opprettet.

Schelsky var ikke virksom bare som professor og planlegger. Han deltok også aktivt i debatten rundt «Høyskolepolitikk» (Hochschulpolitik), fremmet tanker om framtidens universitet og ikke minst: Han skrev omfattende om universitetshistorie slik ingen hadde gjort det før ham. Som sosiolog og filosof var det imidlertid ikke det empirisk-historiske som opptok ham: Det var ideene om universitetet.

Schelsky var medlem av det tyske kristelig-demokratiske partiet CDU og omtales som konservativ. Det var han ikke bare politisk: Han hentet sitt ideal for universitetet fra tilbake i tid, og han kritiserte sine samtidige «høyskolepolitikere» for å sviktet dette idealet (Schelsky 1969). Den personen Schelsky hentet sine universitetsidealer fra, var imidlertid ikke en konservativ, men en reformtenker: Wilhelm von Humboldt.

Humboldts over 150 år gamle tanker om det nye universitetet i Berlin hadde fremdeles gyldighet for Schelsky. Fra Humboldt hentet han ideen om «ensomhet og frihet» som kjernebegreper for universitet. Med tankene om ensomhet og frihet utformet Humboldt «den sosiale grunnideen som førte til etableringen av det nye universitetet [i Berlin]», ifølge Schelsky (Schelsky 1963:68). *Ensomhet og frihet* ble også tittelen på Schelskys bok om «ideen og utformingen til det tyske universitet og dets reformer» (Schelsky 1963).

Ensomhet og frihet? Schelsky viste til at Humboldt hadde sett behovet for at universitet, med dets lærere og studenter, måtte befri seg fra «det borgerlige livets elendighet», slik Humboldt selv formulerte det (Schelsky 1963:68). Universitetet måtte være en plass for «Lernfreiheit», og den måtte forsvares. Det krevde avsondring fra det øvrige sosiale livet og frihet til selv å finne ut hvor og hvordan man skulle søke kunnskap. Fra

Humboldt lånte også Schelsky ideen om et behov for en isolering («Isolierung») for universitetets professorer og studenter (Schelsky 1963:68).

Vi finner igjen Humboldt også i Schelskys tanker om utformingen av et nytt universitet. Schelsky uttalte seg mot universitetet som et masseuniversitet, som han så komme, og som han så sine kollegaer i rektorkollegiet for de vesttyske universitetene («Westdeutsche Rektorenkonferenz») styrte mot (Schelsky 1969:7). På universitetet måtte «den gjensidige intimiteten mellom studenter og professorer gjenopprettes» (Schelsky 1966b:45), det måtte etableres «innretninger og romløsninger for kultivert samkvem og for uformelle samtaler og underholdning» (Schelsky 1966b:63). Schelsky skrev med elegant sarkasme om lederen av «Rektorenkonferenz», som også ble leder at det tyske vitenskapsrådet: Hans Leussink. Leussink var rektor, ikke ved et gammelt universitet, med ved en teknisk høyskole. Leussinks arbeid for å reformere de tyske høyskolene, mente Schelsky, ville gjøre universitetene til «yrkesutdanningsanstalter» (Schelsky 1963:69), helt imot Humboldts universitetsideer.

Når Schelsky jobbet for et nytt universitet, var det Humboldt han brukte som ledestjerne. Det var Humboldts ideer som måtte prege byggingen av det nye universitetet, mente Schelsky, ikke det som en eller annen virkårlig arkitekt eller byggerherre fant ut at ville være bra: «Etableringen av et nytt universitet er en åndelig prosess og må organiseres som sådan» (Schelsky 1966a:22).

Hnilica har karakterisert utbyggingen av universitetene i etterkrigstiden Tyskland som preget av en streng form for mekanisk funksjonalisme (Hnilica 2014:218). Det paradoksale er at denne moderne tenkningen rundt byggingen av de nye universitetene minner i stor grad om Schelskys lesning av Humboldt. De nye universitetene ble plassert i «ensomhet

og frihet», utenfor det gamle borgerlige livet. Universitetene skulle være seg selv, og Humboldt og funksjonalismen forenes i betegnelsen som Bielefeld-arkitektene ga universitetet: «En lærefabrikk (Lernfabrik)». «Ensomhet og frihet» harmonerer også med studentbevegelsens opprør. Studentenes okkupering av sine egne læresteder, slik det skjedde i Paris, i Stockholm og mange andre steder, var et uttrykk for at de selv ville styre det som skjedde der. Schelsky sa at det nye universitet måtte være «et reformuniversitet». Han la til: «et sted hvor forskning organiseres i sin mest moderne og rasjonaliserte form og kobles til de nyeste former for utdanning og undervisning» (Schelsky 1966b:37).

Gigantkomplekser som kveler kommunikasjonen med resten av samfunnet

Mange av etterkrigstidens universiteter er en kombinasjon av «ensomhet og frihet» med enhetlige planer for hvordan et universitet skal være en «lærefabrikk». Universitetene ble bygd som egne funksjonalistiske enheter. At Niklas Luhmann, som hadde hatt Helmut Schelsky som veileder i sitt doktorgradsarbeid, var professor i Bielefeld, var kanskje ikke helt tilfeldig. Luhmanns funksjonalisme, som en videreføring av den amerikanske sosiologen Talcott Parsons' funksjonalisme, innebar å dele samfunnet opp i funksjonelle enheter. Universitetet kunne forstås som et autopoietisk system, drevet av sine egen interne dynamikk. Og slik skulle det være. Funksjonalismen fikk gjennomslag både i Europa og i USA (Schryer 2016). De nye universitetene ble liggende ute på et jorde, på en campus. Men mens de amerikanske universitetene gjorde campusene til egne byer, ble de nye universitetene liggende utenfor byene, som tilfellet med Dragvoll, ca. 5 km fra Trondheim sentrum.

Dragvoll universitetscenter (<https://www.adressa.no/nyheter/okonomi/article7339221.ece>).

Funksjonalismen kom tydelig til uttrykk også i byggingen av Dragvoll. Dragvoll ble bygget med standardiserte betongelementer og består av en rekke bygg med samme type utforming. Det skulle bli noe spesielt i Norge, men ligner på en rekke universiteter i andre land, ikke bare i Tyskland. I Roskilde i Danmark fikk vi Roskilde Universitetscenter, Paris fikk sitt med Nanterre, ja til og med Oxford fikk et nytt universitet, også det utenfor det gamle bysentret: Oxford Brookes University. På 1960- og 1970-tallet, da disse universitetene ble bygd, het det gjerne universitetsentre. I Trondheim het det Universitetssenteret på Dragvoll. Roskilde het Roskilde Universitetscenter. Det heter det ennå som akronym, RUC, selv om det har skiftet navn til bare Roskilde Universitet. Disse nye universitetene var som egne sentre å regne, som funksjonelle enheter utenfor byen. Typisk heter Oxfords universitet University of Oxford, det er et universitet i en by, mens det nye ute på landet, Brookes, heter Oxford Brookes University.

I utformingen av Dragvoll ser vi imidlertid at funksjonalismen som et organiserende prinsipp ikke fikk fullt gjennomslag. Selv om funksjonalismen gjennomsyret universitetstenkningen,

dukket det i løpet av 1960-tallet også opp en motstemme. Ernst Schumachers *Small is beautiful* er et uttrykk for at fabrikktenkningen møtte motstand (Schumacher 1973). Dragvoll skulle bli stort, og det skulle ligge på et jorde, men i utformingen ble det lagt vekt på det små. Vinneren av arkitektkonkurransen til Dragvoll ble Henning Larsens tegnestue i København. Navnet «tegnestue» kan tolkes som et uttrykk for 1960-tallets «myke» verdier, som ble mer framtrødende i Danmark enn de fleste andre europeiske land. I Henning Larsens egen beskrivelse av forslaget til plan tar han tydelig avstand fra de funksjonalistiske ideene som preget flere av de tyske universitetskompleksene. Larsen ville lage bygg som samlet samfunnet igjen, som gikk imot «differentierte samfund». (Larsen 1970b:2). Han kritiserte «Det moderne storsamfund» som «søger rational drift». I slike samfund «vokser universiteterne til fremmedgørende, fremmedgjorte gigantkomplekser. Ghettoer.» (Larsen 1970b:2) Den funksjonelle inndelingen av samfunnet «er på vej til at kvæles dels af mangel på intern kommunikation, dels af mangel på kommunikation med resten av samfundet» (Larsen 1970b:2).

Henning Larsen framstår som en anti-funksjonalist. Han talte imot de ideer som preget kontinentets universitetskomplekser. Han talte også imot, om ikke direkte, så indirekte de amerikanske campus-universitetene. Også disse kan forstås som en funksjonell innretning, siden byfunksjonene er der som service-funksjoner, ikke som selvstendige og uavhengige virksomheter.

Larsen kunne ikke forfølge sine ideer i en by. Han skrev: «Konkurransområdet er tross gode trafikforbindelser noe isolert fra de øvrige undervisningsområder og fra bysenteret i Trondheim» (Larsen 1970a:8). «Men når universitet utbygges, medfører det en samtidig utbygning av bysamfunnet for øvrig. Man vil derved etter hvert oppnå en sterkere integrasjon i byen» (Larsen 1970a:8). I tillegg ga jo Dragvoll muligheter for

integrasjon med det grønne, til de «grønne områder og skoven midt i skålen» (Larsen 1970a:36).

Universitetet skulle ikke være avsondret fra, men integrert i byen, og med en urbanitet som omfattet det grønne, både rundt og inne. Larsen hentet inspirasjon fra bygningskomplekser han mente brøt ned den funksjonelle inndelingen og sikret det han var opptatt av: kommunikasjon på alle mulige måter og nivåer. Hans utlegninger av tankene rundt bygningskomplekset og universitetet – «ikke som en synlig bygning eller en fysisk struktur, men et globalt, åbent net af information» (Larsen 1970a:19) – nevner ikke konkrete eksempler, men inneholder mange bilder fra både gamle og nye bygningsstrukturer. Bilder av 1800-tallets glassoverbygde passasjer, hvis funksjon for en moderne interaksjon spesielt Walter Benjamin har analysert (Benjamin 1983), er det mange av. Men Larsen ville gjøre disse passasjene enda mer åpne og mangfoldige, og i tegningene for Dragvoll er det både «grønnegårder», agoraer og teater.

Etter første trinn av konkurransen om utformingen av Dragvoll la juryen inn som premiss at det nye bygget måtte utformes slik at det holdt «utviklingsmulighetene åpne for framtida». Larsen møtte dette premisset med å si at det var viktig at man i de første utbyggingsetappene ikke gikk i gang med «store senteranlegg, kostbare veianlegg eller liknende, som siden kan vise seg delvis overføldige» (Larsen 1970a:8). Larsen ville ha et universitet som var som en del av en by, som funksjonerte som om det var en by, og som ikke framsto som en avsondret lærefabrikk.

Hvorfor ikke Dragvoll?

Larsens planer og visjoner var helhetlige. Det var ikke bare ideer om utforming av arkitektur, men også om denne arkitekturens rolle når det gjaldt å få til samspill mellom by og universitet.

Deler av disse helhetlige planene ble aldri realisert. Dragvoll forble en campus, liggende ute i et jordbruksområde utenfor byen. Selv om Dragvoll er langt «mykere» enn en mastodont som Bielefeld, er den likevel et eget bygningskompleks utenfor byen. I dag begynner riktignok byen å komme, og det har i de siste årene kommet både boliger, også til studenter, og byfunksjoner som butikker, kafeer, restauranter og, slik det hører til en by i dag: kjøpesentre og treningsentre opp mot campus. Men fremdeles ligger Dragvoll isolert.

De byfunksjonene man finner på campus på amerikanske universitet, som var til stede på selve universitetssenteret på Dragvoll i starten, har forsvunnet. Det kastes riktignok frisbee på grøntområdene rundt universitetssenteret i sommerhalvåret, men det er ikke lenger mulig å få seg et måltid eller noe å drikke på kveldstid. Dragvoll har gradvis dødd hen. Arkitektstudent Espen F. Johannessen gjorde en analyse av Dragvoll på midten av 1990-tallet for å få svar på hvorfor «visjonen slo feil». I et intervju med studentavisa *Under Dusken* uttalte han: «Det stedsløse samfunn som Henning Larsen så for seg, er i dag nærmere enn det var for tretti år siden. Det postmoderne samfunn kjennes på kroppen, og den vanlige student lengter etter en klar identitet. Få å kunne møte verden med troverdighet treng vi solide fagkunnskaper. Mange føler at Dragvoll mangler rom for å utvikle sterke fagmiljø fra grunnfag og oppover. Det finnes ingen fysiske muligheter for å trekke seg tilbake fra det offentlige og tverrfaglige rom» (Gullestad 1997).

Det kan synes som om Johannessen mener at problemet med Dragvoll skyldes at det ikke ble humboldtsk nok. Henning Larsen hadde ikke erkjent individenes behov for å trekke seg tilbake, eller for å si det med Humboldt: gå i isolasjon og ensomhet. Humboldt mente imidlertid at i den grad det skulle være isolasjon og ensomhet, skulle dette være for universitet, ikke for den enkelte student eller lærer. Slik sett kan man si at problemet med

Dragvoll er at det ble *for* humboldtsk: Det ble et senter, isolert og i ensomhet. Byen fulgte aldri opp Dragvoll, det gjorde heller ikke universitetet. I 1995 ble de to vitenskapelige høyskolene i Trondheim nedlagt og samlet i et nytt universitet: NTNU. Denne sammenslåingen foregikk ikke uten protester, og det fra begge de to høyskolene. Som et plaster på såret fikk NTNU tilført midler til å bygge et realfagsbygg. Realfagene var ennå ikke flyttet på Dragvoll i 1995, og dit kom de heller ikke. Det nye realfagsbygget ble satt opp på Gløshaugen, på det området hvor man tidligere mente det var for lite plass for NTH til å kunne utvide seg på. Dette var første trinn i nedleggelsen av Dragvoll. Det andre trinnet kom i kjølvannet av fusjonsprosessen. Målet med Dragvoll hadde vært å samle hele universitetet. Med NTNU ville man imidlertid heller samle hele universitetet på Gløshaugen. Det er imidlertid ikke stedet som er avgjørende, heller ikke om det er isolasjon eller ikke. Dragvoll ble rammet av det som sannsynligvis kommer til å ramme Gløshaugen.

Megastruktur for tverrfaglighet

Til grunn for vedtaket om å samle NTNU på én campus, som det nå heter, lå en såkalt konseptutredning, utformet av konsulentselskapet Rambøll management (Rambøll 2016). Mens Schelsky lot sine åndelige idealer virke inn på Bielefeld og Henning Larsen tenkte på betydningen av en arkitektur som innbød til samvirke, er konseptutredningen helt uten både humanistiske og kunstneriske perspektiver. Utredningen, som var beslutningsgrunnlaget for vedtaket om samling, har et tørt, temmelig intetsigende og kjedelig konsulentpråk:

Konseptutviklingen er foretatt gjennom en såkalt firetrinns metodikk, hvor det er lagt vekt på å undersøke alle tenkelige

muligheter som kan løse behov og samfunns mål med minst mulig offentlig ressursinnsats først, og hvor kostbare nyinvesteringer er det siste trinnet på stigen (Rambøll 2016:8).

og

Gjennom analysen av ikke-prissatte konsekvenser er det sannsynliggjort at en samlokalisert løsning gir bedre måloppnåelse på alle de definerte effektmålene samlet (Rambøll 2016:10).

Mens både Larsen og Schelsky skrev i et språk det gikk an å lese, og dermed posisjonere seg opp mot (for eller mot), er denne type «management»-språk et språk man bare kan være enig i. Er man ikke enig, så underkjenner man jo den analysen som er gjort. Hvem andre enn en teknisk-rasjonell ekspertise kan underkjenne en slik analyse?

Mens Larsen planla Dragvoll ut fra et mål om å få til en sosial interaksjon mellom studenter og lærere, et *universitas*, er målet for den nye samlingen av universitetet på Gløshaugen av faglig art. Å samle universitetet er nødvendig for å få til den tverrfagligheten som et moderne samfunn krever. Rektor har også vært tydelig på at man må samle mest mulig slik at fagene kan stimulere hverandre. Utviklingen i dag tilsier ifølge rektor, slik han siteres i *Arkitektnytt*, at «mer og mer skjer i skjæringspunktet mellom ulike fag» (Godø 2017).

Videre vil en én-campus-løsning gi «færrest mulig logistiske kulturelle barrierer skapt gjennom geografisk avstand» (Reitan 2017). NTNUs egen visjonsrapport er fylt opp med utsagn om viktigheten av tverrfaglighet. Å samle hele universitetet ville innebære at «de fleste fagmiljø ved NTNU vil bli samlet innenfor et begrenset område, der en innenfor en gangavstand på inntil 15 minutter kan nå alle sentrale funksjoner innenfor en hoved-campus» (Visjonsgruppa 2014:108).

Med planene for den nye campusen på Gløshaugen kan man med Bent Flyvbjerg kalle hele prosjektet for et megaprojekt (Flyvbjerg 2017). Totalkostnaden er beregnet til å være i underkant av ti milliarder kroner. Kostnadene ved å samle universitet har ikke blitt mindre enn hva de var med planene om Dragvoll. Dragvoll må også kunne kalles et megaprojekt, og det faller også inn under det som Flyvbjerg har kalt jernloven til megaprojekter: «Over budget, over time, under benefits, over and over again» (Flyvbjerg 2017:11). Megaprojektene blir aldri slik de var tenkt. Tanken om samling av universitetet på Dragvoll er et eksempel på det. Tanken om samling på Gløshaugen er også det. Planen har allerede slått sprekker, i og med at deler av NTNU nå er flyttet, ikke på Gløshaugen, men på Kalvskinnet, i sentrum av Trondheim, mellom Katedralskolen og Gunnerusbiblioteket, som rommer vitenskapsakademiet samlinger. Ennå er ikke de nye byggene på Gløshaugen bygd. Staten har ennå ikke gitt de pengene den har lovet til byggeprosjektet.

Bygging eller ikke, spørsmålet er til syvende og sist hvilken semiotikk universitetet skal slutte seg til. NTNU framstår i dag som en kombinasjon av Napoleons «l'Université impériale», hvor all undervisning og forskning legges inn under ett system, og ideen om en lærefabrikk, basert på noen ideer om tverrfaglighet. Nå viser det meste av forskning at samlokalisering ikke er så avgjørende for å få til tverrfaglighet (Ahrentzen, Després og Schermer 2010:3), og problemet er kanskje ikke i hovedsak at disiplinene ikke interagerer med andre disipliner. Sammen med Knut H. Sørensen reiste jeg noen spørsmål om faglighetens kår etter etableringen av NTNU. Vi spurte blant annet: «Hvordan skal samspillet mellom disiplinene skje? Hvordan skal en tverrdisiplinær diskurs bygges opp og orienteres?» (Dahl og Sørensen 1997:15). Spørsmålet om tverrfaglighet var sentralt da NTNU ble opprettet. Siden da har fokuset dreid seg – ikke mot faglighetens kår, men dens samfunnsrolle. Forskning rundt

kreativitet (Florida 2002) og kunnskapsproduksjon (Nowotny, Scott og Gibbons 2001) setter til side Talcott Parsons' funksjonalistiske profesjonstenkning (Parsons 1939): Verken profesjoner eller institusjoner som forvalter kunnskap kan sees på som isolerte fra samfunnet. Empirisk forskning viser at det alltid har vært en form for integrasjon på ulike måter. Normativt bør de ikke sees på som isolerte: Dagens problemer er globale og lar seg neppe løse verken av spesialiserte disipliner eller av tverrfaglighet. Enten det er i form av spesialisering eller tverrfaglighet: Hovedutfordringen er interaksjonen med resten av samfunnet, og ikke den interne organiseringen.

Schelsky skrev at byggingen av et universitet måtte basere seg på en «åndelig prosess». Det var ikke ideen om Dragvoll som var grunnen til at Dragvoll ble mislykket. Tankene rundt Dragvoll korresponderer langt bedre med det vi vet i dag om hvordan kunnskapsinstitusjoner bør fungere. Snarere synes det som om Dragvoll ble forlatt fordi det som har fått gjennomslag i Trondheim, er utdaterte tanker om hvordan man best fremmer forskning og undervisning. Schelsky ironiserte over de tekniske høyskolenes idégrunnlag og hvordan det hadde fått gjennomslag i universitetspolitikken. Det var ikke lenger det humboldtske ideal om den rene vitenskap, formet i isolasjon og ensomhet, som fikk råde, men en tro på det rasjonelle og funksjonelle, gjerne fulgt av en tanke om en «Präsidenten-Manager der Hochschule». Er det det som har skjedd i Trondheim også? Er det en ingeniørmessig styringslogikk som har fått gjennomslag der?

Schelsky bør imidlertid ikke få det siste ord. Hans lesning av Humboldt er selektiv og ensidig. Den faglige renheten som tilskrives Humboldt, gjelder ikke for universitetene. Humboldt ville riktignok at akademiet bare skulle ha med den «rene vitenskapen 'an-sich' å gjøre» (Humboldt 1810/1903:258), men universitet derimot, står «alltid i en tett relasjon med det praktiske liv og statens behov» (Humboldt 1810/1903:258). Isolasjon

og frihet betød dermed ikke en avsondring eller avgrensning fra samfunnets øvrige virke og samfunnsmessige behov. Utgangspunktet for universitetet var en tett relasjon med samfunnet.

Det går dermed en rød tråd fra senmiddelalderens universiteter via Humboldt til Dragvoll i den forstand at forbindelsen mellom by og universitet og samfunn og universitet har vært sentral. Avviket fra dette sammenhengende idégrunnlaget er en teknisk-funksjonalistisk modell hvor kunnskapsproduksjonen skal skje isolert, uavhengig av om den er disiplinorientert eller tverrfaglig, og hvor universitetet ikke er i dialog med samfunnet, men er en kunnskapsleverandør.

Heller Alexander?

Middelalderuniversitetene var *universitas*. Kollegier, skoler og fakulteter har bygd universiteter. Man gikk sammen for å få innflytelse og posisjoner. Dette er snudd på hodet ved NTNU. Universitetet er ikke en sammenslutning, men en enhet, og beslutningene for universitetet tas av sentralstyret. Men andre universiteter går i andre retninger. Da University of Edinburgh reformerte seg selv i 2002, la de ned fakultetene og opprettet i stedet tre kollegier, som igjen forvalter ulike skoler, og disse underliggende organene fikk en større grad av autonomi (Shattock 2006:76). Om dette til syvende og sist er en bedre modell, vet vi ikke. Det er en indre spenning i universitetet ved at det tross alt er en sammenslutning med et mangfoldig utgangspunkt som søker å være en enhet. *Universitas* er fellesskap, det er *universus*, *uni-versus*, noe som er transformert til én. Universitetet i Trondheim har lenge hatt trykket på én, først med tanken om én campus på Dragvoll og nå én campus på Gløshaugen. Både universitetenes historie, erfaringene fra Trondheim og jernloven til megaprojektene viser at denne enhetstanken aldri vil

bli rådende. Universitet vil rett og slett ikke tilpasse seg slike enheter, til det er det for mangfoldig og har behov som går ut-
over de rent akademiske. Enhetstanken får bare gjennomslag
dersom medlemmene slutter seg til ideen, semiotikken og mate-
rialiteten. Universitet oppstod uten egne bygg fordi man samlet
seg om ideen om fellesskapet. Ideen om en tverrfaglig lære- og
forskningsfabrikk samlet på ett sted, med maks 15 minutters
gangtid imellom ytterpunktene, blir materialisert dersom ideen
får oppslutning og materialiteten følger med. Men det kommer
neppe til å skje. Det kommer til å bli for trangt på Campus
NTNU til at frihet og ensomhet får plass. Begrepet «lære-
fabrikk», det være seg som disiplin-faglig eller tverrfaglig, kan
antakelig bare tilskrives en liten del av universitetenes historie.
Humboldt i betong er ikke forenlig med ideen om universitetet.
Enheten forutsetter mangfold, og hvordan skal ellers universite-
tet kunne møte alle de utfordringer verden står ovenfor?

Schelsky var opptatt av Humboldt. Men det var utelukkende
Wilhelm han skrev om, ikke Wilhelms bror Alexander, som i sin
samtid var langt mer kjent enn sin bror og ikke bare en universi-
tetspolitiker og diplomat, men en anerkjent forsker. Alexander
von Humboldts hovedverk bar tittelen *Kosmos*. Alexander var
opptatt av hvordan ting virket sammen og kan sies å være den som
la grunnlaget for en økologisk tenkning (Wulf 2015). «Alt er in-
teraksjon og gjensidighet», sa Alexander (sitert i Wulf 2015:103).
Han så verdenen slik Deleuze og Guattari gjør det: Den er som
rhizomer, som sprer seg i mange retninger, uten noen egentlig
kjerne og er i konstant bevegelse (Deleuze og Guattari 1980).
Tanken om å samle alt på ett sted bygger på en motsatt ontologi:
Da skal universitetet være en kjerne og levere «kunnskap for en
bedre verden». Men hvis Alexander von Humboldt og Deleuze
og Guattari, og ikke Wilhelm von Humboldt, har rett, kommer
ikke universitetet til å bli slik man tenker om det nå i Trondheim,
like lite som det ble slik man hadde tenkt med Dragvoll.

Noter

- 1 Rektor Eva Sivertsen ved åpningen av Universitetssenteret Dragvoll i Trondheim i 1978 (Statens bygge- og eiendomsdirektorat 1994:3).
- 2 All oversettelse fra tysk er min egen.

Referanser

- Ahrentzen, S., Després, C. og Schermer, B. (red.) (2010) *Building Bridges, Blurring Boundaries* utgave. Wisconsin: University of Wisconsin- Milwaukee and Villes Régions Monde.
- Beckwith, C. I. (2012) *Warriors of the Cloisters: The Central Asian Origins of Science in the Medieval World*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Benjamin, W. (1983) *Das Passagen-Werk*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Blom, G. A. (1985) *Det kongelige norske videnskabers selskab (DKNVS)*. Trondheim: DKNVS.
- Brandt, T. og Nordal, O. (2010) *Turbulens og tankekraft: historien om NTNU*. Oslo: Pax.
- Brockliss, L. (2000) 'Gown and Town: The university and the city in Europe, 1200–2000', *Minerva*, 38: 147–170.
- Craster, H. H. E. (1952) *History of the Bodleian Library, 1845–1945*: Clarendon Press.
- Dahl, T. (2003) 'Ideen om det moderne universitet og naturvitenskapen', *Forskerforum*, 6 (35).
- Dahl, T. og Sørensen, K.H. (1997) 'På langs og på tvers? Disiplin, profesjon og tverrfaglighet i det moderne forskningsuniversitet'. I Dahl, T. og Sørensen, K.H. (red.) *Perspektiver på tvers. Disiplin og tverrfaglighet på det moderne forskningsuniversitetet*. Trondheim: Tapir.
- Deleuze, G. og Guattari, F. (1973) *L'anti-Œdipe. Capitalisme et schizophrénie. Nouvelle édition augmentée*. Paris: Minuit.
- Deleuze, G. og Guattari, F. (1980) *Mille plateaux: Capitalisme et schizophrénie II*. Paris: Minuit.
- Edwards, B. (2000) *University architecture*. London: Spon Press.
- Florida, R. (2002) *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New

- York: Basic Books.
- Flyvbjerg, B. (2017) 'Introduction: The Iron Law of Megaproject Management', i Flyvbjerg, B. (red.) *The Oxford Handbook of Megaproject Management*. Oxford: Oxford University Press.
- Godø, M. (2017) *Kampen om campus* [lastet ned 6. april 2017]. Available from <http://www.arkitektnytt.no/kampen-om-campus>.
- Gullestad, F. (2017) *Dragvoll - visjonen som slo feil* [lastet ned 1. feb. 2017]. Available from <http://org.ntnu.no/ud/dusker/html/9713/dragvoll.html>.
- Hansen, J.-A. (2016) '130.000 kvadratmeter med muligheter'. *Bydelsavisa.no*, 1. september.
- Haraway, D. J. (2016) *Staying with the trouble: making kin in the Chthulucene, Experimental futures: technological lives, scientific arts, anthropological voices*. Durham: Duke University Press.
- Hnilica, S. (2014) 'Systeme und Strukturen. Universitätsbau in der BRD und das Vertrauen in die Technik', *Wolkenkuckucksheim*, 33: 211–233.
- Humboldt, W. v. (1810/1903) 'Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin'. *Gesammelte Schriften. Band X. Zweite Abteilung: Politische Denkschriften I*. Berlin: Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften.
- Johanssen, J., Nygaard, M., Schreiner, E. og Mørland, H. (1965) *Latinsk ordbok*. 3. rev. utg. ved Henning Mørland. Oslo: Cappelen.
- Koch, H.-A. (2008) 'Die Universität', *Geschichte einer europäischen Institution. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft*.
- Komiteen for planlegging av nytt bibliotekbygg for humaniora og samfunnsvitenskapene (2002) *Nytt bibliotekbygg HUMSAM - visjonsdokument og arealkrav*. Trondheim: Universitetsbiblioteket i Trondheim, Seksjon for humaniora og samfunnsvitenskap.
- Kristeller, P.O. (1945) 'The School of Salerno: Its development and its contribution to the history of learning', *Bulletin of the History of Medicine*, 17 (2): 138–194.
- Larsen, H. (1970a) *Universitetet i Trondheim: april 1969-marts 1970 : konkurranseprosjektet*.
- Larsen, H. (1970b) *Universitetet i Trondheim: beskrivelse av*

- konkurransprosjekt tildelt 1. premie.*
- Law, J. (2009) 'Actor network theory and material semiotics', *The new Blackwell companion to social theory*: 141–158.
- Lyons, J. (2011) *The house of wisdom: How the Arabs transformed Western civilization*: Bloomsbury Publishing.
- Nowotny, H., Scott, P. og Gibbons, M. (2001) *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Nusimovici, M. (2010) 'Les Écoles de l'an III', *Le Ruban Bleu*.
- Parsons, T. (1939) 'The professions and social structure', *Social forces*, 17 (4): 457–467.
- Porter, R. (1997) *The Greatest Benefit to Mankind. A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present*. London: Harper Collins.
- Rambøll (2016) *KVU framtidig lokalisering av campus NTNU*. Konseptvalgutredning. Trondheim: Rambøll.
- Reitan, M. (2017) 'Vil flytte så nært Gløshaugen som mulig. Konsentrert campus styrker studiekvalitet og tverrfaglighet', *Adresseavisen*, 15. februar.
- Roper, L. (2016) *Martin Luther: renegade and prophet*. London: The Bodley Head.
- Schelsky, H. (1963) *Einsamkeit und Freiheit: Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Schelsky, H. (1966a) 'Berufsbild und Berufswirklichkeit des Professors. Vortrag vor dem Gründungsausschuß für die Universität Ostwestfalen', i Mikat, P. og Schelsky, H. (red.) *Grundzüge einer neuen Universität. Zur Planung einer Hochschulgründung in Ostwestfalen*. Gütersloh: Bertelsmann.
- Schelsky, H. (1966b) 'Grundzüge einer neuen Universität. Dokument Nr. X vom 17.8.1965', i Mikat, P. og Schelsky, H. (red.) *Grundzüge einer neuen Universität. Zur Planung einer Hochschulgründung in Ostwestfalen*. Gütersloh: Bertelsmann.
- Schelsky, H. (1969) *Abschied von der Hochschulpolitik oder die Universität im Fadenkreuz des Versagens*. Düsseldorf: Bertelsmann.
- Schryer, S. (2016) 'Fantasies of the New Class: New Criticism, Harvard Sociology, and the Idea of the University', i Caughie, P.L. (red.) *Disciplining Modernism*. Palgrave Macmillian.
- Schumacher, E.F. (1973) *Small is beautiful: A study of economics as if*

- people mattered.* Blond Y Briggs.
- Schäfers, B. (2009) 'Helmut Schelsky – ein Soziologe in der Bundesrepublik', *Soziologie*, 38 (1): 48–59.
- Shattock, M. (2006) *Managing good governance in higher education*. Maidenhead, Berkshire: McGraw-Hill Education.
- Statens bygge- og eiendomsdirektorat (1994) *Universitetscenteret på Dragvoll: del 1*. Oslo: Statens bygge- og eiendomsdirektorat.
- Taton, R. (1995) *La science contemporaine. Volume 1: Le XIXe siècle*. Paris: PUF.
- Visjonsgruppa (2014) *NTNU 2060. Visjoner for campusutvikling*. Trondheim: NTNU.
- Weber, M. (1917/19) 'Wissenschaft als Beruf, 1917/1919', i Baier, H., Lepsius, M.R., Mommsen, W.J., Schluchter, W. og Wincelmann, J. (red.) *Max Weber Gesamtausgabe. Abteilung I: Schriften und Reden. Band 17*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Weisz, G. (2014) *The emergence of modern universities in France, 1863-1914*. Vol. 522. Princeton: Princeton University Press.
- Wulf, A. (2015) *The invention of nature: Alexander von Humboldt's new world*. London: John Murray.

KAPITTEL 16

Dødskamp eller seiersdans?

Akademiseringen av profesjons- utdanningene innen helse- og sosialfag

Skender Redzovic og Graham Clifford

Det profesjonelle samfunnet bygger på meritokratiske prinsipper, og kvalifikasjoner tilegnet gjennom utdanningssystemet er det som gir størst uttelling (Storvik, Døving og Elstad 2016). Mye av det som foregår ved universitetene, er utdanning av profesjonelle og kunnskapsproduksjon forbundet med profesjonenes virkefelt. Der forankres en rekke yrkesgrupper med høy status og lange tradisjoner: juss, ingeniørfagene, medisin, lærerutdanning og psykologi, for å nevne noen. Som institusjon har universitetet ingen nøytral rolle i sin befatning med disse fagene. Det er heller et slags symbiotisk forhold, der både profesjonene og universitetet styrker sin autoritet, legitimitet og status. Universitetet er også med på å befeste profesjonenes monopoler innenfor deres definerte virkefelt. Dette er ofte oversett. Å fremheve forskning som base for profesjonenes virke gir et beleilig rasjonale for maktkonsentrasjonene som eksklusivitet og monopol tilvirker. Det kan avlede kritikk av universitetets rolle både som aktør og arena for profesjonell makt.

Profesjoner har en sentral plass i dagens moderne samfunn til tross for at kritiske røster har vært rettet mot dem helt siden 1970-tallet (Freidson 1986; Perkin 1989; Fauske 2008; Døving, Elstad og Storvik 2016). En bred kategori av profesjoner innen helse- og sosialfag gjorde sitt inntog på 1900-tallet (Perkin 1989). Yrker som sosionom, sykepleier, fysioterapeut, ergoterapeut, barnevernspedagog, vernepleie og audiograf hører med her. Det er i dag en økt andel ansatte i profesjonsyrker i helse- og sosialsektoren (Slagstad og Messel 2014). Noen yter spesialiserte helse-tjenester, andre sosialt arbeid, mens andre opererer i skjæringspunktet mellom disse feltene. Kvalifiserte profesjonsutøvere innen helse og sosial er viktige leverandører av velferdstjenester, og mange bidrar også innen næringslivet. Sån sett kan de betegnes som velferdsstatens frontlinje (Messel 2013).

Det finnes ikke en entydig definisjon på en profesjon (Fauske 2008). Profesjoner er yrker som baserer sin praksis på vitenskapelig kunnskap om mekanismer, strukturer og kontekster (Brante 2011). Også andre kjennetegn som utdanning, prestisje, sosial status og historisk opprinnelse er med på å definere om et yrke vurderes som profesjon, semi-profesjon eller ennå ikke en profesjon. Helse- og sosial-profesjonene karakteriseres ofte som semi-profesjoner (Brante, Johnsson, Olofsson, og Svensson, 2015).

Forståelsen som ligger til grunn for utviklingen innenfor sosial- og helsetjenester i velferdssamfunnet, er at profesjon, forskning og praksisfelt medvirker i en prosess der tjenestene blir stadig bedre. «Reform all the time» er en parole som legitimerer ikke bare politisk kontroll over tjenester: Den gir også legitimitet til endringer der nye interesser, blant annet kommersielle aktører og interesser, får tilgang til tjenestearenaer. Nåtidens retoriske grep der en refererer til universitetets «samfunnsoppdrag», knytter forskning og fag til politiske føringer, og kan nedtone behovet for et kritisk blick rettet mot universitetets betydning for profesjoner med stor makt og innflytelse i samfunnet, og

fullmakt til å gripe inn i folks dagligliv. Dette kritiske perspektivet må også gjelde for de brede grupper av profesjoner innenfor helse- og sosialtjenester som etter hvert opptrer innenfor universitetene. Disse har til felles at de er velferdsprofesjoner i teoretisk forstand. Kunnskapsutvikling og aktivitet i deres fag handler om forståelse og vurdering av menneskelige behov. Dette kan ofte være kunnskap som overføres fra et fag til et annet. En mer grunnleggende betraktning er at velferdsprofesjonene utøves bare delvis med utgangspunkt i vitenskapelig etablert kunnskap. Arbeidet krever også anvendelsen av teft og skjønn, og tilslutning til profesjonelle normer og profesjonslojalitet. I kliniske fag legger en vekt på akkumulering av erfaringer, og spesialistutdanning krever at erfaringen erverves i arbeid ved siden av erfarne og kvalifiserte utøvere. Også sosialt arbeid er et fag der faglig skjønn har vært tillagt vesentlig betydning. Skjønn fremtrer som et sett med dynamiske ferdigheter, en *fingerspitzengefühl*, til dels av intuitiv karakter, en form for trenet situasjonsbevissthet.

De fleste profesjonsutdanningene innen helse- og sosialfag her i Norge har blitt en del av universitetet gjennom fusjoner og ved at høyskoler har fått universitetsstatus. Det pågår en diskusjon om hvorvidt denne utviklingen er positiv for disse profesjonene. Dette kapitlet er et bidrag til denne diskusjonen ved at vi fokuserer på styrking av forskningsvirksomheten ved disse fagmiljøene, fordi det langt på vei vil avgjøre om dette ekteskapet mellom universitet og høyskole blir vellykket. Dette er et felt hvor profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag har mest å gå på, og ikke minst, mest å vinne på ved å være i et universitetsmiljø. Også universitetene kan smykke seg med styrket status hvis disse miljøene lykkes med dette. Hvilke forhold møter profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag i dagens universitet? Er profesjonene sikret, slik at de kan se frem til en styrking gjennom sterk forskningsvirksomhet og fortsatt høy status, eller vil styring, regulering og tellekantsystemet kvele dem på sikt?

Veien til universitetet

Profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag er organisert på ulike måter i Europa (Kyvik 2009). I Norge ble de etablert som profesjonshøgskoler i etterkrigstiden. Det var små enheter med høy grad av autonomi. Etter hvert ekspanderte utdanningssystemet, som et resultat av økt behov for kvalifisert arbeidskraft og vekst i antall studenter. Myndighetene oppfattet organiseringen som kostbar å drive for staten, og som en barriere for utvikling av forskning, nye studietilbud og tverrfaglig samarbeid (Kyvik 2002a). Ottosen-komiteen (1965) og Bjørnsson-komiteen (1972) diskuterte organiseringen av distriktshøgskoler og så for seg et differensiert statlig utdanningssystem med en blanding av korte, yrkesrettede og mer praktisk orienterte utdanninger, og lengre akademiske utdanninger. Det ble foreslått distriktsvis integrasjon (Kyvik 2002b; Smeby 2008).

Svaret fra myndighetene var å implementere høgskolereformen i 1994 med en sammenslåing av 98 uavhengige fagutdanningsinstitusjoner til 26 statlige høgskoler (St.meld.nr.40 1990-1991). Sammenslåingen førte til at de nye høgskolene fikk bedre og mer profesjonell administrasjon og ledelse, men det kan stilles spørsmål ved om reformen førte til bedre bruk av ressursene og høyere kvalitet i forskning og undervisning og mer tverrfaglig samarbeid (Kyvik 2002a; Michelsen og Aamodt 2007a). Nyere studier tyder på at profesjonsstudiene har gjort en stor innsats for å fremme de ansattes vitenskapelige kvalifikasjoner og har styrket forskningen og utviklet nye master- og doktorgradsprogram (Elken og Røsdal 2017).

Kvalitetsreformen i universitets- og høyskolesektoren som ble vedtatt i Stortinget i 2001 og iverksatt i 2003, sørget for harmoniseringen med høyere utdanning i Europa i tråd med Bologna-prosessen (St.meld.nr.27 2001). Målet med reformen var bedre effektivitet i studiene og gjenreising av heltidsstudenten

gjennom en felles utdanningsstruktur med bachelor-, master- og ph.d.- grad, og overgang til et felles system for studiepoeng etter European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) (Michelsen og Aamodt 2007b). Utviklingen førte til at mange høyskoler arbeidet målbevisst for å få universitetsstatus, enten alene eller ved å slå seg sammen.

Dette førte til spørsmålet om hvorvidt det var hensiktsmessig med et økende antall universiteter med mange små forskningsmiljøer og mange master- og ph.d.-programmer. Stortingsmelding nr. 18 (2012–2013) la grunnlaget for neste reform – strukturreformen. Meldingen framhevet at Norge måtte omstilles for å møte samfunnsendringene og sikre arbeidsplasser og velferd for fremtiden. Universitets- og høyskolesektoren skulle restruktureres for å samle ressursene på færre, men sterkere institusjoner. Resultatet av denne prosessen var at stadig flere profesjonsutdanninger innen helse- og sosialfag nå er universitetsutdannelser.

Universiteter i endring

Universitetene har i flere århundrer hatt stor grad av autonomi og er beskrevet som tradisjonstunge organisasjoner. Påvirkning fra det industrielle og byråkratiske samfunnet i de siste 150 årene har medført at de i økende grad er blitt et produksjonssystem (Barnett 1992). Utviklingen har akselerert på 2000-tallet, og den tradisjonelle kontrakten mellom universitet og samfunn er nå under press (Maassen og Olsen 2007; Barnett 2015). Den humboldtske universitetsmodellen er på vikende front. Universitetene i Europa har i det siste vært gjennom en moderniseringsprosess med målsetning om å bli «fullstendig profesjonelle organisasjoner» gjennom økt autonomi, ansvarlighet og evnen til å konkurrere. Denne prosessen er inspirert av politiske signaler i tråd med New Public Management, hvor universitetene

skal være markedsaktører i et kunnskapsmarked (Seeber, Lepori, Montauti mfl. 2015; Bleiklie, Enders og Lepori 2017). Den er også en global prosess for standardisering av høyere utdanning (Elken 2017).

Moderniseringsprosessen i universitetene kjennetegnes av endringer langs fire dimensjoner: organisasjonsansvarlighet, formalisering av strukturer, fokus på definerings av organisasjonsmål og målstyring, samt fokus på profesjonell ledelse (Michelsen og Aamodt 2007b). Disse endringene er tett knyttet til hverandre. Resultatet er at universitetene har tilpasset seg felles normer, som i stor grad kommer utenfra, om å opptre som rasjonelle og strategiske aktører. Endringene har ført universitetene i retning av en «akademisk kapitalisme» hvor universitetet i økende grad ses på og styres som en produksjonsbedrift som produserer publikasjoner, kandidater og vitnemål, dvs. formell prestisje i et globalisert utdanningsmarked (Kjeldstadli 2010). Profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag som er en del av et universitet, blir påvirket av disse endringene.

Kulturer på kollisjonskurs?

Det er bred enighet om at forskning er en av kjerneoppgavene til universitetene og ligger til grunn for universitetets samfunnsoppdrag. Dette står fast gjennom alle reformene. Forskingen er grunnlaget for formidling og sikrer forskningsbasert utdanning og bidrar til innovasjon. Forskningsbasert undervisning er en av kjerneverdiene i den akademiske kulturen. Et universitet kan ikke eksistere uten forskningsvirksomhet og heller ikke tilby studier på akademisk nivå. Kulturen til profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag er i stor grad preget av en historie og virke som profesjonshøgskoler og statlige høgskoler. Oppdraget til høgskolene var først og fremst gode profesjonsstudier som sørget

for dyktige profesjonsutøvere med gode ferdigheter. Forskning var derfor ikke deres primære oppgave og kunne til og med være en trussel om «akademisering» av faget og profesjonen på bekostning av trening på de praktiske ferdighetene (Kyvik 2002b; Smeby 2008; Caspersen 2012).

Disse verdiene har også blitt støttet av norsk offentlig politikk. Oppgavefordelingen mellom høgskole og universitet hvor universitetene skulle ta seg av forskningen, var også den offisielle politikken som preget høgskolereformen (St.meld.nr. 40 1990–1991). Slik gikk det imidlertid ikke. Høgskolene satset på forskning med ambisjoner om å bli universitet (Elken og Røsdal 2017). Dette var bakgrunnen for den siste reformen – struktur-reformen – der mange høgskoler ble slått sammen til eller med et universitet (Meld.St.18 2012–2013). Det har resultert i at de fleste profesjonsutdanningene innen helse- og sosialfag sannsynligvis i økende grad er positivt innstilt til forskning som sentral oppgave. Det er likevel grunn til å tro at det fremdeles er kulturelle forskjeller mellom de som arbeider ved disse profesjonsstudiene, og øvrige universitetsmiljø. På veien mot seiersdansen for sin akademiske posisjon bør profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag, sammen med universitetene, ta tak i denne forskjellen, men vi vet at slike prosesser krever mye innsats og er tidkrevende.

Forskningskompetanse

De alle fleste profesjonsutdanningene innen helse- og sosialfag har systematisk bygget opp de ansattes forskerkompetanse. Utviklingen har vært betydelig, men de alle fleste har en del å gå på (Kyvik 2002a; Smeby 2008; Elken og Røsdal 2017; Borlaug, Tellmann, Melin mfl. 2018). Mange ansatte har kompetanse på førsteamanuensisnivå. Det er imidlertid få som har professorkompetanse, noe som er helt avgjørende for å danne bærekraftige forskningsmiljø og

sikre forskningsledelse. Miljøene har mange på lektornivå, siden profesjonsstudiene primærvirksomhet har vært undervisning. Dette er dyktige profesjonsutøvere som tilbyr praksisnær undervisning og bidrar til forskningsbasert utvikling av profesjonen og faget. For å videreutvikle forskningen bør imidlertid flere ha professorkompetanse og flere lektorer få kompetanse på førstenivå.

Dette er løft som medfører betydelige kostnader. Strukturreformen ble innført uten tilførsel av friske midler til universitetene til å fortsette arbeidet med å heve kompetansen hos de ansatte. Intern omfordeling eller bruk av strategiske midler kan være en måte å dekke denne kostnaden på. Men er det mulig og hensiktsmessig? Om universitetene gjør det, hvordan vil dette bli mottatt av universitetets forskningsmiljø, og kan dette skape samarbeids- og arbeidsmiljøproblemer? Å styrke den eksterne finansieringen er også et alternativ. Å la nykommerne konkurrere med veletablerte forskningsmiljø i det frie forskningsmarkedet kan på den annen side resultere i lite mestring.

Profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag har stort sett et godt og stabilt søkergrunnlag til sine bachelorstudier. Satsingen på forskningskompetanse ved de statlige høyskolene har ofte vært finansiert ved å bruke noen av pengene disse miljøene får gjennom produksjonen av bachelorstudenter. Denne strategien kan også tas i bruk av universitetene, men det kan føre til kraftig svekkelse av studiekvaliteten på bachelorstudiet. Dette kan igjen medføre misnøye blant ansatte som tradisjonelt har vært dedikert til studiekvalitet og tett oppfølging av studenter. Den beste løsningen vil være å bygge på faglige synergier og styrke samarbeidet mellom forskningsmiljøene ved profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag og de veletablerte forskningsmiljøene ved universitet. På denne måten vil man kunne skape vinn-vinn-situasjoner: utvikling av forskerkompetanse samtidig som man utvikler faglige synergier gjennom nye tverrfaglige prosjekter og forskning. Denne løsningen forutsetter forskningsledelse, reelle

muligheter for tverrfaglig samarbeid, kreative og samarbeidsvillige ansatte fra alle miljø, samt vilje til å prioritere slike prosesser, selv om det på kort sikt kan virke krevende og distraherende for den pågående forskningsvirksomheten.

Levedyktige forskningsmiljø!

Forestillingen om at forskeren arbeider alene og bruker sin tid til å foredle kunnskapen, er noe vi snart bare kan lese om i historiebøker. Det er heller ikke lenger slik at en doktorgrad kommer som en krone på verket etter et langt virke som forsker. Det er stadig yngre kandidater som tar doktorgrad, og den er en nødvendig kvalifikasjon for i det hele tatt å kvalifisere seg for en akademisk karriere. Det er blitt stadig vanskeligere å søke forskningsmidler alene eller i samarbeid med sin faglige veileder etter en lærling–mester-modell. For at tilværelsen ved universitetet ikke skal bli en døds-kamp, må profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag designe og utvikle forskningsmiljø som kan sikre relevant forskning av god kvalitet.

Å bygge opp et sterkt forskningsmiljø – helst med flere forskergrupper – vil være nødvendig hvis man skal møte utviklingen i sektoren. Det vil kunne forebygge sårbarheten i forskningsmiljøet, gi fleksibilitet når det gjelder forskningsprosjekter og forskningsledelse, øke volumet på forskningen og bidra positivt til å bygge opp forskerkompetansen i miljøet. En slik strategi forutsetter at profesjonsutdanningene klarer å konsentrere forskningsmiljøet rundt noen forskningsområder. Dette innebærer en spesialiseringsprosess. Andre profesjonsstudier har etter vår mening lyktes med dette, for eksempel psykologistudiene. En slik prosess byr på både utfordringer og muligheter.

Profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag operer i et skjæringspunkt mellom medisin, helse og samfunnsvitenskap. Noen

er mer orientert mot medisin og helse, mens andre har tyngdepunktet i samfunnsvitenskap. Profesjonsutdanningene har også ansvar for arbeid med ulike brukergrupper på ulike nivå innen ulike kontekster. Fordelen med en slik praksis er at det kan stimulere tverrfaglig tenkning som er etterspurt i forskningsprosjekter. Spesialisering kan være utfordrende i et slikt landskap. Ansatte og profesjonsutøvere i praksisfeltet kan ha ulikt ståsted avhengig av praksis og interesse. Forskning i skjæringspunktet mellom medisin og samfunnsvitenskap kan være en krevende øvelse, da den må håndtere ulike forskningstradisjoner, ulik metodisk tilnærming etc. Dette kan forsterkes ved det faktum at mange av miljøene er relativt små, og at ansatte bruker størsteparten av ressursene sine på undervisning.

Spesialisering kan også ha uheldige konsekvenser. Forskningsområder og praksis som ikke blir prioritert, kan havne i skyggen. Hvis fagfeltet er stort, må mye bli nedprioritert. Spesialisering kan også medføre at forskere må finne en plass i forskergruppa først og fremst av pragmatiske grunner og ikke fordi spesialiseringsområdet samsvarer med deres forskningsinteresser. Det kan igjen føre til mindre motiverte forskere som ikke føler seg hjemme i faget/utdanningen.

Ikke hvilken som helst forskning

I en produksjonsfabrikk skal det produseres noe som er nyttig og som etterspørres av kunder. Det er blir derfor lagt stadig mer vekt på at forskningen skal være samfunnsnyttig. Dette budskapet gjentas jevnlig i politiske dokumenter i Norge og EU. Det formidles også ved at det først og fremst er forskningsprosjekter som umiddelbart virker nyttige, som får støtte av anvendte forskningsprogram som myndighetene oppretter. Her stiller profesjonene i helse- og sosialfag sterkt. Dette er profesjoner med

viktige oppgaver i samfunnet – ofte innen velferdsstaten – og de er tradisjonelt vant til krav fra omgivelsene. En slik utvikling, der universitetenes prioriteringer i økende grad er basert på etter-spørsel, kan gå særlig utover grunnforskning og klassiske akademiske fag. Profesjonsutdanningene anvender ofte forskning fra andre disipliner og kan skyve fra seg ansvaret med å drive grunnforskning av større omfang. En slik utvikling kan på den annen side føre til at forskningsmiljøene blir altfor opptatt av nytte på bekostning av kritisk forskning og nytenkning. Det kan bli en utvikling som i lengden ikke bidrar til økt profesjonalitet.

En annen manifestasjon av denne utviklingen er at forskning gjerne skal bidra til innovasjon. Universitetene skal være med på å omsette forskning til nyttige løsninger. Stadig flere universiteter har enheter som er ansvarlig for kommersialisering av forskningsfunn, innovasjonsledere osv. Innovasjon er noe samfunnet må møte både nåtidige og fremtidige utfordringer med, og det er blitt et moteord. Profesjonsutdanningene innen helse- og sosialfag har selvfølgelig gjort nyskapende arbeid, den voldsomme profesjonaliseringen de siste 30 årene viser det. Kulturen og det etiske grunnlaget kan allikevel være et hinder for disse miljøene i innovasjonsarbeidet. Innovasjon er nemlig ofte knyttet til kommersialisering og profitt. Dette er grunnverdier som står i kontrast til det som er samfunnsoppdraget for disse profesjonene: yte hjelp og omsorg til mennesker i nød. Profesjonsutdanningene har også arbeidet tett med praksisfeltet i ulike utviklingsprosjekt, men ingen av partene er komfortable med å bruke innovasjon som konsept. Krav om fokus på innovasjon vil nok komme på toppen av det arbeidet forskningsmiljøene ved profesjonsutdanningene innen helse- og sosialfag gjør med å heve forskningskompetansen og utvikle forskningsmiljø med forskningsgrupper. Blir det for mye å mestre?

Vitenskapelig ansatte skal helst konkurrere for å skaffe forskningsmidler til forskningsprosjekter. Dette styres i stor

grad ved at myndighetene gjennom Forskningsrådet oppretter forskningsprogrammer innen ulike forskningsfelt. På denne måten skal man bidra til at forskningen er samfunnsnyttig og heve kvaliteten ved å skape konkurranse om forskningsmidlene. Her ligger det et potensial for læring og kvalitetsutvikling. Det er også slik at det å få eksterne forskningsmidler ofte er en viktig faktor hvis man ønsker opprykk til professorstilling, og dermed er det også viktig for kompetanseheving. Utviklingen kan imidlertid medføre utfordringer. For det første, å søke forskningsmidler kan forstyrre disse miljøene i det langsiktige arbeidet med å bygge opp bærekraftige forskningsmiljø med produktive forskningsgrupper. Presset for at forskningen må «passe inn» i den til enhver tid gjeldende prioriteringen, kan være stort. Det kan medføre at forskningsvirksomheten styres av en målsetting om å «posisjonere seg og produsere noe» fremfor å følge forskningsinteresser ansatte har, og fremfor å sette av tid for å konsolidere kunnskapen. Dette kan gå utover kritisk tenkning, som universitetene tradisjonelt har hatt som et viktig prinsipp. Myndighetenes prioriteringer endres med jevne mellomrom når det utlyses midler og bare en liten del av søknadene som sendes inn, får tilgang til disse. Det betyr at det er høy risiko i arbeidet med søknadsskriving – mye tid går med, mens sannsynligheten for å få penger er relativt lav. Dette er dyrebar tid som kan gå på bekostning av både forskning og undervisning.

Mengde fremfor kvalitet?

En «markedsorientert produksjonsbedrift av kunnskap» er opptatt av å måle produksjonen. Universitetene har innført tellekantsystemer for å måle vitenskapelig produksjon, og man forventer høy forskningsintensitet. Vitenskapelig produksjon er etter hvert kun assosiert med vitenskapelige artikler, og i senere

tid er dette blitt mer eller mindre ensbetydende med vitenskapelige artikler i internasjonale velrenommerte tidsskrift. Produksjonen har betydning for kompetansehevingen til de vitenskapelige ansatte og er knyttet til økonomiske incentiver for instituttet som forskningsmiljøene er knyttet til. Profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag må også forholde seg til dette hvis de skal heve forskningskompetansen og utvikle forskningsgrupper. De aller fleste profesjonsutdanningene har arbeidet godt og systematisk med å heve forskningsintensiteten, men det er et betydelig forbedringspotensial sett fra et universitetsperspektiv.

Praksisen til profesjonelle i helse- og sosialsektoren består i å møte mennesket i en vanskelig livssituasjon i en konkret og unik kontekst. Videre, praksis innebærer ofte å forholde seg til «wicked problems» – utfordringer som bør forstås, men som ikke nødvendigvis har en teknisk løsning (Vabo og Vabø 2014). Det er ofte en krevende prosess å finne ut hvordan et fenomen kan forskes på, om det i det hele tatt går an å forske på. Behovene til brukerne er både individuelle og i stadig endring. En pragmatisk tilnærming til dette vil kunne føre til utvikling av universell kunnskap om fenomener og kontekstspesifikk rasjonell kunnskap (episteme og techne) på bekostning av praktisk rasjonalitet og klokskap gjennom kontinuerlig refleksjon (fronesis). Donald Alan Schön utviklet en teori for praktisk kunnskap og var spesielt opptatt av situasjonen praktikeren står i (Schön 1987, 1995). Schön mente at hver situasjon er unik, og at opplevelsen er individuell. Den profesjonelle kan ikke alltid bare følge boken. Kunnskapsutvikling og læring skjer også gjennom egne prosesser ved å bruke refleksjon i handling og refleksjon over handling. Det å bruke skjønn eller lytte til magefølelsen er en viktig kompetanse som en yrkesutøver bør ha (Kinsella 2010; Mickleborough 2015). Videre, det som er forskbart, fremstår ofte som sammensatte forskningsspørsmål som krever sammensatt design. Det tar lang tid å gjennomføre studien, og det kan ta

lengre tid å finne riktig tidsskrift til publisering. Det innebærer forskningsprosesser som er tidskonsumerende. En måte å takle dette på er spesialisering, men som vi var inne på – det kan også ha uheldige konsekvenser.

Profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag har tradisjonelt hatt mye kontakt og samarbeid med andre sektorer, spesielt med kommunesektoren. Men samarbeid om forskning har ikke nødvendigvis vært hovedfokus. Innstillingen har kanskje vært at forskning og undervisning foregår ved universiteter og delvis høyskoler, mens praksisverdenen er god på nettopp det – praksis. Det er mye å hente i dette samarbeidet hvis kvaliteten og forskningsintensiteten skal stimuleres. Forskning bør vektlegges i enda større grad, samarbeidsstrategier og strukturer bør utarbeides for å løfte samarbeidet. Samarbeidet mellom medisinstudiet og St. Olavs hospital i Trondheim er et eksempel på hvordan praksis og forskning kan gå hånd i hånd. Ved å legge til rette for et tett samarbeid har man klart å gjøre praksisfeltet til en forskningsarena som bidrar både til forskningsintensiteten og forskningskompetansen i begge institusjonene. Det blir også en vinn-vinn-situasjon for brukerne, som kan få stadig bedre tjenester. Enkelte steder har det blitt tatt initiativ til bedre samarbeid mellom profesjonsutdanningene og praksisfelt i kommunesektoren. Trondheim kommune og NTNU har for eksempel inngått et tettere strategisk samarbeid om forskning og innovasjon, hvor Trondheim kommune får status som universitetskommune.

Regulering, styring og tellekanter til besvær

Forskningsvirksomhet er en kontinuerlig prosess som gjerne krever bevisste valg underveis. Den påvirkes av målstyring, regulering, byråkratisering og profesjonell ledelse som universitetene

legger mye vekt på. Arbeidet med å styrke forskningsvirksomheten bør være en bottom-up-prosess slik at ansattes motivasjon, engasjement og tilhørighetsfølelse kan stimuleres ved å bygge på styrkene deres. Målstyring er på den annen side ofte en top-down-prosess som profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag må forholde seg til underveis. Å forholde seg til prosesser med til dels motstridende logikk kan være en krevende øvelse. Hvis man rendyrker den interne styrken, vil man alltid oppleve press om å følge opp incentiver ovenfra. Hvis man legger seg på den gylne middelvei, kan man miste fokus, og løsningen kan bli noe som ingen identifiserer seg fullt ut med. Hvis det er eksterne målsetninger som gjelder, risikerer man å gå glipp av de ressursene som finnes i forskningsmiljøet, og som det er viktig å spille på. Styringen innebærer også at styringssignalene og målene endrer seg raskt i takt med utskiftingene i det politiske landskapet og hvilke partier som sitter i regjering, utvikling og konkurranse i globaliseringsprosessen, og andre forhold i både de nære og fjerne omgivelser. Skiftende signaler kan bidra til at profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag blir distraheret fra det langsiktige arbeidet med å bygge opp forskningsvirksomhet. En slik kontekst kan være krevende når man skal prioritere verdier, interesser og antagelser som skal styre utviklingen av forskningsvirksomheten. Sist men ikke minst, det er en situasjon som kontinuerlig krever tid, tid som er en knapp ressurs, og som den ansatte kan bruke på forskning.

Strategisk arbeid og målstyring krever styringsstrukturer og ikke minst kontrollsystemer, og universitetene har i større grad fått standardiserte og formelle hierarkiske strukturer. Sentralisering og kontrollmekanismer er blitt mer synlig (Krucken og Meyer 2006). Utviklingen har skapt behov for en profesjonell og differensiert administrasjon, noe som igjen medfører byråkratisering av sektoren (Barnett 1992; Kyvik 2002a). Resultatet kan bli at stadig flere arbeider med administrasjon, og at

vitenskapelige ansatte bruker stadig mer tid på å forholde seg til disse strukturene. Det kan igjen gå utover roen og det langsiktige arbeidet med utvikling av forskningsvirksomhet. Studier antyder også at jo større institusjon, dess større behov for ressurser til administrasjon (Jamtveit, Jettestuen og Mathiesen 2009). Større organisasjoner som er toppstyrt, får større behov for administrativt ansatte som skal følge opp styringssignaler, formulere krav og målsetninger, følge opp rapporteringen og kontrollere arbeidet (Jamtveit, Jacobsen og Wyller 2018). De som arbeider med forskning og undervisning, får ikke tilført ressurser for å følge opp strukturer og krav, dermed ender de opp med å bruke mer tid på administrative oppgaver (for eksempel rapportering). En slik situasjon medfører også et økt kommunikasjonsbehov, som igjen er ressurskrevende (Mathiesen, Jamtveit og Sneppen 2010).

God ledelse på grasrotnivå vil være en av suksessfaktorene i arbeidet med å bygge forskningsvirksomhet ved profesjonsutdanningene. Ledere med gode lederegenskaper som forstår historien, tradisjonen og kulturen til profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag, samtidig som de har innsikt i hvordan forskning og forskningsvirksomheten ved universitetet kan bygges opp, vil være en viktig suksessfaktor. Enhetlig profesjonell ledelse er blitt et mantra ved universitetene (Krucken og Meyer 2006; Kjeldstadli 2010). Effektiv ledelse foregår i et hierarki der hvert nivå har en leder med totalansvar. Beslutningslinjen blir kort, og det gir organisasjonen handlekraft og effektivitet. Tankegangen har også ført til en tendens i sektoren til at kollegiale organer på lavere nivå som tidligere hadde vedtaksmyndighet, blir redusert til kun å være rådgivende. Styret har blitt omgjort til råd med unntak på øverste nivå der universitetsstyret har øverste vedtaksmyndighet.

Denne utviklingen kan frembringe handlekraft som er god å ha i strategisk arbeid, som er nødvendig på veien mot en styrket

forskningsvirksomhet. En kan også se for seg at lederne er bedre rustet til å ta vare på lederoppgaver i og med at de får opplæring. Men det er også sider ved dette som kan by på utfordringer. For det første, profesjonene har tradisjonelt hatt høy autonomi. De er ikke vant til direkte ledelse, særlig ikke toppstyrt ledelse (Storvik mfl. 2016). En slik ledelsesideologi kan føre til at samarbeidet mellom ansatte og ledelse havarer før det er i gang. Utviklingen kan også bety at det strategiske arbeidet først og fremst er forankret i de målsetningene som kommer ovenfra, og at det blir alt for liten anledning og tid til å kjøre bottom-up-prosesser. Man kan også spørre seg om man er rustet til å ta gode avgjørelser som miljøet identifiserer seg med, i en situasjon der ledelsen i økende grad tar avgjørelser på egen hånd, og når stadig flere kollegiale og demokratiske organer i beste fall er rådgivende. Står ledelsen i fare for å undergrave sin demokratiske legitimitet i fagmiljøet? En slik situasjon krever ledere som har evnen «å være til stede» og balansere mellom ulike interesser og styringslogikker. Medbestemmelse, engasjement og eierforhold fra ansatte er nøkkelfaktorer hvis forskningsvirksomheten skal styrkes og være bærekraftig på lang sikt.

Vi tar det for gitt at ledere er opptatt av å komme frem til gode løsninger, og at de er bevisste på at de har en viktig funksjon i arbeidet med å styrke forskningsvirksomheten. Mellomledere som har ledelsesoppgaver på grasrotnivå, er spesielt viktige. Men gode intensjoner er ikke nok. De må også ha ressurser til det. Trenden i det siste er det stikk motsatte. Det er stadig større enheter som skal ledes, stadig flere oppgaver som skal dekkes, gjerne med færre ressurser. Ledere kan få for stor belastning med å følge opp styringssignaler, rutiner og kontroller. Det kan bli alt for lite tid til å arbeide på grunnplanet. Det er også slik at styrking av forskningsvirksomheten vil kreve investeringer, men det er ikke nødvendigvis slik at myndighetene har tildelt ekstramidler til formålet.

En dødskamp eller seiersdans?

Profesjonsutdanningene innen helse- og sosialfag må fortsette å styrke sin forskningsvirksomhet hvis de tar sikte på en seiersgang med høy status innen universitetssektoren. Det innebærer at de må arbeide systematisk med å utvikle forskningskultur, heve forskningskompetansen til sine ansatte, utvikle forskermiljø med aktive forskningsgrupper, samt øke vitenskapelig produksjon. Det blir en vei med både muligheter og utfordringer. Prosessen vil kreve tid, ressurser og en ledelse som evner å se potensialet i miljøene, være til stede og være en motivasjonskilde samtidig som man stiller krav, bygger gode arbeidsmiljø og erkjenner begrensningene som finnes.

De moderne styringsimperativene som setter preg på universitetene nå, gir selvsagt ikke noen garanti mot uheldige makt-konsentrasjoner og profesjonelle hegemonier. Universitetenes forsøk på å være aktører i et kunnskapsmarked gjennom å bli «fullstendige profesjonelle organisasjoner», har medført økt styring og et mer autoritært indre klima. Helst skulle det vært flere tilløp til praksiser som støtter kritiske blikk rettet mot samfunnsaktene. En av de viktige suksessfaktorene for profesjonsutdanningene i helse- og sosialfag blir nettopp å kunne følge sporet og unngå/forebygge uheldige sider som trenden med sterkere styring, regulering, tellekantsystemet og enhetlig ledelse kan medføre. En ting kan vi slå fast uansett utfall: Det er en krevende reise profesjonsutdanningene og universitetene har foran seg.

Referanser

- Barnett, R. (1992) *Improving higher education : total quality care*. Buckingham: Society for Research into Higher Education / Open University Press.
- Barnett, R. (2015) *Thinking and rethinking the university : the selected works of Ronald Barnett*: Routledge.
- Bleiklie, I., Enders, J. og Lepori, B. (2017) *Managing Universities: Policy and Organizational Change from a Western European Comparative Perspective, Policy and Organizational Change from a Western European Comparative Perspective*. Cham: Springer International Publishing, Cham.
- Borlaug, S.B., Tellmann, S.M., Melin, G., Hovdhaugen, E. og Vabø, A. (2018) *Er NTNU på rett vei? Følgeevaluering av fusjonen*. Delrapport 2. Oslo: NIFU.
- Brante, T. (2011) 'Professions as Science-Based Occupations', *Professions and Professionalism*, 1 (1): 4–20.
- Caspersen, J. (2012) *Drivkrefter i profesjonsutdanningene i sykepleie og medisin*. Oslo: NIFU.
- Døving, E., Elstad, B. og Storvik, A.E. (2016) *Profesjon og ledelse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Elken, M. (2017) 'Standardization of (higher) education in Europe – policy coordination 2.0?', *Policy and Society*, 36 (1): 127–142.
- Elken, M. og Røsdal, T. (2017) 'Professional higher education institutions as organizational actors', *Tertiary Education and Management*, 23 (4): 376–387.
- Fauske, H. (2008) 'Profesjonsforskningens faser og stridsspørsmål'. I Molander, A. og Terum, L.I. (red.) *Profesjonsstudier* (s. 29–53). Oslo: Universitetsforlaget.
- Freidson, E. (1986) *Professional powers : a study of the institutionalization of formal knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jamtveit, B., Jacobsen, A.U. og Wyller, T.B. (2018) 'Utvikling i andel administrativt personale i norske helseforetak', *Samfunnsøkonomen*, 132 (6): 17–21.
- Jamtveit, B., Jettestuen, E. og Mathiesen, J. (2009) 'Scaling properties of European research units', *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106 (32): 13160.
- Kinsella, E.A. (2010) 'The art of reflective practice in health and

- social care: reflections on the legacy of Donald Schön', *Reflective Practice*, 11 (4): 565–575.
- Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Siggerud: Res Publica.
- Krucken, G. og Meyer, F. (2006) 'Turning the university into an organizational actor'. I Drori, G.S., Meyer, J.W. og Hwang, H. (red.) *Globalization and Organization : World Society and Organizational Change* (s. 241–257). Oxford: Oxford University Press.
- Kyvik, S. (2002a) 'The merger of non-university colleges in Norway', *The International Journal of Higher Education and Educational Planning*, 44 (1): 53–72.
- Kyvik, S. (2002b) 'Utviklingen av en egen høyskolesektor', i Kyvik, S. (red.) *Fra yrkesskole til universitet? : endringsprosesser i høyskolesektoren* (s. 15–64). Bergen: Fagbokforlaget.
- Kyvik, S. (2009) *The Dynamics of Change in Higher Education: Expansion and Contraction in an Organisational Field*. Vol. 27, *Expansion and Contraction in an Organisational Field*. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Maassen, P.A.M. og Olsen, J.P. (2007) *University Dynamics and European Integration*: Springer Netherlands.
- Mathiesen, J., Jamtveit, B. og Sneppen, K. (2010) 'Organizational structure and communication networks in a university environment', *Physical review. E, Statistical, nonlinear, and soft matter physics*, 82 (1 Pt 2): 016104.
- Meld.St.18 (2012–2013) *Lange linjer - kunnskap gir muligheter*. Oslo: Det kongelige kunnskapsdepartementet.
- Messel, J. (2013). *I velferdsstatens frontlinje : barnevernspedagogers, sosionomers og vernepleieres historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Michelsen, S. og Aamodt, P.O. (2007a) *Evaluering av kvalitetsreformen*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Michelsen, S. og Aamodt, P.O. (2007b) *Evaluering av Kvalitetsreformen : Sluttrapport*. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Mickleborough, T. (2015) 'Intuition in medical practice: A reflection on Donald Schön's reflective practitioner', *Medical Teacher*, 37 (10): 889–891.
- Perkin, H. (1989) *The rise of professional society : England since 1880*. London: Routledge.
- Schön, D.A. (1987) *Educating the reflective practitioner, The*

- Jossey-Bass higher education series.* San Francisco: Jossey-Bass.
- Schön, D.A. (1995) *The reflective practitioner : how professionals think in action.* Aldershot: Arena.
- Seeber, M., Lepori, B., Montauti, M., Enders, J., de Boer, H., Weyer, E., Bleiklie, I., Hope, K., Michelsen, S., Mathisen, G., Frølich, N., Scordato, L., Stensaker, B., Waagene, E., Dragsic, Z., Kretek, P., Krücken, G., Magalhães, A., Ribeiro, F., Sousa, S., Veiga, A., Santiago, R., Marini, G. og Reale, E. (2015) 'European Universities as Complete Organizations? Understanding Identity, Hierarchy and Rationality in Public Organizations', *Public Management Review*, 17 (10): 1444.
- Slagstad, R. og Messel, J. (2014) *Profesjonshistorier.* Oslo: Pax.
- Smeby, J. C. (2008) 'Profesjon og utdanning'. I Molander, A. og Terum, L. I. (red.) *Profesjonsstudier* (s. 87–102). Oslo: Universitetsforlaget.
- St.meld. nr.27 (2001) *Gjør din plikt – Krev din rett. Kvalitetsreformen av høyere utdanning.* Oslo: Det kongelige kirke-, undervisnings- og forskningsdepartement.
- St.meld. nr.40 (1990–1991) *Fra visjon til virke. Om høyere utdanning.* Oslo: Kirke, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Storvik, A.E., Døving, E. og Elstad, B. (2016) 'Profesjon og ledelse'. I Døving, E., Elstad, B. og Storvik, A.E. (red.) *Profesjon og ledelse* (s. 14–30). Bergen: Fagbokforlaget.
- Vabo, S.I. og Vabø, M. (2014) *Velferdens organisering.* Oslo: Universitetsforlaget.

Takk til Aksel Tjora og to anonyme fagfeller for gode innspill på første versjon.

KAPITTEL 17

Verdier og økonomi

Samfunn og utdanning¹

John A. Hunnes og Torunn S. Olsen

Økonomisk tenkning, økonomer og utdanningen av økonomer har en dominerende plass i samfunnet. Vi har valgt å organisere samfunnet basert på økonomisk tankegods. Den nyklassiske økonomiske tenkningen har som utgangspunkt at individer som er rasjonelle, og som har perfekt informasjon, vil handle ut fra egeninteressen i sin streben etter å maksimere nytten. Bedriftene drives av et endeløst jag etter profitt i sin søken etter å maksimere eiernes investeringer. Det er et sterkt politisk press for at også offentlig sektor, inkludert universitetssektoren, skal drives etter de samme økonomiske prinsippene. Troen på markedets og markedskreftenes fortrefelighet er sterk. Det er denne nyklassiske teoriretningen økonomistudentene blir presentert for, og i utdanningen gis det ikke rom for alternative forklaringer på hvordan økonomi skal forstås og utøves.² Den nyklassiske økonomien har blitt så etablert i samfunnet at den bidrar til å forsterke økonomiutdanningens selvforståelse av sin egen viktighet. Omkvedet er: «Det nyklassiske tankegodset er

det riktige, og anvendelsen av denne teorien i samfunnet viser at det er den riktige. Som samfunn trenger vi ingen andre alternativer.»

Vårt første poeng er at det er en gjensidighet mellom økonomiutdanningen og samfunnsutviklingen. Det blir derfor viktig å være bevisst på hvilke teorier fremtidens ledere og økonomer blir presentert for, fordi disse teoriene og ideene vil anvendes i bedrifter, organisasjoner, offentlig forvaltning og politikk. Ekstra viktig blir det når vi erkjenner at det verdinøytrale økonomifaget ikke finnes, men tvert imot styres av en klart definert ideologi. Dette ser vi tydeligst i spørsmålet om statlig styring kontra markedsløsninger, og et godt eksempel er hvordan de europeiske landene forsøkte å løse problemene etter finanskrisen i 2008. Eller enda mer nærliggende, hvordan man gjennom innføringen av tellekantsystemet i høyere utdanning forsøker å endre forskningsinnsats og publiseringsstrategi. Denne politikken bygger på økonomiske tanker: hvordan økonomer mener at menneskets atferd er, og hvordan det responderer på insentiver, spesielt monetære insentiver.

Vårt andre poeng er at økonomiutdanningen er homogen, nettopp fordi det er én bestemt økonomisk teoriretning som er styrende. Allerede fra det første møtet med faget vil studenter bli systematisk opplært i en bestemt måte å se verden på, en bestemt måte å løse problemer på og et bestemt menneskesyn. Dette betyr at om en student tar sin utdanning i Norge, Tyskland eller USA, vil hun i det store og hele lære det samme. Dette underbygges også gjennom en ensretting i de engelskspråklige bøkene som brukes som pensum. Evangeliet er alltid det samme: det nyklassiske. Den danske økonomiprofessoren Nina Smith ved Universitetet i Aarhus formulerte den rådende holdningen blant universitetsøkonomer treffende i et intervju i Politiken 10. mars 2019. Hun sa: «[Jeg ser det] ikke som min eller andre underviseres oppgave at rende rundt og lede etter

alternativer [til den nyklassiske teorien], når de ikke er særlig gode.» (Malmbak 2019).

Vårt tredje poeng er at etter hvert som økonomiutdanningen har blitt mer spesialisert, har økonomifaget tonet ned og til slutt ignorert viktigheten av økonomisk historie og idéhistorie, og enda mer alvorlig, ignorert etikk. Før vi fikk økonomer som egen profesjon, var det ofte moralfilosofer som studerte økonomiske spørsmål systematisk. Derfor hadde de også en mer helhetlig og etisk tilnærming til hvordan økonomiens rolle i samfunnet skulle være. Konsekvensene av økonomiske tanker og handlinger er ikke noe som begrenses til den økonomiske sfære. Den økonomiske sfære er ikke en egen separat del av virkeligheten, men en dominerende og viktig del, tett integrert med resten av menneskenes verden. Den amerikanske statsviteren Francis Fukuyama formulerer dette slik: «Although economic activity is inextricably linked with social and political life, there is a mistaken tendency, encouraged by contemporary economic discourse, to regard the economy as a facet of life with its own laws, separate from the rest of society.» (Fukuyama 1995:6).

Både økonomisk historie og idéhistorie bør gjenintroduseres i økonomiutdanningen. Men enda viktigere, etikkfaget må få større plass i undervisningen. I tillegg bør studentene få en bredere forståelse av hva kontekst betyr i næringslivsetikken. Sistnevnte kan illustreres ved å se på hvordan CSR (Corporate Social Responsibility) er definert inn i økonomiutdanningen. Etikkfagets hovedmål bør være å gi studentene et bedre og bredere kunnskapsgrunnlag og utvikle deres kritiske refleksjonsevne. Dette vil bidra til å utvikle studentene som ansvarlige borgere som ikke bare ser sine egne behov, men som erkjenner enkeltindividets ansvar og plikter overfor fellesskapet. Dette vil igjen bidra til en større aksept for teoretisk pluralisme, samt en større forståelse og ydmykhet for den rolle og makt som utøvelsen av økonomifaget medfører.

Økonomifagets utvikling og rolle i samfunnet

Økonomer og økonomisk teori har en suveren plass i dagens samfunn. To faktorer har bidratt til denne utviklingen. For det første at økonomer stadig utvider hvilke problemstillinger de arbeider med (faglig imperialisme). For det andre, fra merkantilismens tidsepoke og til vår tid går det en utviklingslinje med sentrale økonomer som Adam Smith, John Maynard Keynes, Friedrich Hayek og Milton Friedman, hvor det mest grunnleggende spørsmålet handler om (statlig) styring kontra marked.³ Gjennom å studere disse to faktorene kan vi forstå dagens sterke nyliberalistiske tankesett i samfunn og økonomiutdanning bedre.

Hva er økonomi?

Det er flere ulike definisjoner på hva økonomi handler om. En av de mest generelle er «økonomi er hva økonomer gjør».⁴ Dette betyr altså at alt hva økonomer arbeider med, er å betrakte som en del av økonomivitenskapen.⁵ Dersom vi ser på hva økonomer forsker på i dag, er definisjonen kanskje gyldig. Hva er tilgangen på abort, hvordan påvirker dette kvinners utdannings- og inntektsnivå senere i livet, hvor mange barn er det optimalt å få, hvordan påvirkes foreldre og barn av foreldrepermisjon, hva kjennetegner selvmordsbombere, hvordan ser en optimal lønnskontrakt ut, bør vi legalisere narkotika, bør vi tillate salg av kroppsorganer, hvordan vil rentenivå påvirke boligpriser, hvorfor er noen land rike og noen land fattige, hvorfor øker ulikhetene i noen vestlige land, og hvorfor er det mindre korrupsjon i skandinaviske land enn i latinamerikanske land. Alt dette er eksempler på tematikk som økonomer arbeider med. Listen kan gjøres mye, mye lengre.

Et interessant trekk ved økonomifaget, spesielt de siste 50 årene, er at det er imperialistisk (Lazear 2000). Det vil si at

metodene og teoriene som økonomene arbeider med, tas i bruk på andre vitenskapelige disipliner. Med «tas i bruk» mener vi ikke at utøverne i andre disipliner tar i bruk økonomenes verktøy, men heller at økonomene selv, med sin verktøykasse, interesserer seg for problemstillinger som tradisjonelt har tilhørt andre disipliner.

Bredden i tematikk gjenspeiles også i en rekke populærvitenskapelige bøker om økonomi de siste årene.⁶ Eksempler er *Freakonomics* (Levitt og Dubner 2005), *More Sex is Safer Sex. The Unconventional Wisdom of Economics* (Landsburg 2007), *The Economic Naturalist: Why Economics Explains Almost Everything* (Frank 2008), *Discover Your Inner Economist. Use Incentives to Fall in Love, Survive Your Next Meeting and Motivate Your Dentist* (Cowen 2007) og *The Logic of Life. The Rational Economics of an Irrational World* (Harford 2009). Retorisk er titlene interessante, fordi de gir inntrykk av en vitenskap som mener den har evnen til å omfavne alle livets dimensjoner. Og flere av titlene gir inntrykk av å være selvhjelpsbøker. Dersom du forstår og behersker økonomisk tankegang, og kan bruke den i det daglige, så vil du få et bedre og lykkeligere liv. Faglig beskjedenhet og ydmykhet ser ikke ut til å være toneangivende, og titlene på noen av kapitlene, blant annet i boken til den amerikanske økonomen Tyler Cowen (2007), underbygger dette. Kapittel to heter «How to Control the World, the Basics», og kapittel tre «How to Control the World, Knowing when to Stop». Nå er selvfølgelig både titlene på bøkene og kapitlene konstruert for å selge bøkene, men det sier allikevel *noe* om hvordan økonomene ser på seg og sitt fag.

De samfunnsmessige fenomenene som studeres i økonomifaget, viser med all tydelighet at økonomene arbeider med etiske problemstillinger. Dette gjenspeiles generelt i hvordan en økonomisk, markedsbasert tankegang gjennomsyrrer flere og flere områder av samfunnet. Eksempelvis ble det i USA rundt 1980

frem satt forslag av en økonom om at adopsjon av barn skulle foregå i et markedsbasert system. Barn med gode gener og som ellers fremstod attraktive etter gitte dimensjoner, ville oppnå en høyere pris enn andre barn. Hensikten bak forslaget var å oppnå en mer effektiv fordeling av barn enn den eksisterende ordningen.⁷ Eksemplet er i vår sammenheng interessant på to måter. For det første, på hvilke områder skal vi legge til grunn en markedsbasert tankegang? Finnes det områder i samfunnet hvor andre verdier enn de markedsbaserte bør være styrende for vår beslutning? Hvor bør grensene gå, og er det mulig å oppnå en felles forståelse av grenseoppgangen? Dersom det er slik at tanken om økonomisk effektivitet er den som best forvalter samfunnets ressurser, hvorfor ikke la den tanken være rådende på alle områder? For det andre, økonomifaget har beveget seg fra å være en vitenskap som tradisjonelt har omhandlet produksjon, handel og ulikhet, til å invadere stadig nye fagområder og problemstillinger. Og da gjerne problemstillinger hvor etiske vurderinger synes å være en sentral del av analysen, eksempelvis salg av kropporganer. Dette medfører at økonomifaget ikke lenger kan flagge verdinøytralitet (se senere diskusjon) på samme måte som tidligere.

Ifølge den tradisjonelle definisjonen handler økonomi om knapphet. Det er et faktum at de fleste ressursene menneskeheten benytter seg av, er knappe, og økonomifaget handler om hvordan samfunnet best kan forvalte disse ressursene. Men i dette ligger det også moralske spørsmål. Hvilke prinsipper skal legges til grunn når vi skal fordele godene og ressursene? Hvordan skal prinsippene implementeres? Og ikke minst, hvilke mennesker skal få tilgang til de ulike ressursene? Skal det være lik tilgang på goder i et land, eller skal noen deler av befolkningen gå foran andre? Er det problematisk at noen grupper i samfunnet har mer enn andre, eller skal alle goder fordeles likt uavhengig av hvor mye det enkelte individ bidrar med? Så selv

med den tradisjonelle definisjonen på hva økonomi er, vil faget ende opp i etiske og verdimeslige vurderinger.

En kort historisk oversikt

Økonomi som disiplin startet med Adam Smith (1723–1790) og hans bok *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (*Nasjonenes velstand*) fra 1776. Smith var professor i moralfilosofi og var påvirket av tidligere naturretts- og moralfilosofier som Samuel von Pufendorf (1632–1694), Hugo Grotius (1583–1645) og Francis Hutcheson (1694–1746). Smiths gjennomgående tese i *Nasjonenes velstand* er: «*Staten skal, så langt det er mulig, alltid respektere borgernes naturlige frihet, altså friheten til å gjøre slik man selv vil og som er naturlig, fordi vi alle i en viss forstand er født med denne friheten*» (Estrup, Jespersen og Nielsen 2012:42, original utheving).

For Smith innebærer dette også at et land er best tjent med en minimalistisk stat, hvor markedskreftene fritt får utfolde seg som selvregulerende mekanismer. I denne markedsforståelsen er det samtidig av betydning at individet kan forfølge sin egeninteresse. Dersom ethvert menneske handler ut fra egeninteressen, vil det være som om en usynlig hånd sørger for at samfunnets velferd blir maksimert.⁸

Men Smith publiserte ikke bare *Nasjonenes velstand*. Hans andre hovedverk, og som det store flertallet av økonomene overser, heter *The Theory of Moral Sentiments* (*Moralske følelser*). Boken kom ut første gang i 1759, altså før *Nasjonenes velstand*, og ble revidert seks ganger. Den siste utgaven ble publisert det året han døde. I boken diskuterer Smith det filosofiske og etiske grunnlaget for menneskers handlinger. Smith åpner bokens første kapittel med: «How selfish soever man may be supposed, there are evidently some principles in his nature, *which interest him in the fortune of others*, and render their happiness necessary

to him, though he derives nothing from it except the pleasure of seeing it» (Smith 2009 [1759]:13, vår utheving). Smiths utgangspunkt er altså at selv om vi mennesker er egoistiske, så er det allikevel *noe* i vårt vesen som er opptatt av medmenneskers velvære, eller lykke.

Smiths syn på mennesker i *Moralske følelser* ser altså ut til å være stikk motsatt av hans syn i *Nasjonenes velstand*. Hvordan er det mulig å ha to slike motstridende syn – egeninteressen i *Nasjonenes velstand* og sympatien og altruismen i *Moralske følelser*? Noen filosofer mener dette er et grunnleggende problem hos Smith (*Das Adam Smith Problem*), og som vanskeliggjør tolkningen av hans arbeider.⁹ Men det at økonomene har *oversett* Adam Smiths moralske verker, er ifølge den indiske økonom og nobelprisvinneren¹⁰ i økonomi Amartya Sen, et enda større problem: «Indeed, it is precisely the narrowing of the broad Smithian view of human beings, in modern economics, that can be seen as one of the major deficiencies of contemporary economic theory. This impoverishment is closely related to the distancing of economics from ethics» (Sen 288:28).

Smiths liberalistiske tanker fikk raskt fotfeste i den vestlige verden, og var rådende helt frem til mellomkrigstiden. På 1920- og 30-tallet fikk vi den store systemdebatten (the Socialist Calculation Debate), hvor økonomene diskuterte om sosialisme var en mulighet eller ikke. Mer presist handlet diskusjonen om hvordan økonomiske kalkulasjoner skulle utføres dersom prisene ikke ble bestemt av markedskreftene (tilbud og etterspørsel). Markedets fortrefelighet ble frontet av blant andre den østerrikske økonom og nobelprisvinneren Friedrich Hayek (1899–1992). Hayeks hypotese var at økonomiske kalkulasjoner under sosialismen er en umulighet fordi mennesker ikke er i stand til å samle inn og bearbeide all nødvendig informasjon for å sette riktige priser. Og uten riktige priser vil aktørene i økonomien (individer, husholdninger, entreprenører, bedrifter

og myndigheter) ikke være i stand til å ta økonomisk optimale beslutninger. I en desentralisert markedsøkonomi, derimot, vil denne informasjonen bli bearbeidet av de ulike aktørene i økonomien, og dermed får man riktige priser på samfunnets ressurser, noe som bidrar til å utnytte og maksimere samfunnets ressursbruk på en optimal måte (Hayek 2009 [1945]).¹¹

Da den store depresjonen startet på slutten av 1920-tallet, var den rådende økonomiske teoriretningen (klassisk økonomi) ikke i stand til å forklare depresjonen. Teorien sa at dersom man lot markedene være i fred, det vil si uten statlig inngripen, ville det på kort og mellomlang sikt være full sysselsetting. Men depresjonen viste jo at dette ikke var tilfellet. I 1936 publiserte John Maynard Keynes (1883–1946) sitt hovedverk *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Keynes utfordret klassisk økonomi, spesielt med tanke på hvordan arbeidsmarkedet fungerte, og boken var en kjærkommen gave til politikerne fordi den presenterte en oppskrift for å angripe depresjonens konsekvenser. Generelt, dersom tidene er vanskelige og økonomien er i nedgang, kan myndighetene ved hjelp av finans- og pengepolitikken stimulere økonomien (ekspansiv politikk). Tilsvarende, dersom man ser at økonomien går så bra at det skaper stort lønns- og prispress, kan myndighetene føre en kontraktiv finans- og pengepolitikk. Myndighetene hadde nå fått en legitim grunn for å utøve aktiv inngripen i økonomien. Dette stod i sterk kontrast til for eksempel Smiths og Hayeks markedsliberalistiske argumenter. Keynes' tanker overbeviste, og keynesiansk politikk ble styrende til stagflasjonsperioden på 1970-tallet.¹²

Ifølge keynesiansk økonomisk teori er det ikke mulig å ha høy arbeidsledighet og høy prisstigning samtidig. Men det var akkurat dette som inntraff på 1970-tallet, og dermed begynte økonomene å se seg om etter alternative forklaringer, siden den keynesianske politikken ikke lenger virket. Og dette ble starten på nyliberalismens inntog, og keynesianismens fall. Markedet

skulle nå få lov til å styre, og flere tidligere statlige institusjoner og markeder som tidligere var under statlige reguleringer, ble deregulert. Denne politikken ble spesielt løftet frem av amerikanske økonomer som Milton Friedman (1912–2006) ved University of Chicago, og politikere som president Ronald Reagan (1911–2004) i USA og statsminister Margaret Thatcher (1925–2013) i Storbritannia gjennom hele 1980-tallet. Med Berlinmurens fall i 1989 og Sovjetunionens oppløsning et par år senere stod markedet igjen som det overlegne systemet for å organisere samfunnets økonomiske aktiviteter.

Denne korte (og forenklete) oversikten viser, for det første at holdningen til markedsløsninger og statlig styring har variert opp gjennom historien, og at det nærmest har gått i bølger: Merkantilisme – liberalisme – keynesianisme – nyliberalisme. For det andre er denne diskusjonen på mange måter ideologisk: Hvilke mekanismer (stat eller marked) *tror og mener* vi er det beste verktøyet for å styre samfunnets allokering av ressurser?

Kritikk mot økonomifaget

Det har alltid vært strid om økonomifagets gyldighet, spesielt siden andre verdenskrig. En kilde til kritikk er rettet mot den modellen som økonomene benytter. Helt siden den innflytelsesrike amerikanske økonomen og nobelprisvinneren Paul Samuelsons (1915–2009) verk *Foundations of Economic Analysis* fra 1947 har matematikken vært i førersetet. Økonomifaget vil så gjerne være samfunnsvitenskapens svar på fysikk! Matematikk gjør at forskeren må tenke gjennom hvilke variabler og relasjoner som er viktige for å forklare det fenomenet som studeres. Forutsetninger klargjøres og settes eksplisitt opp, analysen blir presis, og løsningen kan brukes til å predikere atferd. Ulempen kan være at forklaringen blir for enkel, forutsetningene for å kunne presse en sosial relasjon inn i en matematisk relasjon er ikke til

stede, og modellen blir urealistisk. En sideeffekt av dette er at økonomens kunnskap og språk blir esoterisk.¹³

Mange kritikere finner det vanskelig å akseptere det menneskesynet som økonomene bruker i sine modeller. Alle menneskene er like, og de handler kun i egeninteresse. De er til enhver tid rasjonelle, optimaliserende og kalkulerende (sammenfattet under begrepet *homo economicus*). Egoismen er suveren. Ut fra den tyske sosiologen Max Webers terminologi vil formålsrasjonaliteten overgå verdirasjonaliteten (Weber 1978:24–25).

I motsetning til hva mange kritikere ser ut til å tro, er det altså ikke slik at økonomene tror at mennesker *er* *homo economicus*. Men det å forutsette et slikt forenklet, homogent menneskesyn bidrar til at det *matematisk* er enklere å modellere. Og det blir lettere å predikere menneskelig atferd i modellene. Derfor fortsetter dette å være standardmennesket i økonomifaget. Etikken i dette blir også påvirket fordi vi i vurderingen av hvorvidt en situasjon er god eller dårlig, legger kun enkeltindividets nytte til grunn. Vi ender derfor opp med enkel konsekvensetikk.

Sammenlignet med mange andre vitenskaper fremstår økonomifaget som særdeles homogent. Dette er noe som kan ses på som en av fagets styrker. Men samtidig er det kanskje en større svakhet. Alternative teorier, metoder og forklaringer har vanskelig for å nå frem og blir sett på som noe negativt og avvikende. Alternative tanker reflekteres ikke i pensum, og de aller fleste fagtidsskriftene setter en effektiv stopper for publisering og spredning av ideer og forskning som faller utenfor «mainstream».

Homogeniteten har også sammenheng med hvordan man mener å forstå fagets utvikling. Den britiske idéhistorikeren Roger E. Backhouse (1997) beskriver hvordan mange økonomer opplever sitt fags utvikling:

In their view, economics has developed techniques of analysis that differentiate it sharply from 'soft' disciplines, such as philosophy,

political science, sociology, history and most of the humanities. In such disciplines there are perennial issues over which people argue: it is the absence of progress that means one learn, say, political philosophy by studying Hobbes and Locke. Economics, in contrast, is believed to have moved beyond this stage, the application of mathematical techniques having transformed the subject into a *cumulative discipline*, in which progress is self-evident to anyone familiar with the literature. [...] Unlike philosophers or political scientists, the cumulative nature of the discipline means that economics can be undertaken without knowledge or understanding of the writings of previous generations (Backhouse 1997:3–4, vår utheving).

Dersom dette gir uttrykk for synet til økonomer flest, så gir det oss en forståelse for hvorfor både idéhistorie, historie og andre humanistiske fag ansees som irrelevante for økonomistudenten.

Samfunnsøkonomene argumenterer sterkt for at deres vitenskap tar utgangspunkt i et positivistisk vitenskapssyn, siden de beskriver verden slik den er uten å si noe om hvordan verden burde være. «Positive economics is in principle independent of any particular ethical position or normative judgements» (Friedman 1953:4). Det normative, sies det, overlates til andre, og dermed har man kjøpt seg fri fra det ubehagelige ved å tenke på moralske implikasjoner. Det er ikke lett å forstå hvordan denne dikotomien skal tolkes. Milton Friedman sier i et TV-intervju på PBS i 1979, og som er gjengitt i Randazzo og Haidt (2015): «I doubt very much that there are any value-free *economists*. But that doesn't mean that there cannot be value-free *economics*» (Randazzo og Haidt 2015:10, vår utheving). Nobelprisvinneren Friedman mener altså at økonomifaget i seg selv kan være verdinøytralt, mens utøverne av disiplinen, økonomene, ikke er verdinøytrale. Men spørsmålet blir da, hvordan kan mennesker med sitt iboende menneskesyn og sine moralske verdier legge dette til side i

utøvelsen av sitt fag? Hvor er av-og-på-knappen, og hvem eller hva aktiverer den? Det er mulig at man på et abstrakt plan kan tenke seg til en slik praksis, men det fungerer neppe slik i virkeligheten.

Økonomismens dominans

Det er liten tvil om at vår materielle velstandsøkning fra den industrielle revolusjonen og frem til i dag i stor grad, men ikke utelukkende, skyldes at vi har organisert vårt økonomiske system basert på liberalistiske og markedsøkonomiske ideer. Samtidig har de markedsøkonomiske prinsippene fått en altfor overlegen posisjon i dagens samfunn. Vi tillater at økonomifaget, som opprinnelig konsentrerte seg om handel og statsfinanser, å være samfunnets verktøy for å løse problemer på langt mer utfordrende og etisk problematiske områder som helse, omsorg og utdanning.

Som samfunn har vi omfavnet økonomismen, det vil si «en utvikling der den økonomiske tenkemåten blir så avgjørende at alle andre verdier blir kommersialisert og underlagt økonomiske vurderinger» (Ingebrigtsen og Jakobsen 2004:51). Det fundamentale økonomiske, og utilitaristiske, prinsippet om at nytte veies opp mot kostnader, gir individer, bedrifter og samfunn en enkel handlingsregel. Men her får vi et problem: «Vi blir så 'gode' på det ene perspektivet [...] at vi blir blinde overfor alle de andre perspektivene vi dermed utelater; til slutt blir vi blinde for *at* andre perspektiver overhodet finnes, og sågar, kan være overlegne» (Vetlesen og Henriksen 2003:47).

Dersom samfunnet skal rive ned økonomismens hegemoni og åpne opp for alternative tanker, ideer og prinsipper for å styre samfunnet etter, må vi begynne med å endre måten vi utdanner økonomer på. Vi må gå bort fra en snever, homogen indoktrinering og åpne opp for heterogenitet og verdipluralisme. Den norske filosofen Frode Nyeng trekker også frem hvilken betydning (økonomiske) teorier har å si for samfunnsutviklingen:

Den verdinøytrale økonomiske vitenskapen er imidlertid like mye en myte som myten om det verdinøytrale markedet. Et vitenskapsteoretisk poeng som er sentralt i vår tids forståelse av menneskevitenskapene, er teoriens betydning for samfunnsutforming. [Disse teoriene] er *internt forbundet med menneskenes selvforståelse* – at de kan utfordre, kritisere og forandre hvordan menneskene selv forstår sin aktivitet og sine verdivalg (Nyeng 2002:15, original utheving).

Denne gjensidige relasjonen mellom teori og virkelighet gjør det enda mer problematisk å argumentere for at økonomifaget er verdinøytralt. Videre er den gjensidige relasjonen mellom økonomifagets praksisfelt og utdanning en ytterligere utfordring. Økonomifagets praksis og utbredelse påvirker utdanningen, og utdanningen påvirker økonomifaget tilbake. Denne gjensidigheten forsterker tanken om det positivistiske synet som det rette. Utdanningen er en institusjonalisering av faget og legitimerer det positivistiske synet overfor nye generasjoner av økonomer. Et kritisk blikk på økonomifagets rolle i samfunnet bør derfor også innebære et kritisk blikk på selve økonomiutdanningen.

Institusjonalisering av økonomifaget gjennom utdanningen

Studieprogrammer i økonomi kommer i mange varianter. Imidlertid velger de fleste høyskolene og universitetene i Norge å tilby en bachelorutdanning som er organisert rundt en nasjonal fagplan.¹⁴ Som oppfølging av kvalitetsreformen fra 2003, hvor blant annet ny gradsstruktur i høyere utdanning ble innført, har Kunnskapsdepartementet utarbeidet et nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk for høyere utdanning, og i 2011 vedtok Nasjonalt råd

for økonomisk-administrativ utdanning (NRØA) en plan for bachelor i økonomi og administrasjon.¹⁵

Den aller første setningen i denne planen understreker at «[p]lanen skal bidra til nasjonal samordning av bachelorstudiene i økonomi og administrasjon (BØA) for å sikre et høyt faglig nivå og *en felles kunnskapsbase*» (Universitets- og høyskolerådet 2011:1, vår utheving). I tillegg til de fire hovedoverskriftene, som også danner de fire grunnleggende fagområdene i studiet (bedriftsøkonomisk analyse, administrasjonsfag, samfunnsøkonomi, og metodefag), er etikk og samfunnsansvar nevnt for seg. Ifølge planen skal det undervises i etikk og samfunnsansvar (Corporate Social Responsibility) tilsvarende minst 5 studiepoeng, hvor minst 2 studiepoeng er dedikert til etikk. Dette var et viktig og nytt krav som ble innført i 2011.¹⁶

NRØA anbefaler at etikkundervisningen organiseres som et selvstendig emne, men åpner også for at det kan integreres i andre emner. Med tanke på etikkundervisningen skal studentene kjenne til sentrale etiske retninger, som for eksempel etisk egoisme, utilitarisme, pliktetikk, dydsetikk og diskursetikk. Videre skal studentene kjenne til sentrale problemstillinger rundt samfunnsansvar. Spørsmålet som melder seg, er om det nasjonale kvalifikasjonsrammeverket for høyere utdanning, med tilhørende BØA-plan, i for stor grad har bidratt til å innsnevre kunnskapsgrunnlaget, samt bidratt til å legitimere og forsterke «mainstream» økonomisk tenking? Bidrar ensrettingen og homogeniteten til at man taper verdifull pluralisme når man skal standardisere utdanningene, og hvem skal definere hva som skal være det toneangivende? Når 2 til 5 studiepoeng blir retningsgivende i en bachelorgrad med totalt 180 studiepoeng, og temaene som skal dekkes, i stor grad er gitt, blir det lite rom for alternativer og utdypninger av moralfilosofien eller en historisk introduksjon til «economic thought».

En illustrasjon: Det globale i møte med det norske

At standardisering av utdanningen har gått langt, kan vi illustrere ved å se på hvordan begrepet *samfunnsansvar* omtales av NRØAs fagkomité for etikk. Begrepet kobles direkte til *Corporate Social Responsibility* (CSR) ved at det engelske begrepet står i parentes bak det norske. Videre er interessenteori og den tredelte bunnlinje nevnt spesifikt, og i 2013 utdypet fagkomiteen læringsmålene ytterligere med henvisning til blant annet fredmansk minimalisme og stakeholder-teori. Disse retningslinjene har utspring i teorier fra den anglo-amerikanske diskursen som igjen har sin opprinnelse i «corporate America».

Det er ikke bare standardisering i seg selv som er bekymringsverdig, men vel så mye hva «standarden» innebærer og hva den ikke innebærer. Det vil ikke være vanskelig å fylle forelesningene med ulike begrepsforståelser, hvor begrepene kommer fra, og ulike teorier knyttet til CSR, men dette blir å fortelle en halv historie. Fortellingen om CSR må suppleres med fortellingen om kontekstens betydning. Norske økonomistudenter vil bare i begrenset grad kunne forstå rekkevidden av CSR-tematikken, med mindre de har tilstrekkelig kunnskap om de institusjonelle forholdene som har vært med på å prege, og fortsatt preger, norsk økonomi.¹⁷ CSR som begrep ble unnfanget og utviklet innenfor en kontekst hvor de institusjonelle rammene var, og er, annerledes enn det vi kjenner fra Europa og Norden (Morsing, Midttun og Palmås 2007; Matten og Moon 2008; Trygstad og Lismoen 2008; Gjølberg 2010; Gjølberg 2013; Strand, Freeman og Hockerts 2015). I sin opprinnelige amerikanske utforming fyller CSR et reguleringsgap som staten ikke dekker. Dette reguleringsgapet er ansett som langt mindre i Norge, siden staten har spilt en aktiv rolle i velferdsutviklingen sammen med andre sterke samfunnsaktører, eksempelvis partene i arbeidslivet. Dette samspillet har ført til at norsk økonomi bærer preg av å være en forhandlingsøkonomi. Professorene i økonomi og næringslivsetikk Scherer

og Palazzo (2011) viser til at institusjonelle forskjeller forklarer variasjoner i hvordan ulike aktører innenfor ulike økonomiske regimer vurderer, definerer og implementerer CSR. Uten basis-kunnskap om viktige norske institusjoner som har formet norsk økonomisk historie og samfunnsstrukturer, vil det være vanskelig for norske studenter å plassere problemstillinger knyttet til samfunnsansvar, i en norsk kontekst, samt å kritisk reflektere over hva det «nye» ved CSR er.

Selv om selve CSR-begrepet er relativt nytt i Skandinavia,¹⁸ finnes det likevel lange tradisjoner for å ta samfunnsansvar (Ihlen og von Weltzien Hoivik 2015; Strand mfl. 2015; Morsing mfl. 2007), noe professorene Matten og Moon (2008) betegner som implisitt CSR. Fafo-forskerne Trygstad og Lismoen (2008) går et skritt lengre og hevder at CSR er mer utbredt og studert innenfor amerikansk kontekst enn i Europa fordi det i Europa har blitt kalt noe annet – nemlig offentlig politikk.

Selv om begrepet er relativt nytt i Norden, viser forskningen til statsviter Gjølberg (2013) at nordiske selskap gjør det bra i ulike internasjonale CSR-indekser. Ifølge Gjølberg ligger forklaringen ikke bare i god ledelse eller bransjespesifikke forhold, men vel så mye på systemnivå. Hun viser til «Den nordiske modellen», som består av en sterk velferdsstat, et gjennomregulert samfunn med høye krav, trepartssamarbeidet, og en kultur, et normsett og et verdigrunnlag i samfunnet basert på medvirkning. Videre hevdes det at «Den norske modellen», og den særegne nordiske lederstilen, er et viktig konkurransefortrinn i det globale markedet. Strand og Freeman (2015) har eksempelvis foreslått begrepet *Scandinavian cooperative advantage* for å beskrive den verdiskapende strategien skandinaviske virksomheter benytter ved å samarbeide med sine interessenter, og som fører til *superior value creation* for både selskapene og interessentene.

I en annen nordisk studie¹⁹ finner Gjølberg (2010) at CSR ofte anses som irrelevant og overflødig innen nasjonalstatens grenser

i Norden, og at informantene er skeptiske til å introdusere CSR nasjonalt fordi det forbindes med paternalisme og veldedighet. I stedet finnes det en sterk preferanse for det eksisterende korporative reguleringsystemet med universelle rettigheter administrert gjennom velferdsstaten. CSR anses imidlertid som nest-best, og som en strategi som kan være relevant i utlandet i mangel på et globalt, multilateralt rammeverk.

Når NRØA mener at CSR er et så sentralt begrep at det spesifiseres som del av den *felles kunnskapsbasen* i økonomiutdanningen, er det tankevekkende at den nordiske/norske konteksten ikke er nevnt med et ord. Definisjonsmakten er viktig, spesielt i situasjoner hvor formålet er økt ensretting. Da Hanne O. Finnestrand hadde avlagt sin ph.d. ved NTNU, uttalte hun i et intervju:

Vi har funnet en hel del måter å gjøre ting på her i Norge, som de fortsatt forsøker å utvikle teorier for i USA, uten at de lykkes noe videre med å få det omsatt i praksis. De norske lærestedene bidrar til at vi bruker enormt med ressurser på å lære fra land vi ikke bør lære av, hvor arbeidsmarkedet overhodet ikke er organisert og hvor produktiviteten er langt dårligere (Bals 2011:15).

Selv om Finnestrands kommentar omhandler import av amerikansk HR-filosofi ved norske utdanningsinstitusjoner, har hennes resonnement gjenklang når det gjelder CSR.

Norsk økonomi er trolig inne i en transformativ periode. Økt globalisering, samt økt politisk oppslutning om nye styringsprinsipper basert på «mer marked», utfordrer etablerte institusjoner og verdsett. I dette landskapet er CSR i ferd med å bli en institusjonalisert superstandard (Røvik 1998). Bedrifter og organisasjoner kan både tiltrekkes av og tvinges til å ta inn over seg populære teorier og oppskrifter fra omgivelsene. Der de nye teoriene og oppskriftene kommer i konflikt med eksisterende

verdier, er det behov for å skape en ny «forståelsesramme», eller finne en eksisterende ramme som det nye kan innpasses i (Boxenbaum 2006). Velferdsstaten og «Den norske modellen» har ivaretatt mange av de funksjonene CSR er ment å fylle. Skal CSR få rotfeste i norsk økonomisk tenking, er det mer snakk om å oversette det til norsk kontekst enn å fylle et vakuum.

Ved høyskoler og universitetet blir vi bedt om å undervise i CSR. Trolig tolkes undervisningsoppdraget ulikt, men de fleste lærestedene vil sannsynligvis i liten grad bruke «Den norske modellen» som kontekst. Dette mener vi er en svakhet, og det vil være med på å avgrense diskursen og den kritiske refleksjonen om CSR i Norge.

Viktige endringer fra studieåret 2019/2020

I løpet av 2017 og 2018 ble det iverksatt et arbeid for å revidere BØA-planen, med iverksetting fra høsten 2019. Samtidig ble NRØA omdøpt til UHR-Økonomi og administrasjon. De detaljerte beskrivelsene fra den forrige planen er nå skiftet ut med minimumskrav til læringsutbytte, og plandokumentet er således langt kortere enn før. Den nye planen innebærer også langt større fleksibilitet for de enkelte institusjonene når det gjelder hvordan de ønsker å organisere utdanningen for å nå de overordnede læringsmålene.

En av den nye planens store styrker er at den i langt større grad enn tidligere vektlegger *langsiktighet* fremfor kortsiktige profittthensyn, og at studentene skal ha kunnskap om «hvordan virksomheter utøver sine aktiviteter på en etisk forsvarlig måte slik at de ivaretar sine interesser og samtidig fremmer FNs bærekraftsmål» (Universitets- og høyskolerådet 2018:2). I tillegg er fagområdet etikk, samfunnsansvar og bærekraft blitt likestilt med de øvrige fire hovedområdene i studiet (bedriftsøkonomi, administrasjon, samfunnsøkonomi og metode), og

minimumskravene til antall studiepoeng knyttet til dette fagområdet er økt fra 5 til 7,5 studiepoeng. Disse endringene er et skritt i riktig retning for å styrke fagområdet og ikke minst legitimere fagets rettmessige status og plass i økonomiutdanningen. Det er interessant å merke seg at disse endringene ble fremhevet i Tilstandsrapporten for høyere utdanning 2019 (Diku 2019:83).

Samtidig reflekterer disse siste endringene at økonomifaget forsøker å svare på det eksterne presset som kommer fra næringslivet, myndigheter og storsamfunnet, om mer fokus på FNs bærekraftsmål. Snorre Storset, administrerende direktør i Nordea Norge, uttalte at «[bruk av bærekraftkriterier i kapitalforvaltningen har] blitt en integrert del av alt det vi gjør i Nordea, og da er det problematisk at økonomene vi rekrutterer i dag, ikke har lært i skolen den kompetansen vi trenger. [...] Dette er en mulighet academia må utnytte. Næringslivet fremover kommer til å ha stadig større behov for denne kompetansen fremover.» (Christiansen 2017).

Studentene krever nyorientering

Utdanningsinstitusjonene må tenke annerledes fordi skolene - på samme måte som økonomifaget - har blitt kritisert både fra samfunnet rundt og fra studentene selv. En tidligere student ved Harvard Business School forteller i boken *The Golden Passport*: «[T]he tragedy of the Business School is that you can use that ability to do two things at once, to build great companies and destroy the planet in the process. Or its people.» (McDonald 2017:3). Men hvilke samfunnsmessige oppdrag har handelshøgskolene? Tre forskere fra Handelshøgskolen i København hevder at en handelshøgskole bør bidra til samfunnet på fem områder. «[T]heory to advance knowledge, empirically-based research to generate new insight in business and economic practice, education for managers and future managers, the development of

practice-oriented guidelines, and (not least) the dissemination of results and participation in public debate» (Irwin, Salskov-Iversen og Morsing 2011:78, utheving i original). Men dersom handelshøyskolene skal lykkes med å oppfylle disse oppgavene, og næringslivet skal bidra til å løse samfunnets utfordringer, er det nødvendig at pensumet i utdanningen av økonomer utvides slik at de fremtidige lederne blir bedre i stand til å forstå gjensidigheten mellom bedrift og samfunn.

I juni 2000 startet studenter i Paris et lite opprør mot innholdet i økonomiutdannelsen. I oppropet studentene forfattet, var et av hovedpunktene «We wish to escape from *imaginary worlds!*» (vår utheving).²⁰ Studentene gjorde opprør mot økonomifagets homogenitet, modellbruk og mangel på tid til refleksjon:

Too often the lectures leave no place for reflection. Out of all the approaches to economic questions that exist, generally only one is presented to us. This approach is supposed to explain everything by means of a purely axiomatic process, as if this were THE economic truth. We do not accept this dogmatism. We want a pluralism of approaches, adapted to the complexity of the objects and to the uncertainty surrounding most of the big questions in economics (unemployment, inequalities, the place of financial markets, the advantages and disadvantages of free-trade, globalization, economic development, etc.) (gjengitt i Fullbrook 2004:3).

Protesten spredte seg etter hvert til rundt tjue land, blant annet til USA. Studenter ved Harvard fulgte opp flere ganger. I 2011 protesterte studentene mot det grunnleggende kurset i samfunnsøkonomi, et av de mest populære kursene ved Harvard. Studentene hevdet at de ble møtt av et konservativt og snevert økonomisyn, og at de derfor var «deeply concerned about the way that this bias affects students, the University, and *our greater society*» (vår utheving).²¹

Økonomistudenter ved Universitetet i Manchester publiserte i 2014 et seksti siders manifest med tittelen «Economics, Education and Unlearning», hvor de blant annet skriver:

Economics education at Manchester has elevated one economic paradigm, often called neoclassical economics, to the sole object of study. Other schools of thought such as institutional, evolutionary, Austrian, post-Keynesian, Marxist, feminist and ecological economics are almost completely absent. The consequence of the above is to preclude the development of meaningful critical thinking and evaluation. [...] The ethics of being an economist and the ethical consequences of economic policies are almost completely absent from the syllabus (PCES report 2014:9).

Gjennomgående i studentprotestene ligger en innsikt i at det nyklassiske økonomisynet har begrensinger, og at fagets homogenitet hindrer refleksjon og kritisk tankegang. Studentene etter spør en større vektlegging av de etiske vurderingene som både ligger i faget selv, profesjonsutøvelsen og økonomisk politikk. Disse synspunktene er sammenfallende med vår oppfatning og kritikk av økonomiutdanningen.

Vi er bekymret for at økonomiutdanningen bidrar til å spisse kompetansen til studentene for tidlig. Bedrifts- og samfunnsøkonomisk teori og metodiske finesser prioriteres fremfor bredde, mens import av nye begreper gjøres uten kontekstuell refleksjon. Mange økonomer vil over tid bekle tunge og viktige stillinger i privat næringsliv og offentlig forvaltning. Dette fordrer etter vårt syn behovet for en bredere kunnskapsbase hvor formålet er å se sitt eget fag og profesjon i en større, samfunnsmessig sammenheng og betydning. Konsekvensene av å fortsette under økonomismens hegemoni er alvorlige. Ifølge innstillingen fra Dannelsesutvalget for høyere utdanning fra 2009 kom det frem «[g]ang på gang (...) hvor viktig [amerikanske]

UNIVERSITETSKAMP

collegelederne anså det for *demokratiets framtid* å ha informerte borgere» (Dannelsesutvalget for høyere utdanning 2009:8, original utheving). Hvilke institusjoner skal bidra til å skape informerte, reflekterte og kritiske borgere om ikke de høyere utdanningsinstitusjonene?

Noter

- 1 I arbeidet med å ferdigstille kapitlet har vi mottatt to anonyme fagfellevurderinger, og vi ønsker å takke fagfellene for konstruktive og gode forslag til forbedringer. Deler av dette kapitlet er overlappende og sammenfallende med forfatterens upubliserte konferansebidrag «Økonomiutdanningens samfunnsansvar. Verdivalg i globaliserings tidsalder» presentert på Årskonferansen i profesjonsetikk, Bergen, 20.–21. mai 2015.
- 2 Vi skiller ikke i dette kapitlet mellom samfunns- og bedriftsøkonomi siden de begge bygger på det samme grunnleggende teoretiske fundamentet.
- 3 Historien viser oss at økonomier og samfunn bygget rundt staten alene, ikke fungerer (kommunismens fall), samtidig har vi fått (den endelige?) erkjennelsen av at markedet alene heller ikke vil fungere perfekt fordi det vil marginalisere deler av befolkningen. Alle økonomier er i dag derfor en blanding av statlig styring og markedsløsninger.
- 4 På engelsk er frasen «economics is what economists do». Hvem som først brukte frasen, vet man ikke med sikkerhet.
- 5 Her vil vi ikke diskutere hvorvidt økonomifaget er en vitenskap eller ideologi. For en introduksjon til denne debatten, se for eksempel boken til Backhouse fra 2010, som har tittelen «The Puzzle of Modern Economics. Science or Ideology?».
- 6 Backhouse (2010) har et tilsvarende argument.
- 7 Eksemplet er gitt i Sandel (2012:95).
- 8 Formuleringen om den usynlige hånd forekommer bare én gang i boken, og er omdiskutert. Se for eksempel kapittel tre i Sandmo (2006).
- 9 Se Montes (2003) for en oversikt. Men det er også mulig å tolke Smith dit hen at etikkenes betydning for samhandling er mer situasjonsavhengig. Carson, Kosberg, Skauge og Laudal (2015:76) formulerer det slik: «*Nasjonenes velstand* handler om situasjoner der menneskets moral gjerne spiller en mindre rolle – som i arbeid og produksjon – mens *Moralske følelser* legger vekt på situasjoner der moral spiller en mer fremtredende rolle, altså i mer personlig samhandling.» Filosofene Johansen og Vetlesen (1996:87) har denne tolkningen: «Prinsippet som styrer markedet, er ikke prinsippet som styrer samfunnet: Smith understreket markedets, og

dermed egeninteressens, grenseoppgang overfor samfunnet som helhet. Hans poeng var at bare ved å verne et moralens rike mot alle former for instrumentell atferd, kan et samfunn være i stand til å tillate rendyrket økonomisk nyttemaksimering å finne sted innenfor dets rettmessige område – altså markedet ... Markedet kan bare fungere slik det skal i ly av en moralsk orden definert av ikke-økonomiske bånd mellom menneskene, bånd av sympati, tillit og samhörighet ... Smiths «economic man» er ikke ment å være det hele mennesket.»

- 10 Nobelprisen i økonomi ble delt ut første gang i 1969. Formelt heter prisen «Sveriges Riksbanks pris i økonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne» og er således ikke en av de fem opprinnelige prisene etablert gjennom Alfred Nobels testamente fra 1895. Det har vært flere diskusjoner omkring økonomiprisen, og Nobel-familien selv mener at prisen verken kan eller bør assosieres med de opprinnelige Nobelprisene.
- 11 For mer om systemdebatten, se for eksempel (White 2012).
- 12 Det bør også bemerkes at det i mellomkrigstiden og årene rett etter andre verdenskrig utviklet seg, spesielt i Europa, en utbredt skepsis til markedsøkonomien og kapitalismen. Mange mente å se en kobling mellom mellomkrigstidens vanskelige politiske og økonomiske forhold og kapitalismen. Samtidig så man behovet for staten som planlegger, koordinator og leder i gjenoppbyggingen av et ødelagt Europa. En positiv holdning til en aktiv stat var derfor utbredt.
- 13 Se for eksempel diskusjonen i Eika (2007).
- 14 Den nasjonale fagplanen oppfyller også de kriteriene på bachelornivå som må oppfylles for å få innpass på masterstudier som leder til tittelen siviløkonom. Til tross for gradsbetegnelsene bachelor og master står siviløkonomtittelen fremdeles sterkt både blant handelshøyskolene og i samfunnet for øvrig.
- 15 Planen bygget på en eksisterende plan fra 18. september 2001, som ble justert 9. september 2002.
- 16 Det kan også nevnes at landets ledende handelshøyskole, NHH Norges Handelshøyskole, fikk sitt første professorat i etikk så sent som i desember 2006.
- 17 Fagkomitéen tok til orde for at studentene skal kunne orientere og oppdatere seg når det gjelder eksisterende institusjonelle rammer

- og verktøy for ansvarlig drift, men dette er definert som generell kompetanse. Verken under overskriften grunnlagsemnene eller substanssemnene er kunnskap om institusjonelle forhold nevnt.
- 18 I et søk i databasene til Norges største aviser finner Ihlen og von Weltzien Hoivik (2015:115) at begrepet CSR var nevnt for første gang av *Dagens Næringsliv* i 1999.
- 19 65 representanter fra departement, direktorat, sentrale arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjoner, samt NGO-er er intervjuet i perioden 2005–2008.
- 20 <http://www.paecon.net/PAEtexts/a-e-petition.htm>
- 21 <http://harvardpolitics.com/harvard/an-open-letter-to-greg-mankiw/>.

Referanser

- Backhouse, R.E. (1997) *Truth and Progress in Economic Knowledge*. Cheltenham: Edward Elgar Publishers.
- Backhouse, R.E. (2010) *The Puzzle of Modern Economics. Science or Ideology?* New York: Cambridge University Press.
- Bals, J. (2011) 'De tillitsvalgte er en gullgruve og et konkurransefortrinn!', *Bygningsarbeideren*, 10 (1): 14–15.
- Boxenbaum, E. (2006) 'Lost in Translation. The Making of Danish Diversity Management', *American Behavioral Scientist*, 49 (7): 939–948.
- Carson, S.G., Kosberg, N., Skauge, T. og Laudal, T. (2015) *Etikk for beslutningstakere*. Oslo: Cappelen Damm.
- Christiansen, H. (2017) 'Nordea-sjefen: - Norske økonomistudenter kan for lite om bærekraft'. *Aftenposten*, <https://www.aftenposten.no/okonomi/i/lqmd9/Nordea-sjefen--Norske-okonomistudenter-kan-for-lite-om-barekraft>.
- Cowen, T. (2007) *Discover Your Inner Economist. Use Incentives to Fall in Love, Survive Your Next Meeting, and Motivate Your Dentist*. New York: Dutton.
- Dannelseutvalget for høyere utdanning (2009) 'Kunnskap og dannelse foran et nytt århundre'. <https://w2.uib.no/filearchive/innstilling-dannelsesutvalget.pdf>.
- Diku (2019) 'Tilstandsrapport for høyere utdanning 2019'. Rapportserie nr. 5/2019. https://khrono.no/files/2019/05/08/Tilstandsrapport_del1.pdf.
- Eika, K.H. (2007) 'Økonomi som språk for makt og motmakt', *Samtiden*, (1): 30–39.
- Estrup, H., Jespersen, J., og Nielsen, P. (2012) *Den økonomiske teoriens historie*. Trondheim: Akademika Forlag.
- Frank, R.H. (2008) *The Economic Naturalist: Why Economics Explains Almost Everything*. London: Virgin Books.
- Friedman, M. (1953) 'The Methodology of Positive Economics' i *Essays in Positive Economics* (s. 3–34). Chicago: University of Chicago Press.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*. New York: The Free Press.
- Fullbrook, E. (red.) (2004) *A Guide to What's Wrong with Economics*. London: Anthem Press.

- Gjøølberg, M. (2010) 'Varieties of corporate social responsibility (CSR): CSR meets the 'Nordic Model''. *Regulation & Governance*, 4 (2): 203–229.
- Gjøølberg, M. (2013) 'Nordic Companies – Global Pioneers in CSR. The Past and the Future for the 'Nordic Model of CSR'', i Midttun, A. (red.) *CSR and Beyond. A Nordic Perspective* (s. 287–304). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Harford, T. (2009) *The Logic of Life. The Rational Economics of an Irrational World*. Penguin Random House.
- Hayek, F.A. (2009 [1945]) 'The Use of Knowledge in Society', i *Individualism and Economic Order* (s. 77–91). Auburn: The Ludwig von Mises Institute.
- Ihlen, Ø. og von Weltzien Hoivik, H. (2015) 'Ye Olde CSR: The Historic Roots of Corporate Social Responsibility in Norway', *Journal of Business Ethics*, 127 (1): 109–120.
- Ingebrigtsen, S. og Jakobsen, O.D. (2004) *Økonomi, natur og kultur: ny økonomi på et filosofisk grunnlag*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Irwin, A., Salskov-Iversen, D., og Morsing, M. (2011) 'Business Schools in Society: The Distinctiveness of Diversity', i Morsing, M. og Rovira, A.S. (red.) *Business Schools and Their Contribution to Society* (s. 75–84). London: Sage.
- Landsburg, S.E. (2007) *More Sex is Safer Sex. The Unconventional Wisdom of Economics*. London: Pocket Books.
- Lazear, E.P. (2000) 'Economic Imperialism', *The Quarterly Journal of Economics*, 115 (1): 99–146.
- Levitt, S.D. og Dubner, S.J. (2005) *Freakonomics*. London: Penguin Books.
- McDonald, D. (2017) *The Golden Passport. Harvard Business School, The Limits of Capitalism, and the Moral Failure of the MBA Elite*. New York: Harper Business.
- Malmbak, L. (2019) 'Nina Smith svarer på kritik fra økonomistuderende: «Vi underviser i det, der klæder de studerende bedst på til at forstå verden»', *Politiken*. <https://politiken.dk/debat/debatindlaeg/art7072672/%C2%BBvi-underviser-i-det-der-kl%C3%A6der-de-studerende-bedst-p%C3%A5-til-at-forst%C3%A5-verden%C2%AB?fbclid=IwAR31IKHZlQEveZ8RzrDdH>

- 7A48cg6JB4kLoWNsANexnF6wwNnTNapxCoM2zw.
- Matten, D. og Moon, J. (2008) "Implicit" and "explicit" CSR: A Conceptual Framework for a Comparative Understanding of Corporate Social Responsibility', *Academy of Management Review*, 33 (2): 404–424.
- Montes, L. (2003) 'Das Adam Smith Problem: Its Origins, the Stages of the Current Debate, and One Implication for our Understanding of Sympathy', *Journal of the History of Economic Thought*, 25 (1): 63–90.
- Morsing, M., Midttun, A. og Palmås, K. (2007) 'Corporate Social Responsibility in Scandinavia. A Turn Toward the Business Case?', i May, S.K., Cheney, G. og Roper, J. *Debate over Corporate Social Responsibility* (s. 87–104). Oxford University Press.
- Nyeng, F. (2002) *Etikk og økonomi*. Oslo: Abstrakt forlag.
- PCES (The Post Crash Economics Society) (2014) *Economics, Education and Unlearning: Economics Education at the University of Manchester*. Manchester: The Post-Crash Economics Society.
- Randazzo, A., og Haidt, J. (2015) "The Moral Narratives of Economists", *Economic Journal Watch*, 12 (1): 49–57.
- Sandel, M. J. (2012) *What Money Can't Buy. The Moral Limits of Markets*. London: Penguin Books.
- Sandmo, A. (2006) *Samfunnsøkonomi – en idéhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Scherer, A.G. og Palazzo, G. (2011) "The New Political Role of Business in a Globalized World: A Review of a New Perspective on CSR and its Implications for the Firm, Governance, and Democracy", *Journal of Management Studies*, 48 (4): 899–931.
- Sen, A. (1988) *On Ethics and Economics*. Blackwell Publisher.
- Smith, A. (2009 [1759]) *The Theory of Moral Sentiments*. Penguin Books.
- Strand, R. og Freeman, R.E. (2015) 'Scandinavian Cooperative Advantage: The Theory and Practice of Stakeholder Engagement in Scandinavia', *Journal of Business Ethics*, 127 (1): 65–85.
- Strand, R., Freeman, R.E. og Hockerts, K. (2015) 'Corporate Social Responsibility and Sustainability in Scandinavia: An Overview', *Journal of Business Ethics*, 127 (1): 1–15.

- Trygstad, S., og Lismoen, H. (2008) *Fagbevegelsen og CSR*. Fafo-notat 2008:04. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo.
- Universitets- og høskolerådet (2011) 'Plan for bachelor i økonomi og administrasjon – vedtatt 17. oktober 2011'. https://www.uhr.no/_f/p1/i2f95da7e-4b19-4547-be9a-2f2822c78905/b_a_plan_vedtatt_17okt11.pdf.
- Universitets- og høskolerådet (2018). 'Ny rådgivende plan for bachelor i økonomi og administrasjon (BØA)'. https://www.uhr.no/_f/p1/i48e11d18-8b76-4089-acb1-511fa13135e4/boa-plan-vedtatt-av-uhr-0a-november-2018-endelig.pdf.
- Vetlesen, A.J. og Henriksen, J.-O. (2003) *Moralens sjanser i markedets tidsalder*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Weber, M. (1978) *Economy and Society*. Berkeley, California: University of California Press.
- White, L.H. (2012) *The Clash of Economic Ideas. The Great Policy Debates and Experiments of the Last Hundred Years*. New York: Cambridge University Press.

KAPITTEL 18

Markedsrettede fusjoner i høyere utdanning

Mats Persson

Norsk høyere utdanning opererer i økende grad ut fra en markedslogikk hvor offentlig virksomhet styres etter prinsipper hentet fra privat næringsliv (Kjeldstadli 2010; Hessen 2018). Denne formen for styring, ledelse og organisering bygger på en ideologi som forutsetter at markedsstyrt konkurranse fremmer effektivitet, resultater og kvalitet, og hvor universiteter og høyskoler oppfattes som kunnskapsbedrifter. Parallelt med denne utviklingen har det skjedd en rekke fusjoner mellom høyere utdanningsinstitusjoner hvor høyskoler har fusjonert, enten med hverandre eller med universiteter.

Det er en sammenheng mellom restruktureringen av norsk høyere utdanning i form av fusjoner og markedslogikkens økte legitimitet. Fusjonene legitimerer ikke bare markedslogikkens normer og verdier, men bidrar også til å forsterke dens ideologiske posisjon. På den måten fungerer fusjonene som katalysator for omveltende endringer i norsk høyere utdanning. En konsekvens er at akademiske normer og verdier blir satt under press. Dette

er normer og verdier som bygger på en akademisk logikk hvor blant annet akademisk frihet og forskningsmessig uavhengighet står sentralt.

Markedslogikk og akademisk logikk er eksempler på institusjonelle logikker som hver for seg representerer spesifikke praksiser, normer og verdier innen en organisasjon eller et område (Friedland og Alford 1991). De sier noe om hva som oppfattes som legitimt, hvor det vi sier og gjør, blir oppfattet som riktig og galt, bra eller dårlig, i seg selv (Gehman, Trevino og Garud 2013:84).

Institusjonelle logikker kan hjelpe oss med å forstå individuelle aktørers og organisasjoners handlinger. De må være lokalisert i en sosial og institusjonell kontekst, og denne institusjonelle konteksten både legitimerer handling og gir muligheter for aktørskap og endring (Thornton og Ocasio 2008:101–102). Ved hjelp av institusjonelle logikker kan vi derfor forstå og forklare hvorfor politikere, ledere, vitenskapelig ansatte osv. mener det de mener og gjør det de gjør i den sosiale og institusjonelle konteksten som universiteter og høyskoler utgjør. Forskjellige individer og grupper vil i større eller mindre grad representere forskjellige institusjonelle logikker. Markedslogikken blir tydelig representert i form av politisk styring, mens den akademiske logikken først og fremst blir representert av akademikere og forskere. Det er likevel ikke et entydig skille mellom de to – noe som kompliserer bildet. Det er heller ingen av de to som er «bedre» enn den andre. Hva som oppfattes som den normativt riktige logikken, avhenger av ståsted.

De to institusjonelle logikkene skal forstås som idealtyper i webersk forstand, der «typiske egenskaper ved et sosialt fenomen trekkes frem. Vi kan ikke vente å finne den i ren form i den sosiale virkelighet» (Skirbekk 2014). Markedslogikken og den akademiske logikken er derfor å forstå som analytiske kategorier vi kan bruke for å sammenligne meninger og handlinger som

i mer eller mindre grad preger høyere utdanning generelt, og høyere utdanningsinstitusjoner spesielt. Det betyr at det i alle høyere utdanningsinstitusjoner finnes aktører som i sitt daglige virke utfører handlinger i tråd med markedslogikken og den akademiske logikken.

I møtet mellom ulike institusjonelle logikker oppstår det spenninger som både reproduserer, men også transformerer eksisterende oppfatninger om hva som er riktig handling i gitte sammenhenger. Dette blir tydelig i situasjoner hvor universiteter og høyskoler i økende grad selv bruker markedslogikk både i språk og handling. Spørsmålet er hva som ligger bak den akademiske logikken og markedslogikken.

Akademisk logikk

Den akademiske logikken består av normer som anses legitime i utøvelsen av akademisk arbeid. Disse normene blir blant annet uttrykt i form av fire retningslinjer for hva man kan og ikke kan gjøre som akademiker (Merton 1973:269). Retningslinjene er kommunalisme, universalisme, nøytralitet og organisert skeptisisme. *Kommunalisme* (communism) er et krav om allemannseie av vitenskapelig kunnskap. Siden vitenskapelige funn er et produkt av samarbeid, så tilhører funnene det kollektive fellesskapet. Nøkkelordene her er åpenhet og tilgjengelighet. *Universalisme* (universalism) innebærer at ingen har fortrinnsrett til vitenskap. Alle stiller likt uansett etnisitet, nasjonalitet, religion, sosial bakgrunn eller personlige egenskaper. Vitenskapen er med andre ord upersonlig i den forstand at det er vitenskapen som er i sentrum – ikke forskeren. *Nøytralitet* (disinterestedness) innebærer at man er uavhengig av særinteresser. Det betyr at en akademiker skal rapportere sine funn uavhengig av hvordan funnene blir mottatt, eller hvilke konsekvenser det

får for akademikeren. Man skal se bort fra personlig vinning og jobbe for fellesskapets beste. Dette skal ikke oppfattes som altruisme, men som et normativt krav basert på den akademiske logikken. *Organisert skeptisisme* (organized skepticism) er kravet om systematisk kritikk av kunnskapspåstander. Det handler om å utfordre og stille spørsmål ved etablerte sannheter, noe som kan føre til konflikt med religiøse, politiske eller økonomiske interesser. Den organiserte skeptisismen er ikke bare et uttrykk for at man må følge anerkjente vitenskapelige forskningsmetoder i sitt arbeid, men også en anerkjennelse av den rollen vitenskapen representerer i forhold til andre institusjoner.

De opprinnelige normene som Merton beskrev, har senere blitt utviklet og endret, men de står likevel trygt som et utgangspunkt for normene og verdiene i den akademiske logikken. Det er vanlig å bruke akronymet CUDOS når man viser til Mertons normative retningslinjer.

Med utgangspunkt i CUDOS kan man si at de sentrale normene og verdiene innenfor akademisk logikk kan beskrives med termer som frihet, uavhengighet og åpenhet. Det er en frihet i at forskningen ikke er styrt av økonomiske eller politiske interesser, en uavhengighet i at man både kan og skal stille spørsmål ved etablerte sannheter, og en åpenhet i at forskning skal være for alle, og tilgjengelig for alle.

Den akademiske logikken bygger på at vitenskap skal være nyttig, men det er ikke en kortsiktig nytte hvor man veier kost og nytte mot hverandre ut fra et økonomisk transaksjonsperspektiv. Det er heller snakk om en menneskelig og samfunnsmessig nytte hvor viten i seg selv bidrar direkte og indirekte til samfunnets utvikling.

Det er heller ikke snakk om et fravær av konkurranse. Høyere utdanningsinstitusjoner har alltid vært preget av konkurranse, men ikke konkurranse i form av å se studenter som kunder (Molesworth, Scullion og Nixon 2011), uteksaminering av studenter

som gjennomstrømning og poengproduksjon, og vitenskapelige artikler som valuta i en handel om karriere og lønn.

Det «humboldtske ideal», som går ut på at «forskningen skal være fri og uavhengig og at universitetet også skal fremme humanistisk dannelsen» (Hessen 2018:40), står sentralt i den akademiske logikken.

Markedslogikk

På 80-tallet ble høyere utdanning påvirket av en ideologisk trend om å organisere offentlig sektor som private bedrifter (Bleiklie, Høstaker og Vabø 2000:187). Denne trenden går under navnet New Public Management (NPM). Grunntanken i NPM er at offentlig sektor skal følge en markedslogikk med verdier etter mønster fra privat sektor, som profesjonell ledelse, mål- og resultatstyring, desentralisert beslutningsmyndighet, konkurranse og kostnadseffektivitet (Hood 1991).

Med *profesjonell ledelse* menes at ledelse er et fag i seg selv. I Norge ble denne ideen kjent i forbindelse med Kenning-tradisjonen på 80-tallet. George Kenning var en amerikansk konsulent som hadde stor innflytelse på toppledere i norsk næringsliv. Han utviklet det han kalte 31 «praxes», og i praxes nummer tre slås det fast at «Faglig dyktighet er ingen lederkvalitet. En leder kan som leder lede hva som helst» (Schjander 1987:74). Dette er et syn på ledelse som harmonerer godt med hvordan man ser på ledelse i NPM, hvor en leder skal være «free to manage» (Hood 1991:4). Profesjonell ledelse står i et motsetningsforhold til faglig ledelse, som bygger på tanken om at for å kunne lede så må man kunne noe om det faglige innholdet på det området hvor man er leder (Byrkjeflot 1997). Normen i høyere utdanning er fortsatt at ledere på høyere nivå som rektor og dekan skal ha formalkompetanse i form av doktorgrad, i tillegg til realkompetanse, men det kan

virke som at ledelseskompetanse vektlegges i stadig større grad enn faglig kompetanse. Et uttrykk for det er trenden at man går fra valgt til ansatt leder hvor lojaliteten i større grad retter seg oppover i hierarkiet enn nedover mot kollegene. Ledelse blir i denne sammenheng sett på som en profesjon, og dermed blir skillet mellom leder og ansatt tydeligere. Profesjonell ledelse er likevel en del av NPM som (foreløpig) ikke har hatt full gjennomslagskraft i høyere utdanning. *Målstyring* er en teori som har sin opprinnelse fra 1950-tallet og Peter F. Drucker, men den assosieres ofte med New Public Management. Den bygger på en idé om at man først bestemmer seg for *hva* man ønsker å oppnå, og deretter bestemmer seg for *hvordan* man skal oppnå det. I offentlig sektor ble målstyring innført på begynnelsen av 1990-tallet, hvor alle statlige organisasjoner ble pålagt å ha en «virksomhetsplan med overordnede mål, mer spesifiserte mål, spesifisert ansvar for å innfri målene, mekanismer for resultatrapportering og belønning/straff» (Christensen, Egeberg, Læg Reid mfl. 2015:111). *Resultatstyring* bygger på en idé om at man skal fokusere på resultatene av det man gjør heller enn prosedyrene for hvordan man gjør det. *Desentralisert beslutningsmyndighet* betyr å flytte både ansvar og myndighet ut i organisasjonene. For eksempel fra departement til utdanningsinstitusjon, eller fra sentraladministrasjon til fakultet eller avdeling. Denne desentraliseringen er ofte forbundet med økonomisk myndighet og ansvar i form av budsjetter og internfakturering. Fusjonene i de senere år kan man se på som en sentraliseringstendens som bærer preg av post-NPM snarere enn NPM, men post-NPM «modifiserer og supplerer etablerte trekk fra NPM» (Christensen, Egeberg, Læg Reid mfl. 2014). Det betyr at selv om sentraliseringen i form av fusjoner kan oppfattes som et steg vekk fra et desentralisert marked, så står fortsatt markedslogikken sterkt i form av ideen om konkurranse. I NPM er *konkurranse* nøkkelen til lavere kostnader og bedre kvalitet. Når universiteter og høyskoler fusjonerer, så er det blant annet for at

de skal være konkurransedyktige i et globalt utdanningsmarked (Kunnskapsdepartementet 2015:10). *Kostnadseffektivitet* går ut på å kutte direkte kostnader, øke disiplinen på arbeidstakere, motstå krav fra fagforeninger og begrense kostnader knyttet til overholdelse av regelverk (Hood 1991:5).

En konsekvens av markedsløigikken er at kjerneaktivitetene forskning, undervisning og formidling operasjonaliseres i målbare størrelser for at man (ledere) skal kunne kontrollere resultatene mot oppsatte mål. Videre anses det som naturlig å konkurrere om de beste studentene, vitenskapelig ansatte og forskningsmidler. På den måten argumenteres det for at kvaliteten i forskning og undervisning øker. Markedslogikken preger altså i stadig større grad høyere utdanning (Slaughter og Rhoades 2004; Kjeldstadli 2010; Furedi 2011; Collini 2017; Hessen 2018). Man kan si at universiteter og høyskoler har endret seg fra å være sosiale institusjoner til å bli en industri (Gumpert 2000).

Fusjoner i høyere utdanning

Statskonsult definerer en fusjon som når «to eller flere virksomheter, slik det er definert i Tjenestemannsloven, Hovedavtalen og Økonomireglementet, slås sammen til en virksomhet. Fusjonen innebærer med andre ord en endret struktur» (Skarpsno, Hov-Aanæs, Bøgh mfl. 2002).

Opp gjennom årene har norsk høyere utdanning blitt restrukturert flere ganger. I 1994 ble det gjennomført en høyskole-reform hvor 98 regionale høyskoler ble slått sammen til 26 statlige høyskoler. Dette var resultatet av arbeidet til Universitets- og høyskoleutvalget, nedsatt i 1987, som skulle finne «organisatoriske løsninger for sammenslåing av institusjoner, eller former for samarbeid mellom institusjoner, med sikte på mer rasjonell drift, bedre ressursutnyttelse og ikke minst bedre forutsetninger

for faglig utvikling» (Kyvik 1999:27). Hovedmålet med reformen var å oppnå faglige, økonomiske og administrative gevinster (Kyvik 1999:53). Vi ser også tegn til markedslogikk i denne tidsperioden: «[P]arallelt med høgskolereformen har mål- og resultatstyring blitt introdusert som ny styringsideologi i forvaltningen» (Kyvik 1999:79-80).

I 2006 ble «Stjernøutvalget», ledet av professor Steinar Stjernø, opprettet for å utrede strukturen i universitets- og høgscolesektoren. Utvalget leverte en Norsk offentlig utredning (NOU) i 2008: *Sett under ett. Ny struktur i høyere utdanning* (Kunnskapsdepartementet 2008). I denne utredningen vektla utvalget problemene med at mange institusjoner har svak rekruttering, sviktende kvalitet i sentrale utdanninger, og at flere prosesser trakk i retning av spredning av utdanninger og fagmiljøer. Utvalget foreslo at institusjonsstrukturen i høyere utdanning skulle endres gjennom sammenslåing av de statlige institusjonene til mellom åtte og ti campusuniversiteter. Situasjonen ble sett opp mot utviklingen i en del andre land, hvor det i stor grad skjer en konsentrasjon av ressursene for å sikre kvaliteten i høyere utdanning i møte med den internasjonale konkurransen.

Høringen av utvalgets rapport viste at det var bred enighet om utvalgets situasjonsbeskrivelse, men lite støtte til at all statlig høyere utdanning skulle samles i åtte eller ti universiteter. Som oppfølging av utvalgets arbeid ble det innført virkemidler for å stimulere til økt samarbeid, arbeidsdeling og konsentrasjon i høyere utdanning (SAK).

Disse virkemidlene hadde en viss effekt med tanke på fusjoner. Universitet for miljø og biovitenskap (UMB) på Ås ble slått sammen med Norges veterinærhøgskole (NVH) i 2008, og fra 1. januar 2014 har det hatt navnet Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).

1. august 2011 ble høgskolene i Oslo og Akershus slått sammen. Den nye høgskolen fikk navnet Høgskolen i Oslo og

Akershus. I tillegg ble Arbeidsforskningsinstituttet (AFI) og Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) en del av høgskolen 1. januar 2014. Statens institutt for forbruksforskning (SIFO) og Norsk institutt for by- og regionsforskning (NIBR) ble en del av høgskolen 1. januar 2016. Høgskolen fikk status som universitet 12. januar 2018 og fikk navnet OsloMet – storbyuniversitetet.

Høgskolene i Østfold, Vestfold og Buskerud gjorde et mislykket forsøk på å fusjonere i 2012 (Persson 2015). Høgskolene i Buskerud og Vestfold valgte å fortsette fusjonsprosessen og vedtok i 2012 å gå inn for en sammenslåing. Dette skjedde med virkning fra 1. januar 2014, og den nye høgskolen fikk navnet Høgskolen i Buskerud og Vestfold. 1. januar 2016 slo høgskolen seg sammen med Høgskolen i Telemark under navnet Høgskolen i Sørøst-Norge (HSN), og 4. mai 2018 fikk høgskolen status som universitet med navnet Universitetet i Sørøst-Norge.

Ordentlig fart i fusjonsprosessene ble det likevel først etter at stortingsmeldingen *Konsentrasjon for kvalitet: Strukturreform i universitets- og høskolesektoren* kom i 2015. Retorikken i stortingsmeldingen bygger på en antakelse om at kvaliteten på undervisning og forskning ved universiteter og høskoler ikke er tilfredsstillende, og at sammenslåing av høyere utdanningsinstitusjoner er nødvendig for å skape robuste miljøer som kan sikre tilfredsstillende kvalitet (Kunnskapsdepartementet 2015). Hovedgrunnen til at kvaliteten anses som utilfredsstillende, er først og fremst manglende konkurranseevne. I kjølvannet av denne stortingsmeldingen har vi sett en restrukturering av høyere utdanning i form av en rekke fusjoner. Flere høskoler har slått seg sammen, enten med hverandre, eller med universiteter.

Den første «bølgen» av fusjoner kom 1. januar 2016. Høgskolen i Harstad og Høgskolen i Narvik ble slått sammen med Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet. Nord universitet ble etablert etter en sammenslåing av Universitetet i

Nordland, Høgskolen i Nord-Trøndelag og Høgskolen i Nesna. Høgskolen i Gjøvik, Høgskolen i Sør-Trøndelag og Høgskolen i Ålesund ble slått sammen med Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Tidligere nevnte Høgskolen i Sørøst-Norge ble etablert etter en sammenslåing av Høgskolen i Buskerud og Vestfold og Høgskolen i Telemark. VID vitenskapelige høyskole ble etablert etter en sammenslåing av de private institusjonene Haraldsplass diakonale høyskole, Høgskolen Betanien, Diakonhjemmet høyskole og Misjonshøgskolen.

Neste «bølge» med fusjoner kom 1. januar 2017 hvor Høgskolen i Lillehammer slo seg sammen med Høgskolen i Hedmark og ble til Høgskolen i Innlandet. Høgskolen i Bergen, høyskolen Stord/Haugesund og Høgskolen i Sogn og Fjordane fusjonerte og ble til Høgskolen på Vestlandet. Kunst- og designhøgskolen slo seg sammen med Griegakademiet ved Universitetet i Bergen og dannet Fakultet for kunst, musikk og design ved Universitetet i Bergen.

Konsekvensen av disse fusjonene er at vi har et helt nytt og annerledes utdanningslandskap nå enn for få år siden. Hvordan kan vi så koble sammen de tre foregående avsnittene om akademisk logikk, markedslogikk og fusjoner i høyere utdanning og argumentere for at fusjonene er markedsrettede, i den forstand at markedslogikken har fått økt legitimitet?

Markedsrettede fusjoner

Når styringsprinsippene i offentlig forvaltning endret seg i en mer markedslogisk retning på begynnelsen av 1990-tallet, fikk det konsekvenser for styringen og organiseringen av høyskoler og universiteter (Kyvik 1999:207). For begrunnelsen om å fusjonere høyskolene i 1994 for å oppnå faglige, økonomiske og administrative gevinster (Kyvik 1999:53), hadde rot i de normer

og verdier som markedslogikken representerer. Det viser seg også at fusjonene førte til en styrking av styrings- og ledelsessystemet i «management»-retning (Kyvik 1999:299). Det som skjedde i 1994, var at markedslogikken la grunnlag for fusjonene, noe som igjen skapte legitimitet for markedslogikken.

Denne legitimiteten la i sin tur grunnlaget for senere reformer i høyere utdanning, hvor man beveget seg stadig mer i retning av markedslogikk. Et eksempel på det er Kvalitetsreformen fra 2001. At reformen var forankret i en markedslogikk, så vi blant annet ved at tellekantsystemet ble innført (Kunnskapsdepartementet 2001). En forutsetning for at reformen kunne gjennomføres, var at det fantes en eksisterende struktur i norsk høyere utdanning som legitimerte argumentene for reformen. Sagt på en annen måte: Det ville vært umulig å gjennomføre kvalitetsreformen hvis utdanningslandskapet bestod av en lang rekke små høyskoler og mange små fakulteter og institutter på universitetene. Tidligere fusjoner var derfor en forutsetning for at Kvalitetsreformen kunne gjennomføres.

Utviklingen av høyere utdanning etter Kvalitetsreformen la grunnlag for en ny strukturreform. I 2008 kom NOU-en *Sett under ett: Ny struktur i høyere utdanning*. Her blir det slått fast at «konkurransen om studenter, ansatte, forskningsmidler og samarbeidspartnere blir også stadig skjerpet» (Kunnskapsdepartementet 2008: 15). Svaret på hvordan denne konkurransen skulle håndteres, var å samle alle høyere utdanningsinstitusjoner i åtte flercampus-universiteter hvor høyskolene skulle fusjoneres med de universitetene som lå geografisk nærmest (s. 63). Denne modellen med tvangsfusjonering fikk ikke nok politisk oppslutning til å bli gjennomført. Derimot bidro NOU-en til å øke markedslogikkens legitimitet ved å bekrefte at store enheter er å forstå som robuste og mer konkurransedyktige. Den la også grunnlaget for neste stortingsmelding som tok for seg strukturen i sektoren – *Konsentrasjon*

for kvalitet: Strukturreform i universitets- og høyskolesektoren (Kunnskapsdepartementet 2015). Her ble koblingen mellom størrelsen på institusjonene og begrepene «kvalitet» og «robust» tydelig. For å oppnå kvalitet måtte institusjonene være av en viss størrelse. Da ville de være robuste nok til å møte konkurransen fra norske og utenlandske høyere utdanningsinstitusjoner med forskning og utdanning av høy kvalitet, noe som er avgjørende for å «sikre fremtidens arbeidsplasser og for å fremme omstilling og verdiskaping i norsk økonomi» (Kunnskapsdepartementet 2015).

Stortingsmeldingen *Konsentrasjon for kvalitet* er selve startskuddet for fusjonene vi har sett de siste årene. Her ble det presentert et narrativ preget av markedslogikk, hvor forskjellige varianter av «konkurranse» forekommer 62 ganger. Ifølge dette narrative er universitetenes og høyskolenes fremste funksjon å bidra til økonomisk verdiskaping. For å begrunne dette slår stortingsmeldingen fast at «det er av avgjørende betydning for Norge at våre universiteter og høyskoler hevder seg i den internasjonale konkurransen» (Kunnskapsdepartementet 2015:15). Det vi ser i stortingsmeldingen, er en gjentakelse av argumenter fra en markedslogikk som går 25 år tilbake i tid. Det er disse tidligere stortingsmeldingene, NOU-ene og reformene som nå gjør det mulig å gjennomføre fusjonene. Utviklingen av institusjonelle logikker er med andre ord historisk betinget, og markedslogikken har fått en stadig større plass de siste 30 årene (Thornton og Ocasio 2008:108).

Det er det dialektiske forholdet mellom markedslogikk og fusjoner som skaper en trend med gjensidig forsterkende effekt. Man kan derfor ikke se restruktureringen av norsk høyere utdanning i form av fusjoner og utviklingen av offentlig sektor i en mer markedsrettet retning som separate trender. Innføringen av markedslogikk i offentlig virksomhet legitimerte både høyskolefusjonene i 1994 og fusjonene av fakulteter og institutter

på universitetene. Denne restruktureringen legitimerte senere markedsrettede reformer, som for eksempel *Kvalitetsreformen*. *Kvalitetsreformen* legitimerte i sin tur reformen *Konsentrasjon for kvalitet*, som i sin tur legitimerte fusjonsbølgen vi har sett siden 2016, og som i sin tur legitimerer markedslogikkens posisjon i dag.

Dette dialektiske forholdet kan illustreres med et sitat fra *Kvalitetsreformen*. Der slås det fast at «[r]eformene må forholde seg til de endringene som skjer i samfunnet, men ikke innebære passive tilpasninger. Tvert imot, kunnskapspolitikken er med på å bestemme samfunnsutviklingen.» (Kunnskapsdepartementet 2001:3). Her kan man legge til at samfunnsutviklingen i like stor grad er med på å bestemme kunnskapspolitikken.

Denne utviklingen har forandret måten vi snakker om universiteter og høyskoler på. Og dette er sentralt: Hvordan vi snakker om høyere utdanning, bidrar til hvordan vi konstruerer vår virkelighet (Gumpert 2000:75), og dermed også hvordan vi handler (Collini 2017:3). Det betyr at når markedslogikkens begreper som for eksempel konkurranse, mål- og resultatstyring, profesjonell ledelse, produksjon og gjennomstrømning oppnår legitimitet, så følger handlinger i tråd med disse begrepene. Og slik legitimeres også fusjonene fordi større institusjoner anses som mer «robuste» og dermed også mer konkurransedyktige. Når fusjonene er gjennomført, blir dette i sin tur en bekreftelse på markedslogikkens legitimitet. Restruktureringen av høyere utdanning kan derfor forstås som markedsrettede fusjoner som befester og forsterker markedslogikkens posisjon i sektoren.

Denne restruktureringen skjer gjennom en endring av normative assosiasjoner hvor markedslogikkens normer og verdier fremstår som de mest legitime og riktige. Dette fører til at den akademiske logikkens normer og verdier blir utfordret og satt under press. Hasselberg (2012) presenterer et alternativ til akronymet CUDOS som hun kaller COIUC (Competition,

Ownership, Interest, Utility/appropriateness/demand og Consensus/agreement), og som illustrerer hvordan den akademiske logikken står i et motsetningsforhold til markedslogikken. Den første bokstaven i CUDOS (*kommunalisme*), som sier at vitenskapelige funn skal tilhøre det kollektive fellesskapet, står her i et motsetningsforhold til den første bokstaven i COIUC (*konkurranse*), hvor spørsmålet er om publiseringsystemet er til for at vi skal samarbeide eller konkurrere for å oppnå et felles mål (Hasselberg 2012:33). På tilsvarende måte blir de andre bokstavene i akronymene satt opp mot hverandre som representanter for de to forskjellige institusjonelle logikkene.

Universiteter og høyskoler er med andre ord påvirket av et normativt press fra institusjonelle logikker som «noen ganger kommer fra eksterne kilder som staten, og noen ganger fra organisasjonen selv» (Zucker 1987:443). Endringene er derfor et resultat av normativt press *både* fra politisk hold i form av for eksempel stortingsmeldinger, og høyere utdanningsinstitusjoner i form av strategier og retningslinjer.

De normative assosiasjonene hvor markedslogikkens verdier fremstår som de mest legitime, blir formidlet av institusjonelle entreprenører (Thornton og Ocasio 2008:115) som bruker sine posisjoner for å fremme egeninteresser ut fra en kollektiv identitet (Thornton og Ocasio 2008:111), hvor man tilhører en gruppe som deler markedslogikkens normer og verdier. Disse entreprenørene – om det er ledere, administrativt ansatte eller vitenskapelig ansatte – bruker sin posisjon til å utføre handlinger i tråd med disse normene og verdiene. Ved den institusjonen jeg er ansatt, blir det jevnlig publisert rangeringlister hvor man kan se hvem som har flest publiseringspoeng eller høyest *h*-indeks. *H*-indeks er et «bibliometrisk mål på en forskers vitenskapelige publisering og innflytelse innen faglitteraturen» (Wikipedia 2017). Man kan også sammenligne avdelinger, og på den måten se hvilken avdeling som er «best». På den måten legitimeres

markedslogikken, hvor konkurranse i form av rangeringslister anses å fungere som motivasjonsfaktor. Hvorvidt dette oppfattes som positivt eller negativt, avhenger av ståsted.

Fusjonene er strukturelle endringer på makronivå som får konsekvenser for handlinger på mikronivå. Når det kommer en restrukturering i form av fusjoner som bygger på markedslogikkens legitimitet, vil det oppstå institusjonelle forventninger om handling i tråd med markedslogikkens normer og verdier ved de forskjellige utdanningsinstitusjonene. Helt konkret betyr det enda større produksjonskravkrav i form av økt gjennomstrømning av studenter, flere publiserte forskningsartikler og økt antall tilslag på ekstern finansiering. I tillegg blir det økte krav om rapportering, økt forventning om direkte kobling mellom forskning og kommersiell nytte av forskningen, kostnadseffektiv drift osv.

Når to institusjonelle logikker kjemper om legitimitet, blir det en kamp om hvilke normer og verdier som institusjonene skal stå for. Om det er den akademiske logikken eller markedslogikken som står sterkest, varierer fra utdanningsinstitusjon til utdanningsinstitusjon og mellom individer ved disse utdanningsinstitusjonene (Shields og Watermeyer 2018). Kampen om universitetet er derfor en kamp om normer og verdiers legitimitet. Hvorvidt det er den akademiske logikken eller markedslogikken som vinner frem i denne kampen, får konsekvenser for sektorens videre utvikling.

Jeg vil nevne tre eksempler på de to institusjonelle logikkenes kamp om legitimitet etter de siste årenes fusjoner. Det første eksemplet er mulighetsstudien som ble gjennomført i regi av Kunnskapsdepartementet i 2018 for å vurdere alternative organisasjonsformer for statlige universiteter og høyskoler (Rapport fra en interdepartemental arbeidsgruppe 2018). Her kom diskusjonen raskt til å dreie seg om hvorvidt det var en foretaksmodell tilpasset markedet det var snakk om, det vil si om

mulighetsstudien hadde markedslogikk som utgangspunkt. Sist foretaksmodellen var oppe til diskusjon i 2015, ble det mobilisert såpass mye motstand at det ikke ble noe av gjennomføringen. Det samme skjedde denne gangen – regjeringen la foretaksmodellen død i januar 2019 (Kunnskapsdepartementet 2019). Jeg skal ikke gå inn i detaljene i mulighetsstudien og diskusjonene rundt dette, men mitt inntrykk er at det var snakk om en kamp mellom de som ønsket en tilpasning av organisasjonsformen til markedslogikken, på den ene siden, og de som kritiserte dette, med utgangspunkt i akademisk logikk, på den andre siden. Man kan stille spørsmål om hvorfor foretaksmodellen i det hele tatt ble relansert. En forklaring kan være at situasjonen i høyere utdanning nå er annerledes etter restruktureringen, og mer «moden» for markedslogikk. Det vil si at markedslogikkens legitimitet nå muligens var blitt så stor at foretaksmodellen kunne gjennomføres. Det viste seg imidlertid at tiden ennå ikke er kommet for en foretaksmodell i norsk høyere utdanning (se også kapittel 13).

Det andre eksemplet er den planlagte restruktureringen av Nord universitet, hvor det blant annet blir foreslått å flytte flere fagmiljøer vekk fra Namsos, og å legge ned studiestedene Nesna og Sandnessjøen. Restruktureringen er først og fremst begrunnet i strategiske prioriteringer hvor «[s]amspill med samfunns- og næringsliv skal øke universitetets og regionens konkurransekraft både om forskningsmidler, arbeidskraft og studenter» (Rapport fremtidig studiestedsstruktur 2019:6). Dette skal muliggjøres av en forventet rasjonaliseringsgevinst hvor den økonomiske effekten estimeres til 50 MNOK årlig (Rapport fremtidig studiestedsstruktur 2019:8). Det er på ingen måte overraskende at Nord universitet foreslår en restrukturering av virksomheten for å oppnå en mer kostnadseffektiv drift. Markedslogikken som lå bak fusjonsbølgene, der man mente å skape mer robuste og konkurransedyktige universiteter og høyskoler gjennom større enheter, er den samme markedslogikken

som søker kostnadseffektivitet gjennom stordriftsfordeler. Det er markedslogikkens legitimitet som gjør det mulig å fremme denne type forslag. Hvor dette ender, er i skrivende stund uklart. Det er likevel mye som tyder på at det vil bli en restrukturering og konsolidering av studiesteder, og der noen blir lagt ned. Det har allerede kommet lignende tanker fra rektor ved Universitetet i Sørøst-Norge (Tønnesen 2018).

Det tredje eksemplet er et initiativ fra forsknings- og høyere utdanningsminister Iselin Nybø, hvor Kunnskapsdepartementet ønsker å finne ut om fusjonene de siste årene har gitt gevinster. Disse gevinstene skal måles gjennom et sett indikatorer. Dette er et tydelig eksempel på markedslogikkens norm om mål- og resultatstyring. De ti indikatorene tar for seg forskjellige aspekter, som for eksempel publikasjonspoeng per faglige årsverk, tildeling fra Forskningsrådet per faglige årsverk, tildeling fra EU per faglige årsverk, andel årsverk i førstestillinger av faglige ansatte, og skår på hvordan studentene oppfatter studiekvaliteten. Denne evalueringen er i skrivende stund ikke gjennomført, men det er grunn til å tro at positive funn vil tilskrives fusjonene og på den måten øke markedslogikkens legitimitet, mens negative funn vil tilskrives manglende gjennomføringsevne. Noe som i sin tur vil legitimere en ytterligere restrukturering i form av færre studiesteder per universitet eller høyskole. På den måten henger dette eksemplet sammen med det forrige.

Markedslogikken har økt sin legitimitet etter fusjonene, og det er på bakgrunn av markedslogikkens økte legitimitet det er mulig å fremme forslagene jeg viser til i de tre eksemplene. Dette får konsekvenser for den akademiske logikkens legitimitet, siden de to institusjonelle logikkene står i et motsetningsforhold. Det betyr ikke at akademisk logikk forsvinner fra høyere utdanning. Et eksempel på det er motstanden blant akademikere mot den økte markedslogikken. Ese (2019) beskriver forskjellige motreaksjoner, hvor en reaksjon er å gjemme seg og gjøre seg utilgjengelig

for sjefer, kollegaer og studenter for å skape plass til å forske. En annen reaksjon er å «spille dum», ved å late som om man ikke vet eller forstår for å manøvrere seg rundt prosedyrer og retningslinjer som er til hinder for å forske. En tredje reaksjon er ikke å late som, men rett og slett ikke bry seg om fastsatte rutiner, kontroller og retningslinjer. En fjerde og siste reaksjon er å overprestere – gjøre mer enn det som kreves, for eksempel bruke mer tid til å forberede et kurs eller veilede studenter enn hva som er tildelt. Dette er reaksjoner som på forskjellige måter møter de normer og verdier som ligger i markedslogikken.

De to institusjonelle logikkene kan altså godt forekomme (og forekommer) samtidig, selv om de står i et motsetningsforhold. Spørsmålet er imidlertid hvilken av de to institusjonelle logikkene som har *størst* legitimitet, og som dermed vil bli mest sentral i utformingen av, og endringene i, høyere utdanning i årene som kommer. Er det slik at vi kan få «et engasjert og forpliktet samfunnsuniversitet, fritt fra statlige og kommersielle føring» (Kjeldstadli 2010:10, se også kapittel 21), samtidig som vi restrukturerer sektoren i store fusjonerte universiteter og høyskoler? Jeg håper og tror at det finnes muligheter til å påvirke denne utviklingen. Vi er alle aktører i eller utenfor universiteter og høyskoler. Våre daglige handlinger i og utenfor academia påvirker utviklingen og legitimiteten til de to institusjonelle logikkene. Ved å holde fast på den akademiske logikken vil det være mulig å bremse markedslogikken, og på denne måten unngå at universiteter og høyskoler blir redusert til ren forretningsvirksomhet.

Referanser

- Bleiklie, I., Høstaker, R. og Vabø, A. (2000) *Policy and Practice in Higher Education: Reforming Norwegian Universities, Higher Education Policy Series*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Byrkjeflot, H. (1997) *Fra styring til ledelse*. Bergen-Sandviken: Fagbokforlaget.
- Christensen, T., Egeberg, M., Læg Reid, P., Roness, P.G. og Røvik, K.A. (2015) *Organisasjonsteori for offentlig sektor*. 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christensen, T., Egeberg, M., Læg Reid, P. og Aars, J. (2014) *Forvaltning og politikk*. 4. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Collini, S. (2017) *Speaking of Universities*. London: Verso.
- Ese, J. (2019) *Defending the university?: Academics' reactions to managerialism in Norwegian higher education, Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap, Handelshögskolan*. Karlstad: Karlstad University Studies.
- Friedland, R. og Alford, R.R. (1991) 'Bringing Society Back In: Symbols, Practices and Institutional Contradictions'. I Powell, W.W. og Dimaggio, P.J. (red.) *The New Institutionalism in Organizational Analysis* (s. 232-263). Chicago: University of Chicago Press.
- Furedi, F. (2011) 'Introduction to the marketisation of higher education and the student as consumer'. I Molesworth, M., Scullion, R. og Nixon, E. (red.) *The Marketisation of Higher Education and the Student as Consumer*. New York: Routledge.
- Gehman, J., Trevino, L.K. og Garud, R. (2013) 'Values work: A process study of the emergence and performance of organizational values practices', *Academy of Management Journal*, 56 (1): 84-112.
- Gumpert, P. (2000) 'Academic restructuring: Organizational change and institutional imperatives', *Higher Education*, 39 (1): 67-91.
- Hasselberg, Y. (2012) *Vetenskap som arbete: Normer och arbetsorganisation i den kommodifierade vetenskapen*. Möklinta: Gidlunds förlag.
- Hessen, D.O. (2018) *Sannhet til salgs: Et forsvar for den frie forskningen*. Oslo: Res Publica.
- Hood, C. (1991) 'A Public Management for All Seasons?', *Public Administration*, 69: 3-19.

- Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Oslo: Res Publica.
- Kunnskapsdepartementet (2001) *Gjør din plikt – Krev din rett: Kvalitetsreform av høyere utdanning* (Meld. St. 27 (2000–2001)). Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet (2008) *Sett under ett: Ny struktur i høyere utdanning*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet (2015) *Konsentrasjon for kvalitet: Strukturreform i universitets- og høyskolesektoren* (Meld. St. 18 (2014–2015)). Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet *Går ikke videre med foretaksmodellen*. Lasted ned 14. januar 2019. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/gar-ikke-videre-med-foretaksmodellen/id2625293/>.
- Kyvik, S. (red.) (1999) *Evaluering av høyskole reformen: Sluttrapport*. Oslo: Norges forskningsråd, Området for kultur og samfunn.
- Merton, R.K. (1973) 'The Normative Structure of Science', I *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Molesworth, M., Scullion, R. og Nixon, E. (red.) (2011) *The Marketisation of Higher Education and the Student as Consumer*. New York: Routledge.
- Persson, M. (2015) *The Construction of Support and Opposition: A Study of an Attempted Higher Education Merger*. Karlstad: Working Life Science, Karlstad University.
- Rapport fra en interdepartemental arbeidsgruppe (2018) Mulighetsstudie om tilknytningsformer for universiteter og høyskoler. Oslo.
- Rapport fremtidig studiestedsstruktur (2019) Ny studiestedsstruktur for Nord Universitet. Nord Universitet.
- Schjander, N. (1987) *Hvis jeg bare hadde en bedre sjef: George Kenning om ledelse*. Oslo: Hjemmets bokforlag.
- Shields, R. og Watermeyer, R. (2018) 'Competing institutional logics in universities in the United Kingdom: schism in the church of reason', *Studies in Higher Education*: 1–15.
- Skarpsno, T., Hov-Aanæs, E., Bøgh, P.C. og Spångberg, K. (2002) Erfaringer fra statlige fusjoner. Oslo: Statskonsult.
- Skirbekk, S. (2014) 'Idealtipe', i *Store norske leksikon*.
- Slaughter, S. og Rhoades, G. (2004) *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

- Thornton, P.H. og Ocasio, W. (2008) 'Institutional Logics', i Greenwood, R., Oliver, C., Sahlin-Andersson, K. og Suddaby, R. (red.) *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*. London: Sage Publications.
- Tønnesen, E. 2018. Petter Aasen: «Styret må vurdere om opprettholdelse av alle 8 campuser er faglig og økonomisk bærekraftig». *Kbrono*, 22. november.
- Wikipedia (2019) *b-indeks* 2017. Lastet ned 5. juni 2019. <https://no.wikipedia.org/wiki/H-indeks>.
- Zucker, L.G. (1987) 'Institutional Theories of Organization', *Annual review of sociology*, 13: 443–464.

KAPITTEL 19

Universitetenes rolle i konkurransestaten

Espen Leirset

Jeg har nylig blitt universitetsansatt. Det kan jeg takke Solberg-regjeringen for, for da jeg søkte jobb i 2012, søkte jeg meg til en trønderisk høyskole. Men her sitter jeg altså, midt i Trøndelag, men ansatt ved et nordnorsk universitet. Som trønder ser jeg meg i speilet og øver på nordnorsk tonefall hver kveld.

Men dette er ikke historien om meg eller Nord Universitet. Jeg bruker meg selv som illustrasjon på de mange reformene og endringene som har preget sektoren de siste årene. Nord Universitet er nå ett av ti universiteter her til lands.¹ Bare seks «vanlige» høyskoler står igjen, i tillegg til fem vitenskapelige.² Universiteter har dermed blitt den gjengse måten å organisere norsk høyere utdanning på. Derfor er det nødvendig å spørre: Hvilken endring i tankesett er det som ligger til grunn for at høyskolene skal gjøres om til universiteter? Jeg vil diskutere dette i lys av begrepet «konkurransestaten», som jeg mener kan bidra til økt forståelse av endringene som skjer.

Dette kapitlet tar utgangspunkt i at det skjedde en stor endring i verden rundt 1990. Vi gikk fra en epoke til en annen, og fikk en ny tidsånd. Dette hadde betydning for politisk tenking, politisk prioritering og politisk reform. Europa og USA hadde vunnet den kalde krigen, og det var tid for å konsentrere seg om nye politiske imperativer. Velferdsstaten, som var den bærende ideen etter annen verdenskrig, ble erstattet av en ny tenkemåte, som altså kalles konkurransesstaten (Pedersen 2011).

Konkurransesstaten er en internasjonal kamp om kompetanser, viten og utvikling. Målet er først og fremst å klare seg i den internasjonale konkurransen mot andre land, og i dette arbeidet er universitetene en nøkkelspiller. Konkurransesstaten har skapt en tidsånd som setter nye krav til høyere utdanning, nemlig forventningen om å være internasjonalt fremragende. I velferdsstat-epoken var høyere utdanning et redskap for å bygge landet, ved å spre kunnskapsinstitusjoner til nye steder. I konkurransesstat-epoken har høyere utdanning som formål å bidra til at nasjonen vinner den internasjonale konkurransen mot andre land.

Begrepet «konkurransesstat» kommer fra feltet internasjonal politisk økonomi og er basert på marxistisk statsteori (Jessop 2002; Cerny 2007). I Skandinavia er det den danske politiske økonomen Ove Kaj Pedersen (2011) som i første rekke har benyttet begrepet, i sin analyse av Danmark. Konkurransesstaten kan forstås som en dreining i statens rolle i retning av å fremme (private og offentlige) virksomheters konkurransevne på en internasjonal arena. Velferdsstaten var innoverskuende, i den forstand at økt velferd og velstand var selve hovedmålet. Konkurransesstaten er mer utoverskuende, i den forstand at optimalisering av offentlige virksomheter har effektivitet og internasjonal konkurranse som formål. Globaliseringen har ført til at konkurranse på internasjonale markeder har blitt avgjørende for den politiske dagsorden.

Målet med analysen er å vise hvordan «konkurransesstaten» har blitt et potent analytisk begrep som kan vise hvordan tanke-settet om høyere utdanning er endret. Jeg vil ta utgangspunkt i noen sentrale policydokumenter og vise hvordan de politiske prioriteringene er skapt i «konkurransesstatens ånd». Mitt håp er at begrepet gjør oss bedre i stand til å forstå universitetspolitikken og tenkemåtene som ligger til grunn for styringen av sektoren.

Fra velferdsstat til konkurransesstat

Når store kriger er vunnet, har de politiske lederne kapasitet til nye ideer. Etter annen verdenskrig hadde vestlige politiske ledere erfaring med grusomhetene fra krigen, og samtidig angst for kommunismen som konkurrerende ideologi. Et viktig svar på dette var mer velferd til innbyggerne, for å sikre borgernes støtte til det liberale demokratiet. Svaret ble ulike grader og ulike typer av velferdssystemer i Vest-Europa og USA (Esping-Andersen 2013). Velferdsstaten etter annen verdenskrig var kostbar, men formålet var heller ikke økonomisk – det var et politisk-kulturelt prosjekt. Gjennom en aktiv og velferdsytende stat skulle borgerne skoleres og dannes til et demokratisk sinnelag, og til å støtte opp om det demokratiske systemet. Formålet var å konsolidere det liberale demokratiet og å demme opp for kommunistiske ideer og lefling med autoritære styresett.

Den økonomiske krisa på 1970-tallet viste at velferden ble et økonomisk problem for statenes finanser. 1980-tallet ble dermed preget av en høyrebølge, båret fram av nyliberal økonomisk ideologi med et mer individualistisk menneskesyn. Det hevdes at dette skiftet innebærer et skifte i menneskesyn, fra det moralske til det økonomiske. Det moralske menneskesynet dyrker det unike i mennesket, mens det økonomiske forstår mennesket

som et rasjonelt vesen, som kun er fritt dersom det kan gjøre sine behov og interesser gjeldende i en markeds konkurranse (Pedersen 2011:22f.). Dette fører til en idémessig kamp om statens rolle: På den ene siden en forestilling om at staten intervensjonerer i markedet for å skape likevekt, rettferdighet og jevn utvikling – eller på den annen side en mindre aktiv stat som kun setter rammer for konkurranse og retter opp i markedssvikt. Statsminister Margaret Thatcher i Storbritannia sa det presist i 1981: «Økonomisk teori er metoden, men målet er å endre sjelene» (her sitert i Gray 2010).

Norge ble også preget av åttitallets høyrebølge, og tanken om en mer effektiv og kundeorientert stat kjennetegner både Kåre Willoch og Gro Harlem Brundtlands regjeringer. I 1989 fikk vi det som *Morgenbladet* har beskrevet som «tidens viktigste NOU» og «New Public Managements moderdokument», nemlig «En bedre organisert stat», ledet av Tormod Hermansen (Hermansen 1989; Lien og Gundersen 2014). Doktrinen om en mer effektiv stat kom samtidig med Berlinmurens fall, Sovjetunionens kollaps og inkorporeringen av gamle østlige stater til EU. Troen på det liberale demokratiet var etter 1990 sterkere enn noen gang (Fukuyama 1989). Idékampen var over, nå var det kun tilpasning og justering av det liberale demokratiet som gjaldt. Styresettets legitimitet var sikret, det var om å gjøre å optimalisere og effektivisere.

Det var i dette skismaet overgangen fra velferdsstat til konkurransestat fant sted. Vi gikk fra en fase som fra annen verdenskrig og fram til den kalde krigens slutt kan omtales som «dannelsesfasen», som la til grunn at borgerne skulle læres opp i demokratisk tenking og prinsipper – til den fasen som startet rundt 1990, som vi fortsatt er inne i, og som kan omtales som «ferdighetsfasen» (Pedersen 2011:173). Denne nåtidens globale orden kan dateres til 1993. Bill Clinton ble president i USA og snakket om «en global økonomi, hvor vi må konkurrere med

nasjoner verden rundt». Her i Europa åpnet EU opp for nye land fra Øst-Europa, og EU-kommisjonens president Jacques Delors svarte på Clintons doktrine med å åpne «the competitive race» mellom Europa, USA og Japan (Pedersen 2011:41). Strategien for global konkurranse ble lagt, og 1993 kan sies å være tidspunktet da omleggingen av nasjonale velferdsstater til nasjonale konkurransestater startet.

Til grunn for tenkingen om konkurransestaten ligger SØF – *den samfunnsøkonomiske forestilling* (Pedersen 2011). Denne forestillingen er et kompromiss mellom ulike politiske ideologier og danner grunnlaget for blant annet blandingsøkonomien som skandinaviske land er kjent for. SØF er basert på John Maynard Keynes' økonomiske teori, og tenkingen er en form for *doxa* – den tas for gitt i den politiske debatt. Pedersen hevder at selv om begrepets historie ikke er skrevet og dets definisjon ikke er avklart, er «der vel ingen forestilling og heller ingen institusjon, der har haft så stor betydning for nutidens politiske debat og for de sidste 25 års politiske reformprogrammer som netop denne» (Pedersen 2011:17f.). Med SØF får vi en økonomisk måte å tenke samfunn og individ på, framfor en moralsk eller filosofisk måte. Med SØF følger økonomismen, med et tankesett om mennesket som baserer seg på nyliberal økonomisk teori, og mennesket som et rasjonelt og nytteorientert vesen. SØF baserer seg dertil på forestillingen om at husholdningenes beslutninger anses å ha konsekvens for statens. Statens oppgave blir i dette å skape likevekt der markedskreftene ikke kan. SØF er rett og slett den tenkemåten som politikere, medier og de som har innflytelse på politikken benytter når de deltar i politisk debatt.

Den såkalte i-d-i-o-t-modellen ser på forholdet mellom disse tankestrømmingene og hvordan offentlig sektor blir organisert (Pedersen 2011:34f.). Modellen beskriver hvordan ideer påvirker politiske reformer, og består av fem premisser:

i: Ideer som kilde til forandring. Det vil si de ideer som inngår i et sammenhengende resonnement om et avgrenset område, slik som eksempelvis SØF og nyliberalismen.

d: Diskurs er forestillinger som er alminnelig utbredt og anvendt, og som avgjør hva som oppfattes som fornuftige argumenter. Diskurs er det vi tar for gitt i samfunnsdebatten, den ramme som debatten beveger seg innenfor. Forestillingen om at stater konkurrerer, er en slik diskurs. Den tar også opp i seg flere forestillinger, men alle med et felles utgangspunkt: At regjeringens oppgave er å skape betingelser for markedskonkurranse, at velferdsstaten må effektiviseres, men også at markeder har «feil» som staten må løse.

i: Institusjon er diskurser som har blitt så selvfølgelig at de utgjør allmenne forventninger til hvordan vi oppfører oss i bestemte sammenhenger. Alle tar det for gitt at bestemte personer oppfører seg på forutsigbare måter i bestemte sosiale sammenhenger. Familien er en slik institusjon, slik høyere utdanning og akademiske idealer er institusjoner.

o: Organisasjon består vanligvis av flere institusjoner, men er likevel noe annet. En organisasjon er en formell sammenslutning av ulike interesser, eller institusjoner, som har en postadresse, en ledelse og et budsjett. Altså er et universitet eller en høyskole en organisasjon. Alle organisasjonene starter med en idé og er resultat av en institusjonell historie.

t: Transformasjon er organisasjonenes evne til å forandre seg eller å skape endring. Alle organisasjoner har et potensial for endring, men potensialet kan utnyttes godt eller dårlig. En organisasjon som endrer seg fra en høyskole til et universitet, er et eksempel på en slik transformasjon.

Analysemodellen forutsetter altså at organisasjoner endrer seg i tråd med gjeldende diskurser. Spørsmålet i denne sammenheng er hvordan høyere utdanning som institusjon etablerer ulike organisasjoner for å løse sin samfunnsoppgave. Endringer, slik som strukturreformer i høyere utdanning, må derfor forstås som verktøy som skal tilpasse organisasjonene til nye ideer og diskurser.

Tre reformer

Det har vært tre store strukturreformer i norsk høyere utdanning de siste 50 årene. Den første skjedde på slutten av 1960-tallet, etter Ottosen-komiteens arbeid som la grunnlaget for en storstilt utbygging av distriktshøgskoler. Den påfølgende behandlingen i Stortinget ga oss en stor del av de studiestedene vi har i dag. Ideen om distriktshøgskoler, som fenget det politiske Norge på 1960-tallet, hadde tre premisser: For det første et større behov for studieplasser grunnet utdanningsrevolusjonen. For det andre ønsket man å bruke lokalisering av høyere utdanning som et aktivt distriktspolitisk virkemiddel. For det tredje så man et behov for korte, yrkesrettede studietilbud som alternativ til de tradisjonelle, universitetsbaserte studiene (Ottosen-komiteen referert i Herne 1988:244). Et premiss for utbyggingen var en klar todeling mellom høgskoler og universiteter, der høgskolene skulle ivareta behovene for profesjonsutdanninger og kompetente fagfolk rundt om i landet. Universitetene skulle prioritere forskning, og i sin natur dermed være mer elitistisk orientert enn høgskolene. Imidlertid var rekrutteringen av ansatte til høgskolene bygget opp etter samme prinsipp som ved universitetene, og de nyansatte høgskolelektorene ønsket også tid til å forske. Dette ble det også gitt anledning til, noe som var en kime til at skillet mellom høgskoler og universiteter over årene ble gradvis nedtonet (Omholt 1995).

Den andre store strukturreformen fant sted på 1990-tallet, da distriktshøgskolene og profesjonshøgskolene ble sammenslått, ut fra erkjennelsen om at det var for mange små læresteder. Reformen førte til at 98 statlige høyskoler i 1994 ble slått sammen til 26 større enheter. Bakgrunnen for sammenslåingen var Hernes-utvalgets rapport (Hernes 1988:28), som var opptatt av tydeligere rollefordeling, bedre effektivitet og høyere kvalitet.

Den tredje reformen er strukturreformen vi nettopp har lagt bak oss. Gjennom sammenslåing har et stort antall høyskoler blitt til universiteter. To sentrale dokumenter danner bakteppet for strukturprosessen, hvorav det første er Stjernøutvalgets rapport (Stjernø 2008). Rapporten la til grunn at todelingen mellom høyskoler og universiteter var et tilbakeklagt kapittel: «I dag er det ingen vei tilbake til en klar arbeidsdeling mellom universitetene og høyskolene» (ibid.:58). Forslaget fra utvalget var å fusjonere høyskolene inn i «landsdelsuniversiteter» på en slik måte at både høyskolenes fortrinn innen undervisning og universitetenes fortrinn innen forskning ble utviklet videre. Stjernøutvalgets rapport ble imidlertid møtt med massiv kritikk, både fra høyskole- og universitetshold.³ Selv om Stjernøutvalget ga føringer for at institusjonene skulle samarbeide mer, skjøt strukturreformen fart først etter regjeringsskiftet i 2013. Da kom den andre rapporten som legger grunnlag for den siste strukturreformen, nemlig stortingsmeldingen «Konsentrasjon for kvalitet» (Kunnskapsdepartementet 2015).

Solberg-regjeringen tiltrådte i 2013, og regjeringen hadde ambisiøse reformplaner for omorganisering av offentlig sektor. Storstilte programmer for reform av både kommuner, fylker og høyere utdanning ble initiert under den politiske fanen «gjennomføringskraft». Etter at 22. juli-kommisjonens rapport hadde hudflettet forrige regjering for manglende evne til å gjennomføre vedtatt politikk, og derved legge landet åpent for mer skade enn nødvendig da terroren rammet, ble valget i 2013 vunnet på

doktrinen om «gjennomføringskraft». Dette ga regjeringen et sterkere mandat til en sterkere styring av offentlige reformprosesser enn forrige regjering. Dette fikk en direkte konsekvens for strukturreformen av høyere utdanning.

Solberg-regjeringen hadde dessuten mer eksplisitte ambisjoner på konkurransestatens vegne. I regjeringsplattformens kapittel om kunnskapspolitikken fremheves nettopp konkurranse: «I en globalisert verden blir kunnskap et stadig viktigere verktøy i den internasjonale konkurransen mellom landene. Regjeringen vil vektlegge en stor satsing på kunnskap som avgjørende for å styrke *norsk konkurransekraft*» (mine uthevinger i dette avsnittet). Formuleringene om konkurranse gjentar seg i delen om høyere utdanning, hvor sektoren betegnes som «et suksesskriterium for at vi skal hevde oss i *den internasjonale konkurransen*».⁴ Vi kan finne en lignende formulering i den nevnte stortingsmeldingen som kom i 2015: «Det er av *avgjørende betydning for Norge at våre universiteter og høyskoler hevder seg i den internasjonale konkurransen*» (Kunnskapsdepartementet 2015:15). Ideen om konkurranse som gjennomsyrrer policydokumentene for høyere utdanning de siste årene, er fraværende i Ottosen-komiteens begrunnelse for utbygging av høyskoler på slutten av 1960-tallet. Her var behovet for flere utdanningsplasser, distriktspolitikk og korte, profesjonsrettede tilbud de definerte formål med strukturprosessen. Vi kan altså identifisere skiftet i tenkemåter i dokumentene som er det normative grunnlaget for de ulike strukturreformene.

Denne endrede tenkemåten for hva høyere utdanning skal være, er bakteppet for den store endringen i struktur vi har hatt de siste femten årene. I 2004 hadde vi fire universiteter og 34 statlige eller vitenskapelige høyskoler. I 2019 har vi ti universiteter og elleve statlige eller vitenskapelige høyskoler (Kunnskapsdepartementet 2019). Altså kan vi se en stor økning i antall universiteter, og en stor reduksjon i antall høyskoler. Imidlertid

er campus-strukturen for høyere utdanning fortsatt i stor grad fra Ottosen-komiteens tid på 1960- og 1970-tallet. Denne utbyggingen har ført til at vittige tunger har vist fram et bilde av en øde holme og spurt: «Hva er spesielt med denne holmen?» Svar: «Det finnes ingen høyskole der.» Selv om Hernesutvalget (Hernes 1988) reduserte antall høyskoler fra rundt 100 til 26 større enheter, har campusene stort sett bestått.

I hele perioden har høyskolenes rolle vært lokal og regional, der praksisbasert kunnskap og nærhet til praksisfeltet har spilt en viktig rolle. Etter høyskolereformen i 1994 ble imidlertid potensialet for «akademisering» av høyskolene gjort tydeligere. Det ble åpnet for at høyskolene på «organisk» vis fikk etablere doktorgradsprogrammer, og flere høyskoler ønsket å bevege seg inn på forskningens domene. Store høyskoler som Landbruks-høyskolen på Ås og Høyskolen i Stavanger var de første til å oppnå universitetsstatus som følge av denne liberaliseringen, og ble etablert i 2005. Og når disse først hadde lyktes, lå det et incentiv for flere å følge etter, både som følge av ren inspirasjon, for å få økt status, men også for å ta del i de mulige økonomiske gulrøttene som kunne følge med mer forskning.

Hva er sammenhengen mellom den samfunnsøkonomiske forestilling (SØF) og overgangen til høyskoler? En implikasjon av SØF er at offentlig sektor skal omstilles i nyliberal ånd, det vil si rustes for internasjonal konkurranse. I en slik verden blir høyskolene mindre viktig, og må bygges om til universiteter. På denne måten kan ressursene som går til sektoren, brukes til å konkurrere på en internasjonal arena. Mens høyskolene var orientert mot regionalt arbeids- og næringsliv, er det i universitetsverdenen internasjonale konferanser og tidsskrifter som gjelder. Det ypperste kvalitetskriteriet er deltagelse i internasjonale forskningsprosjekter, som EUs Horisont 2020.

La meg forsøke å beskrive endringen ved et eksempel jeg kjenner godt til. Nord Universitet ble etablert som følge av en fusjon

mellom det daværende Universitetet i Nordland, Høgskolen i Nord-Trøndelag (HiNT) og Høgskolen på Nesna. HiNT definerte seg som en regional høyskole, som så på det som sin rolle å støtte lokalt næringsliv og arbeidsliv med praktisk og lett tilgjengelig kompetanse – både i form av grunnutdanninger, men også skreddersydde og tilpassede etter- og videreutdanningskurs. Slik sett var HiNT en høyskole på det jevne, som legitimerte seg selv overfor den regionale omverdenen ved å være en fleksibel medspiller, som tilfredsstilte de behovene regionen hadde. Høgskolen tilbød kortere, gjerne spesialtilpassede kurs for det lokale nærings- og arbeidsliv. Ved at ansattes arbeidstid kunne utnyttes til å fylle lokale behov for etter- og videreutdanning, ble høgskolen oppfattet som relevant og tett på av regionale virksomheter. Med de nye universitetskravene er denne strategien endret. Ansattes arbeidskapasitet skal i stedet tilfredsstillere NOKUTs krav, noe som innebærer mer forskning. I teorien skal forskningen gjerne være praksisnær og relevant for omgivelsene, men dette er vanskelig å lykkes med. I realiteten medfører endringen et legitimitetstap for de nære omgivelsene, som er vant til en mer fleksibel høyskole.

Kravene til å være universitet er annerledes ved at virksomheten blir mer opptatt av å tilfredsstillere kravene til å være universitet. Dette betyr at man må tilfredsstillere høye kompetansekrav som er satt av tilsynsorganet NOKUT, for å bevare og styrke statusen som universitet. Ressursene styres slik at virksomheten spisses mot å «produsere» nok publiseringspoeng og kandidater, og slik at staben skal ha flest mulig professorkompetente og antall doktorgradskandidater skal tilfredsstillere sentrale krav. Siden de fagmessige ressursene er begrenset, blir konsekvensen at man får mindre kapasitet til å tilby desentraliserte utdanningstilbud og skreddersydde studieopplegg for lokalt arbeidsliv.

For styre og ledelse ved institusjonen blir dette dermed en klassisk målkonflikt. På den ene siden er man tvunget til å

tilfredsstillende sentrale målkrav som et universitet skal tilfredsstillende. På den andre siden må man skuffe det nære omlandet ved å ikke være så tett på regionen som tidligere. Idealet om å være tett på regionen, bare på en annen måte enn før, virker vanskelig å realisere i praksis. Dermed havner institusjonen i spagat mellom å tilfredsstillende lokale ordførere og regionale ledere om å tilby desentraliserte, spesialiserte opplegg – og konsolidere ressursene inn mot sentrale målkriterier. Fagansatte ved høyskoler kan oppleve mestring og mening med tilværelsen ved å være en viktig ressurs for det nære omland. Men det kan bli mer krevende å ivareta denne rollen når de sentrale målkravene om å konkurrere internasjonalt gjør seg gjeldende. For å håndtere målkonflikten stilles det økte krav til godt skjønn for den enkelte fagansatte (Lipsky 1980). Siden det oppleves imperativt å være universitet og beholde statusen dette gir, er det min spådom at de sentrale målene vil vinne fram når prioriteringene til sist må gjøres.

Fra regionalt nærværende til internasjonalt fremragende?

Hvis vi legger i-d-i-o-t-modellen til grunn, ser vi at ideene for hva høyere utdanning skal være, har endret seg. Ideen med utbyggingen av høyskolene var å bygge landet, ideen med den siste reformen er å rigge landet for internasjonal konkurranse. Diskursen var distriktspolitikk og velferd til hele landet, men har blitt innovasjon og konkurransekraft i forhold til andre land. Rollen til høyere utdanning er institusjonalisert til å bidra til landets «hjernekraft» og større bruttonasjonalprodukt. Alle organisasjoner – herunder høyskoler – må tilpasse seg strømningene i tiden for å være legitime. De mest vellykkede organisasjonene har vært ledet av rektorer som forsto tidsånden tidlig, og som tilpasset virksomheten til smalere og spissere utdanningsløp. De

som bygget opp doktorgradsutdanninger mens de var høgschooler, står langt sterkere i fusjonsprosessen enn de som ikke gjorde det.

Det er altså nye tanker om hva høyere utdanning skal være, som ligger til grunn for strukturendringene i høyere utdanning. Der man tidligere mente at formålet med høyere utdanning, representert ved høgschoolene, var å spre høyere utdanning til hele landet, er det nå slik at høyere utdanning anses som et verktøy for å styrke landets internasjonale konkurranseevne. Konsekvensen av dette er at målkravene knyttet til internasjonale parametre trolig bare vil bli sterkere. Ingen universiteter vil ønske å returnere til høgschoolestatusen. Prestisjen som er knyttet til reformen, vil antageligvis også gjøre det politisk umulig å nedgradere enkelte institusjoner på grunn av tallfestede målkrav på forskning og andre kvantitative mål. For de nye universitetene blir det nok mer vitenskapelig forskning enn da de var høgschooler, selv om det i stor grad vil dreie seg om å «hangle gjennom»⁵ utfordringene etter beste evne.

Noter

- 1 Per 1.1.2019.
- 2 En vitenskapelig høyskole har doktorgradsutdanning. En «vanlig» høyskole tilbyr ikke utdanninger utover mastergrad.
- 3 Se for eksempel oversikt med referanser på Wikipedia med søkeord «Stjernøutvalget».
- 4 Se kapittel 12 i *Sundvolden-erklæringen* (Regjeringen 2013).
- 5 «The science of ‘muddling through’» er en klassiker inne beslutningsteorien, og viser til mangelen på sikker kunnskap og analyse, samt bundet rasjonalitet i beslutningsprosesser (Lindblom 1959). De som skal gjennomføre politikken, er ofte henvist til å «hangle gjennom» etter jakt på akseptable og gjennomførbare løsninger i stedet for evidensbaserte, optimale løsninger.

Referanser

- Cerny, P.G. (2007) 'Paradoxes of the Competition State: The dynamics of Political Globalization', *Government and Opposition*, 32 (2): 251–274.
- Esping-Andersen, G. (2013) *The three worlds of welfare capitalism*: John Wiley & Sons.
- Fukuyama, F. (1989) 'The End of History?', *The National Interest* (16): 3–18.
- Gray, J. 2010. Thatcher, Thatcher, Thatcher. *London Review of Books*.
- Hermansen, T. (1989) *En bedre organisert stat*. NOU 1989: 5. Oslo: Forbruker- og administrasjonsdepartementet
- Hernes, G. (1988) *Med viten og vilje*. NOU 1988: 28. Oslo: Kultur- og vitenskapsdepartementet.
- Jessop, B. (2002) *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.
- Kunnskapsdepartementet (2015) Meld. St. 18 (2014–2015): *Konsentrasjon for kvalitet. Strukturreform i universitets- og høyskolesektoren*. Oslo: Kunnskapsdepartementet
- Kunnskapsdepartementet (2019) 'Universiteter og høyskoler'. Faktaside på regjeringen.no. <https://www.regjeringen.no/no/dep/kd/org/etater-og-virksomheter/underliggende-etater/statlige-universiteter-og-hoyskoler/id434505/> (Hentet 21. juni 2019).

- Lien, M. og Gundersen, H. 2014. Heia Norge. *Morgenbladet*, 16. 22. mai, s. 8–13.
- Lindblom, C.E. (1959) "The science of 'muddling through'", *Public Administration Review*, 19: 79–88.
- Lipsky, M. (1980) *Street Level Bureaucracy*: Russel Sage Foundation.
- NOU (1989) 5: *En bedre organisert stat*. Oslo: Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
- Omholt, D. (1995) Fremveksten og utviklingen av regional høyskoleutdanning. *Forskningspolitik*.
- Pedersen, O.K. (2011) *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels forlag.
- Regjeringen (2013) *Sundvolden-plattformen. Politisk plattform for en regjering utgått av Høyre og Fremskrittspartiet*. Oslo: Statsministerens kontor.
- Stjernø, S. (2008): *Sett under ett. Ny struktur i høyere utdanning*. NOU 2008: 3. Oslo: Kunnskapsdepartementet.

KAPITTEL 20

«Mas, mas, mas – over hele linja»

Om disiplineringen av universitetene til «samfunnsoppdraget»¹

Knut H. Sørensen

Ifølge historikeren William Clark (2008) er det moderne forskningsuniversitetet et produkt av at den prøyssiske statsmakten fra slutten av 1700-tallet begynte å intervensere i universitetenes indre anliggender. Universitetene ble betraktet som en ressurs på linje med gruvedrift; det gjaldt å iverksette tiltak for å utnytte ressursene best mulig. Den prøyssiske staten innførte derfor universitetsvisitaser og utviklet registrerings-skjemaer og andre krav til byråkratisk rapportering. Regimet for professoransettelser ble endret fra kollegiale til departementale beslutninger, basert på vurdering av individuelle prestasjoner med utgangspunkt i publisering og tilsvarende aktiviteter. Det moderne forskningsuniversitetet er med andre ord tuftet på statlig disiplinering – statlige initiativ for å få universitetene til å bidra med mer og bedre offentlige goder, gjerne for å fremme økonomisk vekst. Et interessant og viktig spørsmål er hvorvidt slik disiplinering fortsatt er virksom? I kritisk akademisk

litteratur om universiteter er det blitt vanlig å betegne dem som nyliberale og markedsorienterte, som preget av akademisk kapitalisme (Slaughter og Leslie 1997; Kjeldstadli 2010). Er slike karakteristikk relevante for norske institusjoner? Jeg begynner med en kort drøfting av endringstrykket i høyere utdanning i Norge etter 2000.

Et uvanlig endringstrykk

Universiteter har hatt en uvanlig organisasjonsform der helheten er mindre enn summen av delene. Dette kjennetegnet understreker at universitetenes viktigste samfunnsbidrag kommer fra individer og grupper av individer som driver forskning og undervisning med en betydelig grad av autonomi. De spennende og viktige tingene skjer ved institutter, sentre og forskningsgrupper, og det er de spesialiserte fagmiljøene som er best i stand til å vurdere kvaliteten av det arbeidet som utføres. Derfor har tradisjonelle kollegiale organisasjonsformer stått sterkt. Slike organisasjonsformer er tuftet på kunnskap, og de betoner fleksible arbeidsformer og individuelt ansvar (jf. Sahlin og Eriksson-Zetterquist 2016). Tradisjoner har imidlertid fått stadig mindre status i universitetsdiskursene. Nøkkelordet nå er forandring.

Vi bør imidlertid ikke idyllisere kollegial organisering. Slike ordninger har gitt og gir fortsatt grobunn for uklar ansvarsfordeling, konflikter, maktmisbruk, seksuell trakassering og andre former for trakassering. Som organisasjonsforskerne Kerstin Sahlin og Ulla Eriksson-Zetterqvist (2016) påpeker, har kollegiale organisasjonspraksiser både gode og dårlige sider. Dersom det skal satses på en videreutvikling av slike praksiser, og det er det gode grunner til, er det viktig å tenke gjennom hvordan maktmisbruk kan unngås, og hvordan kollegiale organisasjonsformer kan gjøres mer velfungerende.

Selvsagt er ikke endring noe nytt for universitetsinstitusjonen som historisk sett har vist seg merkverdig fleksibel og tilpasningsdyktig overfor nye krav og forventninger. Dette endringstrykket har imidlertid vokst, i hvert fall i Norge (Sørensen 2010a). Siden tusenårsskiftet har det med utspring i Kunnskapsdepartementet kommet mange statlige initiativ for å disiplinere universitetene til omfattende og hurtige forandringer. Vi kan identifisere minst 16 slike reforminitiativ som beskrives i et stort antall stortingsmeldinger og andre offentlige rapporter og dokumenter:

1. Nyliberal styringsreform med mer økonomisk frihet, men også mer kontroll av pengebruk og resultater.
2. Revisjonsreform med tilretteleggelse for målstyring og tellekanter.
3. Tilpasning til Bologna-avtalen med standardisering av studieførløpene.
4. Stimulering til økt gjennomstrømning av studenter.
5. Ekspansjon av doktorgradsutdanningen.
6. Stimulering til internasjonal «fremragenhet».
7. Strukturendringer inklusive fusjoner.
8. Bedre undervisningskvalitet.
9. Endret stillingsstruktur.
10. Bedring av kjønnsbalansen blant vitenskapelig personale.

11. Publiseringsreform – Plan S.
12. Relevansreform gjennom sterkere kontakt med arbeidslivet.
13. Stimulering til innovasjon og kommersialisering.
14. Internasjonalisering.
15. Digitalisering.
16. Åpen forskning.

Vi bør nok i tillegg regne avbyråkratiserings- og effektivitetsreformen som nummer 17. Den har vært iverksatt som et kutt på 0,5 % i bevilgningene til statlig sektor som helhet, høyere utdanning inkludert.²

Til sammen representerer dette et forandringstrykk uten historisk sidestykke. Hva representerer så dette forandringsstrykket, hvordan artikuleres det, og hvordan kan det forstås? Observasjon, særlig av utviklingen ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), viser at reforminitiativene er utformet for å disiplinere universitetene til å effektivisere virksomheten og samtidig øke produksjonen av offentlige goder. Dette bidrar til å formatere universitetene som grådige organisasjoner (Coser 1974) som krever stadig mer av sine ansatte. Dette betyr ikke at forandringstrykket er illegitimt. Universitetene er nøkkelinstitusjoner i moderne samfunn, og deres betydning har økt vesentlig gjennom det 20. århundre. Som den tidligere rektoren ved Cornell-universitetet, Frank H.F. Rhodes, kraftfullt formulerer det: «From modest beginnings over nine hundred years ago, it [universitetet] has become the quiet but decisive catalyst in modern society, the

factor essential to its effective functioning and well-being» (Rhodes 2001:xi).

Et enkelt, kvantitativt uttrykk for denne utviklingen er den dramatiske økningen i antallet personer med høyere utdanning. I 2018 ble det uteksaminert 51 074 kandidater fra norske universiteter og høyskoler.³ Hvis vi vil ha et bilde av veksttakten, er dette rundt regnet 45 ganger så mange kandidater som i 1958–59. Bak denne økningen skjuler det seg riktignok en omfattende utdanningspolitisk oppgradering av mange utdannelse som tidligere ble rubrisert som fagskoler o.l. I dag blir man sykepleier, sosionom, ingeniør og lærer ved å studere ved universiteter og høyskoler. I 2017 var det totalt om lag 273 000 studenter og drøyt 37 000 ansatte innenfor høyere utdanning i Norge.⁴ Institusjonenes samlede finansielle ressurser var på 46,4 milliarder kroner.⁵ Ressursforbruket er slik sett meget stort og enda større dersom vi regner med hvor mye arbeidskraft studentene representerer. I prinsippet kunne denne arbeidskraften vært anvendt innenfor andre sektorer i samfunnet og dermed bidratt til samfunnsøkonomien.

Dette bidrar til å forklare hvorfor reformtrykket er stort, men det betyr ikke at alle initiativene er fruktbare og faglig sett velbegrunnet. Dette har sammenheng med at reformtrykket preges mer av ideologiske forestillinger om universitetene og det omliggende samfunnet enn faktisk kunnskap. På den måten oppstår det misvisende og ufruktbare ideer om hva universiteter skal være, og hvordan de skal bidra med produksjon av offentlige goder.

I studier av høyere utdanning generelt er det som nevnt vanlig å bruke betegnelser som «det nyliberale universitetet» om resultatet av de endringene som har foregått de siste 20–30 årene, ikke bare i Norge, men også i mange andre land. Hva går denne diskusjonen om nyliberale universiteter ut på, og hvilke alternativer fremmes?

Universiteter i endring: mellom utopi, dystopi og retrotopi

Statsviteren Johan P. Olsen og pedagogen Peter Maassen (2007:13) peker på flere grunnleggende problemer med universitetsreformer slik de har vært iverksatt i Norge og andre europeiske land. De hevder:

In reform documents and debates there is an abundance of fashionable assumptions, terms and doctrines about how the internal and external organization and system of governance affect university performance. These assumptions have come to be widely believed, yet they have rarely been examined in a systematic manner (...). Rather than being driven by the ideal of clear goals, solid causal knowledge, and control over processes and outcomes, the European [university] reforms are haunted by two ghosts: 'the American Ivy-League University' and (the American) successful private enterprise and its assumed style of organization and governance.

Det første spøkelset setter en standard norske universiteter ikke lever opp til. Det andre oppfattes som en løsning: Universitetene bør organiseres slik at de blir likere private foretak.

Siden eliteuniversitetene i USA (som er flere enn bare Ivy League-universitetene) representerer en spøkelsesaktig målestokk for forventningene som forfølger norske universitet, gir det nyttig innsikt å se på den nordamerikanske debatten om universitetenes utvikling. Det er dermed ikke sagt at disse eliteuniversitetene saklig sett er et relevant sammenlikningsgrunnlag. For det første spiller de en marginal rolle i høyere utdanning. Bare om lag fem prosent av bachelorstudentene i USA studerer ved et eliteuniversitet. For det andre har de et helt annet ressursgrunnlag enn norske institusjoner. Harvard-universitetet

representerer det ekstreme med fond på svimlende 325 milliarder kroner, men Wellesley College på femtiende plass i denne gruppen har en avsetning på nærmere 18 milliarder kroner.

I lys av Olsen og Maassens påstand om at (nordamerikanske) private foretak representerer en kilde til universitetsreformer i Europa, er det interessant å notere seg hvor mange bidrag i den amerikanske debatten som er kritiske til privatisering, kopiering av ledelsesmodeller fra næringslivet og markedsorienteringen av universitetene. Mange universitetsansatte har opplevd endringene som et forfall når det gjelder akademisk frihet og akademiske kvalitetsstandarder. Bøker som *The University in Ruins* (Readings 1996), *The Great Mistake. How We Wrecked Public Universities and How We Can Fix Them* (Newfield 2016) og *The Last Professors* (Donoghue 2008) representerer en blanding av utopisk og retrotopisk tenkning. (Slagstad (2000) er en norsk variant.) Sosiologen Elizabeth Popp Berman (2011) argumenterer for at universitetene i USA er blitt preget av markedsliknende forståelses- og handlemåter. Det samme gjør pedagogene Sheila Slaughter og Larry L. Leslie (1997), jf. Slaughter og Rhoades som betegner dette som akademisk kapitalisme, som «jakten på marked og markedsliknende aktiviteter for å skape eksterne inntekter» (2004: 11).

Professor i engelsk litteratur, Stefan Collini (2017), reiser en liknende kritikk mot engelske universiteter, med særlig vekt på konsekvensene av innføringen av store studieavgifter. En åpenbar konsekvens er økt sosial ulikhet fordi stadig flere unge synes det er for dyrt å studere. Systemet med høye studieavgifter har imidlertid medført en radikal omlegging av finansieringen av høyere utdanning. Universitetene er i økende grad avhengige av å ha mange betalende studenter. Dermed legger de stadig større vekt på å gjøre seg attraktive gjennom andre tilbud enn utdanning, for eksempel fasiliteter for idrett og trening. Dermed blir det mindre oppmerksomhet rundt

utdanningskvalitet og forskning, og den akademiske friheten reduseres.

Akademisk kapitalisme er et begrep som brukes for å beskrive et skifte i kunnskaps- og læringsregimet ved universiteter – fra å være et offentlig gode, organisert ut fra kollegiale prinsipper, til å bli drevet ut fra markedspremisser og med kopiering av ledelsesformer fra næringslivet. Endringene inkluderer nye former for sirkulasjon av kunnskap, med vekt på kommersialisering og kortsiktige anvendelser. Dette krever i sin tur utvikling av institusjonelle ordninger som formidler mellom aktører innenfor universitet, offentlig sektor og privat næringsliv for å skape kretsløp av kunnskap og penger. I sin tur, hevder Slaughter og Rhoades (2004), presser dette institusjonene, de vitenskapelig ansatte, administrasjonen, akademiske profesjonelle og studentene til å la seg integrere i det som ofte kalles for den nye kunnskapsøkonomien.

Den akademiske kapitalismen slik den kommer til uttrykk ved universiteter i USA, er derfor intimt forbundet med nye muligheter for å tjene penger på kunnskap, inklusive studenter. Hovedpoenget i disse kritiske observasjonene er å vise at universitetene i økende grad blir styrt ut fra markedøkonomiske prinsipper, og at dette leder til et institusjonelt forfall der kvaliteten på forskning og undervisning svekkes. Professor i engelsk litteratur og universitetsstudier, Christopher Newfield (2016), beskriver forfallet som en reduksjon i produksjonen av offentlige goder, en svekkelse av kulturell og menneskelig utvikling på bred front, mens produksjonen av private goder øker gjennom satsing på innovasjon, kommersialisering og utdanning av arbeidskraft tilpasset lokalt næringsliv.

Ikke uventet finnes det andre fortolkninger av denne utviklingen. For eksempel kan den ses som en overgang til «entreprenøruniversiteter» der man oppnår «diversified university income, strengthened steering capacity, extended developmental

periphery, stimulated academic heartland, and embracing entrepreneurial culture» (Clark 2004:1). Pedagogen Burton R. Clark hevdet i denne boka at det er kombinasjonen av mangelfull, usikker statlig finansiering og universitetenes potensielle salgbarhet som er grunnlaget for akademisk entreprenørskap. Slikt entreprenørskap krever, ifølge Clark, strategisk vilje og evne ikke bare fra et universitets ledelse, men fra et bredt sjikt av de ansatte. Argument hans er at entreprenørskap er nødvendig dersom et universitet skal forbedre sin faglige virksomhet og utvikle større tro på å greie seg i stadig mer utfordrende omgivelser.

En alternativ visjon er «det nye flaggskipuniversitetet» (Douglass 2016). Her argumenteres det for at universitetsledere må utvide sitt perspektiv slik at de bidrar til økt oppmerksomhet omkring flere samfunnsområder og samfunnspraksiser i universitetene. «Det nye flaggskipuniversitetet» er derfor en institusjon som satser på å frambringe et økt omfang av offentlige goder. Douglass' visjon bygger på, men er også en kontrast til, den utbredte fortellingen om «universitet i verdensklasse». Denne fortellingen er blitt en standard for mange universitetsledere og forskningspolitikere og beskrives ofte ved bruk av sportsmetaforer, slik som «vinnere», «endre teamet», «toppytelser» og «ledende». Denne typen metaforer inviterer til sammenlikning av prestasjoner på en abstrakt måte, uten å legge vekt på innholdet, og de gjør konkurranse til et organiserende prinsipp. Den vanligste bruken av dem er knyttet til universitetsrangeringer og den økte anvendelsen av tellekanter som mål på resultater. Pedagog John Aubrey Douglass vil utvikle et alternativ gjennom en bredere tilnærming til universiteters samfunnsnytte, for på den måten å overskride det forholdsvis snevre perspektivet som ligger under universitetsrangeringene og den pågående privatiseringen og markedsgjøringen av nord-amerikanske universiteter.

Rektor ved Arizona State University (ASU), Michael M. Crow, og historiker William B. Dabars' (2015) *Designing the New American University* bruker argumenter som likner på Douglass'. De presenterer et manifest for den på mange måter suksessfulle utviklingen av ASU og legger særlig vekt på at universiteter bør bli mer inkluderende enn de tradisjonelle nordamerikanske eliteuniversitetene. ASU har for eksempel forpliktet seg til å ta opp alle søkere som studenter. Crow og Dabars legger også vekt på å beskrive hvordan universiteter bør tilpasse seg til og samhandle med sine omgivelser, slik at de kan produsere offentlige goder utover forskning og undervisning, slik som lokal næringsutvikling.

Til tross for disse visjonene er det liten tvil om at utviklingen av nordamerikanske universiteter er preget av nyliberalisme, der troen på markedspregede ordninger og kopiering av organisasjons- og ledelsesformer fra næringslivet er en bærebjelke. I Norge som i Europa for øvrig er nyliberalismen utformet på en litt annen måte innenfor en strategi som kalles for New Public Management. Denne strategien, som er særlig tydelig uttrykt i styrings- og revisjonsreformene av de norske universitetene, bygger på et ideal om styring på avstand, dvs. styring gjennom mål og kontroll av måloppnåelse, uten direkte inngripen (Bleiklie 2018). Dette innebærer samtidig et forsøk på å omdanne universitetene til det som sosiologene Georg Krücken og Frank Meier (2006; jf. Whitley 2008; 2012) kaller for organisatoriske aktører. Med det mener de at universitetene i økende grad forsøker å framstå og bli oppfattet som enhetlige organisasjoner der toppledelsen og administrasjonen opptrer som talspersoner overfor og bindeledd til politiske myndigheter og næringslivet og dermed i stand til strategisk å navigere de viktigste eksterne og interne relasjonene. Dette innebærer at universitetene kan oppfattes som vanlige bedrifter. Konsekvensene av dette må undersøkes nærmere.

Universitetenes «samfunnsoppdrag»: på besøk i en drømmefabrikk

Lov om universiteter og høyskoler, § 1.3, klargjør det som i dagens universitetslingo kalles «samfunnsoppdraget». Norske universiteter og høyskoler forventes ikke bare å tilby høyere utdanning og utføre forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid. De skal også drive formidling, engasjere seg i innovasjon og verdiskapning og legge til rette for at de ansatte deltar i samfunnsdebatten. Historisk sett var samfunnsoppdraget vesentlig snevrere og handlet i første rekke om å utdanne høyt kvalifisert arbeidskraft for offentlig administrasjon, kirke, skoleverk og næringsliv. Kristiania Universitet (nå Universitetet i Oslo) var gjennom det meste av det 19. århundre en embetsmannsskole (Collett 1999). Ekspansjonen av universiteter og høyskoler som skjøt fart etter 1960, var primært drevet av forestillinger om økt behov for høyt utdannet arbeidskraft. Forskning hadde ikke samme betydning som vekstmotor, og innovasjonsordet var ukjent.

I løpet av de siste tjue–tretti årene har forventningene til universitetene blitt vesentlig større. Dette uttrykkes glassklart i tildelingsbrevet fra Kunnskapsdepartementet til NTNU for 2019, der det blant annet heter:

Regjeringen har høye ambisjoner for norsk forskning og høyere utdanning. Gjennom å satse på kunnskap skal vi ruste oss for fremtiden, skape nye, grønne og lønnsomme arbeidsplasser og en bedre og mer effektiv offentlig sektor. Derfor er god tilgang til utdanning sentralt. Høy kvalitet i utdanning og forskning er viktig for et velfungerende arbeids- og næringsliv og for en fortsatt stabil utvikling av det norske velferdssamfunnet. Norge skal ha verdensledende fagmiljøer som er med på å frembringe kunnskap som kan gi menneskene et bedre og rikere liv.⁶

Utopien er konkretisert og videreutviklet i en rekke andre dokumenter, slik som *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019–2028* (Meld. St. 4 2018–2019).

Tradisjonelt er universitetsansatte forventet å dele arbeidstiden likt mellom forskning og utdanning, bortsett fra en liten andel til administrasjon. Riktignok er noen, særlig på høyskolene, pålagt å undervise mer og forske mindre. Det har imidlertid ikke vært særlig diskusjon om hvorvidt vitenskapelig ansatte skal forske og undervise mindre for å få tid til alle de andre oppgavene som nevnes i lov om universiteter og høyskoler og i tildelingsbrevene. Lovens § 1.3, ledd c, inneholder imidlertid en gardering. Universiteter og høyskoler skal «forvalte tilførte ressurser effektivt og aktivt søke tilføring av eksterne ressurser».

Begrepet «samfunnsoppdrag» antyder at oppgavene som listes opp, er til det beste for alle samfunnsborgere. Dette betyr at universitetene forventes å produsere offentlige eller kollektive goder. I teorien har alle samfunnsborgere tilgang til slike goder, og noens bruk av godene skal ikke utelukke at alle andre også kan nyte godt av dem. Universitetene oppfyller åpenbart ikke disse kriteriene fullt ut. Mange studieprogrammer er lukket, altså eksklusive, og de som kommer inn, hindrer andre i å bli tatt opp. Forskning er også et eksklusivt gode i den forstand at det er få som kan bruke forskningsresultater uten at disse har gjennomgått en betydelig bearbeiding.

Karakteren til «samfunnsoppdraget» er altså tvetydig. Den som for eksempel studerer medisin, har fått tilgang til noe som gir et betydelig privat gode i form av muligheter for høy inntekt og stimulerende arbeidsoppgaver. På den annen side trenger samfunnet leger. Slik sett er medisinstudiet både et privat og et offentlig gode. Tilsvarende gjelder for andre utdanninger og for forskning. Dersom et forskningsresultat kan kommersialiseres, kan dette gi inntekt til de involverte forskerne og til bedriften som deltar i kommersialiseringen, men det kan også

bidra til samfunnets felles økonomi gjennom beskatning og skape nyttige produkter.

Samfunnsoppdraget til universitetene, slik det formuleres av Kunnskapsdepartementet, inneholder ingen refleksjon over slike tvetydige gevinster. Snarere er departementets beskrivelse av offentlige goder en byråkratisk utopi (Bear og Mathur 2015). Samfunnsoppdraget er i første rekke en forventning som videreutvikles i universitetenes såkalte strategiplaner. NTNU har for eksempel formulert 35 forholdsvis brede, rundt formulerte mål, uten anvisninger om hvordan disse målene skal nås. Dette er typisk for utopier.

Kunnskapsdepartementet og NTNUs styre hevder imidlertid at de driver målstyring. Tankegangen er at man først formulerer mål og deretter bestemmer seg for virkemidler for å nå målene. Denne styringsideologien ble innført ved universitetene i 2005 etter pålegg fra Riksrevisjonen. I 2004 gjennomførte de en undersøkelse av «virksomhetsstyringen» innenfor høyere utdanning. På dette grunnlaget ble det fremmet kross kritikk:

Formulering av mål- og resultatkrav i plandokumenter er utgangspunktet for mål- og resultatstyring i virksomheten. Når målformuleringene mangler, blir konsekvensene at det i liten grad fastsettes virkemidler og ansvar for gjennomføring i planene. Ved universitetene finnes det ingen årlige plandokumenter på noe nivå som angir hvordan resultater skal følges opp, rapporteres og kontrolleres. På denne bakgrunn kan det stilles spørsmål ved om universitetene tilfredsstillende fastsatte krav til statlig mål- og resultatstyring når det gjelder dokumentstruktur.⁷

Målstyringen er blitt gjennomført med tydelig inspirasjon fra New Public Management og nyliberale ideer, men den har ikke resultert i noen akademisk kapitalisme i Norge. Det skyldes ikke minst at vi ikke har studieavgifter. Dessuten har ikke norske

universiteter – til forskjell fra universitetene i USA – adgang til å bygge opp fond og på den måten akkumulere økonomisk kapital. Alle utlegg er forbruk; formelt sett er ingenting investeringer innenfor høyere utdanning i Norge.

En annen forskjell gjelder håndteringen av styringsutopiene. Suksess og fiasko vurderes normalt ikke i økonomiske termer, selv om Kunnskapsdepartementet og universitetslederne er opptatt av at regnskapene skal gå i balanse. Styringsutopiene er – i tråd med New Public Management – utmyntet i et meget omfattende sett av indikatorer (jf. Sørensen 2010b), så omfattende at det utopiske preget likevel er bevart. Riktignok blir noen av indikatorene benyttet i fordelingen av statlige bevilgninger og fungerer dermed som insentiver, men styringseffektiviteten er begrenset. Det skyldes ikke minst at det er mange indikatorer som utløser belønning. Derfor kan «samfunnsoppdraget» i praksis fortolkes på mange måter. Det er også verdt å merke seg at indikatorene ikke summeres.

Mulighetene for fleksible fortolkninger av «samfunnsoppdraget» kan eksemplifiseres med utgangspunkt i lov om universiteter og høyskoler, § 1.3.g. Denne paragrafen sier at universitetene skal «bidra til at norsk høyere utdanning og forskning følger den internasjonale forskningsfronten og utviklingen av høyere utdanningstilbud». Før fusjonen med høyskolene i Gjøvik, Sør-Trøndelag og Ålesund tolket NTNU dette samfunnsoppdraget slik: «Vår visjon er at NTNU i 2020 skal være internasjonalt anerkjent som et fremragende universitet.»⁸ Etter fusjonen ble ambisjonsnivået redusert. Samfunnsoppdraget handler nå om å styrke fagmiljøene på de innfusjonerte høyskolene og enkelte fagmiljø ved det «gamle» NTNU.

I utopisk tenkning framstår alle mål som oppnåelige. Følgelig er prioriteringer unødvendige. Det er heller ikke behov for noen strategi i betydningen plan for å oppnå målene. NTNUs såkalte strategiplan⁹ er typisk. Den består av en oppramsing av abstrakte mål der konkretisering, planlegging og gjennomføring

er delegert til resten av organisasjonen med i beste fall overflatiske vurderinger av kompetanse- og ressursgrunnlaget for å lykkes. Den underliggende strategien er å anta at alle målene blir integrert i de ordinære beslutningsprosessene og dermed iverksatt. Vi står altså overfor et slags stafettsystem som er typisk for den utopiske styringen. Kunnskapsdepartementet gir stafettspinnen til ledelsen ved universiteter og høyskoler, de sender den videre til dekanene, som igjen sender den til instituttlederne. Spørsmålet blir da om utopien faktisk når fram til de vitenskapelig ansatte.

Instituttlederne og de relativt autonome ansatte

Ut fra tradisjonell administrasjonslære skulle ikke universitetene kunne fungere fordi det finnes altfor små ledelsesressurser i den operative delen av organisasjonene, dvs. instituttene. Likevel ser det ut til at de sentrale arbeidsoppgavene blir utført rimelig godt. Studentene blir undervist, forskning blir gjennomført, og industri, forvaltning og allmennhet blir tilført kunnskap. Den jevne vitenskapelig ansatte er disiplinert til å gjøre jobben sin innenfor et regime der man har en betydelig grad av selvstendighet i hvordan arbeidsoppgavene utføres. Det er normalt å gjøre så godt man kan, selv om ikke alle gjør det. Kollegiale styringsformer er ofte ganske effektive, selv om det ikke alltid er tilfellet.

Her spiller instituttlederne en nøkkelrolle. De blir i dag konstruert av rektorer og andre på høyt nivå som en dreieakse i den utopiske styringsformen fordi de forventes å transformere utopi til virkelighet. Dermed er de i prinsippet blitt tildelt en disiplinerende rolle, i tråd med de tidligere omtalte grunnleggende trekkene ved nyliberalismen og New Public Management. Denne formen for nyliberal teori forstår mennesker som preget av arvesynden unnasluntring. Det krever selvsagt disiplinerende tiltak.

Den tradisjonelle instituttlederen skulle representere instituttets interesser utad og for øvrig legge til rette for at de ansatte kunne utføre sine oppgaver på en selvstendig måte. Noe koordinering var selvsagt nødvendig, men den ble gjennomført i en forhandlingsøkonomi der beslutninger måtte oppfattes som legitime for å la seg gjennomføre. Slik sett hadde instituttlederen begrensede muligheter for å organisere virksomheten ved sitt institutt.

Reformtrykket innenfor høyere utdanning har som antydning produsert helt andre krav til instituttlederne. De forventes å arbeide for å gjøre utopi til virkelighet ved å intervensere i og dermed redusere det autonome rommet til de vitenskapelig ansatte. Dette plasserer dem i klemme mellom toppledelsen og de ansatte. Dette er for så vidt en typisk situasjon for mellomledere, men instituttlederne er i større grad enn vanlig forventet nærmest å kunne trylle fordi de mangler tilstrekkelige ressurser og muligheter til å realisere utopien som kommer ovenfra.

Instituttledere ved NTNU er blitt intervjuet om sin arbeidssituasjon med særlig vekt på deres engasjement i forbedringen av instituttets kjønnsbalanse. De klager alle over at de er i en presset situasjon med vanskelige prioriteringer, lite administrativ støtte, lite ressurser og begrenset kompetanse i å løse foreliggende utfordringer (Sørensen, Lagesen, Sørensen og Kristensen 2019). I praksis filtrerer de reformtrykket ovenfra fordi de er nødt til å prioritere og forankre beslutninger. I tillegg til å være i skvis mellom toppledelse og ansatte er instituttlederne overlesset med mål-, styrings- og politikkdokumenter. I et notat til NTNUs dekanmøte, som ironisk nok heter «Rydding av politikker ved NTNU», blir det listet opp 45 forskjellige politikkdokumenter som skal styre virksomheten ved NTNU.¹⁰ Utvalgets sentrale anbefaling er at politikkene standardiseres, altså at det lages nok et politikkdokument.

Det er derfor ingen tvil om at det eksisterer et styringsutopisk rom ved universitetene som i begrenset grad forholdet seg til

virkeligheten til vanlige ansatte. I dette relativt lukkede rommet blir «samfunnsoppdraget», universitetsutopien, fortolket og videreutviklet, slik at man på papiret kan tilfredsstille Riksrevisjonen og Kunnskapsdepartementet. Ett av resultatene, som også er en forutsetning for ideene om styring, kan vi kalle for «det imaginære universitetet». I første rekke gjenspeiler denne konstruksjonen forestillingen om et universitetsbyråkratisk system som rasjonelt forvandler mål til resultater. «Det imaginære universitetet», slik det konstrueres av toppledelsen og Kunnskapsdepartementet, framstår for dem som en institusjon med uutnyttet kapasitet og stort forbedringspotensial. I det styringsutopiske rommet er denne konstruksjonen et *sine qua non*: helt nødvendig for at man uten blygsel kan pålegge universitetsansatte nye oppgaver uten å tilføre nye ressurser.

De styringsutopiske illusjonene er performative både utad og innad. Utad bidrar de til at norske politikere opprettholder bevilgningene til universiteter og høyskoler, noe som selvsagt er prisverdig og viktig. Innad representerer de et diffust intensiveringsstrykk med uklar effekt. Representerer styringsutopien en styringsmentalitet som bidrar til at universitetsansatte tilpasser seg disiplineringen?

Utopi-åket

Basert på et 40-års feltarbeid ved NTNU og med utsikt til andre norske universiteter er jeg ikke i tvil om at det disiplinerende reformtrykket har fungert og dermed fått betydelig virkning på arbeidshverdagen til de vitenskapelig ansatte. Ekspansjon, omorganisering og strukturendringer har ført til vesentlig større institutter og institusjoner, langt flere studenter og lavere grad av medvirkning for universitetspersonalet. Effektiviseringstiltak har redusert den lokale tilgangen på administrativ og praktisk

støtte, arbeidsdagen er intensivert, og kravene til undervisning og forskning har økt. Det er blitt mer byråkrati, flere regler og vesentlig mer rapportering om forhold som ofte er vanskelig å måle og lett å måle feil. Samtidig blir det færre kopper kaffe i kantina med samtaler om spørsmål som kan bidra til faglig utvikling, både innenfor og mellom fagdisiplinene.

En survey-undersøkelse fra 2008 viste at 55 prosent av det fast ansatte vitenskapelige personalet på universitetene mente at arbeidsvilkårene var forverret siden de startet sin karriere. 24 prosent av de universitetsansatte var uenige i en påstand om at de jobber i et inkluderende forskningsmiljø, 40 prosent var uenige i en påstand om at deres institusjon har demokratiske beslutningsprosesser preget av god kollegialitet, 27 prosent mente at ledelsen har en ovenfra-og-ned-holdning, 34 prosent var misfornøyde med kommunikasjonen med ledelsen, og 37 prosent var uenige i at fordelingen av undervisning gjøres demokratisk og på en rettferdig måte (Vabø og Ramberg 2009). NIFUs undersøkelse av tidsbruk blant universitetsansatte i 2017 viser at det er vanlig å jobbe en betydelig mengde ubetalt overtid – den gjennomsnittlige arbeidsuka for fast vitenskapelig ansatte er på 46,8 timer (Gunnes 2018). Det har imidlertid ikke skjedd noen økning i den ubetalte arbeidstiden etter 2000, men det faste vitenskapelige personalet bruker mer tid på faglig veiledning av mastergrads- og ph.d.-studenter og mindre tid på utadrettede oppgaver som formidling. Tidsbruksundersøkelsen viser også at den vanlige universitetsansatte i praksis prioriterer undervisning og veiledning høyere enn forskning selv om de ønsker å bruke mer tid på forskning. Den som befinner seg i «frontlinjen», kan i lengden ikke leve i utopien. Uten prioritering blir ikke arbeidshverdagen levelig.

Det tydeligste uttrykket for en intensivering av arbeidsdagen finner vi i økningen i vitenskapelig publisering per ansatt, men denne økningen har flatet ut etter 2014. I siste instans er nok den viktigste effekten av reformtrykket påvirkningen fra

de byråkratiske utopiene på de uformelle standardene for hva som regnes som gode resultater. De fleste vitenskapelig ansatte er ambisiøse og konkurranseorienterte. De lar seg derfor lett forføre av ambisiøse mål om å være fremragende. Dermed er de sårbare for reformtrykket, også fordi vitenskapelig ansatte har svake kollektive tradisjoner for å beskytte seg mot økende ytelseskrav. Her er heller ikke fagforeningene særlig hjelpsomme.

Det virker som om reformtrykket har vært særlig sterkt når det gjelder undervisning og undervisningsformer. Kravene til pedagogiske skoloring har økt, og det er betydelig press i retning av å endre undervisningsformene over mot det som kalles studentaktiv læring. Rapporterings- og evalueringstrykket er mye større enn tidligere, og dette er framfor alt utmyntet i systemer for kvalitetskontroll som er tilrettelagt for revisjon. Det er opprettet et eget forvaltningsorgan som skal sikre kvaliteten på undervisningen på universiteter og høyskoler, NOKUT – Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen. Dette organet forsøker å utvikle og implementere en standardiserende, abstrakt og tingliggjort forståelse av kvalitet. NOKUTs viktigste oppgave er imidlertid å passe på at universiteter og høyskoler driver kontinuerlig arbeid for å forbedre undervisningskvaliteten. NOKUT vurderer altså ikke selv undervisningskvalitet, bare institusjonenes egne systemer for kvalitetskontroll. De gjør det på samme måte som Oljedirektoratet arbeider med sikkerhet på oljeinstallasjoner i Nordsjøen – ved å satse på internkontroll.

Den politiske forståelsen av hva som skal oppnås, er uttrykt i «Kultur for kvalitet i høyere utdanning» (Meld. St. 16 2016–2017). Vi møter igjen en byråkratisk utopi.

Overordnede mål for Kunnskapsdepartementet er kunnskap for ny erkjennelse, samfunnsutvikling og konkurransekraft, samt kompetanse, utvikling og aktiv deltakelse i samfunnet. (...) Studentene skal:

- oppnå best mulig læringsresultater og personlig utvikling
- møte relevante utdanninger som forbereder dem godt for aktiv deltakelse i et demokratisk og mangfoldig samfunn og for en fremtidig yrkeskarriere
- gjennomføre utdanningen mest mulig effektivt (s. 15).

Typisk nok prioriteres det ikke mellom disse målene som jo ikke uten videre er konsistente. I tillegg kommer kravene om at ansatte skal ta ansvar for rekruttering av studenter og for å sikre dem arbeid etter endt utdanning. Forventningene er med andre ord store.

Det er viktig å legge merke til den generelle språkføringen som uttrykker at kvalitet forstås som en likeartet egenskap ved alle utdanninger. Dette viser seg også i hvordan universitetspedagogikk brukes som språklig ressurs for å underbygge denne abstrakte kvalitetsforståelsen, som har et utvendig forhold til det enkelte faget og faglige spesialiteter. Vi kan observere dette i omtalen av de tiltak som nå gjennomføres for å stimulere til «kvalitetsarbeid», og som også skal bidra til å heve statusen til undervisning sammenliknet med forskning. Et interessant eksempel er opprettelsen av kategorien «merittert underviser», som ved NTNU defineres slik

En merittert underviser har tydelig fokus på studentenes læring i all sin undervisningsvirksomhet og legger en vitenskapelig tilnærming til grunn for arbeidet med å planlegge, gjennomføre, vurdere og modifisere sin undervisningspraksis for at den på best mulig måte skal støtte opp under studentenes læring.¹¹

Et kjennetegn ved universiteter er at de driver såkalt forskningsbasert undervisning. Dette begrepet blir imidlertid ikke forstått på en entydig måte. Vanlige fortolkninger nevner formidling av egen forskning i undervisningen eller forklaring av hva det vil si å drive med forskning. Definisjonen over av en

merittert underviser gir begrepet et helt annet innhold. Her betyr forskningsbasert undervisning at undervisningen er basert på forskning om undervisning, noe vi normalt vil tenke på som universitetspedagogikk. På denne måten forsøker man å homogenisere universitetsvirkeligheten ved ureflektert å introdusere felles, abstrakte standarder for god undervisning på tvers av fag og profesjoner. Dette peker mot et viktig grunntrekk ved styringsutopien for universiteter og høyskoler – ideen om enhetsvitenskap og det enhetlige universitetet – og forestillingen om hurtigere gjennomstrømming av studenter som et mål i seg selv.

Samtidig er det helt klart et behov for bedre undervisning og veiledning, ikke minst på bakgrunn av veksten i antallet studenter. Slik sett er det viktig og riktig å rette større oppmerksomhet mot undervisningskvalitet, men dette må forankres bedre i fagene på en måte som gir rom for bruk av forskjellige angrepsmåter. Den ensidige vekten som legges på kvalitetssikringssystemer og stadig mer omfattende rapporteringsregimer, stjeler ironisk nok tid og ressurser fra konkret arbeid for å få til bedre og mer relevant undervisning. Tankegangen bak ordningen med merittert underviser indikerer i tillegg et økende skille mellom forskning og undervisning som på sikt er en trussel mot en bærende idé bak det moderne forskningsuniversitetet. På toppen av alt kommer stadig nye tiltak for standardisering som hindrer refleksjon over universitetsfagenes egenart og spesifikke samfunnsroller.

«Det imaginære universitet»: standardisert gjennomsiiktighet

Det er liten interesse for forskning om universiteter blant universitetenes toppledere og andre utopiproducenter i systemet for høyere utdanning. Dette kan virke paradoksalt i en tid der det legges stor vekt på at beslutninger skal være basert på forskning.

Gevinsten ved denne mangelen på interesse er samtidig klar. På denne måten unngår disse aktørene at fakta kommer i veien for styringsutopiene og problematiserer deres imaginære universitet. I stedet kan de lene seg på tellekantsystemene. Universitetsrangeringene er det ultimate uttrykket for denne tankegangen. Slike rangeringer har fått økende popularitet etter 2000. Det er skrevet mye kritisk om gyldigheten av slike rangeringer (se eksempelvis Halvorsen 2010, Sørensen 2010b), men den primære effekten av universitetsrangeringene er troen på at tellekant-systemer kan brukes som grunnlag for vurdering av kvalitet, ikke bare av universiteter, men også institutter og individer. Det har gått så langt at man har funnet det nødvendig å lage en egen erklæring om nødvendigheten av å vurdere kvalitet ved å lese publikasjoner og ikke bare bruke ytre kjennetegn som tidsskrifters «impact-faktor».¹² Flere norske universiteter har undertegnet den såkalte DORA-erklæringen (San Fransisco Declaration on Research Assessment)¹³ som nå er en del av det styringsutopiske rommet – lite tyder på at erklæringen har forlatt dette stedet.

Et ferskt eksempel på effekten av «det imaginære universitetet» med sine standardiserte, enhetsvitenskapelige fag er Forskningsrådets invitasjon til høring om utvikling av en politikk for det som kalles for åpen forskning.¹⁴ Også Forskningsrådet har utviklet en styringsutopi. Den baserer seg på hyppig bruk av honnørord, slik som åpen, gjennomsiktig, demokratisk, løse store samfunnsproblemer, brukerengasjement og -deltakelse, deling, kvalitet, samarbeid og fellesskap. Dette er retorisk effektivt. Hvem kan være imot forskning som er åpen, gjennomsiktig og demokratisk?

I konkretiseringen av sin styringsutopi trekker Forskningsrådet på feilaktige forestillinger. Et viktig eksempel er ideen om forskningsdrevet innovasjon. Denne ideen baserer seg på den såkalte lineære innovasjonsmodellen, der forskning fungerer

som utgangspunkt for nyskaping. Denne modellen er grunnleggende feil (Sørensen 2016), men den benyttes ofte som en innovasjonsutopi. For Forskningsrådet er denne utopien attraktiv fordi den gir forskning en særstilling som utgangspunkt for nyskaping i næringsliv og forvaltning. Da spiller det liten rolle at den underliggende modellen er feil, siden den kan brukes til å utvide universitetenes «samfunnsoppdrag» på en måte som passer Forskningsrådet. Universitetene har ivrig slukt dette agnet, med NTNU i fremste rekke. Her har ledelsen forsterket illusjonen om den lineære modellen ved å ansette «innovasjonsledere» på alle fakultetene.¹⁵ Ingen skal beskyldes rektoratet ved NTNU for ikke å ta ansvar for Forskningsrådets utopier.

En annen sentral utopisk forestilling hos Forskningsrådet, som vi allerede har stiftet bekjentskap med, er antakelsen om vitenskapenes enhet. Den kommer til uttrykk i utstrakt bruk av bestemt form entall i situasjonsbeskrivelser og forslag til tiltak. For eksempel skriver man om forskningsprosessen som om alle vitenskaper forsker på samme måte. Utgangspunktet virker å være noen naturvitenskapelige fag, uten at det blir nevnt og diskutert hvordan disse fagene kan være en gyldig modell for alle andre fag. I stedet vil Forskningsrådet utvikle en politikk der «one size fits all», antakelig fordi det er enklest. Den frapperende mangelen på refleksjon over hva vitenskapenes forskjellighet kan bety for praktiseringen av åpen forskning og utvikling av en styringseffektiv forskningspolitikk, har nok en god byråkratisk begrunnelse, men den er ikke offentlig tilgjengelig, trolig fordi den ikke tåler dagens lys.

Forskningsrådets argumenter i notatene om åpen forskning viser for øvrig at antakelsen om vitenskapenes enhet er knyttet til forestillinger vi gjerne beskriver som positivistiske. Forskningsdata presenteres som fakta der kontekst og fortolkning er viktig. Det er også et fullstendig fravær av refleksjoner omkring betydningen av forhold som kjønn, klasse, etnisitet og seksualitet.

Alt i alt virker det som om Forskningsrådet vil at naturvitenskap (fysikk?) skal være standardvitenskapen. Dermed marginaliseres i hvert fall store deler av humaniora og samfunnsvitenskap, antakelig mange andre fag også. Det er lett å få inntrykk av at Forskningsrådet mener at noen fag er likere enn andre. Vi ser at denne tankegangen overføres til universitetene når de følger etter med å utvikle politikk for åpen forskning.¹⁶

En tredje misvisende forestilling som vi finner hos Forskningsrådet så vel som hos mange universitetsledere, er forestillingen om at sluttproduktet av forskeres innsats er publiserte artikler. Når forskning er publisert, er fakta etablert og klare til bruk. Denne antakelsen ligger til grunn for politikken for åpen publisering som er akseptert av de fleste (alle?) norske universiteter. Forskning om forskning viser imidlertid at publiserte artikler primært er råmateriale for faglig refleksjon og debatt som etter hvert fører til en utvelgelse av hva slags kunnskap som er sann og relevant, og som derfor kan gis status som vitenskapelige fakta, kunnskap eller innsikt (jf. for eksempel Latour 1987). Uten denne innsatsen fra forskere i videre foredling av publiserte artikler ville samfunnet møte en kakofoni av motstridende resultater og tolkninger, slik vi ser tydelige tegn på ved formidlingen av medisinsk forskning med uklar gyldighet. Universitetene og andre institusjoner for høyere utdanning spiller en nøkkelrolle i arbeidet med å omdanne forskningsresultater til undervisningsmateriale, dvs. kunnskap som oppfattes som robust og relevant. I innovasjonsutopien overses imidlertid høyere utdanning, antakelig fordi det oppfattes som en omvei. For forskningspolitikere er det bare raske resultater som teller. Åpen forskning er et optimistisk håp om at det finnes snarveier.

Når topledere ved universitetene tilslutter seg innovasjonsutopien, bidrar de altså til en forunderlig aksept av marginaliseringen av høyere utdanning som formidlingskanal for forskning. Dette er et paradoks siden vi vet at høyere utdanning

er den suverent viktigste kanalen for å overføre forskning og gjøre den tilgjengelig i samfunnet. Ironisk nok bidrar innovasjonsutopien til å erodere universitetenes sentrale rolle i arbeidet med å integrere forskning og høyere utdanning som grunnlag for nyskaping i samfunnet.

«Det imaginære universitetet» til Kunnskapsdepartementet og toppledelsen ved universiteter og høyskoler inviterer også til å oppfatte slike institusjoner som ordinære, hierarkisk organiserte bedrifter. Dette kommer usedvanlig klart til uttrykk i en omfangsrik rapport som NTNU-ledelsen bestilte i 2018 fra konsulentfirmaet EY, tidligere kjent som Ernst & Young. Denne rapporten forteller hvordan NTNU kan tilpasse seg en situasjon med reduserte offentlige bevilgninger som følge av avbyråkratiserings- og effektiviseringsreformen. Løsningen er frapperende enkel: Utgiftene må reduseres, og inntektene økes. Sentrale tiltak for reduserte utgifter er, ikke overraskende, sentralisering, standardisering og digitalisering. Inntektene kan enkelt økes ved at NTNU (!) skriver flere og bedre søknader om forskningsmidler, sørger for at studentene blir fortere ferdig og rekrutterer flere utenlandske studenter. Ingenting i rapporten tyder på at det er noe særegent ved universiteter, eller at det er betydningsfulle forskjeller mellom fakulteter og institutter. Konsulentene oppfatter tydeligvis NTNU som en strømlinjeformet bedrift, selvsagt med forbedringspotensial til å bli som en gammeldags samlebåndsfabrikk.

Avslutning: for et reflektert universitet

Det sies om humler at de ifølge fysikken ikke skal kunne fly, men det vet de ikke og flyr likevel. Ut fra tradisjonell organisasjonstenkning skulle ikke universitetene fungert fordi instituttene har for små ressurser til ledelse, men dette ser ikke ut til å være så kritisk. Vi finner imidlertid lite refleksjon rundt dette

paradokset i dagens universitetsdiskurser. En viktig årsak til det er mangelen på oppmerksomhet omkring betydningen av de kollegiale organisasjonsformene på instituttene. Vi har i dette kapitlet sett hvordan de tallrike universitetsreformene i Norge etter 2000 er preget av nyliberalistisk tankegods, med vekt på nye former for resultatmåling og revisjon av tellekanter og kontrollsystemer. I tillegg til dette kommer presset i retning av å kopiere næringslivets organisasjons- og ledelsesformer, slik den ovenfor nevnte konsulentrapporten gjenspeiler. Det er samtidig viktig å framheve at dagens norske universiteter faktisk ikke fungerer som en vanlig bedrift. De er i stedet preget av interferens mellom det nyliberale tankegodset og kollegiale organisasjonsformer, mellom et utopisk målstyrings- og revisjonsregime og en praksis blant vitenskapelig ansatte der selvorganisering og vitenskapelige vurderinger spiller en stor rolle.

Denne interferensen er lite studert og dårlig forstått. De 16 (17) reforminitiativene som ble listet opp innledningsvis, bygger i liten grad på kunnskap om hvordan norske universiteter faktisk fungerer. Reformene, slik de er formulert av det forsknings- og utdanningspolitiske systemet, overser stort sett den ganske høye graden av selvstyre og ansvarlighet blant de vitenskapelig ansatte. Den spiller en avgjørende rolle i den daglige virksomheten. I stedet er det, som vi har sett, konstruert en styringsutopi der man later som om universitetene er hierarkiske organisasjoner der visjoner, innsikt og forståelse er konsentrert på toppen. Strategiprosessene framstår som et stafettaktig svarteperspill. Departementet instruerer ledelsen. Den instruerer dekanene. De instruerer instituttlederene som – svarteper! Når det går bra, skyldes ikke det systemet med tellekanter og belønninger. Det skyldes det sterke innslaget av kollegiale organisasjonsformer som bidrar til at de ansatte på grunnivået konsentrerer seg mer om sine konkrete arbeidsoppgaver enn om toppledelsens utopiske utlegning av «samfunnsoppdraget».

Slik sett er det et sprik mellom virkelighetsforståelsen til Kunnskapsdepartementet og toppledelsen ved universitetene på den ene siden og vanlige vitenskapelig ansatte på den andre. Dette spriket får liten oppmerksomhet. De to virkelighetsforståelsene lever side om side i en slags fredelig sameksistens der ingen av partene engasjerer seg mye i den andre partens situasjon. Det virker som om det store flertallet av ansatte oppfatter det å komme med meningsytringer som nytteløst. Kanskje er dagens norske universiteter preget av det Herbert Marcuse (1968) kalte for repressiv toleranse; universitetsansatte har frihet til å ytre seg, men ingen rett til å bli hørt. Derfor forsøker de ansatte mer eller mindre aktivt å lukke ørene for styringsutopiene og det maset som de representerer. I stedet konsentrerer de seg om sitt daglige virke. Nå er det nok en del som fascineres av fremragethets snakket som er en viktig del av dagens universitetsdiskurser, og som dermed fungerer som styringsmentalitet blant ambisiøse og konkurranseorienterte ansatte. Det bidrar til at mange godtar kravene om mer og bedre innsats fordi de selv ønsker å bli bedre og få økt anerkjennelse.

I lengden kan likevel det utopiske åket bli tungt å bære fordi det er slitsomt å møte stadig nye og strammere krav, slik at det virker som om arbeidsinnsatsen hele tiden vurderes som utilstrekkelig. Vi ser da også klare indikasjoner på misnøye. For eksempel viser en undersøkelse av NTNUs fusjonen at 58 prosent av de ansatte på «gamle» NTNU ikke har tillit til at rektoratet fører organisasjonen i riktig retning.¹⁷ Nå ser det imidlertid ikke ut til at slike funn vekker særlig bekymring, antakelig fordi Kunnskapsdepartementet og toppledelsen ved universitetene får sin virkelighetsforståelse bekreftet gjennom framgang på tellekantene og gjennom samtaler med hverandre. De tolker antakelig tellekantene som uttrykk for at mas virker, og at det er mer å hente ved en ytterligere økning i reformtrykket.

Slik sett er det lett å bli pessimist, og det er fristende å lengte tilbake til de såkalte gode, gamle dager. Problemet er at det ikke

er noen vei tilbake til slik universitetene ble drevet tidligere. Situasjonen på og omkring universitetene har endret seg for mye til det. Dessuten var ikke alt bedre før. Kanskje skal vi tenke oss et alternativ i retning av et refleksivt universitet?

Et refleksivt universitet må framfor alt bygge på kunnskap om hvordan institusjonen faktisk fungerer, og vurderinger av hva som er bra, og hva som bør bli bedre. Det forutsetter at universitetsansatte, framfor alt innenfor humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag, engasjerer seg i det som sosialantropologen Hugh Gusterson (2017) kaller for «hjemmelekse» (homework). Denne hjemmeleksen består i å arbeide med kritiske etnografiske undersøkelser av universitetshverdagen i dens mange fasetter, for eksempel for å undersøke hvordan kollegiale praksiser fungerer, og hvordan de kan forbedres.

En del av utfordringen består i å studere de rapporterings- og revisjonssystemene som tar stadig mer tid. Her kunne det virkelig være behov for en avbyråkratiseringsinnsats. Vi kommer neppe utenom en viss mengde rapportering om hva norske universiteter bidrar med når det gjelder undervisning og forskning. «Kvalitetsbyråkratiet» stjeler imidlertid mye tid, og vi kunne jo se for oss forenklinger. Kanskje er det ikke nødvendig å produsere alle rapportene hvert år – hvert tredje år burde være nok – og det finnes sikkert rapporter som universitetene kan greie seg godt uten. Stikkprøver er også en interessant og effektiv mulighet. En relatert utfordring er å gjenreise tilliten mellom toppledelsen og de vanlige vitenskapelig ansatte. Mistillit vil i lengden antakelig føre til mer rapportering og mer revisjonsarbeid. Det skaper en ond sirkel som vil ramme både undervisning og forskning.

Det reflekterte universitetet forutsetter et større engasjement blant de ansatte og mer debatt. Det krever at det opprettes arenaer der bredere meningsutveksling kan foregå, og en opplevelse av at diskusjonene har konsekvenser for hvordan universitetene

UNIVERSITETSKAMP

drives. Engasjement krever tid, men den tiden vil i lengden være vel anvendt fordi det bidrar til et mer givende, integrerende og konstruktivt arbeidsmiljø, som i sin tur kan lede til bedre forskning og undervisning.

Noter

- 1 Margrethe Aune, Guro Korsnes Kristensen, Vivian Anette Lagesen, Nora Levold, Siri Øyslebø Sørensen og to anonyme konsulenter har gitt nyttige kommentarer til et tidligere utkast. Arbeidet med kapitlet har vært støttet økonomisk av Norges Forskningsråd og NTNU gjennom prosjektet «Likestilling nedenfra».
- 2 <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2015-2016/inns-201516-002/6/1/>.
- 3 <https://dbh.nsd.uib.no/statistikk/rapport.action?visningId=133>.
- 4 <https://dbh.nsd.uib.no/>.
- 5 <https://www.regjeringen.no/contentassets/eb4e02ae65134e42b-ba060e879536675/oppdatert-publiseringversjon-tilstandsrapport-2018.pdf>, s. 69.
- 6 <https://www.regjeringen.no/contentassets/688a417dobaa4dcb-8da2157ac6fd7907/ntnu1.pdf>, s. 2.
- 7 Riksrevisjonen. Dokument nr. 3:3 (2004–2005), s. 2.
- 8 https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwizxJinqJTkAhUttYsKHdezAzU-QFjABegQIARAC&url=https%3A%2F%2Fwww.ntnu.no%2Fstyret%2Fsaker_prot%2F30.08.07web%2F47.07%2520vedl.%2520strategidok.pdf&usg=AOvVawoRiXB-Yyxh_aZFXaYnJNoX.
- 9 <https://www.ntnu.no/ntnus-strategi>.
- 10 Rydding av politikker ved NTNU. Rapport fra arbeidsgruppe nedsatt 4.09.18.
- 11 Allment tilgjengelig på: <https://innsida.ntnu.no/wiki/-/wiki/Norsk/S%C3%B8k+om+merittering>.
- 12 Se <https://sfdora.org/read/>.
- 13 Se note 11.
- 14 https://www.forskningsradet.no/no/Artikkel/Onsker_innspill_til_policy_for_apen_forskning/1254037510102.
- 15 <https://www.ntnu.no/nyskaping/kunnskapsbasert-innovasjon>.
- 16 Se for eksempel <https://innsida.ntnu.no/wiki/-/wiki/Norsk/NTNU+Open+Data>.
- 17 <https://nifu.brage.unit.no/nifu-xmlui/bitstream/handle/11250/2583296/NIFUrapport2018-31>.

UNIVERSITETSKAMP

pdf?sequence=1&isAllowed=y, s. 52. For flere relevante survey-resultater, se <https://khrono.no/afi-forskerforbundet-med-bestemmelse/forskere-opplever-a-ha-mindre-innflytelse-pa-jobben-og-et-mer-autoritaert-arbeidsliv/275487>.

Referanser

- Bear, L. og Mathur, N. (2015) 'Introduction: remaking the public good: a new anthropology of bureaucracy', *The Cambridge Journal of Anthropology*, 33(1): 18–34.
- Berman, E.P. (2011) *Creating the market university: How academic science became an economic engine*. Princeton University Press.
- Bleiklie, I. (2018) 'New Public Management or Neoliberalism, Higher Education', i Shin, J.C og Teixeira, P. (red.) *Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions* (seksjon N. s. 1–6). Springer.
- Clark, B.R. (2004) *Sustaining Change in Universities*, Maidenhead: Open University Press.
- Clark, W. (2008) *Academic charisma and the origins of the research university*. Chicago: University of Chicago Press.
- Collett, J.P. (1999) *Historien om universitetet i Oslo*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Collini, S. (2017) *Speaking of universities*. London: Verso.
- Coser, L.A. (1974) *Greedy institutions; patterns of undivided commitment*. New York: The Free Press.
- Crow, M.M. og Dabars, W.B. (2015) *Designing the New American University*. JHU Press.
- Donoghue, F. (2008) *The Last Professors. The Corporate University and the Fate of the Humanities*. Fordham University Press.
- Douglass, J.A. (red.) (2016) *The new flagship university: Changing the paradigm from global ranking to national relevancy*. Springer.
- Gunnes, H. (2018) *Tidsbruksundersøkelse for universiteter og høyskoler: En kartlegging av tidsbruk blant vitenskapelig og faglig tilsatte i 2016*. Arbeidsnotat 2018:2, NIFU.
- Gusterson, H. (2017) 'Homework: Toward a critical ethnography of the university', *American Ethnologist*, 44(3): 435–450.
- Halvorsen, T. (2010) 'Evalueringsdiktatur eller kunnskapsdemokrati?', *Vardøger* 32: 91–114.
- Krücken, G. og Meier, F. (2006) 'Turning the University into an Organizational Actor', i Drori, G.S, Meyer, J.W. og Hwang, H. (red.) *Globalization and Organization* (s. 241–257). Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. (1987). *Science in Action: How to follow scientists and engineers through society*. Harvard University Press.

- Marcuse, H. (1968) *Det endimensjonale menneske*. Oslo: Pax.
- Meld. St. 16 (2016–2017) *Kultur for kvalitet i høyere utdanning*.
- Meld. St. 4 (2018–2019) *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019–2028*.
- Newfield, C. (2016) *The great mistake: How we wrecked public universities and how we can fix them*. JHU Press.
- Olsen, J.P. og Maassen, P. (2007) 'European debates on the knowledge institution: The modernization of the university at the European level', i Olsen, J.P. og Maassen, P. (red.) *University dynamics and European integration* (s. 3–22). Springer, Dordrecht.
- Readings, B. (1996) *The University in Ruins*. Harvard University Press.
- Rhodes, F.H.T. (2001) *The creation of the future: The role of the American university*. Cornell University Press.
- Sahlin, K. og Eriksson-Zetterquist, U. (2016) *Kollegialitet – En modern styrform*. Studentlitteratur AB.
- Slagstad, R. (2000). *Kunnskapens hus: Fra Hansteen til Hanseid*. Oslo: Pax.
- Slaughter, S og Leslie, L.L. (1997) *Academic Capitalism. Politics, Policies, and the Entrepreneurial University*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Slaughter, S. og Rhoades, G. (2004) *Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State, and Higher Education*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Sørensen, K.H. (2010a) 'Universitetsreformer i vitenskapsformaterte samfunn – fra ekspansjon til effektivitet?', *Vardøger*, 32: 43–70.
- Sørensen, K.H. (2010b) 'Fra excel til excellence? Måling og veiing av regnearkuniversitetet', *Vardøger*, 32: 115–133.
- Sørensen, K.H. (2016) 'Innovasjonspolitik og nyskappingspraksiser', i Frønes, I. og Kjølørød, L. (red.) *Det norske samfunn* (bind 2, s. 112–138). Oslo: Gyldendal.
- Sørensen, S.Ø., Lagesen, V.A., Sørensen, K.H. og Kristensen, G.K. (2019) 'Kjønnsbalanse gjennom aksjonsforskning og lokal kunnskap', *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 43 (02): 108–127.
- Vabø, A. og Ramberg, I. (2009) *Arbeidsvilkår i norsk forskning*, rapport 9/2009, NIFU-STEP.
- Whitley, R. (2008) *Construction universities as strategic actors:*

<MAS, MAS, MAS – OVER HELE LINJA>

Limitations and variations (no. 557). Manchester: Manchester Business School Working Paper.

Whitley, R. (2012) 'Transforming universities: National conditions of their varied organisational actorhood', *Minerva*, 50 (4): 493–510.

KAPITTEL 2 I

Samfunnsnytte og fagforeninger

Knut Kjeldstadli

Tanken om «samfunnsuniversitetet» er en tredje modell for universitetene, som kan overskride svakheter både i den klassiske «åndelige» Humboldt-modellen og den fortjenesteorienterte markedsmodellen. En slik modell må bæres fram av sosiale og politiske aktører. I realiseringen av en slik tredje modell må fagforeningene ha en sentral rolle.

To utilstrekkelige universitetsmodeller

Tendensen blant de 18 000 institusjonene i verden som bærer navn av universitet, går mot større innslag av marked. Denne kommersialiseringen kommer til uttrykk i utdanning – som betaling av studieavgifter, prioritering av fag og emner som er salgbare, sterk markedsføring av utdanning til betalingsdyktige studenter fra utlandet. «Markedifiseringen» ytrer seg også i

forskning – som ekstern betaling av professorater, eksklusivt samarbeid med privat kapital, omdanning av universitetsvirksomhet til egne kommersielle enheter. Under denne modellen ligger dels en tanke om at universitetene står i en overlevelseskamp i en global konkurranse, dels en innsnevret utilitarisme, der nytte settes lik fortjeneste.¹

Den kritiske opposisjonen ved institusjonene ser de problematiske sidene ved denne utviklingen. Men hva er alternativet? Mange holder fram den klassiske Humboldt-modellen, navngitt etter Wilhelm von Humboldt, som var med på å grunnlegge Universitetet i Berlin i 1810. Den dannet norm for vestlige universiteter i det 19. og langt inn i det 20. hundreåret.

Summarisk sagt: Universitetene skulle stå for vitenskap og for dannelse. De vitenskapelig ansatte skulle ha *Lehrfreiheit*, rett til å ta opp de temaer de ønsket. Studentene skulle ha *Lernfreiheit*, rett til å velge og legge opp sitt studium. Undervisningen skulle ha tett forbindelse til forskning, det være seg i laboratoriet eller på seminaret. For å sikre disse prinsippene skulle academia være et «elfenbeinstårn», ment i positiv forstand, en institusjon som var avsondret fra press fra samfunnet. Argumentene har vesentlig vært fire:

- Vitenskapen og kunnskapen har sin egen verdi.
- Vitenskapelig praksis er karakterdannende; en blir et bedre menneske.
- Universitetene, med vekt på empirisk kunnskap og logisk resonnement, kan være inspirasjon og normgiver for samfunnet.
- Grunnforskning, «rein» kunnskap, kan vise seg å bli anvendt på et seinere tidspunkt.

Mange vitenskapsfolk har sans for denne modellen – ikke minst som motsats til markedsmodellen. Men det kan også rettes kritiske innvendinger: I hvilken grad har det faktisk funnes institusjoner som har vært organisert etter Humboldt-prinsipper? Eksempelvis stammer seminaret som undervisningsform og forskeropplæring fra en tid etter Humboldt. I beste fall utgjør Humboldt en regulativ idé.

Akademikere har heller ikke generelt utvist de positive egenskapene som de hevdes å ha. Historien viser mange eksempler på akademikerengasjement i de mest menneskefiendtlige foretak. Akademikere har ingen moralsk forrang, intet privilegium verken når det gjelder å formulere mål eller å ha styrke til å forfølge dem. Det vi kanskje kan undersøke best, er hvilke midler som fører fram til et visst mål.

Gitt de enorme utfordringene kloden og et samfunn som det norske står overfor, er det tilstrekkelig å si at enhver kunnskap har sin egen verdi. Hvordan kan vi håndtere klima og miljø, befolkningsvekst og migrasjon, enorme sosiale ulikheter og utfordringene til samfunnsmessig kohesjon, osv.? Hvis vi ikke tar opp disse spørsmålene, svikter vi ikke da kloden og samfunnet?

Akademikere må unngå å havne i en argumentasjon som kan likne adelens nostalgi, om at alt var så mye bedre før og om kravet de har på særrettigheter. Det tales ofte om den nysgjerrighetsdrevne forskningen. Vel og bra. Men hvordan kan vi argumentere for at andre via skattene skal bidra til at vi får tilfredsstilt nysgjerrigheten? Kan vår nysgjerrighet stå som et tilstrekkelig tungt argument?

Universitetene har ikke lenger, om noen gang, en sjølsagt og usårlig plass i samfunnet. Prestisjen er svakere, kan det synes. Kunnskap feies til side av politikere og andre. Data hentes oftere fra andre kilder, som ulike operatører på internett. Bevilgningene er til dels knappe. Noen fag, som kjønnsforskning, kan bli truet.

Vi må spørre oss: Hvis det kommer til en konfrontasjon, har da universitetene venner og allierte? Vil noen stå opp for universitetene? Spesielt prekært kan det bli dersom det er slik som vi programmatisk har hevdet, at sann vitenskap bare har verdi for seg sjøl. Hvis det er få miljøer og grupper som opplever våre sysler som relevante, hvorfor skal de støtte oss, det være seg med hensyn til bevilginger eller motstand mot politiske angrep, som i Ungarn eller USA?

Disse overveielene fører for det første til behovet for en modell med et program som overskrider både markeds- og Humboldt-modellene. Og dernest må vi resonnerer om hvem som kan føre denne fram.

Samfunnsuniversitetet – et tredje standpunkt

En tredje regulativ idé kan kalles samfunnsuniversitetet, det samfunnsmessig forpliktete og engasjerte universitetet. På engelsk taler en om *the public university*, et begrep som foruten å romme offentlig eie, impliserer å betjene allmennheten.

Verdigrunnlaget tilsier at virksomheten ikke bare kan drives til glede for forskerens person. Grunnlaget er en opplyst nytte-tenking, opplyst både ved at nytte forstås i videste mening, og ved at en ikke har for kort tidsperspektiv og krever umiddelbare resultater. Økonomisk innovasjon og fortjeneste blir ikke det overordnede. Det blir bare ett spesialtilfelle av en breiere forstått sosial nytte.

Forskningens agenda er fortsatt grunnforskning. Men valget står ikke mellom grunnforskning eller anvendt forskning, eventuelt på oppdrag. I tillegg til den klassiske, internvitenskapelig drevne forskningen skal det være rom for det som er kalt strategisk grunnforskning. Denne innebærer at forskerne fortsatt stiller spørsmålene, og at svarene sjølsagt ikke er gitt. Men

spørsmålene stilles innåfor en viss problemhorisont, som la oss si klima eller migrasjon. Kunnskapen skal også være offentlig, allment tilgjengelig. Sannheten kjenner ingen eiendomsrett.

En klar oppgave er sjølsagt å videreføre det universiteter og høyskoler allerede gjør – å utdanne dyktige fagfolk i ulike samfunnsområder, det være seg bygningsingeniører, tolker eller jurister.

Den indre organiseringen av institusjonene bør være demokrati på alle nivåer. Virksomheten bør hvile på de ansatte, på deres kunnskaper og ferdigheter, ikke på et managerstyre som trer programmer ned over hodene på folk. I tanken om aktivitet som basis ligger også et ønske om at folk begrunner sine prosjekter og kan diskutere dem ut fra et bredt nyttebegrep.

Organisasjonsformen må sikre en institusjonell autonomi. Universitetene bør inngå en samfunns*kontrakt*, der to størrelser – universitetene og samfunnet omkring – forhandler om hva denne kontrakten skal innebære. Dette begrepet er etter mitt skjønn bedre enn tanken om et samfunns*oppdrag*, som jo impliserer at samfunnet kan diktere via kommando eller kjøp av tjenester. Konkret betyr dette at institusjonene bør ha samme status som nå, altså et forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. I finansieringen bør det inngå en høy andel grunnfinansiering og tilsvarende en lav andel markedsfinansiering. Dessuten skal det være en politisk-strategisk del, som fastlegges i en styringsdialog mellom institusjonen og departementet. For eksempel kan et universitet eller høyskole ta på seg en viss utdanning, mot å få denne sikret økonomisk. Tanken bak er at finansiering skal skje i frihet og forhandling.

Å være autonom er ikke å eksistere i isolat. Tvert imot vil et samfunnsuniversitet søke kontakt med omverdenen. Det eksisterer i dag ulike forbindelser til næringslivet. Tilsvarende bør institusjonene åpne seg mot det sivile samfunnet. Konkret kan en tenke seg en utbygging av kontaktfora der de folkelige

organisasjonene, som fagbevegelsen, deltar. Formålet er ikke diktat av forskning, men å få tak i hvilke behov for kunnskap som foreligger. Det betyr å tenke gjennom om universitetenes «tredje oppgave» – formidling – kan gjøres mer systematisk. Et mulig tiltak er å legge tyngre vekt på formidling ved bedømming av søkere til vitenskapelige stillinger.

Som nevnt vil et samfunnsuniversitet anse markedsdrevet virksomhet som et særtilfelle av sosial nytte. Hvis det skjer en ukontrollert kommersialisering på flere områder, er universitetene i trøbbel. Som ett mottiltak kan det opprettes registre, der alle samarbeidsavtaler med eksterne aktører blir registrert og er tilgjengelig for offentligheten. Et slikt register må svare på: Hvem har en avtale med? Hvilke klausuler er med i avtalen? Har noen eksklusiv bruksrett til resultatene? Har personalet økonomiske egeninteresser? Når offentligheten har adgang, kan ordningene diskuteres og bedømmes.

Et annet tiltak for å kontrollere markedifisering er å ha en politikk overfor ulike former for økonomiske gaver som gis fra eksterne aktører. For et par år sia var ni professorater i maritime fag i Norge finansiert av rederinæringen. Hvor uavhengig er en i en slik stilling? Stundom gis midler til slike stillinger med en tidsbegrensning og en forventning om at institusjonen sjøl skal overta finansieringen deretter. Gaver styrer da inn i framtida. Om midler gis med en klausul om at det skal forskes på svært definerte temaer, som en spesiell sjukdom, kan institusjonene miste sin egen prioritering. Å si konsekvent nei til alle slike gaver ville være prippent. Men de bør mottas med *no strings attached*.

Dersom et program for et slikt universitet skal kunne realiseres, trengs krefter både utafor og innafor akademia – ansatte i ulike kategorier, studentene og den allmenne opinion. I arbeidet for et universitet styrt av faglige og sosiale hensyn, ikke av fortjeneste, spiller ikke minst fagforeningene en rolle.

Fagforeningene

Det er de som føler seg hevet over matstrev og materialisme, som ser akademikere som en edlere kategori enn andre. Til dem kan det høve med noen ord fra Gustav Natvig-Pedersen i 1934, DNA-medlem, lektor og seinere stortingspresident:

Vi må altså snarest mulig frigjøre oss fra den gamle illusjon at lønsspørsmål og andre vitale økonomiske spørsmål i framtiden vil bli avgjort på et vesentlig annet grunnlag for slike fine folk som oss end for vanlige lønsmottakere.

Videre sa han:

Vi er rett og slett lønsmottakere og må som alle lønnstakere være budd på selv å hevde våre krav. Vi er lønsmottakere hos den sterkeste arbeidsgiver, staten. Derfor trenger vi en særlig sterk organisasjon, en klar linje, bedre samhold om organisasjonen skal makte denne oppgave.

Også i dag har universitetsansatte rimelige og reinhårige krav om lønn og om anstendige arbeidsvilkår. Ikke minst trenger de mange som er ansatt i midlertidige stillinger, støtte fra sterke fagforeninger. Det gjelder folk i alle stillingskategorier – fra stipendiater og prosjektansatte, administrativt personell, til ansatte på IT-seksjoner og andre tekniske avdelinger.

Nå følger fagforeningene ulik lønnspolitikk. NTL-foreningen ved UiO har fulgt en solidaritetslinje, der alle kategorier sikres utvikling. «Lik lønn for likt arbeid» betyr å holde fast ved de sentrale, felles forhandlingene og ikke la de lokale pottene og individuelle tillegg vokse urimelig. Det betyr også å heve alle over kategorien «lavtlønte» (lønnstrinn 40). Det betyr at det ikke skal bli et lønnsgap etter kjønn. Det betyr at ledere ved UiO, som

har hatt den desidert beste lønnsutviklingen de siste åra, kan klare seg med mer beskjedne tillegg, til gode for eksempel for konsulenter og rådgivere. Og det betyr at det ikke skal bli skeivheter innad i en kategori, som professorene, hvor noen ses som stjerner av ledelsen, og får tillegg på 150 000 til 200 000, mens andre ikke får noe. I Oslo sa én av foreningene ved en lokal forhandling at det ville være «gøy» dersom den fikk drevet gjennom et krav om at noen skulle ha lønnstrinn 100. Glimrende forskning er sjølsagt et tungt argument. Men alle deler av vår samfunnskontrakt, også formidling og deltaking i det offentlige ordskiftet og utvikling av gode læringsmiljøer, skal oppfylles – og honoreres.

Om noen kategorier og individer sleper merkbart etter, fører dette både bokstavelig og billedlig til at de føler seg mindre verdt, ja mindreverdige. En lønnsstruktur med mindre forskjeller legger trolig grunnen for godt klima og samarbeid ved institusjonen. Inntekten din skal være en lønn for utført arbeid, ikke en belønning mer eller mindre vilkårlig tildelt.

Kampen for brukbare kår er nødvendigvis en hovedsak for fagbevegelsen. Men i tillegg kan foreningene ha en viktig oppgave i å bygge bru mellom akademia og samfunnet ellers, spesielt fagbevegelsen og arbeidslivet. De er praktiske iverksettere av den kontakten som inngår i modellen om et samfunnsuniversitet. Fagforeningene på universiteter kan føre fram synspunkter innad i de forbundene og hovedsammenslutningene de tilhører – Akademikerne, Parat, Unio og LO (med Norsk Tjenestemannslag). I varierende grad kan de gjennom denne kanalen påvirke sammenslutningenes forsknings- og utdanningspolitikk, og også nå politiske partier.

Disse betraktningene gjelder mer eller mindre alle fagforeningene. Men foreningene har ulikt faglig-politisk og allmennpolitisk preg. Den ene grunntypen er profesjonsforeningene organisert i den sammenslutningen som heter Akademikerne. Det er en organisering med grunnlag i utdanning og fag, med

blant annet jurister, leger og statsvitere. En styrke ved denne typen er at den kan tilby et etterutdanningstilbud, som gjør at også folk som ikke er i vitenskapelige stillinger, kan holde seg à jour med faget. Fagforeningene bidrar til at de vedlikeholder en identitet som fagmenneske. Problemet med Akademikerne, i det minste sett fra LOs side, er at den kjører en høytlønnslinje. Da blir det mindre til andre. Høytlønnslinja svekker også det som har vært et norsk konkurransefortrinn globalt, en etter måten sammenpresset lønnskala med nokså høy inntekt i de lavere trinnene og etter måten lav inntekt for de mest høylønte. Det har betydd at norsk arbeids- og næringsliv har hatt tilgang til for eksempel sivilingeniører til overkommelige priser.

Den neste sammenslutningen, Forskerforbundet, har noen av de samme trekkene som Akademikerne når det gjelder lønnspolitikk, men den har vært enig med Tjenestemannslaget i universitetsdemokratiske saker. Forbundet kan gi et dobbelt inntrykk av å organisere ut fra både en profesjons- og en fagforeningsmodell. Det heter for eksempel både at «vi er bibliotekarenes fagforbund», og at organisasjonen vil «fremme bibliotekarene som profesjon i arbeidsmarkedet». Hvor bevisst denne dobbeltheten er, er uvisst. Men uansett, her skiller Forskerforbundet seg fra Norsk Tjenestemannslag.

Denne tredje foreningen er altså en fagforening, der ansettelsesforholdet og ikke utdanning og fag er grunnlaget. Med et begrep fra fagbevegelsens historie kan en si at NTL organiserer som et industriforbund, med andre ord at alle som har samme arbeidsgiver, er organisert sammen. Så – hva er spesielt med Tjenestemannslaget? Jeg bør si at framstillingen her kan være farget av egne opplevelser og synspunkter. Jeg var i noen år fram til 2018 styremedlem i Norsk Tjenestemannslags forening ved Universitetet i Oslo.

NTL er den eneste foreningen som søker å organisere *alle* stillingskategorier – teknisk personale, administrasjon, studenter

og vitenskapelig ansatte. Medlemskapet åpner for innsikter i situasjonen til de andre kategoriene. Det gir en lokal styrke og bidrar til å hindre at grupper spilles ut mot hverandre. En kan tenke at en forening med så sammensatt medlemsgrunnlag havner i en spagat. Men den har hatt styrke til å unngå et slik sprik. For dem som tenker at behovet for lønnstakersolidaritet ikke blir mindre, men større framover, er denne sammensatte medlemsbasen et tungt argument. Universitetene har som nevnt sannelig sin andel av midlertidig ansatte; «prekariatet» er ikke så fjernt. Og vitenskapelig ansatte er ikke lenger en embetsmannskaste; vi er arbeidstakere som andre, om enn med det privilegiet å kunne holde på med virksomhet styrt av egen nysgjerrighet i deler av arbeidstida.

Videre har academia interesse av støtte utenfra. Og her er landets største arbeidstakerorganisasjon, LO, en hovedaktør. Gjennom medlemskapet i NTL har universitets- og høyskoleforeningene tilgang til LO og kan være med på å forme politikken for forskning og høyere utdanning. Du kan få brukt din kyndighet.

Foreningene har holdt fanen høyt i avgjørende prinsipp saker. I 2005 pågikk en lang og hard strid om lov om høyere utdanning. Vi vant da tre seirer. Loven slo fast retten til å velge ledere, at universitetene ikke skulle bli halvkommerielle stiftelser, og at det ikke skal tas studieavgifter. Her var NTL-foreningen i Oslo helt sentral, ja ledende i å organisere motstanden – ikke til forkleinelse for akademikeropproppet Vox Academica og andre. Og NTL-foreninger ved andre læresteder fulgte opp.² Og et av de klareste støtteinnleggene på det største mobiliseringsmøtet i Aulaen kom fra LOs nestleder Finn Erik Thoresen.

Den samme organiserende rollen spilte NTL ved UiO våren 2016. Stortinget skulle debattere hva slags ledelse universiteter og høyskoler skal ha. NTL-foreningen ved UiO svarte med en aksjon for retten til å velge rektorer. Den samlet på vel én uke

i pinsetida i alt 2600 underskrifter fra ansatte, et pent resultat på knapp tid. Nå førte ikke aksjonen fram, trass i støtte fra LO. Arbeiderpartiet støttet den borgerlige regjeringen i å prioritere ansatte, ikke valgte ledere.

Hvorfor er striden om universitetet viktig? Og hvorfor spiller det en rolle hvilke aktører som er aktive? Francis Bacon, den engelske 1500-tallsfilosofen, gir ett svar – at vi trenger kunnskap «for å lindre menneskelivets lidelser». Om en forstår utsagnet både bokstavelig og metaforisk, er det dette det dreier seg om.

Noter

- 1 I boka *Akademisk kapitalisme* (2010) har jeg søkt å diskutere drivkreftene bak kommersialiseringen.
- 2 Undertegnede var i 2005 med i aksjonsutvalget, den gang som representant for ATTAC, og hadde da god tilgang til de ulike deltakernes innsats.

Referanser

Kjeldstadli, K. (2010) *Akademisk kapitalisme*. Oslo: Res Publica.

KAPITTEL 22

Frå vekstparadigme til berekraftmål?

Tor Halvorsen

Hovedkomiteen for norsk forskning delte med universitetssektoren (17.06.1981) eit notat frå Helge Skjeseth. Notatet handla om OECD-rapporten «The Future of University Research», og seier at temaet for rapporten er «den aktuelle problemstillingen vedrørende politiske myndigheters ønske om å gjøre universitetsforskningen samfunnsrelevant og den vekt forskerne selv legger på uavhengig forskning, spesielt når det gjelder grunnforskningens betydning og vilkår». Og vidare at «OECD engasjerte to kjente vitenskapsforskere, Stuart Blume og Michael Gibbons som hovedforfattere».¹

I notatet får vi vite at utkast til rapporten hadde vore diskutert i Noreg på lengre seminar og kommentert i ei eiga utgreiing, og at Noreg ville vere representert i den framtidige oppfølginga av rapporten i den forskingspolitiske komiteen til OECD (til dømes i publikasjonen «OECD October 1981: Policies for Higher Education in the 1980ties»).

Denne rapporten og oppfølginga fell i tid og innhald saman med omstillinga i OECD i retninga av nyliberal politikk (Leimgruber og Schmelzer 2017, Schmelzer 2016: 522, McCracken 1977). Kjernen i nyliberalismen var for det første gjennomslaget for «human kapital»-omgrepet, for det andre at definisjonsmakta over relevansomgrepet vart flytta frå den akademiske profesjonen til brukarane av kunnskapane, og for det tredje styring gjennom konkurranse.

Frå byrjinga av 1960-talet etablerte OECD det såkalla vekstparadigmet (Schmelzer 2015) og knytta høgre utdanning og forskning til dette (Brant mfl. 2019: 40).² Vekstparadigmet definerer relevans og legitimerte utdanninga som human kapital, og forskning for innovasjonar. Dette forma faga og arbeidsdelinga mellom desse.

Framveksten av den såkalla kunnskapsøkonomien hadde særleg gjennomslag frå byrjinga av 1980-talet som del av den nyliberale omstillinga (Mirowski og Plehwe 2009, Brand mfl. 2019, særleg kap. 10). Etter ein periode på 1970-talet med debatt om *grensene for vekst*, har forskings- og utdanningspolitikken dei siste 40 åra blitt vevd inn i vekstparadigmet. OECD forma utdanningsinstitusjonane gjennom sine «mjuke verktøy», t.d. «blaming and shaming», samanlikningar av testresultat og «best practice». Denne styringa skulle fremme konkurransen mellom enkeltaktørar (universitet) (Martens mfl. 2010).

FN sine berekraftmål (etablert i 2015) utfordrar vekstparadigmet sitt hegemoni, om lag slik debatten om grenser for vekst gjorde i byrjinga av 1970-talet. Dei 17 berekraftmåla som konkretiserer FN sin 2030-agenda,³ har skapt ein debatt om alternativ til OECD sitt vekstparadigme og einsidige mål på framgang, BNP.

Spørsmålet er om den globale mobiliseringa vi i dag ser for å nå berekraftmåla, også trugar kunnskapspolitikken til OECD. Vil eit økososialt utviklingsparadigme erstatte vekstparadigmet med nye krav til kva kunnskap universiteta skal prioritere?

OECD og vekstparadigmet si etablering og transformasjon

Omstillinga i OECD rundt 1981 var basert på ei utgreiing av eit medlem av den nyliberale tenketanken Mont Pèlerin, den såkalla McCracken-rapporten etter namnet på hovudforfattaren.⁴ Hovudkonklusjonane spreidde seg til Noreg, jamfør brevet frå Hovedkomiteen for norsk forskning sitert ovanfor. Da OECD etablerte vekstparadigmet rundt 1960, hadde medlemmene i Europa framleis eit relativt sterkt statleg engasjement i den økonomiske omstillinga.⁵ Særleg Frankrike stod for ein aktiv statleg politikk for å fremme veksten (Fourcade 2009, Fourcade mfl. 2015). Offentlege pengar til forskning var ein del av dette, og målinga til OECD ved hjelp av den såkalla Frascati-manualen (1963) med kryssnasjonale samanlikningar ein viktig pådrivar for statleg finansiering av forskning knytt til ein aktiv statleg industri- og arbeidslivspolitik. Da rolla til staten blir endra rundt 1980, blir kunnskapspolitikken slik OECD utvikla den, eit enno viktigare tiltak for økonomien generelt: vi får «kunnskapsøkonomien». Vekstparadigmet og kunnskapspolitikken smeltar saman, med «forskning» som det viktigaste industripolitiske virkemiddelet.

I Schmelzer si detaljerte historie om vekstparadigmet sitt gjennomslag tidleg på 1960-talet vektlegg han korleis OECD i løpet av ein relativt kort periode klarte å standardisere statistikkproduksjon og økonomisk tenking innan sine medlemsland til eitt vekstmål: BNP. Før denne prosessen var økonomiprofesjonen relativt lite oppteken av vekst og BNP som felles mål for all aktivitet. Ei eskalerande økonomisering av alle områder i samfunnet set økonomiprofesjonen i sentrum. Stadig fleire sektorar blir forstått i lys av vekstparadigmet, og difor blir dei òg objekt for økonomifaget si vurderingar og målingar, særleg utdanning og forskning. Samstundes blir andre fag sine bidrag vurdert og verdsatt i lys av deira (potensielle) bidrag til veksten.

I 1961 kan OECD rapportere følgjande i ei pressemelding (i Schmelzer 2006: 185):

Rapid growth facilitates the harmonious development of world economy, helps to promote liberal world trading systems, provides a necessary foundation for rising living standards and ensuring a high level of employment. It will enable industrialised Member countries to contribute more effectively to the development of less developed countries.

Schmelzer konkluderer om denne verdiorienteringa at andre verdiar, som òg fortener forskning og pensum, blir fortrengt:

In the context of the Cold War, colonial decline, and international competition, economic growth became the most essential symbol and key foundation of national power. It was not in the terms of equality, emancipation, or empowerment that nation states around the world came to compete against each other, but in terms of rising quantities of goods and services produced. Growth became the internationally accepted policy goal, common denominator, and most basic form of global governance (s. 347).

Amerikaniseringa og kunnskap som investering

OECD var eit produkt av Marshallplanen (OEEC), som igjen var styrt av produktivitets- og rasjonaliseringsrørsla i USA (i Noreg representert ved Norsk produktivitetsinstitutt (Halvorsen 1982)). Denne rasjonaliseringsrørsla delte seg i to, på den eine sida får vi meir vekt på forskingsbasert

tekno-økonomisk utvikling, og på den andre utdanning som «human kapital»-investeringar. Begge deler – òg i samspel – skapte den produktivitetensutviklinga som veksten var avhengig av. To medlemmer av Mont Pèlerin-tenketanken, økonomane Schultz og Becher, begge Chicago-professorar (Mirowski og Plehwe 2009), «fant opp» og fremma human kapital-tenkinga tidleg på 60-talet. Dei meinte at «residual-faktoren» – den bortimot 50 % uforklarte delen av veksten – kunne tilskrivas utdanning, forskning og rett bruk av kvalifikasjonar (Schultz 1963). På same måten som OECD fekk forskingspolitikken på dagsordenen i medlemslanda, fekk OECD human kapital-ideane forankra i medlemslanda innan kort tid. Medan kunnskap så langt vart sett på som ein del av kulturstaten, som utgift til forminga av eit felles offentleg rom, endra OECD fort haldningane også i det «gamle» Europa; *forskning og human kapital er først og fremst ei investering, og må evaluerast og vurderast deretter*. Relasjonar mellom forskning og teknologi, arbeid og utdanning, marknadsinnovasjonar og økonomi, rykker inn i kjernen av OECDs arbeid med kunnskapspolitikken. Den som i sterkast grad er til hjelp for OECD i forminga av denne nye universitetspolitikken, er utdannings sosiologen Joseph Ben-David (1960, 1966, 1968).⁶ Ei rekke rapportar under hans forfattarskap vart diskuterte i løpet av 60-talet, delvis òg 70-talet. Ben-David sine arbeid danna t.d. grunnlaget for den rapporten Hovedkomiteen for norsk forskning inviterte til diskusjon om i 1981. Entreprenør-universitetet (allereie lansert i 1928), human kapital og forskning som produktivkraft med relevans for «the users of knowledge» er del av det nye vokabularet. Tilpassing til eksterne interesser (eller brukarstyring) og universitetet som forskingsutøvande organisasjon blir stilt opp mot professorane sine kunnskapsprioriteringar og deira (lokalistiske) idear om relevans. Men å få desse institusjonane til å fungere effektivt

og målretta for veksten kom ikkje av seg sjølv om ein ikkje klarte å kople «professormakta» til entreprenørskap og innovasjon (Papadopoulos 1994).

Konkurransse og innovasjon

I det parallelle arbeidet med omstillinga av OECD til den nyliberale politikken blir ideane om konkurranse som virkemiddel for all aktivitet, offentleg som privat, etablert. Dette har konsekvensar for kunnskapspolitikken. Motkonjunkturpolitikken blir gradvis avvikla. Offentlege pengar til forskning og universitet har som mål å transformere kunnskap til private innovasjonar. Som sagt ovanfor, blir kunnskapspolitikken det viktigaste næringspolitiske virkemidlet (Halvorsen 1984). I diskusjonen om rapporten referert til innleiingsvis, blir det framheva at:

University research, through its multiple functions, is an indispensable asset for all Member countries, particularly as a source of knowledge upon which future innovations will be based (s. 7 i Forward, 1981-utgåva).

«Innovasjon» tek gradvis over i den offentlege retorikken. Det er berre *konkurranse* som skaper effektive organisasjonar, individ villig til å investere i *human kapital* for å fremme deira posisjon i arbeidsmarknaden, eller forskingsmiljø som vil samarbeide for å vinne innovative prosjekt. Ideen om utdanning som investering fører igjen til framlegg om at høgre utdanning og forskning også bør privatiserast eller iallfall konkurranseutsettast. Universiteta treng fristilling og fleksibilitet for å kunne orientere seg i den store økonomiske konkurransen. Berre då vil dei bli effektive leverandørar av kunnskapen for vekstøkonomien. *Strategisk leiing må erstatte demokrati.*

Dei neste tiåra handlar om korleis OECD skal få til denne «fristillinga», og om korleis ein kan bruke offentleg politikk, knytt til den offentlege finansieringa av universiteta, til ein slik transformasjon. Ideelt bør statusen til universiteta vere knytt til økonomiens produktivitet, og deira målbare bidrag til samfunnet. «Governance», eit omgrep som på same måten som «innovasjon» tilsloerer relasjonen mellom offentleg og privat (og slik rettferdiggjjer offentlege pengars subsidiering av privat profit), blir no sentralt i arbeidet med å utforme konkurransereglar og måling av effektivitet og resultat. Ei rekke nye instrument som OECD aktivt driv fram, former no den offentlege politikken (Martens mfl. 2010, Bürgi 2017, Leimgruber og Schmelzer 2017, Hurrelman mfl. 2007). Mange av desse instrumenta er utvikla i tilknytning til USA sin høgre utdanningspolitikk, t.d. kunnskapssosiologen Robert Merton sin ide om sitatmåling transformert til «ranking» av enkeltforskarar, idear om «Centers of Excellence», «learning outcome», «best practice» for å nemne noe. For OECD blei det særleg viktig å utvikle konkurransen mellom universiteta igjennom såkalla mjuke metodar: klandring, skam og framheving av «beste døme» (best practice and examples). Samanlikningar mellom forskarar og universitet, basert på kvantitative mål (prosjektoverhead, publiseringmengde, prisar og medaljar, sitatfrekvens, «gjennomslag» [impact], innovasjonsbidrag [patent og intellektuell eigedom], talet på ph.d. og anna mål på studentgjennomstrøyming), skapte vinnarar (og taparar). Etableringa av opplæring for «higher education management» og tidskrift med same fokus⁷ sosialiserte universitetsansvarlege til det nye regimet. Leiaropplæring også på mellomnivå innan universitetet spreidde seg fort til dei fleste OECD-land. Det kostar med andre ord å etablere det nye konkurranseregimet. Hovudspørsmålet innan denne leiarutdanninga var korleis kan ein drive merkevarebygging i ein konkurranseutsett bransje, og korleis kan ein vere synleg i

den mediale verda? Den beste moglegheita for å få gjennomslag i det offentlege rom er å marknadsføre seg som eit *entreprenør-universitet*. Kunnskap, entreprenørskap og (difor) innovasjon fordrar strategisk leiing om ein skal lukkast i å bli god (på noe).

Innovasjonskunnskap og globalisering

Særleg frå midten av 1990-talet og framover vart arbeidet med å transformere universiteta til ein aktør for innovasjonsøkonomien og vekst intensivert. Overgangen frå høgre utdanning som «human development» og nasjonalstatleg utvikling til utdanning av (mobil) «human kapital» og forskning for ein global økonomi, blir framstilt som «fristilling av universiteta». Internasjonalisering for å styrke seg i kunnskapskonkurransen, og samstundes bygge ned nasjonalstatleg fellesidentitet, blei ein mote som skulle fremme, og legitimere, universitetsautonomi. Kvalitetsreforma (2004/5), orkestrert av Kristin Clemet, såg «internasjonalisering» som symbol på at Noreg slutta seg til «globalisering» (Halvorsen og Faye 2006). Dei ulike metodane til OECD evaluerte og rangerte universiteta uavhengig av nasjonale trekk. Viktigast av desse styringsmidla var (og er) «best practice» (Martens 2007: 54, og om historikken bak dette: Bürgi 2017). Pisa-rangeringane si «blaming og shaming» var eit førebilete. Og referansar til «best practice» skaper politisk vilje til rask omstilling. Skam til den som ligg etter. Makta til å dømme om kva som er «best practice», ligg hos OECD og blir uttrykt i jamlege vurderingar av kunnskapssektoren innan dei ulike medlemslanda.

Men først i 2008 kan OECD konkludere at dei har klart å forme kunnskapspolitikken innan medlemslanda til eit felles prosjekt det er semje om (no i samarbeid med EU, som gjer OECDs politikk til sin). Det står no berre att å overkome motstand

mot iverksettinga av det felles idegrunnlaget, t.d. det nordiske likskapsidealet, til tider ironisert over av OECD (Halvorsen 2008, 2013). I OECD (2008b) blir det slått fast at universiteta må bli del av ein kunnskapsøkonomi ved at sektoren sjølv blir underlagt konkurransens tvang, dvs. blir del av ein tenesteøkonomi.⁸

For å få tilslutning til dette er det nødvendig å sikre sterkare mobilitet av talent – leiarar og professorar så vel som studentar – med andre ord: konkurranse om human kapital også innan universitetssektoren. Dei som trakk til seg dei beste (er dei beste «talent catching machines»), ville betre sin posisjon i statushierarkiet og trekke til seg eksterne inntekter via forskingsfinansieringa (OECD 2008a). Denne mobiliteten mot eit differensiert system der dei beste representerer ein «best practice» dei andre kan strekke seg etter, ville etter kvart sikre omstilling frå toppen og nedover. Som OECD riktig trudde, kunne heller ikkje det «nordiske likskapshysteriet» stå mot dette (jamfør dagens tilslutning til Europa-universitet-elitismen).

Som sitatet (note 3) viser, klager OECD over at omstillinga til entreprenøruniversitetet har møtt motstand. Det som blir nemnd som hindringar er kulturelle trekk knytt til likskapsideal, idear om kunnskap som kultur, at akademikarane sjølve skal kontrollere sine arbeidsvilkår og definere kva som er relevant kunnskap, generelt profesjonell autonomi for akademikarane. På det politiske plan ser det derimot ut til at OECD har fått tilslutning utan at alternativ politikk er søkt utvikla i særleg grad for å ta vare på likskapsverdiar, kunnskap som kultur og borgardanning, eller verdien av generell heving av kunnskapsnivået i samfunnet. Som Wendy Brown hevdar (2015: 198): «It is remarkable how quickly all strata in public universities – staff, faculty, administrators, students – have grown accustomed to the saturation of university life by neoliberal rationality, metrics and principles of governance.» Ikkje uventa sidan det er stor utveksling mellom byråkratiet og forskingsråd i Noreg og OECDs

ekspertise (og ikkje minst: OECD som tenketank). Møter på ministerplan er som regel godt samstemt gjennom arbeidet til forskarar og administrasjon. Som i Noreg, så òg i dei fleste andre OECD-land: Meldingar om høgre utdanning og omstilling tar opp i seg kjerneideane frå OECD. Dei tema som tek seg opp att i dei fleste av Noregs offentlege utgreiingar (NOU), er at det er innovasjonar vi skal leve av, og difor er forskning og human kapital framtida. Økonomisk vekst er framleis det overordna målet som entreprenøruniversitetet skal bidra til. Richard Münch (2007) viser korleis det tyske eksellense-programmet skapte ein akademisk elite som samhandlar med den politiske og økonomiske, ein elite halden saman av innovasjonsideologien og vekstparadigmet. Etter det franske akademiske adelskap og dei tyske «mandarinane» veks det globalt orienterte innovasjonsleiarskapet fram som ein ny type postnasjonal, men likevel statleg fremma allianse mellom kunnskap, politikk og økonomi, i god avstand frå demokratiets lunefulle innfall og folkeleg-demokratiske mobilisering.

1970-talet og motstand

Den tregheita og til dels motstanden som OECD meiner dei møter i omstillinga av universiteta særleg i Norden, er kanskje leivningar av 1970-talet sine idear om at den akademiske profesjonen var ei reformerande kraft, ei formidling av 68-aktivismen inn i samfunnsformasjonen, at kunnskap og demokrati kunne vekse saman. Ei rekkje sosiologar og filosofar (Bell 1973, Parsons og Platt 1973, Habermas 1966, 69) var alle opptatt av forskning og kunnskap for og i økonomien, men med verdiar som var demokratisk forankra. Denne stadig viktigare rolla dei høgre utdanna hadde, blir av desse høvdingane på 1970-talet tatt som uttrykk for at universiteta med sine «siviliserande ideal» vil prege økonomien gjennom sin

veksande innverknad. Makta til kapitalen må delast med ei kunnskapsmakt forvalta av universiteta. Og kunnskapsmakta fremmer demokrati og sosial rettferd som igjen styrker universiteta. 68-generasjonen og dei nye rørslene stilte nye krav til kunnskapens samfunnsrolle, og forskning for ei «humanisering av arbeidslivet» og samfunnet generelt vaks fram.

Men, som beskrive ovanfor, klarte OECD å temme kunnskapsmakta og tilpasse den til vekstparadigmet. Det er lite som tyder på at Daniel Bell (1973) har fått rett når han hevdar at vi får ei «akademisering» av arbeidslivet og samfunnet⁹ i tråd med demokratiske ideal. Det er vel heller slik som Bob Jessop argumenterer (2008) at universiteta (særleg i England) er transformert «in the image of the economy». Det deliberative demokratiet til Habermas, det demokratiet som på 1970-talet også demokratiserte universiteta innanfrå, har i dag lite støtte innan kunnskapspolitikken. OECD reflekterer lite (om i det heile) over konsekvensane dette har for demokratiet generelt.

I den store OECD-rapporten, altså omtalt som McCracken-rapporten (1977), er kostnadane av demokratiaktivismen eit tema. I ein lengre refleksjon over konsekvensane av og årsaken til 1970-talet sin (øydeleggande) kritikk, blir gjenreising av vekstparadigmet som grunnlag for det gode liv presisert. Det trengs tydelege grenser mellom politikk og økonomi.

Det radikale intermesso

OECD var sjølvsagt, som alle organisasjonar, påverka av si tid og sine omgjevnader. Samfunnsdebatten frå 1968 og framover utfordra vekstparadigmet og skapte også debatt innerter i OECD, særleg i forskingsavdelinga. Kunne målet med vekst alltid vere meir vekst? Kunne eit slikt mål styre organisasjonen og deira kunnskapsprioriteringar i all framtid? Miljøspørsmål,

forureining, urbanisering, naturmangfald og ressursmangel, folkevekst, velferd *versus* vekst, er døme på tema som nådde inn i forskingsavdelinga og derifrå til OECD-leiarskapet. Modernitetens moglege negative konsekvensar blir eit tema (diskutert i Modernitetsutvalet). Diskusjonen gjekk om velvære bør vere målet, og vekst eit middel (Schmelzer 2016: 246):

The driving force behind this new perspective was a group of scientists and bureaucrats around the science branch of the organization and its Director-General Alexander King.

Denne gruppa kom i kontakt med sentrale leiarar for industri og næringsliv, først og fremst Fiat-direktør Aurelio Peccei. Resultatet vart Club of Rome:

A transnational discourse coalition to advance new perspectives on economic growth both through the OECD, whose debates were targeted at key economists and ministers from member countries, and through the Club of Rome, whose 1972 report *Limits to Growth* forcefully shaped public debates.

Club of Rome (der dei fremste altså i starten hørde til i OECD) var (framleis) prega av kybernetisk tru på «long-range forecasting and planning». Til dømes reiser økologisk likevekt det same spørsmålet (jamfør òg FN Stockholm-konferansen i 1972 om temaet¹⁰) om behovet for internasjonal overordna planlegging som diskusjonen om FN's 2030-agenda gjer i dag: Korleis handtere truslar skapt av vitskapen sjølv, kva var grensene for teknologiske løysingar, fattigdom og ulikskap, og særleg viktigast i 1972: misforholdet mellom folkeveksten og naturressursar.

Rapporten *Limits to Growth* skapte motreaksjonar og etter kvart ei overveldande motmakt. OECD marginaliserer sine egne deltakarar i denne debatten, mobiliserer økonomiprofesjonen,

nøytraliserer alternativ naturvitskapleg og sosiologisk kunnskap. Som USA insisterer på, evig vekst blir igjen målet, først og fremst fordi vekst vil gje «andre godar» gjennom t.d. velferd og pengar til miljøoppyrdding. Økonomiprofesjonen (særleg i den angloamerikanske verda) klarer etter kvart å diskreditere kunnskapsgrunnlaget til *Limits to Growth*. Der er ingen grenser for konsum: Ressursar kan regenererast gjennom ny teknologi, og folkevekst utfordrar ikkje ein ekspanderande økonomi. Det er difor heller ikkje nødvendig med planlegging og styring. Veksten er eit resultat av avgjersle i føretaket, styrt av kapitalakkumulasjonstvangen (som i Noreg var hovudtema i det såkalla Thulinutvalet på 1980-talet, sjå Halvorsen 1984, Brandt mfl. 2019: 291 ff.). Summen av enkeltvedtak innan ein marknadsøkonomi prega av stabile konkurransevilkår og orientert mot utbytte til aksjeeigarar og (dernest) reinvestering, vil samla generere veksten. Med nyliberalismen og den etterspørselsstyrte økonomien (og seinare den finanskapitalstyrte) blir det no først og fremst eit spørsmål om å bruke Schumpeter for det han er verdt: Korleis sikre vilkår for innovasjon, teknisk og organisatorisk, ved å utdanne human kapital og drive industrirelevant forskning. Konsekvensane av Schumpeter sin destruksjon – framveksten av prekariatet og meir arbeidsløyse, ressursøyding, mobilitet og «overkonsum» – forsvinn ut av den offentlege debatten. Det same gjer, som kjent, etter kvart òg sosialdemokratiet. På 1980-talet høyrer vi lite diskusjon om vekstparadigmet verkeleg kunne løyse alle sosiale problem, eller om kven som skal bere kostnadane av naturøydingar. Brundtlandkommisjonen (1987) problematiserer konsekvensar av veksten, men, som diskutert nedanfor, legitimerer den også. Komiteen stiller opp det sosiale, miljøet og økonomi som uavhengige storleikar, der økonomi med «ansvarleg ressursbruk» framleis er føresetnad for det sosiale og dei miljømessige investeringane. Alliansen mellom kunnskap og vekst er såleis framleis i førarsetet i den globale politikken, tilsynelatande utan utfordringar.

Vendepunktet: nye mål – ny kunnskap – frå OECD til FN?

I 2015 vedtek FN den såkalla Agenda 2030. Denne inneheld 17 mål og 269 delmål, med ein strategi for eit «formativt skifte». Dei globale truslane kan berre møtast om vi starter dette skiftet straks. Det som no kjem i sentrum, minner om den politiske situasjonen i 1970–1975. Rapporten *Limits to Growth* får ein renessanse. Mange av predikasjonane svarer til situasjonen i dag. Det globale perspektivet, kritikken av «geoengineering», spørsmålet om utjamning mellom folk og mellom land, koplingane mellom dette sosiale målet og dei miljøgenererte utfordringane, er felles med FN 2030-agendaen. Som *Limits to Growth* forventar også 2030-agendaen at ny universitetsgenerert kunnskap skal gje viktige bidrag til ei smertefull omstilling. Kunnskapen må få ei sterkare stemme og prege det som 2030-agendaen snart 50 år etter *Limits to Growth* kallar «the knowledge-policy interface». I 1972 er dette hovudbodskapen, i tråd med Bell, Parsons og Harbermas sine idear om kunnskapssamfunnet (*Limits to Growth* s. 196). På 1970-talet vart det formulert på denne måten:

And, since intellectual enlightenment is without effect if it is not also political, the Club of Rome also will encourage the creation of a world forum where statesmen, policy makers, and scientists can discuss the dangers and hopes for the future global system without the constraints of formal intercontinental negotiations.

2030-agendaen sine referansar til «earth science» og at vår felles moder jord (Gaia) må generere felles løysingar, opnar igjen opp for heilskap og planlegging. Interaksjonen mellom kunnskap og politikk må no bryte med nyliberalismens ide om kunnskapsøkonomiens absolutte autonomi. Ulikt Brundtlandkommisjonen stiller 2030-agendaen interaksjonen mellom det sosiale,

det økologiske og det miljømessige som ramme for økonomisk utvikling. Det er dette som er kjernen i det «formative skiftet». Det økososiale har forrang.

Sjølv om kompromissa i forhandlingane om 2030-agensane gjer at vi ikkje, som i 1972, får ein direkte konfrontasjon med vekstparadigmet, blir det no argumentert for at BNP-mål må erstattast med andre mål. Fokus må vere på rettferdig utvikling og det gode liv gitt våre knappe ressursar (§§ 47). Veksten må òg, slik landa i det globale sør argumenterer, vurderast i lys av den veksten som alt er oppnådd: Ikkje alle kan ha rett til vidare vekst. Ressursbruken som alt føreset ein ekstra klode, destruksjon av liv i hav, på land og global oppvarming, har den rike verda ansvar for.

For akademia og universiteta er difor det store spørsmålet (som i 1972) korleis vi kan endre måten vi organiserer fag, undervisning, pensum og kunnskapens relevans og nytte på i lys av dei nye utfordringane. Korleis går vi frå å vere styrt av vekstmål til å bidra som ei sjølvstendig kraft i iverksettinga av alternativet, det økososiale paradigmet? Korleis endre dei formene for verdsetting av kunnskap som OECD har utvikla, som vi alle har tilpassa oss, og som har tilpassa det meste av vår fagutvikling til den kapitalistiske vekstlogikken?

Dei 17 måla og 269 delmåla utgjer ein heilskap, og FN insisterer på at ein må tenke og analysere måla i samspel. Oftast støttar måla opp om kvarandre, men vi ser òg at vi har mostridande konsekvensar og «trade-offs». Medan vekstlogikken samla den kapitalistiske verda om eit felles mål som andre mål vart underordna («the growth of growth»), har ikkje 2030-agendaen eit overordna mål som kan brukast til å rangere eller avvege dei 17 måla når dei er i konflikt med kvarandre. Til tross for FN's ønske om å sjå desse måla samla som eit nytt utviklingsparadigme, manglar vi nøkkelen. Difor ser vi òg at «vekstparadigmet» snik seg inn igjen som overordna mål. Økonomiprofesjonen blir

(igjen) den kunnskapen som, saman med ingeniørar, lover å frikople økonomiens vekst frå vekst i karbonenergibruk og resursøyding. Som regel framhevar økonomiprofesjonen marknaden som det mest effektive verktøyet for løysing av globale problem, medan ingeniørane legitimerer storsatsinga på geo-engineering, inkludert CO₂-lagring. Marknaden har så langt vist seg å arbeide for langsamt, og karbonfangst og lagring er ei satsing som i realiteten er langsiktige og basert på usikre og dyre løysingar, som i beste fall er verksame mot slutten av dette hundreåret.

Men som argumentert på 1970-talet: Om økososiale omsyn skal kome først, må vekstparadigmet vike. Det betyr som sagt også at kunnskapsgrunnlaget for vår utviklingsmodell må endrast. For å få til det må forskings- og utdanningsinstitusjonane etablere på nytt autonomien sin overfor den økonomiseringa av samfunnet vi har blitt styrt av. Kunnskapen kan ikkje lenger hente sin legitimitet gjennom «nyttan for økonomien» slik denne er forma av vekstparadigmet. I dagens situasjon må akademia, viss vi skal få til det transformativ skiftet innan den tidsramma vi har, sjølv vere sentral i å forme den overordna ideen som kan få samspelet mellom måla til å virke i ei transformativ retning.

Tilbake til Bell. Ikkje sidan ny kunnskap fortalte oss at jorda gjekk rundt sola, har akademisk kunnskap hatt ei så viktig rolle for vår måte å forstå verda på. Ei ny opplysningstid, no med dei globale truslane som ramme, er det vi må skape. Som Brown og Bourdieu antyder: Vekstparadigmet si disiplinering av universitet, den akademisk profesjon og fag og forskning er komen så langt at vi i liten grad evner å sjå alternativ eller vise til praksisar som kan støtte opp om det formative skiftet FN ber om. Den siste evalueringa til OECD (Review of Innovation Policy Norway 2017) møter ingen samla motstemme i akademia når den blir transformert til norsk politikk. Kravet om (enno) meir konsentrasjon og spissing («excellence») for betre å

konkurrere om utvikling av relevant kunnskap for innovasjonar som gir næringslivet konkurransekraft i det globale, blir tatt imot med takk. Rapporten er avlevert 2 år etter lanseringa av 2030-agendaen. I «Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019–2028» (Meld. St. 4:7) får vi vite at «Regjeringen har valgt å justere strukturen i tråd med anbefalingene frå OECD» (dvs. styrke konkurransekraft, innovasjonsevne og eksellense).

Men sjølv om det overordna målet om økonomisk vekst blir tatt for gitt innan kunnskapspolitikken, har denne langtidsmeldinga også «ambisjon» om å bidra til «berekraftig utvikling» og forme politiske val (s. 5):

Forskning og høyere utdanning står sentralt i utviklingen av et bærekraftig samfunn – miljømessig, sosialt, kulturelt, økonomisk og politisk. Vi må ha kunnskap for å kunne gjøre de riktige valgene slik at vi kan opprettholde velstand og velferd, ta vare på den kloden som er i ferd med å bli overbelastet og verne om sentrale verdier som frihet og demokrati. (...) Bærekraftmålene som ble vedtatt av FNs medlemsland i 2015 gir retning for arbeidet og danner en viktig ramme for langtidsplanen.

Om vi skal ta på alvor at bærekraftmåla skal danne ramme for arbeidet innan den norske høgre utdanningssektoren, tyder det at vi må gje desse måla meining og retning som ein heilskapleg utviklingsstrategi. Det betyr igjen at vi må kome opp med alternativ til OECDs vekstparadigme.

Alternativ

I den internasjonale fagdebatten finn vi fleire forsøk på dette. Her tar eg opp noen: Det *antropocene*, den *økososiale solidaritetsøkonomien* (og kapitalocene), *globalt styre* («global governance»),

og den historisk-kulturelle nylæringa om *alternative «kosmos»*. Dei ulike alternativa har alle nye idear både om kva kunnskap er, og kva plass den bør ha i samfunnet. Felles er ideen om at vi må endre universiteta om vi skal klare å bidra til ein utviklingsmodell som imøtekjem 2030-agendaen sine globale utfordringar: nye fag, fleirfagleg samarbeid, andre typar samarbeid med samfunnsaktørar, og ikkje minst, ta tilbake kontrollen over relevans-diskursen.

Det *antropocene perspektivet* bygger på «earth science». Kloden er vårt utgangspunkt, menneske–natur-interaksjonen står i sentrum for all kunnskapsutvikling, fag og universitetas organisering må restrukturast rundt denne relasjonen. To av dei fremste innan denne tilnærminga har skrive følgjande om dette (Dryzek og Pickering 2019: 12):

The Anthropocene involves thinking about social-ecological systems in novel terms in which the non-human is an active participant, and not just in terms of options developed in industrial society well before recognition of the profound, whole Earth system character of ecological challenges.

Det er eit spørsmål om «rethinking everything», økologisk refleksivitet og (som i *Limits to Growth*) om «foresight» (s. 47): «responsiveness to early warnings of the sort that only science seems capable of providing.» Difor er det òg nødvendig å ta tilbake ansvaret for kva som er relevant kunnskap. Innan dette perspektivet blir Brundtlandkommisjonen kritisert for å legitimere vekst.¹¹ Måten å utfordre vesten på er å skaffe kunnskap om samspelet mellom menneske og natur i eit utvida demokrati som kan generere ein *metadiskurs* om korleis ein kan samhandle innan det antropocene. Kriktikken, som ei konstruktiv tilslutning til 2030-agendaen, er difor dobbel; agendaen inneheld for lite om demokrati, og for lite kunnskap om interaksjonen mellom menneske og natur.

2030-agendaen ser først og mest på mennesket på jorda (som indikert med mål 1 om fattigdom), og dei fleste måla handlar om betre liv. Dei som handlar om naturens kriser, er kanskje mindre i fokus. Men det viktige er at i diskusjonen av desse måla er mennesket ikkje til stades som aktør. Forfattarane viser korleis framlegg om sterkare deltakardemokrati (med kritikk av avgrensingane til det representative borgarlege demokratiet) forsvann ut av forhandlingane: SDG-måla får i for liten grad fram korleis dei «tre pilarane» (økonomi, sosial og miljø) heng saman (same feil som Brundtlandkommisjonen gjorde), og stiller difor heller ikkje spørsmål som: «Kvifor skal vi framleis ha vekst i den rike verda?» Generelt er måla «stivhengige», dvs. prega av nasjonalstatars historiske rolle og industrisamfunnets løysingar, reproduisert globalt av multilaterale organisasjonar som WB og IMF, på kostnad av det nye perspektivet til «earth system». Om ein klarer å kople *deliberativt og økologisk demokrati*, kan ein klare å snu dette og gje måla ei overordna retning som òg transformerer diskusjonen om vekst. Det siste kapitlet handlar om ei rekke konkrete tiltak for å få til dette, t.d. «Education for reflexivity». Kunnskapens mandat i det antropocene er demokratiets ekspansjon.¹²

Den *økososiale vendinga* som 2030-agendaen representerer, blir av United Nations Research Institute for Social Research (UNRISD) tolka som eit spørsmål om å etablere ein sosial solidaritetsøkonomi gjennom eksemplets makt. Ein alternativ menneske–natur-interaksjon må vise seg i praksis. Utgangspunktet er ikkje det antropocene (earth system), men det *kapitalocene*, den enorme sosiale ulikskapen. Ein global politisk økonomi har øydelagt jorda, skapt ein økonomisk elite vi aldri har sett maken til, forbruket hos noen få er skuld i det meste (utslepp, overforbruk av resursar og nedbryting av naturmangfald). Den akademiske eliten er, som Münch viser, kooptert gjennom den nyliberale styringslogikken (ekselense-seleksjonen i akademien).

Fotavtrykka hos dei få er svært stort, og risikoane mindre. Dei som har minst fotavtrykk, er hardast ramma av klima og ressurskriser. Berekraftmåla legitimerer ein krass kritikk av denne ulikskapen og den politisk-økonomiske maktstrukturen. Denne kritikken må ta utgangspunkt i det mest synlege: korleis konsentrasjonen av økonomisk makt og marginaliseringa av dei mange underminerer samfunnets evne til problemløysing. Denne politisk-økonomiske makta har også makta over sinna. Skatteparadis-selskapa Google og Facebook er ein manifestasjon av kapitalismens mentale hegemoni. Tre Holberg-prisvinnarar, for å ta eitt døme, har framheva i sine foredrag ved prisutdelinga det paradokset at folk flest heller vil at jorda går under enn å gje opp tanken på økonomisk vekst eller akseptere alternativ til kapitalismen (Manuel Castells, Bruno Latour i tilslutning til Fredric Jameson, delvis òg Jürgen Kocka¹³). Igjen fekk *Limits to Growth* rett: Om veksten held fram som før, ville ulikskapen fram mot 2000 eskalere kraftig og underminere evna til å takle dei globale utfordringane. Gitt denne situasjonen er vegen framover å vise til *eksempel på alternativ* der solidaritet skaper andre økonomiske samværsformer enn dei basert på vekst. Det må demonstrerast i praksis – med støtte i kunnskapssamfunnet som no må organisere faga på ein ny måte (Frodeman 2014) – at det sosiale og miljømessige kan diktere økonomien – også innanfor ein globalisert økonomi styrt av konsern (ofte) større enn dei 100 minste statane er til saman (Mikler 2013).

Kunnskapens rolle er først og fremst diskursiv, men og innovativ, men no handlar innovasjon om evne til å frigjere seg frå vekstretorikken og den tilhøyrande human kapital-tenkinga. Fokus må heller vere human utvikling og kreativ rasjonalitet for ein sosial solidaritetesøkonomi (UNRISD 2016: 152).¹⁴ I samspelet mellom kunnskap, politikk og sivilsamfunnets aktørar som søker å bygge ein solidaritetesøkonomi i porene til det globale, kan ein finne alternativet: den såkalla «Social and Solidarity

economy».¹⁵ Å utvikle ny kunnskap for dette alternativet er ei hastesak. Kunnskap er ein katalysator som etter kvart vil bli etterspurt som del av eit alternativ, ettersom konsekvensane av det etablerte vekstregimet viser seg å ikkje klare å løyse våre problem.

I det økososiale alternativet blir vekstparadigmet konfrontert direkte. Målet er å etablere ein handlingsutopi (sosial solidaritetsøkonomi) med støtte i kunnskap som kan hjelpe til med å skalere opp alternative livsformer og økososial styring av økonomien. Utgangspunktet og sluttpunktet er menneskeleg handling, men av aktørar som har internalisert kunnskap om miljø og økologiske grenser.

I alternativet *global governance*, t.d. presentert i boka *Governing through Goals. Sustainable Development Goals as Governance Innovation* (Kanie og Biermann 2017) prøver forfattarane å grunngje kvifor konsentrasjon av makt og legitimitet innan det multilaterale systemet, FN, kan gje meining og retning til måla. Legitimitet til ei sentralisert makt kan – når det er nødvendig og i samspel med andre forvaltningsnivå – forma måla til kvarandre og styre (eller orkestrere) handlingar i retning av ein alternativ utviklingsmodell. I ei tid med fallande respekt for fellesløysingar og med eit multilateralt styringsnivå utan legitimitet og under kritikk, må vi bidra med *kunnskap* som synleggjer verdien av globalt koordinert maktbruk for «moder jord» og dei som bur der. Effektive styringsreiskapar er første skritt. Det viktigaste bidraget frå akademia er difor å arbeide fram kvantifiserbare indikatorar for måla og delmåla: «A key task lies here with the international and national communities of statisticians, but also many other research communities are required.» Denne styringa «gjennom mål» som indikatorbygginga er ein del av, stiller så krav til forskinga og kunnskapsutvikling generelt «regarding the embedding and integration of goals at the global level into existing governance arrangement, the effect the goals at the global level may have on other governance systems, and the

question; to what extent further governance reforms are needed to cope with the resulting challenges» (s. 307).

Men bak alt dette, som rettesnor for styring, ligg akademisk støtte til integrasjon av dei økonomiske, sosiale og miljømessige dimensjonane, det som Brundtlandkommisjonen med sitt berekraftomgrep ikkje godt nok såg i sin samanheng. Her trengs det mellom anna fleirfagleg og transfagleg nyorientering av universitetet og betre strukturering av fagkunnskapen i den såkalla «science-policy interface». For å få gjennomslag for denne alternative styringa gjennom og for berekraftsmåla, må kunnskapens autonomi styrkast (s. 306).

Kunnskapens rolle ligg i å bidra til denne nye styringa ved å vise til dei samanhengar som i dag blir borte innan den akademiske arbeidsdelinga og spesialiseringa (vi har om lag 6000 fag globalt ved universiteta, ei spesialisering som er styrt av fagleg logikk, men innan ramma av økonomiens forming av alt liv; sjå Jasanoff 2019, om biotek.). Heilskapen, retninga for måla som ein samla utviklingsstrategi, kan ein berre få til om ein har nok makt sentralt til å «orkestrere» desse (Underdal og Rakhuyan 2017: 241). Orkestrerte bærekraftsmål representerer eit alternativ til vekstmålet OECD i si tid etablerte. Men om denne orkestreringa skal bli mogleg som globalt styringsalternativ, må òg den multilaterale maktstrukturen endrast. Kunnskapens viktigaste bidrag, *indikatorar*, må bygge på innsikter i korleis det økososiale må styre det økonomiske innan ein SDG-globalisert utviklingsmodell.

I den siste varianten, *kosmos*, er formålet å vise at det finst – og har funnest opp igjennom historia – alternativ til vekstparadigmet. Desse alternativa har anten vorte undertrykt etter som industrisamfunnet har utvikla seg, eller er knytt til marginaliserte samfunn. Historikarane og kunnskapssosiologane Bonneuil og Fressoz (som òg er kollegaer) viser t.d. at det gjennom heile den industrielle epoken har vore akademikarar som har vore klar over, og argumentert imot, måten vi annekterer naturen på. For snart

to hundre år sidan starta debatten om langtidskonsekvensane av utslepp og CO₂. Dei viser òg korleis og kvifor slik kunnskap er blitt undertrykt når den har konfrontert økonomiske interesser. I Vetlesen (2019) blir det vist til ei rekke samfunn som innan sine økonomiske praksisar har internalisert innsikter som sikrar miljø og økologisk balanse. Samla viser denne litteraturen til eit alternativt kosmos. Medan United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) vil vise til korleis alternative eksemplariske praksisar kan vekse fram, viser dette perspektivet til korleis vi først ser desse om vi etablerer ei ny meiningsramme (kosmos). Ikkje berre menneske–natur-relasjonen må endrast, men også vår tolking av den heilskapen vi lever innanfor. Berekraftsmåla legitimerer denne diskusjonen om nytt meiningsfellesskap som eit alternativ til vekstmodellen, både fordi alternativet har historiske røter, og fordi menneskeleg velvære har en annan basis enn veksten.

Dei ulike alternativa gir forrang til ulike typar kunnskap, men er alle orientert mot kunnskap som går på tvers av skillet mellom natur, samfunn og kultur. Og dei er alle legitimert av berekraftagendaen og (difor) kritiske til vekstparadigmet. Dei ulike tilnærmingane utfyller kvarandre, og alle fordrar at vi tenker kunnskap på nytt og verdset denne i relasjon til det økososiale paradigmet.

Tilbake til OECD

OECD er ein samansett organisasjon med mange forskarar og byråkratar (Martens og Jacobi 2010). Organisasjonen er som sagt også påverka av sine omgjevnader og avhengig av støtte og legitimitet som kunnskapsbank «av første rang» med nytte for den politiske økonomien i medlemslanda om den skal overleve.

Eit uttrykk for dette er at OECD relativt raskt etter 2015 (mot slutten av 2016) vedtok at berekraftsmåla skulle gjennomsyre alt arbeidet deira: frå landbrukspolitik til «grøn budsjettering».

Om vi samanliknar med perioden frå 1968 til 1973, er OECD denne gangen betre budd på kritikken av vekstparadigmet (OECD 2018). Ingen fraternisering med vekstkritikken (ingen Club of Rome), heller grundig satsing på å vise at dei store utfordringane treng OECD som kunnskapsbank for reformasjon av kapitalismen.

Det er eit spørsmål om å vise at kapitalismen og vekstparadigmet kan overleve og framleis styre samspelet mellom berekraftsmåla og gi retning for kunnskapsinstitusjonane og kunnskapspolitikken. Grøn teknologi og arbeidet med oppbygging av indikatorar for måling av grad av iverksetting av berekraftsmåla er døme på pågåande aktivitetar. Arbeidet med å komplementere vekstmålet BNP med alternative mål (som vart starta i 1970 med sosialkomitear, utan å lukkas) vart tatt opp for meir enn 10 år sidan og er no i sentrum for velvereindikator-diskusjonen.

I 2012, da OECD var 50 år, endra organisasjonen sine mål. Den ville bli ein «global player», ikkje lenger berre den vestlege verdas tenketank. 2030-agendaen er som sagt global og universell. Om OECD klarer å reformere seg sjølv og kapitalismen i tråd med berekraftagendaen, vil avhenge av kva støtte den får for dette reformarbeidet innan kunnskapssamfunnet. Her er trua på vestparadigmet på retur. Kanskje er OECD si rolle spelt ut innan 2030 – iallfall som formar av kunnskapspolitikken?

Notar

- 1 Publisert av OECD i mars 1981.
- 2 I denne omfattande historia til forskingsråda i Noreg er det nokre referansar til denne relasjonen si tyding, jamfør s. 40: «OECD ble en pådriver for å standardisere hva forskning var, og etablere begreper for å definere hva som falt henholdsvis innenfor og utenfor forsknings- og utviklingsarbeidet.» I dei ulike bøkene om Universitetet i Oslo og utdanningsforvaltninga er det òg referansar til OECD sin innverknad, men òg døme på korleis norske politikarar og universitetsleiarar aktiverer OECD for sine interesser (Helsvik 2017, 2011, Thue og Helsvik 2011). Men temaet er enno ikkje systematisk analysert.
- 3 UNGA, United Nations General Assembly 2015. *Transforming Our World. The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York. www.un.org.
- 4 I gruppa til McCracken (1977) var i tillegg økonomen Herber Giersch, også medlem av Mont Pèlerin-tenketanken etablert av Hayek (1947).
- 5 For ei beskriving av dei ulike variantane av nyliberalismen, sjå Mirowski og Plehwe. Kjernen i nyliberalismen er framleis dei 6 punkta som blei satt ned på papiret på det første møtet rett etter 2. verdenskrig.
- 6 Særleg viktig var rapporten til OECD i 1966: «Fundamental research and the Universities. Some comments on international differences». Rapporten argumenterer for ei kosmopolitisk, framfor lokalitisk, orientering innan alle dei europeiske landa, for å lukke gapet mellom USA og Europa på forskingsfronten og i den økonomiske konkurransen.
- 7 For OECD-varianten, sjå tidsskriftet *Higher Education Management and Policy*.
- 8 «First and foremost, the external pressures for reform are weak in tertiary education. Different from unsound, macroeconomic policies which may quickly trigger capital outflow and force governments to greater discipline, tertiary education does not face similar sanctions for failing to deliver services of the highest quality. The advent of the knowledge economy and acceleration of the pace of technological progress are now increasing the cost of inaction, *but the imperfect international competition in tertiary education still*

- hinders* the long-term commitment of policy makers to tertiary education improvements.» (volum 2, s. 327, mi utheving.)
- 9 «In the post-industrial society, production and business decisions will be subordinated to, or will derive from other forces in society, the crucial decisions regarding the growth of the economy and its balance will come from government, but they will be based on the government's sponsorship of research and development, of cost-effectiveness and cost-benefit analysis; the making of decisions, because of the intricately linked nature of their consequences, will have an increasingly, technical character. The husbanding of talent and the spread of educational and intellectual institutions will become a prime concern of society; not only the best talents but eventually the entire complex of prestige and status will be rooted in the intellectual and scientific community» (s. 344, 345).
- 10 United Nations Conference on the Human Environment . June 1972: «Only one Earth».
- 11 «The invocation of the idea of sustainable development by Brundtland was an attempt to show that environmental concerns (and social justice) did not have to challenge conventional material growth» (s. 111).
- 12 «As humanity confronts the Anthropocene, a democratic sphere is vital to give meaning to key concepts such as justice, sustainability, biodiversity, ecological concern, planetary boundaries. The precepts that guide this formative sphere should be those of deliberative and ecological democracy that is capable of questioning its own foundation» (s. 150).
- 13 Kapitlet 10 i boka til Bonneuil og Fressoz med tittelen «Capitalocene: A Combined History of Earth System and World System» startar med: «If, as Fredric Jameson argues (in *New Left Review*, 21, 2003: 76): 'it is easier to imagine the end of the world than to imagine the end of capitalism', this is because capitalism has become coextensive with the Earth.» Kocka baserte foredraget sitt på boka *Capitalism, a Short History* (2015), der han slår fast (s. 169): «At the most fundamental level, the discrepancy between the claim of democratic politics to shape and communicate universalized values, on the one hand, and the dynamics of capitalism that evades democratic politics on the other, remains an enduring problem.»

- 14 «Based on carbon-fueled growth, the global economy in its current form is *incompatible* with environmental sustainability. Combating climate change and environmental destruction caused by unsustainable patterns of consumption and production will require *multiple innovations* at the conceptual, policy, institutional, social and technological levels. The sustainable development model, which integrates economic, environmental and social objectives, needs to fully *replace current growth-led models* where the social and ecological dimensions are mere add-ons.»
- 15 Ifølge UNRISD har denne sosioøkonomien «a potentially important role to play in reorienting economies and societies toward greater social and ecological sustainability. Its principles and practices aim to reintroduce values of equity and justice, humanize the economy and contribute innovative solutions that are grounded in people's agency. As such it is crucial that it be factored into discussions on the means of implementation of the 2030 Agenda and the SDGs. Scaling up SSE and realizing its transformative potential require a range of supportive public policies at different levels, effective participation, innovative forms of financing, as well as learning from—and adjusting—implementation experiences on the basis of research, monitoring and evaluation.»

Referansar

- Bell, D. (1973) *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Ben-David, J. (1960) «Scientific Productivity and Academic Organization in Nineteenth Century Medicine». *American Sociological Review* 25: 828–483.
- Ben-David, J. (1966) *Fundamental Research and the universities. Some comments on international differences*. Paris: OECD.
- Ben-David, J. (1968) *Fundamental Research and the Universities. Some Comments and International differences*. Paris: OECD Publisher.
- Bonneuil, C. og Fressoz, J.-B. (2016) *The Shock of the Anthropocene*. London: Verso.
- Bourdieu, P. (1989) *La Noblesse d'État. Grandes Écoles et Esprit de Corps*. Paris: Livre.
- Bourdieu, P. (2014) *On the State. Lectures at the Collège de France, 1989–1992*. Cambridge: Polity Press.
- Brandt, T., Ingulstad, M., Larsen, E., Mangset, M. og Schwab, V. (2019) *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Brennan, T. (2000) *Exhausting Modernity. Grounds for a New Economy*. New York: Routledge.
- Brown, W. (2015) *Undoing the Demos. Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- Bürgi, R. (2017) *Die OECD und die Bildungsplanung der freien Welt. Denkstile und Netzwerke einer Internationalen Bildungsexpertise*. Berlin: Verlag Barbara Budrich.
- Dryzek, J.S. og Pickering, J. (2019) *The Politics of the Anthropocene*. Oxford: Oxford University Press.
- Fourcade, M. (2009) *Economists and Societies: Discipline and Profession in the United States, Britain and France*. Princeton: Princeton University Press.
- Fourcade, M., Ollion, E. og Algan, Y. (2015) «The Superiority of Economists». *Journal of Economic Perspectives* 29, nr. 1: 89–114.
- Frodeman, R. (2014) *Sustainable Knowledge. A Theory of Interdisciplinarity*. New York: Palgrave MacMillan.
- Habermas, J. (1981) *Kleine Politische Schriften I-IV*. Frankfurt: Suhrkamp. Kapittel 6 (1967): «Universität in der Demokratie – Demokratisierung der Universität» og kapittel 8 (1969):

- «Demokratisierung der Hochschule – Politisierung der Wissenschaft?»
- Halvorsen, T. (1982) *Profesjonalisering – taylorisering. Ingeniører mellom leiing og arbeidarmotstand*. Doktoravhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Halvorsen, T. (1984) «Teknologipolitikk og ingeniørdimensjonen i den industripolitiske omstillinga». *Statsviteren*, 4.
- Halvorsen, T. (2008) «EU, kunnskapspolitikk og kunnskapshegemoni». VETT – Nei til EUs skriftserie. 5. september 2008: Hånda i været – EU og utdanningspolitikken.
- Halvorsen, T. (2013) «Eksellense og human kapital. Kunnskapsstyring i den akademiske kapitalismens epoke». *Sosiologisk årbok 2013*: 175–200.
- Halvorsen, T. og Faye, R. (2006) *Evaluering av kvalitetsreformen*. Delrapport 8. Internasjonalisering. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Hamilton, C., Bonneuil, C. og Gemenne, F. (2015) *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis. Rethinking Modernity in a New Epoch*. London: Routledge Environmental Humanities Series.
- Helsvig, K. (2017) *Reform og rutine. Kunnskapsdepartementets historie (1945–2017)*. Oslo: Pax.
- Helsvik, K.G. (2011) *Universitetet i Oslo 1975–2011. Mot en ny samfunnskontrakt*. Oslo: Unipub.
- Hurrelman, A., Leibfried, S., Martens, K. og Mayer, P. (2007) *Transforming the Golden-Age Nation State*. New York: Palgrave MacMillan.
- Jasanoff, S. (2019) *Can Science Make Sense of Life?* Cambridge: Polity Press.
- Jessop, B.; Fairclough, N. og Wodak, R. (2008) *Education and the knowledge based economy in Europe*. Brill-Sense.
- Kanie, N. og Biermann, F. (2017) *Governing through Goals. Sustainable Development Goals as Governance Innovation*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press.
- Kocka, J. (2016) *Capitalism. A Short History*. Princeton: Princeton University Press.
- Leimgruber, M. og Schmelzer, M. (red.) (2017) *The OECD and the International Political Economy Since 1948*. New York: Palgrave MacMillan.

- Lynch, A.H. og Veland, S. (2018) *Urgency in the Anthropocene*. London: The MIT Press.
- Martens, K. og Jakobi, A.P. (2010) *Mechanisms of OECD Governance. International Incentives for National Policy-Making?* Oxford: Oxford University Press.
- Martens, K.; Rusconi, A. og Leuze, K. (red.) (2007) *New Arenas of Education Governance – The Impact of International Organisations and Markets on Educational Policy Making*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- McCracken, P. mfl. (1997) *Towards Full Employment and Price Stability. A Report to the OECD by a Group of Independent Experts*. Paris: OECD.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., og Behrens III, W.W. (1972) *The Limits to Growth. A Report for THE CLUB OF ROME'S Project on the Predicament of Mankind*. Washington D.C: PA (A Potomac Associated Book).
- Mikler, J. (2013) *The handbook of global companies*. Wiley-Blackwell.
- Mirowski, P. og Plehwe, D. (2009) *The Road from Mont Pèlerin. The making of the Neoliberal Thought Collective*. London: Harvard University Press.
- Münch, R. (2007) *Die akademische Elite*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Niemann, D. og Martens, K. (2018) «Soft governance by hard fact? The OECD as a knowledge broker in education policy». *Global Social Policy*, 2018, vol. 18 (3) 267–283. SAGE.
- OECD (2008a) *Higher Education to 2030*. Vol. 2. Center for Education, Research and Innovation. Paris: OECD.
- OECD (2008b) *The Global Competition for Talent. Mobility of the Highly Skilled*. Paris: OECD Publisher.
- OECD (2017) *OECD Reviews of Innovation Policy: Norway 2017*. Paris: OECD Publisher.
- OECD (2018) *Update on the OECD's Contribution to the 2030 Agenda for Sustainable Development. Submission of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) to the 2018 United Nations High-Level Political Forum on Sustainable Development*. Paris: OECD Publisher.
- Papadopoulos, G.S. (1994) *Education 1960–1990. The OECD Perspective. OECD Historical Series*. Paris: OECD Publisher.
- Parsons, T. og Platt, G.M. (1973) *The American University*. Harvard:

- Harvard University Press.
- Ringer, F. (1969/1989) *Decline of the German Mandarins. The German Academic Community 1890–1933*.
- Schmelzer, M. (2016) *The Hegemony of Growth. The OECD and the Making of the Economic Growth Paradigm*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schultz, T. (1963) *The Economic Value of Education*. New York: Columbia University Press.
- Scott, J.W. (2019) *Knowledge, Power, and Academic Freedom*. New York: Columbia University Press.
- St.meld. nr. 4 (2018–2019) *Det kongelige norske kunnskapsdepartement. Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019–2028*.
- Talcott, P. og Platt, G.M. (1973) *The American University*. Massachusetts: Cambridge University Press.
- Thue, F.W. og Helsvik, K.G. (2011) *Universitetet i Oslo 1945–1975. Den store transformasjonen*. Oslo: Unipub.
- Underdal, A. og Rakhuyan E.K. (2017) «The Sustainable Development Goals and Multilateral Agreements». I Kanie, N. og Biermann, F. (red.) *Governing through Goals. Sustainable Development Goals as Governance Innovation* (s. 241–258). Cambridge Massachusetts: MIT Press.
- United Nation Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy (2014) *Social and Solidarity Economy and the Challenge of Sustainable Development*. Genève: UN.
- United Nations General Assembly (2015) «Transforming Our World. The 2030 Agenda for Sustainable Development». *Sustainable Development UN*, <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.
- UNRISD (2016) *Policy Innovation for Transformative Change. Implementing the 2030 Agenda for Sustainable Development. UNRISD flagship Report for 2016*. Genève: UN.
- Vardøger (2010) «Vitenskapene og kampen om universitetene». *Vardøger*, 32.
- Vetlesen, A.J. (2019) *Cosmologies of the Anthropocene. Panpsychism, Animism, and the Limits of Posthumanism*. New York: Routledge.
- World Commission on Environment (1987) *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.

Bidragsytere

Oscar Amundsen er professor i organisasjonsforskning ved NTNU, Institutt for pedagogikk og livslang læring. Han forsker på temaer knyttet til organisasjonsutvikling, endringsprosesser og innovasjon i etablerte virksomheter. På disse områdene har han publisert en rekke artikler og bøker.

Silje Aurora Andresen er stipendiat ved Institutt for geografi ved NTNU og en av initiativtakerne til *New University Norway* og *ProtestPub*. Utenom hennes engasjement i debatter om universitetets rolle og betydning i dag forsker hun på ulike diskurser og narrativer knyttet til katastrofer og beredskap i Norge.

Graham Clifford er utdannet ved Emmanuel College Cambridge og Trinity College Oxford. Han har arbeidet ved Institutt for sosialt arbeid, NTNU, Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge, Regionsenter for barn og unges psykiske helse og Høgskolen i Sør-Trøndelag. Hans forskning har i hovedsak vært rettet mot sosialt arbeid og barnevern.

Thomas Dahl er professor i organisasjon og ledelse ved NTNU. Han forsker på organisering og produksjon av kunnskap, spesielt innenfor profesjoners virke, med fokus på profesjoner som ingeniører, medisinere og lærere. Derigjennom har han også forsket på høyere utdanning og moderne profesjonsutdanning og den statlige styringen av den. Dahl er sivilingeniør og har en doktorgrad i vitenskapsstudier. Han har studert og hatt forskningsopphold ved en rekke universiteter i Europa, ved ulike fakulteter og «schools», også de som han diskuterer i sitt kapittel.

Thomas Hylland Eriksen er professor i sosialantropologi ved Universitetet i Oslo. Han har skrevet kritisk om markedstilpasningen ved universitetene tidligere, men er mer kjent for sin forskning om globalisering og identitetspolitikk, samt sin formidling av sosialantropologiske perspektiver på kultur og samfunn. Hans siste bøker er *Overheating: An Anthropology of Accelerated Change* (2016), *The Mauritian Paradox* (med Ramola Ramtohul, 2018) og *Boomtown: Runaway Globalisation on the Queensland Coast* (2018).

Tor Halvorsen (dr.polit.) er seniorforsker ved UiB Globale samfunnsutfordringer, førsteamanuensis ved Institutt for Administrasjon og Organisasjonsvitenskap, begge ved Universitetet i Bergen, forsker II ved Fafo, Oslo. Han er medlem av fagkomiteen ved UiB som arbeider med bærekraftsmålene og universtetsreformer knyttet til disse: SDGBergen. Hans forskning er i hovedsak rettet mot hvordan globaliseringsprosesser endrer relasjonen mellom kunnskap og politikk, profesjoner og samfunn. Siste publikasjon er (med Roy Krøvel og Kristin Skare Orgeret): *Sharing knowledge. Transforming societies. The Norhed Programme 2013–2020*. Cape Town. African Minds, 2019.

Ida Marie Henriksen er ph.d. i sosiologi. Hun jobber som forsker ved SU-fakultetet ved institutt for tverrfaglig kulturstudier ved NTNU. Hun har vært midlertidig ansatt representant i fakultetsstyret i NTNU og har vært med på å grunnlegge Protest-Pub, en organisert diskusjonsgruppe som ønsker å skape rom for å diskutere universitetspolitikk.

Dag O. Hessen er professor ved Institutt for biovitenskap, UiO. Han er utdannet dr.philos. i biologi fra 1988 (UiO) og medlem av Det Norske Videnskaps-Akademi fra 1998, dessuten en rekke komiteer og utvalg relatert til høyere utdanning, inkludert NFRs hovedstyre og UiOs hovedstyre. Hessen arbeider spesielt med evolusjonære og økologiske problemstillinger, og har skrevet en rekke fagartikler og flere populærfaglige bøker innen disse temaene. Hans siste bok er *Sannhet til salgs – et forsvar for den frie forskningen*.

Sigrun Haugdal Hitland er student ved profesjonsstudiet i psykologi ved NTNU. Hun har vært leder for SAIH Trondheim, og var i 2018 med på utformingen av SAIHs kampanje mot kommersialisering av høyere utdanning.

Arve Hjelseth er utdannet mag.art (sosiologi, UiO 1992) og dr.polit (sosiologi, UiB 2006). Han er ansatt som førsteamanuensis i idrettssosiologi ved NTNU. Hjelseth har særlig publisert forskning innen idretts- og kultursosiologi samt økonomisk sosiologi. Han er aktiv bidragsyter i debatten om forskning og høyere utdanning.

John A. Hunnes er utdannet dr.oecon fra NHH Norges Handelshøyskole. Han er ansatt som førsteamanuensis ved Handelshøyskolen ved Universitetet i Agder hvor han underviser og forsker innenfor fagene økonomisk historie og næringslivsetikk.

Hunnes har i de seneste årene vært spesielt opptatt av hvordan verdier og etikk behandles og ivaretas i økonomifaget og i utdanningen av økonomer. Hunnes er også medlem i UHR-Økonomi og Administrasjon, Fagkomiteen for etikk.

Thomas Sætre Jakobsen er postdoktor ved sosiologi og statsvitenskap, NTNU. Han disputerte i samfunnsgeografi i 2017, og hans forskningsinteresser er knyttet til ujevn utvikling i sammenheng med migrasjon, urbanisering og rural utvikling. Sætre Jakobsen har vært med på å stifte New University Norway og ProtestPub.

Michael Jones er britisk statsborger og har arbeidet ved Institutt for geografi ved Universitetet i Trondheim, nå Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), siden instituttet ble grunnlagt i 1975. Fra 2015 har han vært professor emeritus. Hans forskning er innen landskapsgeografi og historisk geografi, bl.a. om selvbiografi som tilnærming til faghistorie.

Knut Kjeldstadli er professor emeritus i moderne historie ved Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo. Han har foruten allmenn samfunnshistorie og teori og metode særlig arbeidet med arbeidsliv, sosiale bevegelser og migrasjon. I 2010 ga han ut boka *Akademisk kapitalisme*, et forsøk på å identifisere drivkreftene bak markedstilpasning og mer autoritær styring. Han var i flere år styremedlem i Norsk Tjenestemannslag ved UiO.

Trond Kongsvik er sosiolog og professor i sikkerhetsledelse ved NTNU, Institutt for industriell økonomi og teknologiledelse. Han har særlig jobbet med forskning innen endringsledelse og sikkerhetskultur, -indikatorer, -revisjoner og anvendelse av aksjonsforskning på feltet.

Espen Leirset er universitetslektor i statsvitenskap og arbeider med en doktorgrad om åpenhet i lokalpolitiske prosesser. Han er ansatt ved Nord universitet i Levanger og sitter i styret ved Nord universitet. Han har en bistilling ved NTNU, hvor han underviser og veileder masterstudenter i offentlig politikk og administrasjon. Han har mange års bakgrunn som nyhetsjournalist.

Jørgen Lund er freelancer, og jobbet fra 2010 til 2019 som førsteamanuensis i kunsthistorie ved NTNU. Han har ph.d. fra Universitetet i Bergen 2008 med avhandlingen *Gjenstand, verk, bilde. Kunstteori og tingestetikk på 1900-tallet*. Siste publikasjon er «Du skal ikke glemme! Minnekunst etter 22. juli», *Vinduet* nr. 2, 2018.

Brita Fladvad Nielsen er utdannet industridesigner fra NTNU og har jobbet i Fredskorpset i Uganda og i FN i Sør-Amerika før hun begynte på sin doktorgrad. Doktorgraden omhandler humanitær nødhjelp som et marked og lager et rammeverk for hvordan man kan påvirke kjerneproblematikk i et slikt landskap med mange private, offentlige og politiske agendaer. Nielsen sitter i fakultetsstyret i AD-fakultetet på NTNU og er generelt opptatt av demokratispørsmål og spørsmål om tilgang til beslutninger og tjenester i samfunnsutviklingen. Hun ble med i *ProtestPub* og *New University Norway* i 2017.

Torunn S. Olsen er utdannet ved London School of Economics and Political Science, hvor hun har tatt en bachelor- og mastergrad innen Industrial Relations. Olsen jobbet mange år i instituttsektoren som forsker før hun kom til Handelshøyskolen ved Universitetet i Agder. Olsen er ansatt som førstelektor og underviser og forsker innen virksomhetens samfunnsansvar.

Mats Persson er førsteamanuensis ved seksjon for organisasjon og ledelse, Høgskolen i Østfold. Han har doktorgrad i

Arbeidsvitenskap fra Handelshøgskolen ved Karlstads universitet i Sverige. Som arbeidslivs- og organisasjonsforsker er han interessert i reformer og organisasjonsendringer generelt, og fusjoner mellom høyere utdanningsinstitusjoner spesielt.

Bente Rasmussen er professor emerita i sosiologi ved NTNU. Forskningsinteressene hennes er arbeidsliv og arbeidsorganisering. Hun har studert kjønn, teknologi og mannsdominerte organisasjoner, kunnskapsarbeid, arbeid og organisering i eldreomsorgen og arbeider nå med studier av endringer i akademia.

Skender Redzovic er førsteamanuensis ved Institutt for nevromedisin og bevegelsesvitenskap ved NTNU. Han har ph.d. i organisasjonspsykologi og underviser i og forsker hovedsakelig på organisasjonskultur, aktivitet og deltagelse, arbeid og helse, samt innovasjon og entreprenørskap, innenfor helse- og sosialsektoren.

Hilde Refstie er førsteamanuensis ved NTNU, Institutt for geografi. Hun er engasjert i debatten om universitetets rolle i samfunnet og er en av initiativtagerne til *New University Norway* og *ProtestPub*. Hennes forskningsområde er samfunnsendring med fokus på medborgerskap og medvirkning i planleggingsprosesser.

Ann Rudinow Sætnan er professor emerita i sosiologi ved NTNU. Hun har forsket på og undervist i sosiologi om arbeidsliv, helse, kjønn, teknologi og overvåkning, og har utgitt flere antologier om disse temaene, blant andre *The Politics of Big Data. Big Data, Big Brother?* (med Ingrid Schneider og Nicola Green 2018) og *The Mutual Construction of Statistics and Society* (med Heidi Mork Lomell og Svein Hammer 2012).

Nina Helen Aas Røkkum er stipendiat ved Institutt for sosialt arbeid ved NTNU. Hun er utdannet sosiolog. I perioden 2018–2019 er hun leder for interesseorganisasjonen for stipendiater, postdoktorer og andre midlertidig vitenskapelig ansatte ved NTNU (DION). Hun er også representant for midlertidig vitenskapelig ansatte i Instituttstyret ved Institutt for sosialt arbeid, samt i programråd for ph.d.-utdanningen i samfunnsvitenskap ved Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap. Hun var i perioden 2017–2018 innvalgt fra samme ansattgruppe i NTNUs styre.

Eli Smeplass er sosiolog og forsker ved NTNU. Hun har forsket på lærerutdanningen i sin doktorgradsavhandling og arbeider med nyinstitusjonelle organisasjonstilnæringer til skole og utdanning, sosial ulikhet og integrasjon. Smeplass er en av grunnleggerne av *ProtestPub* og medlem i *New University Norway*.

Knut H. Sørensen er professor i teknologi- og vitenskapsstudier ved NTNU, Institutt for tverrfaglige kulturstudier. Han har lenge forsket på utviklingen innenfor forskning og høyere utdanning i Norge. For tiden arbeider han med et prosjekt om forbedring av kjønnsbalansen blant universitetsprofessorer og med et bokprosjekt som bygger på sammenlikninger mellom NTNU og UCLA.

Aksel Tjora er professor i sosiologi ved NTNU og leder av arbeidsfellesskapet Sosiologisk Poliklinikk. Han arbeider særlig med interaksjonsstudier i organisasjoner og i offentlige rom, ofte i forbindelse med teknologiske endringer og står bak mer enn 20 bøker om slike temaer. Tjoras viktigste bok er *Hva er fellesskap* (Universitetsforlaget 2018), og han bidrar gjerne med innspill i offentlig debatt i håp om at faglige perspektiver skal kunne bidra til bedre samfunnsutvikling. Han er også med i NTNUs styre.

Gunhild Tøndel er førsteamanuensis i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU. Hun har en doktorgrad i sosiologi fra NTNU om tall som styringsteknologi i de kommunale helse- og omsorgstjenestene (2014). Hennes forskningsinteresser er knyttet til forholdet mellom velferd, teknologi og kunnskap, særlig knyttet til problemstillinger om velferdspolitik, styring og organisering av offentlige tjenester.

Pål Veiden er sosiolog ved Handelshøgskolen, OsloMet. Han har doktorgrad fra UiO på en sammenlignende studie av sosial ulikhet i Østerrike og Norge og har skrevet mye om sentral-europeiske forhold. Veiden underviser i vitenskapsteori og tema knyttet til nasjon/stat.

